

*Prawa antyczne
w piśmiennictwie polskim
w latach 1900–1945*

Krzysztof Szczygielski

*Prawa antyczne
w piśmiennictwie polskim
w latach 1900–1945*

Białystok 2020

© Copyright by Temida 2
Białystok 2020

Redaktor Naukowy Wydawnictwa Temida 2: Eugeniusz Ruśkowski
Rada Naukowa Wydawnictwa Temida 2:
Przewodniczący Rady Naukowej Wydawnictwa Temida 2: Rafał Dowgier

Członkowie z Uniwersytetu w Białymstoku: Stanisław Bożyk, Leonard Etel, Ewa M. Guzik-Makaruk, Adam Jamróz, Dariusz Kijowski, Cezary Kulesza, Jarosław Ławski, Agnieszka Malarewicz-Jakubów, Maciej Perkowski, Emil W. Pływaczewski, Stanisław Prutis, Eugeniusz Ruśkowski, Walerian Sanetra, Joanna Sieńczyło-Chlabicz, Ryszard Skarzyński, Halina Świączkowska, Mieczysława Zdanowicz

Członkowie z Polski: Katarzyna Dudka (UMCS w Lublinie), Sabina Grabowska (Uniwersytet Rzeszowski), Edward Gniewek (Uniwersytet Wrocławski), Bogumił Pahl (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie), Lech Paprzycki (Sąd Najwyższy), Piotr Stanisławiszyn (Uniwersytet Opolski), Maria Zabłocka (Uniwersytet Warszawski), Mariusz Załucki (Krakowska Akademia Frycza Modrzewskiego, członek Komitetu Nauk Prawnych PAN)

Członkowie zagraniczni: Lidia Abramczyk (Państwowy Uniwersytet im. Janki Kupały w Grodnie, Białoruś), Vladimir Babčak (Uniwersytet w Koszycach, Słowacja), Renata Almeida da Costa (Uniwersytet La Salle, Brazylia), Chris Eskridge (Uniwersytet w Nebrasce, USA), José Luis Iriarte Ángel (Uniwersytet Navarra, Hiszpania), Marina Karasjewa (Uniwersytet w Woroneżu, Rosja), Bernhard Kitous (Uniwersytet w Rennes, Francja), Martin Krygier (Uniwersytet w Nowej Południowej Walii, Australia), Petr Mrkyvka (Uniwersytet Masaryka, Czechy), Marcel Alexander Niggli (Uniwersytet we Fryburgu, Szwajcaria), Andrej A. Novikov (Państwowy Uniwersytet w Sankt Petersburgu, Rosja), Sławomir Redo (Uniwersytet Wiedeński, Austria), Bernd Schünemann (Uniwersytet w Monachium, Niemcy), Sebastiano Tafaro (Uniwersytet w Bari, Włochy), Wiktor Trinczuk (Kijowski Narodowy Handlowo-Ekonomiczny Uniwersytet, Ukraina)

Żadna część tej pracy nie może być powielana i rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie i w jakikolwiek sposób (elektroniczny, mechaniczny), włącznie z fotokopiowaniem – bez pisemnej zgody wydawcy.

ISBN 978-83-65696-73-1

Recenzenci: Maria Zabłocka, Anna Tarwacka

Projekt okładki i stron tytułowych: Krzysztof Szczygielski

Grafika na okładce: *Loix des Douze Tables*, [w:] S. D. Mirys, *Figures de l'histoire de la République romaine accompagnées d'un précis historique*, Paris 1799–1800 (grafika nr 36).

Korekta: Marta Konopko

Wydawca: Temida 2, przy współpracy Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku
Praca współfinansowana przez firmę Arka Sp. z o.o., Woskrzenice Duże 130

Skład i druk: Wydawnictwo PRYMAT, Mariusz Śliwowski
ul. Hetmańska 42, 15-727 Białystok, www.prymat.biasoft.net

Pragnę wyrazić serdeczne podziękowania wszystkim osobom, dzięki pomocy których powstała niniejsza praca. Szczególne wyrazy wdzięczności kieruję do Pani Prof. dr hab. Marii Zabłockiej z Katedry Prawa Rzymskiego i Antycznego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego i Pani Prof. dr hab. Anny Tarwackiej z Katedry Prawa Rzymskiego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, za życzliwość, wiele cennych sugestii oraz wszelkie uwagi krytyczne zamieszczone w recenzjach wydawniczych.

Słowa podziękowania kieruję również do mojego wieloletniego Przyjaciela Arkadiusza Onyszczyka, którego wsparcie finansowe przyczyniło się do wydania tego opracowania.

Dziękuję także Panu Konradowi Zychowi za przygotowanie rysunków zamieszczonych na stronach tytułowych poszczególnych rozdziałów pracy.

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
Wstęp	23
Rozdział I	
Dzieła ogólne	33
Rozdział II	
Prawo w starożytnym Egipcie	51
Rozdział III	
Prawa klinowe w starożytnej Mezopotamii	71
Rozdział IV	
Prawo starożytnego Izraela	87
Rozdział V	
Prawa w starożytnej Grecji	103
Rozdział VI	
Prawo rzymskie	121
1. Dzieła ogólne	125
2. Podręczniki i skrypty	130
3. Wydawnictwa pomocnicze	144
4. Historia źródeł do Justyniana	151
5. Ochrona praw prywatnych	169
6. Prawo osobowe i czynności prawne	175
7. Prawo rodzinne	181
8. Prawo rzeczowe	186
9. Zobowiązania	192
10. Prawo spadkowe	198

11. Prawo karne i proces karny	201
12. Prawo publiczne	208
13. Filozofia prawa, metodologia i doktryny politycznoprawne	230
14. Prawo rzymskie po śmierci Justyniana	239
15. Znaczenie prawa rzymskiego	250
16. Postacie i dorobek naukowy romanistów	259
Zakończenie	279
Bibliografia	283
Summary	287
Riassunto	289
Spis rysunków	291
Indeks osobowy	293

WYKAZ SKRÓTÓW

TYTUŁY CZASOPISM, SŁOWNIKÓW I ENCYKLOPEDII

- «AC» – «L' Antiquité Classique», Bruxelles
- «Aegyptus» – «Aegyptus. Rivista Italiana di Egittologia e di Papirologia», Milano
- «AG» – «Archivio Giuridico Filippo Serafini», Pisa – Modena
- «AHDE» – «Anuario de Historia del Derecho Español», Madrid
- «AHDO» – «Archives d' Histoire du Droit Oriental», Bruxelles
- «AHR» – «American Historical Review», New York
- «AIP» – «Annuaire de l' Institut de Philologie et d' Histoire Orientales et Slaves»,
Bruxelles
- «AISDR» – «Annuario dello Istituto di Storia del Diritto Romano», Catania
- «AJA» – «American Journal of Archaeology», New York
- «AJP» – «American Journal of Philology», Baltimore
- «AJSL» – «American Journal of Semitic Languages and Literatures», Chicago
- «AK» – «Ateneum Kapłańskie», Włocławek
- «AKAK» – «Archiv für Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik», Leipzig
- «ALLG» – «Archiv für Lateinische Lexikographie und Grammatik», Leipzig
- «AO» – «Der Alte Orient», Leipzig
- «AÖR» – «Archiv für öffentliches Recht», od 1911 r. «Archiv des öffentlichen
Rechts», Tübingen
- «AP» – «Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete», Leipzig
- «APAW» – «Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissen-
schaften. Philosophisch-Historische Klasse», Berlin
- «APol.» – «Ateneum Polskie», Lwów
- «ARel.» – «Archiv für Religionswissenschaft», Leipzig – Berlin
- «ARW» – «Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie», Berlin
- «AS» – «L' Année Sociologique», w latach 1935-1938 «Annales Sociologiques.
Série C. Sociologie Juridique et Morale», Paris
- «ASAW» – «Abhandlungen der Philologisch-Historischen Klasse der Sächsi-
schen Akademie der Wissenschaften», Leipzig
- «AUP» – «Annali del Seminario Giuridico della R. Università di Palermo»,
Palermo
- «AUWr.» – «Acta Universitatis Wratislaviensis», Wrocław

- «Babyloniaca» – «Babyloniaca. Études de Philologie Assyro-Babylonienne», Paris
- «BAZ» – «Beilage zur Allgemeinen Zeitung», München
- «BBP» – «Bulletin Bibliographique et Pédagogique du Musée Belge. Revue de Philologie Classique», Louvain
- «BGI» – «Bibliografia Giuridica Internazionale», Roma
- «BGS» – «Blätter für das Gymnasial-Schulwesen», München
- «BIAC» – «Bulletin International de l'Académie des Sciences de Cracovie. Classe de Philologie. Classe d'Histoire et de Philosophie» = «Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Krakau. Philologische Klasse. Historisch-Philosophische Klasse», od 1918 r. «Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres. Classe de Philologie. Classe d'Histoire et de Philosophie» – «BIAP», Cracovie
- «BIDR» – «Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano», Roma, od 1940 r. Milano
- «BKPSUW» – «Biuletyn Koła Prawników Studentów Uniwersytetu Warszawskiego», od 1928 r. «Prawo. Organ Koła Prawników Studentów Uniwersytetu Warszawskiego» – «Prawo», Warszawa
- «Bluszcz» – «Bluszcz. Pismo tygodniowe, ilustrowane dla kobiet», Warszawa
- «BO» – «Bibliotheca Orientalis», Leiden
- «BPA» – «Breslauer Philologische Abhandlungen», Breslau
- «BPIAS» – «Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America», New York
- «BPSPP» – «Biuletyn Prawniczy Stowarzyszenia Prawników Polskich w Stanach Zjednoczonych», Washington
- «BPW» – «Berliner Philologische Wochenschrift», Berlin – Leipzig, od 1920 r. «Philologische Wochenschrift» – «PW», Leipzig
- «BWar.» – «Biblioteka Warszawska», Warszawa
- «Byzantion» – «Byzantion. Revue International des Études Byzantines», Bruxelles, w latach 1940-1945 «Byzantion. International Journal of Byzantine Studies. American Series I-III», Boston
- «BZ» – «Byzantinische Zeitschrift», Leipzig
- «CAPL» – «Czasopismo Adwokatów Polskich», Lwów
- «CAPP» – «Czasopismo Adwokatów Polskich. Dział Województw Zachodnich», Poznań
- «ChÉ» – «Chronique d'Égypte», Bruxelles
- «CHR» – «Catholic Historical Review», Washington
- «Chwila» – «Chwila. Dziennik dla spraw politycznych, społecznych i kulturalnych», Lwów
- «CJ» – «Classical Journal», Chicago – Cedar Rapids

- «CM» – «Classica et Mediaevalia», Copenhague
«CP» – «Classical Philology», Chicago
«CPH» – «Czasopismo Prawno-Historyczne», Poznań
«CPiE» – «Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne», Kraków
«CR» – «Classical Review», London – Oxford
«CS» – «Czasopismo Sędziowskie», Lwów
«CW» – «Classical Weekly», New York
«Czas» – «Czas. Dziennik poświęcony polityce krajowej i zagranicznej oraz wiadomościom literackim, rolniczym i przemysłowym», Kraków
«Dekada» – «Dekada. Tygodnik akademicki», Warszawa
«DJLSK» – «Dorpater Jahrbücher für Litteratur, Statistik und Kunst, besonders Russlands», Riga – Dorpat
«DL» – «Deutsche Literaturzeitung», Leipzig, od 1907 r. Berlin
«Doxa» – «Doxa. Rassegna Critica di Antichità Classica», Roma
«Droga» – «Droga. Miesięcznik poświęcony sprawie życia polskiego», Warszawa
«DS» – «Diritto@Storia», Sassari
«DWar.» – «Dziennik Warszawski», Warszawa
«DWil.» – «Dziennik Wileński», Wilno
«Econ.HR» – «Economic History Review», London
«EHO» – «Encyklopedia Handlowa Orgelbranda», Warszawa
«EHR» – «English Historical Review», London
«EK» – «Encyklopedia Kościelna», Warszawa
«EKat.» – «Encyklopedia Katolicka», Lublin
«Ekonomista» – «Ekonomista. Kwartalnik poświęcony nauce i potrzebom życia», Warszawa
«EOS» – «Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum», Lwów
«EPG» – «Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powszechna, wydaw. Gutenberga», Kraków
«EPI» – «Encyklopedia Podręczna Ilustrowana», Warszawa
«EPO» – «Stanisława Orgelbranda Encyklopedia Powszechna», Warszawa
«EPPK» – «Encyklopedia Podręczna Prawa Karnego», Warszawa
«EPPPPr.» – «Encyklopedia Podręczna Prawa Prywatnego», Warszawa
«EPPPub.» – «Encyklopedia Podręczna Prawa Publicznego», Warszawa
«EPUT» – «Encyklopedia Powszechna, wydaw. Ultima Thule», Warszawa
«EPW» – «Ilustrowana Encyklopedia Powszechna, red. M. J. Wachtel», Warszawa

- «Erkenntnis» – «Erkenntnis», Leipzig
«ES» – «Encyklopedia Staropolska», Warszawa
«ETEM» – «Ilustrowana Encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego», Warszawa
«EW» – «Encyklopedia Wojskowa», Warszawa
«Filomata» – «Filomata», Lwów
«GA» – «Głos Adwokatów», Kraków
«GGA» – «Göttingische Gelehrte Anzeigen», Berlin
«GL» – «Gazeta Lwowska», Lwów
«Glotta» – «Glotta. Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache», Göttingen
«Głos» – «Głos. Tygodnik naukowo-literacki, społeczny i polityczny», Warszawa
«GN» – «Głos Narodu», Kraków
«Gnomon» – «Gnomon. Kritische Zeitschrift für die gesamte klassische Altertumswissenschaft», Berlin
«GP» – «Głos Prawa», Lwów
«GPol.» – «Gazeta Polska», Warszawa
«GPS» – «Głos Prawników Śląskich», Katowice
«GR» – «Greece and Rome», Oxford
«GS» – «Głos Sądownictwa», Warszawa
«GSW» – «Gazeta Sądowa Warszawska», Warszawa
«GW» – «Gazeta Wieczorna», Lwów
«Hermes» – «Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie», Berlin
«Historia» – «Historia. Studi Storici per l'Antichità Classica», Milano
«HJ» – «Historia Judaica», New York
«HLR» – «Harvard Law Review», Cambridge
«Homiletyka» – «Homiletyka. Pismo miesięczne poświęcone kaznodziejstwu i życiu duchownemu», Włocławek
«HV» – «Historische Vierteljahrschrift», Leipzig
«HZ» – «Historische Zeitschrift», München – Leipzig
«IA» – «Ius Antiquum» = «Древнее право», Москва
«ILR» – «Illinois Law Review», Chicago
«Index» – «Index. Quaderni Camerti di Studi Romanistici», Napoli
«IP» – «Ius Pontificium. Ephemeris Iuridica», od 1928 r. «Ius Pontificium seu Ephemerides Urbanae ad Canonicas Disciplinas Spectantes», Romae
«Iura» – «Iura. Rivista Internazionale di Diritto Romano e Antico», Napoli

- «Izraelita» – «Izraelita. Czasopismo tygodniowe», Warszawa
«JHS» – «Journal of Hellenic Studies», London
«JJP» – «Journal of Juristic Papyrology», Warsaw
«JKGS» – «Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven», Breslau
«JL» – «Juristisches Literaturblatt», Berlin
«JQR» – «Jewish Quarterly Review», London, od 1910 r. Philadelphia
«JRAS» – «Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland», London
«JRel.» – «Journal of Religion», Chicago
«JRS» – «Journal of Roman Studies», London
«JS» – «Journal des Savants», Paris
«JV» – «Juristische Vierteljahresschrift», Wien
«KF» – «Kwartalnik Filozoficzny», Kraków
«KH» – «Kwartalnik Historyczny», Lwów
«KK» – «Kwartalnik Klasyczny», Lwów
«Klio» – «Klio. Beiträge zur alten Geschichte», Leipzig
«KP» – «Kurier Poznański», Poznań
«KPCiH» – «Kwartalnik Prawa Cywilnego i Handlowego», Warszawa
«KPP» – «Kwartalnik Prawa Prywatnego», Warszawa
«Krytyka» – «Krytyka. Miesięcznik poświęcony sprawom społecznym, nauce i sztuce», Lwów, od 1902 r. Kraków
«Książka» – «Książka. Miesięcznik poświęcony krytyce i bibliografii polskiej», Warszawa
«KT» – «Kwartalnik Teologiczny», Warszawa
«KTW» – «Kwartalnik Teologiczny Wileński», Wilno
«KV» – «Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft», München
«KWar.» – «Kurier Warszawski», Warszawa
«Latomus» – «Latomus. Revue d'Études Latines», Bruxelles
«LF» – «Listy Filologické», Praha
«LGR» – «Lawyers Guild Review», Washington
«LiR» – «Litwa i Ruś», Wilno
«Logos» – «Logos. Internationale Zeitschrift für Philosophie der Kultur», Tübingen
«LOL» – «Luzac's Oriental List and Book Review», London
«Lud» – «Lud. Organ Polskiego Towarzystwa Etnologicznego», Lwów
«LZ» – «Literarisches Zentralblatt für Deutschland», Leipzig

- «MB» – «Musée Belge. Revue de Philologie Classique», Louvain
- «MBP» – «Münchener Beiträge zur Papyrusforschung», od 1922 r. «Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und Antiken Rechtsgeschichte», München
- «MDCh» – «Miesięcznik Diecezji Chełmińskiej», Pelplin
- «MGWJ» – «Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums», Breslau
- «MKiW» – «Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy», Lwów
- «Moriah» – «Moriah. Miesięcznik młodzieży żydowskiej», Wiedeń – Lwów
- «MP» – «Minerwa Polska», Lwów
- «Museum» – «Museum. Maandblad voor Philologie en Geschiedenis», Leiden
- «Muzeum» – «Muzeum. Czasopismo poświęcone sprawom wychowania i szkolnictwa», Lwów
- «MŻ» – «Miesięcznik Żydowski», Łódź – Warszawa
- «NH» – «Notariat-Hipoteka», Warszawa
- «NJ» – «Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik», Leipzig
- «NK» – «Nowa Książka», Warszawa
- «NMT» – «Nasza Myśl Teologiczna», Warszawa
- «NP» – «Nauka Polska. Jej potrzeby, organizacja i rozwój», Warszawa
- «NPal.» – «Nowa Palestra», Lwów
- «NPol.» – «Nauka Polska. Czasopismo poświęcone zagadnieniom rozwoju nauki w Polsce», Warszawa
- «NRHD» – «Nouvelle Revue Historique de Droit Français et Étranger», od 1922 r. «Revue Historique de Droit Français et Étranger» – «RHD», Paris
- «NTF» – «Nordisk Tidsskrift for Filologi», København
- «NŻ» – «Nowe Życie. Miesięcznik poświęcony nauce, literaturze i sztuce żydowskiej», Warszawa
- «Ognisko» – «Ognisko. Pismo miesięczne ilustrowane poświęcone nauce, sprawom społecznym, literaturze, sztuce», Warszawa
- «Ogniwo» – «Ogniwo. Tygodnik naukowy, społeczny, literacki i polityczny», Warszawa
- «OLZ» – «Orientalistische Litteratur-Zeitung», Berlin, od 1909 r. «Orientalistische Literaturzeitung. Monatsschrift für die Wissenschaft vom vorderen Orient und seine Beziehungen zum Kulturkreise des Mittelmeers», Leipzig
- «Orientalia» – «Orientalia», Roma
- «Palestra» – «Palestra. Organ Adwokatury Stołecznej. Czasopismo poświęcone zagadnieniom prawnym i korporacyjno-zawodowym», Warszawa

- «Pam.HP» – «Pamiętnik Historyczno-Prawny», Lwów
- «Pam.N» – «Pamiętnik Naukowy», Kraków
- «PBib.» – «Przegląd Bibliograficzny Księgarni Gebethnera i Wolffa w Warszawie», Warszawa
- «PBO» – «Polski Biuletyn Orientalistyczny» = «The Polish Bulletin of Oriental Studies», Warszawa
- «PEK» – «Podręczna Encyklopedia Kościelna», Warszawa
- «PF» – «Przegląd Filozoficzny», Warszawa
- «PH» – «Przegląd Historyczny», Warszawa
- «Philologus» – «Philologus. Zeitschrift für das classische Alterthum», od 1912 r.
«Philologus. Zeitschrift für das klassische Altertum und sein Nachleben», Leipzig
- «PHom.» – «Przegląd Homiletyczny», Kielce
- «PHum.» – «Przegląd Humanistyczny», Warszawa, od 1930 r. Lwów
- «PHW» – «Przegląd Historyczno-Wojskowy», Warszawa
- «PK» – «Przegląd Klasyczny», Lwów
- «PKan.» – «Prawo Kanoniczne», Warszawa
- «PKat.» – «Przegląd Katolicki», Warszawa
- «PKHS» – «Prace Komisji Historii Sztuki», Kraków
- «PKośc.» – «Przegląd Kościelny», Poznań
- «PLiN» – «Przewodnik Literacki i Naukowy», Warszawa
- «PN» – «Przegląd Notarjalny», Kraków, od lipca 1933 r. Warszawa
- «PNiL» – «Przewodnik Naukowy i Literacki», Lwów
- «Polska» – «Polska. Pismo tygodniowe», Warszawa
- «PP» – «Prasa Prawnicza», Warszawa
- «PPed.» – «Przegląd Pedagogiczny», Warszawa
- «PPiA» – «Przegląd Prawa i Administracji», Lwów
- «PPol.» – «Przegląd Polski», Kraków
- «PPow.» – «Przegląd Powszechny», Kraków
- «Právník» – «Právník. Časopis věnovaný vědě právní i státní», Praha
- «Prawnik» – «Prawnik. Miesięcznik wydawany przez Bibliotekę Słuchaczy Prawa we Lwowie», Lwów
- «Prąd» – «Prąd. Miesięcznik społeczny i literacko-naukowy», Warszawa, od 1929 r. «Prąd. Miesięcznik Związku Polskiej Inteligencji Katolickiej Odrodzenie», Lublin

- «Problemy» – «Problemy. Miesięcznik popularnonaukowy. Organ Towarzystwa Wiedzy Powszechnej», Warszawa
- «Przekrój» – «Przekrój. Miesięcznik poświęcony sprawom Polski», Warszawa
- «Przew.HP» – «Przewodnik Historyczno-Prawny», Lwów
- «PS» – «Polonia Sacra», Kraków
- «PSB» – «Polski Słownik Biograficzny», Kraków
- «PSocj.» – «Przegląd Socjologiczny», Poznań – Warszawa
- «PSpoł.» – «Przegląd Społeczny», Lwów
- «PT» – «Przegląd Teologiczny», od 1931 r. «Collectanea Theologica» – «CT», Lwów
- «PWar.» – «Przegląd Warszawski», Warszawa
- «PWspół.» – «Przegląd Współczesny», Kraków, od kwietnia 1935 r. Warszawa
- «RA» – «Revue Archéologique», Paris
- «RAU» – «Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie», od 1918 r. «Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie» – «RPAU», Kraków
- «RBPH» – «Revue Belge de Philologie et d'Histoire», Bruxelles
- «RCHL» – «Revue Critique d'Histoire et de Littérature», Paris
- «RCSS» – «Rivista Critica di Scienze Sociali», Firenze
- «RDC» – «Rivista del Diritto Commerciale e del Diritto Generale delle Obbligazioni», Milano
- «RDI» – «Revue de Droit International et de Législation Comparée», Bruxelles
- «RDP» – «Rivista di Diritto Privato», Padova
- «RE» – «Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft», Stuttgart
- «REG» – «Revue des Études Grecques», Paris
- «REL» – «Revue des Études Latines», Paris
- «Rendiconti» – «Rendiconti. Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche», Milano
- «RF» – «Ruch Filozoficzny», Lwów
- «RFIC» – «Rivista di Filologia e di Istruzione Classica», Torino
- «RH» – «Revue Historique», Paris
- «RHE» – «Revue d'Histoire Ecclésiastique», Louvain
- «RIFD» – «Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto», Genova, od 1922 r. Roma
- «RISG» – «Rivista Italiana per le Scienze Giuridiche», Torino
- «RMI» – «La Rassegna Mensile di Israel», Roma – Firenze
- «RMP» – «Rheinisches Museum für Philologie», Frankfurt am Main

- «RO» – «Rocznik Orientalistyczny», Kraków, od 1925 r. Lwów
- «RPiE» – «Ruch Prawniczy i Ekonomiczny», od 1925 r. «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny» – «RPEiS», Poznań
- «RPLCC» – «Revue Polonaise de Législation Civile et Criminelle» = «Przegląd Polski Ustawodawstwa Cywilnego i Kryminalnego», Varsovie
- «RPLE» – «Review of Polish Law and Economics» = «Zeitschrift für Polnisches Recht und Wirtschaftswesen», Warszawa
- «RPLHA» – «Revue de Philologie, de Littérature et d’Histoire Anciennes», Paris
- «RPW» – «Rocznik Prawniczy Wileński», Wilno
- «RSE» – «Revue Sémitique d’Épigraphie et d’Histoire Ancienne», Paris
- «RSI» – «Rivista Storica Italiana», Torino
- «RSJB» – «Recueils de la Société Jean Bodin pour l’Histoire Comparative des Institutions», Bruxelles
- «RSO» – «Rivista degli Studi Orientali», Roma
- «RSP» – «Rivista di Studi Pompeiani», Napoli
- «RSR» – «Recherches de Science Religieuse», Paris
- «RTDC» – «Revue Trimestrielle de Droit Civil», Paris
- «RTK» – «Roczniki Teologiczno-Kanoniczne», Lublin
- «RTNW» – «Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego», Warszawa
- «RTP» – «Revue de Théologie et de Philosophie», Lausanne
- «RUB» – «Revue de l’Université de Bruxelles», Bruxelles
- «RwPol.» – «Reformacja w Polsce», Warszawa
- «SAU» – «Sprawozdania z czynności i posiedzeń Akademii Umiejętności w Krakowie», od 1920 r. «Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie» – «SPAU», Kraków
- «SBAW» – «Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Abteilung», München
- «SDHI» – «Studia et Documenta Historiae et Iuris», Romae
- «SE» – «Studi Etruschi», Firenze
- «SEER» – «Slavonic and East European Review», London
- «Seminar» – «Seminar. Annual Extraordinary Number of the Jurist», Washington
- «SHAW» – «Sitzungsberichte der Heidelbergen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse», Heidelberg
- «SIFC» – «Studi Italiani di Filologia Classica», Firenze
- «SKAW» – «Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse», Wien

- «SP» – «Studia Prawnoustrojowe», Olsztyn
- «SPAN» – «Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych. Polska Akademia Nauk», Warszawa
- «SPAW» – «Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften», Berlin
- «SPol.» – «Słowo Polskie», Lwów
- «SPTPN» – «Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk», Poznań
- «STNL» – «Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie», Lwów
- «STNW» – «Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Wydział I: Językoznawstwa i Literatury; Wydział II: Nauk Historycznych, Społecznych i Filozoficznych», Warszawa
- «Świat» – «Świat. Pismo tygodniowe ilustrowane, poświęcone życiu społecznemu, literaturze i sztuce», Warszawa
- «Światowid» – «Światowid. Ilustrowany kuryer tygodniowy», Kraków
- «Świt» – «Świt. Wydawnictwo nieperjodyczne», Warszawa
- «Tęcza» – «Tęcza. Ilustrowane pismo miesięczne», Poznań
- «TI» – «Tygodnik Ilustrowany», Warszawa
- «TLZ» – «Theologische Literaturzeitung», Leipzig
- «TP» – «Themis Polska», Warszawa
- «TR» – «Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis. Revue d'Histoire du Droit», Leiden
- «Traditio» – «Traditio. Studies in Ancient and Medieval History, Thought and Religion», New York
- «VSW» – «Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte», Stuttgart
- «WA» – «Wiadomości Archeologiczne», Warszawa
- «WEPI» – «Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana», Warszawa
- «Wędrowiec» – «Wędrowiec. Pismo tygodniowe ilustrowane», Warszawa
- «WH» – «Wiadomości Historyczne. Dodatek do Kwartalnika Historycznego», Lwów
- «Wil.PP» – «Wileński Przegląd Prawniczy», Wilno
- «WiRN» – «Wizerunki i Roztrząsania Naukowe», Wilno
- «WiŻ» – «Wiedza i Życie», Warszawa
- «WKP» – «Wochenschrift für klassische Philologie», Berlin
- «WMP» – «Współczesna Myśl Prawnicza», Warszawa
- «WNA» – «Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne», Kraków
- «Woj.PP» – «Wojskowy Przegląd Prawniczy», Warszawa

- «WP» – «Wiadomości Prawnicze», Łódź
«WPPiL» – «Wiadomości Polskie Polityczne i Literackie» = «Les Nouvelles Polonaises», Paris, od lipca 1940 r. «The Polish News», London
«WS» – «Wiener Studien. Zeitschrift für klassische Philologie», Wien
«WST» – «Warszawskie Studia Teologiczne», Warszawa
«WZKM» – «Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes», Wien
«ZDMG» – «Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft», Leipzig
«ZNUJ» – «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego», Kraków
«ZNUR» – «Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego», Rzeszów
«ZöG» – «Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien», Wien
«ZP» – «Zeszyty Prawnicze. Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego», Warszawa
«ZPRG» – «Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart», Wien
«ZSS KA» – «Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung», Weimar
«ZSS RA» – «Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung», Weimar
«ZSW» – «Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft», Berlin
«ZVR» – «Zeitschrift für Vergleichende Rechtswissenschaft», Stuttgart

TYTUŁY CZASOPISM W JĘZYKU ROSYJSKIM I UKRAIŃSKIM

- «ВВ» – «Византийский Временник», Москва
«ВДИ» – «Вестник Древней Истории», Москва
«ВЕ» – «Вѣстникъ Европы», С. Петербургъ
«ВФиП» – «Вопросы Философии и Психологии», Москва
«Право» – «Право. Еженедѣльная Юридическая Газета», С. Петербургъ
«СК» – «Северный Курьер», С. Петербургъ
«ЧПіЕ» – «Часопись Правнича і Економічна», Львів

POZOSTAŁE SKRÓTY

Abh.	–	Abhandlung/en (rozprawa/y naukowa/e)
Abt.	–	Abteilung (dział)
adw.	–	adwokat
ang.	–	angielskiego/kim
ATNL	–	Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie
AU	–	Akademia Umiejętności
Aufl.	–	Auflage (wydanie)
AUJ	–	Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego
av. J.-C.,	–	avant Jésus-Christ (przed Jezusem Chrystusem)
B.C.	–	before Christ (przed Chrystusem)
[b.c.n.s.]	–	brak ciągłej numeracji stron
Bd.	–	Band (tom)
bearb.	–	bearbeitet (opracowane)
[b.m.]	–	brak miejsca wydania
BN	–	Biblioteka Narodowa
[b.n.a.]	–	brak nazwiska autora
[b.r.]	–	brak roku wydania
C. K.	–	cesarsko-królewski
collab.	–	collaborazione (współpraca)
cz.	–	część
dr/dr.	–	doktor/ra
dz.	–	dział
dz. cyt.	–	dzieło cytowane
ed.	–	edidit, ediderunt (wydał/li); edited (wydane); editio, edition (wydanie)
éd.	–	édition (wydanie)
erkl.	–	erklärt (objaśnione)
fasc.	–	fasciculus (fascykuł, zeszyt)
hebr.	–	hebrajskiego/skim
Hf.	–	Heft (zeszyt)
hrsg.	–	herausgegeben (wydane)
il.	–	ilustracjami/ilustracyjnym
jęz.	–	język/ka/ku
Kap.	–	Kapitel (rozdział)
KKRP	–	Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej

KUL	–	Katolicki Uniwersytet Lubelski
łac.	–	łacińskiego/kim
mgr/mgr.	–	magister/stra
m.in.	–	między innymi
niem.	–	niemieckiego/kim
niezm.	–	niezmienione
np.	–	na przykład
nr	–	numer
objaśn.	–	objaśnił/ła; objaśnieniami
og. zb.	–	ogólnego zbioru
ok.	–	około
oprac.	–	opracował/ła/li/ły; opracowanie
oryg.	–	oryginału
p.	–	page, pagina (strona)
PAU	–	Polska Akademia Umiejętności
PINJW	–	Pisma Instytutu Nauk Judaistycznych w Warszawie
pkt	–	punkt
p.n.e.	–	przed naszą erą
pol.	–	polski/kie/kim
popr.	–	poprawił; poprawione
poprz.	–	poprzedził
por.	–	porównaj
poszerz.	–	poszerzone
prof.	–	profesor/ra
przedm.	–	przedmowa
przedr.	–	przedruk/ki
przejrz.	–	przejrzał/ła; przejrzane
przekł.	–	przekład
przeł.	–	przełożył/ła
przepr.	–	przeprowadził/ła
przyp.	–	przypis
przysp.	–	przysposobił
przyst.	–	przystosował/ła
pt.	–	pod tytułem
PTNW	–	Prace Towarzystwa Naukowego Warszawskiego
PTPN	–	Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
r.	–	rok

RAU	–	Rozprawy Akademii Umiejętności
rec.	–	recenzja
recogn.	–	recognovit (przejrzał)
red.	–	redakcja/redaktor
retr.	–	retractavit (poprawił)
rozdz.	–	rozdział/łem
s.	–	strona
ser.	–	seria
ss.	–	stron/ny
streszcz.	–	streszczenia/nie
Suppl.	–	Supplementband (suplement)
szp.	–	szpałta
św.	–	święty/tego
t.	–	tom
tj.	–	to jest
Tl.	–	Teil (część)
ł.	–	tłumaczenie; tłumaczył/ła
TPN	–	Towarzystwo Przyjaciół Nauk
tzw.	–	tak zwany
UJ	–	Uniwersytet Jagielloński
UJK	–	Uniwersytet Jana Kazimierza
USB	–	Uniwersytet Stefana Batorego
UW	–	Uniwersytet Warszawski
uzup.	–	uzupełnił/ła
vol.	–	volume (tom)
w.	–	wiek/ku
WTNL	–	Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego we Lwowie
wyd.	–	wydanie
wydaw.	–	wydawnictwo
z.	–	zeszyt/tów
zest.	–	zestawił; zestawiona
zm.	–	zmarł
Zw. Rh.	–	Zweite Reihe (seria druga)

WSTĘP

Opracowania poświęcone przedstawieniu dorobku polskich badaczy zajmujących się prawami antycznymi, szczególnie zaś prawem rzymskim, regularnie pojawiają się w literaturze historycznoprawnej.

Osiągnięcia romanistyki polskiej w XIX stuleciu przybliżył J. Kodrębski, *Prawo rzymskie w Polsce XIX wieku*, Łódź 1990, ss. 273.

Publikacje okresu powojennego jako pierwsi prezentowali: H. Kupiszewski, *Prawo rzymskie w 25-leciu PRL ze szczególnym uwzględnieniem lat ostatnich*, «SPAN» 13.3-4/1970, s. 51-68; tenże, *Le droit romain en Pologne 1945-1970*, [w:] *L'antiquité classique au cours des 25 années de la République Populaire de Pologne*, red. O. Jurewicz, Wrocław 1974, s. 71-90; A. Wiliński, *Rapporto bibliografico (Polonia)*, «Index» 3/1972, s. 86-105 i 6/1976, s. 323-348; J. Sondel, *Polnische Romanistik in den vergangenen fünfunddreißig Jahren. Abriß einer Bibliographie*, «ZNUJ» 543/1980, *Prace Prawnicze* 86, s. 133-168; tenże, *La situazione delle ricerche romanistiche in Polonia*, «Index» 12/1983-1984, s. 83-86.

Powstała po II wojnie światowej twórczość polskich uczonych ukazuje nieustrudzenie od wielu lat M. Zabłocka, spod pióra której wyszły następujące prace: *Romanistyka polska od 1980 roku*, «PKan.» 37.1-2/1994, s. 189-222; *Le ricerche dei romanisti polacchi negli ultimi anni (1994-1999)*, «IA» 8/2001, s. 164-176; *Romanistyka polska po II wojnie światowej*¹, Warszawa 2002, ss. 200; *Romanistica polacca dopo la seconda guerra mondiale*, [w:] *Colloquio dei romanisti dell'Europa Centro-Orientale e dell'Asia, Novi Sad, 24-26 ottobre 2002*, Novi Sad 2003, s. 1-6; *Romanistica polacca negli ultimi dieci anni (1994-2004)*, «DS» 4/2005²; *Stan badań polskiej romanistyki*, «SP» 7/2007, s. 9-19; *Osiągnięcia polskich romanistów w ciągu ostatnich dwóch lat (2006/2007 – 2007/2008)*, «ZP» 8.2/2008, s. 7-35; *Romanistyka polska w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku*³, Warszawa 2013, ss. 207; *Badania romanistów polskich w latach 2011-2013*, «ZP» 15.2/2015, s. 191-242; *La romanistica polacca del XXI secolo*, [w:] *Scritti per Alessandro Corbino*, red. I. Piro, vol. VII, Tricase 2016, s. 567-588; *Gorsze lata polskiej romanistyki*, «ZP» 17.4/2017, s. 131-177.

---

¹ Por. M. Kuryłowicz, *Dorobek oraz plany badawcze polskiej romanistyki. W związku z pracą Marii Zabłockiej, Romanistyka polska po II wojnie światowej*, Warszawa 2002, «CPH» 55.1/2003, s. 441-457.

² Publikacja dostępna wyłącznie w wersji elektronicznej: <http://www.dirittoestoria.it/4/Tradizione-Romana/Zablocka-Romanistica-polacca.htm>.

³ Rec. M. Kuryłowicz, «CPH» 67.1/2015, s. 403-407.

O stanie badań nad prawami antycznymi w powojennej Polsce pisał także M. Kuryłowicz: *Rzymskie prawo karne w polskich badaniach romanistycznych*, «ZNR» 7/2003, Seria Prawnicza. Prawo 1: *Jednostka, państwo i prawo dawniej i dziś. Prace ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Sobolewskiemu w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. E. Ura, s. 167-175; *Prawa antyczne w polskiej literaturze historycznoprawnej*, [w:] *Współczesna romanistyka prawnicza w Polsce*, red. A. Dębiński, M. Wójcik, Lublin 2004, s. 165-174; *Nowe polskie badania nad rzymskim prawem małżeńskim*, «AUWr.» 3063/2008, Prawo 305: *Studia Historycznoprawne. Tom poświęcony pamięci Profesora Edwarda Szymoszka*, red. A. Konieczny, s. 169-178.

Publikacje papirologiczne polskich uczonych prezentował głównie J. Modrzejewski: *Polish Papyrology in the Years 1945-1955*⁴, Warsaw 1955, ss. 52; *La papyrologie juridique en Pologne 1945-1955*, «Iura» 7/1956, s. 150-154; *Polska papirologia prawnicza w okresie dziesięciolecia 1945-1955*, «EOS» 47.2/1954-1955, s. 283-291; *Papirologia i prawo antyczne w Polsce – prace i perspektywy*, «NPol.» 5.3/1957, s. 150-161; *Работы польских ученых в области византийской пapiroлогии (1945-1955)*, «BB» 12/1957, s. 304-311; *Trente années d'études papyrologiques en Pologne*, [w:] *Proceedings of the IX International Congress of Papyrology, Oslo, 19th-22nd August 1958*, ed L. Amundsen, V. Skånland, Oslo 1961, s. 369-380. Ukazały się też prace R. Taubenschlaga, *Papirologia polska i jej znaczenie w światowej nauce*, «Problemy» 13.5/1957, s. 316-319 oraz A. Świderek, *25 années de la papyrologie polonaise (1945-1970)*, [w:] *L'antiquité classique au cours des 25 années de la République Populaire de Pologne*, red. O. Jurewicz, Wrocław 1974, s. 91-100.

Przybliżano także dorobek badaczy zajmujących się prawami antycznymi, przeważnie prawem rzymskim, powstały w latach 1900-1945. Ogłoszony został artykuł R. Taubenschlaga, *Gli studi di diritto romano in Polonia nel secolo XX*, [w:] *Gli studi romani nel mondo*, vol. III, Roma 1936, s. 247-268, ale jego autor skoncentrował się głównie na omówieniu ważniejszych opracowań. Próbę kompleksowego ukazania rezultatów badań przedstawicieli nauki polskiej we wspomnianym okresie podjął w części swojej pracy J. Wiśtock, *Dzieje nauki prawa rzymskiego w Polsce*, Warszawa 1945 (zwłaszcza s. 85-123). Zgodnie ze słowami autora, opracowanie to miało być jedynie krótkim szkicem bibliograficzno-informacyjnym, które z uwagi na trudności w dostępie do wielu pozycji, powinno zostać uzupełnione w przyszłości. Publikacji J. Wiśtockiego nie można jednak uznać za udaną z kilku względów⁵, nie tylko tych zasygnalizowanych przez niego

⁴ Noty: E. Seidl, «SDHI» 21/1955, s. 433 i «BZ» 49/1956, s. 545; M. T. Lenger, «RBP» 35.1/1957, s. 302.

⁵ Por. rec. Z. Lisowskiego, «CPH» 1/1948, s. 189-194; tenże, *Wyjaśnienie* «CPH» 2/1949, s. 501-502.

samego. Zwięzłego omówienia nauki prawa rzymskiego w Polsce końca XIX i pierwszej połowy XX wieku dokonał W. Osuchowski, *Les études du droit romain en Pologne*, «CPH» 2/1949, s. 508-513. Ukazał się także artykuł K. Szczygielskiego, *Romanistyka polska w latach 1918-1945 (Przegląd bibliografii)*, «ZP» 10.2/2010, s. 355-411, ale jak w nim zaznaczono, stanowił on jedynie przyczynek do ogłoszenia pełnego wykazu osiągnięć polskich autorów powstałych w latach 1900-1945.

Opracowania dotyczące okresu 1900-1945 wykazują liczne niedoskonałości i w wielu miejscach wymagają poprawienia oraz uzupełnienia. Celem niniejszej pracy jest zatem przedstawienie dorobku rodzimych badaczy zajmujących się prawami antycznymi w latach 1900-1945 i tym samym wypełnienie istniejącej w tym zakresie luki w literaturze tematu. Przede wszystkim chodzi tu o zestawienie, możliwie jak najdokładniejsze, publikacji poświęconych nie tylko prawu rzymskiemu, ale także pozostałym prawom antycznym, które często były niemal całkowicie pomijane. W pracy starano się też uwzględnić w jak najszerszej mierze recenzje oraz noty do poszczególnych pozycji bibliograficznych.

Użyte w tytule określenie „prawa antyczne” oznacza najogólniej prawa obowiązujące ludność zamieszkującą państwa starożytnego Bliskiego Wschodu, Grecję i Rzym⁶. Kolejność nie jest tu przypadkowa, gdyż początków praw antycznych należy doszukiwać się właśnie na starożytnym Bliskim Wschodzie, skąd kultura prawna promieniowała na ludy osiedlone wokół basenu Morza Śródziemnego, osiągając swój szczytowy rozwój w państwie rzymskim⁷. Jeśli chodzi zaś o katalog praw antycznych, to zasadniczo obejmuje on: prawo starożytnego Egiptu (okres faraonów i okres grecko-rzymski), tzw. prawa klinowe (sumeryjskie, akadyjskie, babilońskie, asyryjskie, hetyckie), prawo starożytnego Izraela, prawa greckie i prawo rzymskie⁸.

W przedziale obejmującym lata 1900-1945 autorzy prezentowali rezultaty swoich badań w formie monografii, rozpraw doktorskich, artykułów zamieszczanych w periodykach polskich i zagranicznych, księgach pamiątkowych, wydawnictwach encyklopedycznych, publikacjach pokonferencyjnych oraz sprawozdaniach z działalności towarzystw naukowych. Mając na uwadze fakt, że zagadnieniami związanymi z prawami antycznymi interesowali się nie tylko prawnicy, historycy starożytności, filologowie klasycyści czy kanoniści, ale także szerokie grono innych osób, w pracy uwzględnione zostały również pozycje bibliograficzne być może mniej znane badaczom antyku.

⁶ Szerzej o pojęciu i zakresie określenia „prawa antyczne” por. M. Kuryłowicz, *Prawa antyczne. Wykłady z historii najstarszych praw świata*, Lublin 2006, s. 11-15.

⁷ W. Osuchowski, *Prawo antyczne*, wyd. 2, Kraków 1951, s. 1.

⁸ Nieco inaczej katalog praw antycznych przedstawia np. R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955, s. 21-29.

Określenie „piśmiennictwo polskie”, jakie znalazło się w tytule pracy, obejmuje zarówno dzieła *stricto* naukowe, w tym niepublikowane dysertacje doktorskie, jak również różnego rodzaju opracowania o charakterze popularnonaukowym. Odnotowane zostały także prace zagranicznych autorów, które ukazały się w języku polskim.

Przygotowanie opracowania wymagało przeprowadzenia kwerend w wielu bibliotekach. Szczególnie pomocne okazały się tu zbiory: Biblioteki Narodowej w Warszawie, Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Biblioteki Papirologii, Prawa Rzymskiego i Antycznego im. R. Taubenschlaga w Warszawie, Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Biblioteki Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu i Biblioteki Wyższego Metropolitalnego Seminarium Duchownego św. Jana Chrzciciela w Warszawie. Dużym ułatwieniem w dostępie do szeregu opracowań była możliwość korzystania z licznych bibliotek cyfrowych. Niestety, dotarcie do niektórych prac było niemożliwe z przyczyn obiektywnych, takich jak np. brak czasopisma w jakiegokolwiek bibliotece.

Zdecydowana większość publikacji odnosi się do prawa starożytnego Rzymu. Przy ich gromadzeniu korzystano więc w pierwszym rzędzie z opracowań bibliograficznych *in extenso* poświęconych prawu rzymskiemu, takich jak wspomniane już prace R. Taubenschlaga, *Gli studi...*, [w:] *Gli studi romani nel mondo*, vol. III, Roma 1936, s. 247-268 i J. Wiślockiego, *Dzieje nauki...*, Warszawa 1945. Pożyteczne okazało się również wielotomowe dzieło *Collectio bibliographica operum ad ius Romanum pertinentium*, ser. 1, t. I-X, Bruxelles 1949-1961, które przygotowali L. Caes i R. Henrion.

Wielu informacji na temat twórczości naukowej polskich uczonych dostarczają prace: *Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej*, red. M. Pyter, Lublin 2008, ss. 423; B. A. Czech-Jeziarska, *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Lublin 2011, ss. 309; R. Wiaderna-Kuśnierz, *Prawo rzymskie na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Toruń 2015, ss. 516. Dodać też trzeba, że w licznych publikacjach okolicznościowych poświęconych różnym badaczom znajdują się wykazy ich dorobku naukowego⁹.

Przy kompletowaniu opracowań do poszczególnych rozdziałów pomocne okazały się bibliografie prawnicze. Zachowując porządek chronologiczny wskazać należy na następujące: A. Suligowski, *Bibliografia prawnicza polska XIX*

---

⁹ Por.: W. Osuchowski, *Bibliografia prac Leona Pinińskiego (1883-1935)*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. II, Lwów 1936, s. 435-448; J. Modrzejewski, *Les travaux de Raphael Taubenschlag (1904-1955)*, «EOS» 48.1/1956 (*Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae*), s. 1-16.

i XX wieku. *Poprzedzona słowem wstępnym i rzutem oka na twórczość piśmienniczą prawników polskich w ciągu XIX i pierwszego dziesięciolecia XX wieku*, Warszawa 1911, ss. 538; *Polska bibliografia prawnicza 1911, 1912. Rejestr alfabetyczny*. Z polecenia Komisji Bibliograficznej Towarzystwa Prawniczego we Lwowie zest. dr R. Longchamps de Bériér, Lwów 1916, ss. 89; *Hoesicka bibliografia prawnicza polska 1918-1928*, zest. S. Łoza, przejrz. i słowem wstępnem poprz. H. Mościcki, Warszawa 1930, ss. 181; A. Miller, *Bibliografia prawnicza za okres pięcioletni 1930-1934*¹⁰, Warszawa 1935 (praca zawiera kilka liczbowań stron); K. Koranyi, *Bibliografia historyczno-prawna za lata 1926-1936*, t. I¹¹, Lwów 1938, ss. 497; t. II, Lwów 1939, ss. 433; K. Koranyi, J. Koranyiowa, *Bibliografia historyczno-prawna za lata 1937-1947*, t. I, Toruń 1953, ss. 245; t. II, Toruń 1959, ss. 475; J. Sawicki, *Materiały do polskiej bibliografii historyczno-prawnej za lata 1944-1953*, «CPH» 6.2/1954, s. 445-519; *Polska bibliografia prawnicza*, red. K. Koranyi, z. I: 1944-1959, oprac. I. Kuczyńska, Z. Nałęczowa, Warszawa 1962, ss. 342 (zwłaszcza dz. VIII: *Historia państwa i prawa*, s. 115-202).

Użyteczna była również, zestawiana przez W. Hahna, *Bibliografia filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polsce*, którą publikowano na łamach «EOS» z osobną paginacją: z. IV (za lata 1899-1900) – 8.2/1902, ss. 28; z. V (za lata 1901-1902) – 9.2/1903, ss. 28; z. VI (za lata 1903-1904) – 12.2/1906, ss. 24; z. VII (za lata 1905-1907) – 16.1/1910, ss. 26; z. VIII (za lata 1908-1910) – 19.2/1913, ss. 30. Bibliografia obejmująca okres 1911-1925, także w opracowaniu W. Hahna, ogłoszona została drukiem jako *Bibliographia philologiae classicae et humanisticae polonorum a. 1911-1925* (Eus Supplementa, vol. 1), Leopoli 1929, ss. 141.

Wykorzystano pracę M. H. Serejskiego, *Na pograniczu starożytności i średniowiecza (Przegląd prac polskich z lat 1918-1930)*, «PH» 29.1/1930-1931, s. 110-129 oraz publikację pióra G. Przychockiego, *Il contributo della Polonia liberata agli studi riguardanti Roma antica e la civiltà Latina*, [w:] *Gli studi romani nel mondo*, vol. II, Bologna 1935, s. 191-221.

Przydatna, choć w znacznie mniejszym zakresie¹², okazała się wydawana od 1986 r. przez Bibliotekę Narodową *Bibliografia polska 1901-1939*, t. I (A-Bars),

---

¹⁰ Rec. S. Szurlej, «NK» 4.4/1937, s. 181-182. Począwszy od 1930 r. ukazywał się, redagowany przez A. Millera, periodyk pt. *Hoesicka Bibliografia Prawnicza*, z dopiskiem „Kwartalnik Poświęcony Rejestracji Polskiego Piśmiennictwa Prawniczego”. Opublikowana praca stanowiła pokłosie tego czasopisma za lata 1930-1934, które wydawane było jeszcze do 1937 r.

¹¹ Rec. W. T. Wisłocki, «NK» 6.2/1939, s. 73-74.

¹² Tytułem przykładu wspomnieć można, że dorobek naukowy A. Bergera, do chwili wybuchu II wojny światowej, ograniczony został zaledwie do jednej pozycji (*Dotis dictio in iure rzymskim*); por. *Bibliografia polska 1901-1939*, t. II (Bart-Bok), Warszawa 1991, s. 227.

red. I. Olszewska, Wrocław 1986 – t. XVIII (Koro-Krasu), red. M. Barańska, A. Bobrowicz, H. Machnik, Warszawa 2018. Znajdujące się w niej informacje dotyczą głównie monografii oraz artykułów, które ukazały się w formie osobnych odbitek.

Przedmiotem zainteresowania¹³ stały się również «Wiadomości Prawnicze». To ukazujące się w latach 1928-1933 wydawnictwo księgarni L. Frommera w Krakowie miało charakter katalogu informacyjnego poświęconego bibliografii prawniczej. Podobnie było w przypadku pracy *Prawo. Bibliografia podstawowych dzieł z dziedziny prawa i ekonomji*, Lwów 1936, ss. 61, opublikowanej w ramach serii Przewodnik «Mola Książkowego». W dziale I zatytułowanym: *Prawo rzymskie – Prawo kościelne – Teoria prawa – Filozofia prawa* (s. 5-7), znalazł się jednak tylko wykaz opracowań, które można było nabyć w Księgarni i Antykwarni «Mól Książkowy», zlokalizowanej przy ul. S. Batorego 18, we Lwowie. Uwagę przyciągnęła także *Bibliographie juridiques polonaise 1944-1956*, red. W. Czachórski, Warszawa 1958, ss. 137, choć w zestawieniach poświęconych prawom antycznym: *Droit romain et Droits antiques*, s. 28 i *Droit romain*, s. 74-75, nie figurują prace z lat 1944-1945.

Jak wspomniano, zakres przedmiotowy opracowania obejmuje poza prawem rzymskim również inne prawa antyczne, stąd niezwykle pożyteczne było sięgnięcie do następujących publikacji: T. Wałek-Czernecki, *Historja ustrojowa grecka. Przegląd literatury 1919-1929*, «PH» 28.2/1929, s. 288-310; *Polska bibliografia biblijna. Od 1900-1930 r.* Zebrana przez Koło Bibliistów U. U. J., przedm. napisał J. Archutowski, Kraków 1932, ss. 74; S. Grzybek, H. Czerwień, B. Panasiuk, *Polska bibliografia biblijna za lata 1931-1965*, z. 1-2, Warszawa 1968, ss. 347 i ss. 317.

Pomocne okazały się także informacje zamieszczane na przestrzeni kilkunastu lat we lwowskim czasopiśmie «KH», w dziale *Przegląd literatury historii powszechnej. Historia starożytna*. Znalazły się tam wykazy wydawnictw źródłowych oraz literatury¹⁴ poświęcone Bliskiemu Wschodowi, Grecji i Rzymowi. Użytecznych wiadomości dostarczyły opracowania: *Bibliografia historii starożytnej*, «PK» 2.7-8/1936, s. 625-662; *Bibliografia historii starożytnej*, «PK» 3.1-4/1937, s. 89-224 oraz *Bibliografia historii starożytnej*¹⁵, zest. przez komitet warszawski, red. Z. Zmigryder-Konopka (osobny dodatek do «PK» 4.4-7/1938, ss. 231).

¹³ Por. też E. Jarra, *Rassegna di letteratura giuridica polacca (Anno 1932)*, con la collab. dei E. Piętka, S. Borowski, G. Świda, S. Zalewski, A. Szczygielski, A. Zmarz, «BGI» 1.3/1936, s. 327-362.

¹⁴ Niektóre pozycje opatrzone zostały krótkim omówieniem. Informacje o nich znajdują się w poszczególnych rozdziałach pracy.

¹⁵ Rec. W. Kula, «PSocj.» 6.1-2/1938, s. 289-291.

Regulacje prawne obowiązujące w starożytnym Rzymie stanowiły często punkt wyjścia dla rozważań kanonistów prezentujących poszczególne instytucje *iuris canonici*. Przydatne w tym zakresie okazały się więc opracowania: *Bibliografia* – dodatek do «AK», ukazująca się w latach 1909-1932; następnie *Bibliografia religijna* – dodatek do «AK», wydawana w latach 1932-1939; W. Zmarz, *Polska bibliografia prawa kanonicznego 1925-1933*, Włocławek 1936, ss. 62; J. Bar, W. Zmarz, *Polska bibliografia prawa kanonicznego od wynalezienia druku do 1940 r.*, t. II: *Za lata 1800-1940*, Lublin 1947, ss. 355; P. Bober, *Przegląd czasopiśmiennictwa kanonistycznego za okres 1940-1949*, «PS» 2.4/1949, s. 358-376; 4.1/1951, s. 85-100; 4.3/1951, s. 266-276; J. Bar, *Polska bibliografia prawa kanonicznego za lata 1941-1947*, «RTK» 1/1949, s. 477-487; tenże, *Polska bibliografia prawa kanonicznego za lata 1941-1956*, «PKan.» 1.1-2/1958, s. 387-439.

Wielu wskazuje, co do kierunku poszukiwań bibliograficznych, dostarczyło opracowanie S. Milewskiego i A. Redzika, *Themis i PHEME. Czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 roku*, Warszawa 2011, ss. 658.

W pracy uwzględniono hasła znajdujące się w następujących polskich encyklopediach:

- 1) *Encyklopedia Handlowa Orgelbranda*, t. I-II, Warszawa 1914;
- 2) *Encyklopedia Kościelna*. Podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego, z licznymi jej dopełnieniami, przy współpracownictwie kilkunastu duchownych i świeckich osób wydana przez M. Nowodworskiego, t. XXIV (Rytuła-Seleucja), Warszawa 1900 – t. XXXIII (Załęski-Żywoty świętych), red. S. Biskupski, Włocławek 1933;
- 3) *Encyklopedia Podręczna Ilustrowana*, według 2-go najnowszego wyd. „Macierzy Polskiej” we Lwowie, t. I-IV, Warszawa 1905-1906;
- 4) *Encyklopedia Podręczna Prawa Karnego (prawo karne materialne i formalne, karne skarbowe i administracyjne; socjologia i psychologia kryminalna; medycyna i psychiatria sądowa; kryminalistyka i więziennictwo)*, red. W. Makowski, z udziałem profesorów Uniwersytetu, sędziów, prokuratorów, adwokatów, lekarzy i innych specjalistów, t. I-IV, Warszawa 1931-1939. Ukończenie encyklopedii przerwał wybuch wojny;
- 5) *Encyklopedia Podręczna Prawa Prywatnego (prawo prywatne materialne, prawo handlowe materialne)*, red. H. Konic, F. Zoll i J. Wasilkowski, t. I-IV, Warszawa 1931-1939. Ukończenie encyklopedii przerwał wybuch wojny;
- 6) *Encyklopedia Podręczna Prawa Publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego)*, opracowana z udziałem profesorów szkół wyższych, specjalistów, szefów i członków urzędów i instytucyj centralnych i wyższych, red. Z. Cybichowski, t. I-II, Warszawa 1926-1930;

7) *Encyklopedia Powszechna*, wydaw. Ultima Thule, red. S. F. Michalski, t. I (A-Bhagalpur), Warszawa 1927 – t. X (Spada-Taglioni), Warszawa 1938. Ukończenie encyklopedii przerwał wybuch wojny;

8) *Encyklopedia Staropolska*, oprac. A. Brückner, materiałem il. uzup. K. Estreicher, t. I-II, Warszawa 1939;

9) *Encyklopedia Wojskowa*, red. O. Laskowski, t. I-VIII, Warszawa 1931-1939. Prace nad ukończeniem encyklopedii przerwał wybuch wojny;

10) *Ilustrowana Encyklopedia Powszechna*, red. M. J. Wachtel, t. I-II, wyd. 2, Warszawa 1937;

11) *Ilustrowana Encyklopedia Trzaski, Everta i Michalskiego*, red. S. Lam, t. I-V, Warszawa 1926-1928; t. VI: *Suplement A-Z*, Warszawa 1937;

12) *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, red. Z. Chełmicki, t. I-XXXVIII, Warszawa 1904-1914; t. XXXIX-XLIV, Poznań 1914;

13) *S. Orgelbranda Encyklopedia Powszechna*, z il. i mapami, t. VI (G-Herburty), Warszawa 1900 – t. XVI (Z-Żyżmorskie starostwo), Warszawa 1904. Dodać należy, że t. XVI obok haseł, mieści też *Suplement I*. Ukazały się także t. XVII: *Suplement II*, cz. I, Warszawa 1911 i t. XVIII: *Suplement II*, cz. II, Warszawa 1912;

14) *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, ser. 1, t. XXV (Giersz-Gostyński), red. Sz. Askenazy i inni, Warszawa 1900 – t. XLVIII (Mostowski-Mzabici), red. K. Appel i inni, Warszawa 1912; ser. 2, t. I (N-Nestor), red. K. Broniewski i inni, Warszawa 1903 – t. VI (Ordonator-Oźwia), red. A. Brückner i inni, Warszawa 1908; ser. 3, t. I (P-Patroklos), red. A. Brückner i inni, Warszawa 1914. Ta najobszerniejsza z encyklopedii nie została ukończona;

15) *Wielka Ilustrowana Encyklopedia Powszechna*, wydaw. Gutenberga, t. I, Kraków 1929 – t. XVIII, Kraków 1932 i t. XIX-XXII (uzupełniające), Kraków 1933-1938.

Zaznaczyć trzeba, że tylko w kilku encyklopediach: «EHO», «EK», «EPPK», «EPPPPr.», «EPPPub.», «PEK» i «WEPI», znalazły się nazwiska autorów, którzy przygotowali określone hasła. W pozostałych wydawnictwach tego rodzaju nie podano informacji o ich twórcach.

Często stosowaną praktyką w piśmiennictwie polskim analizowanego okresu było podpisywanie różnych publikacji, szczególnie zaś recenzji i not, wyłącznie inicjałami ich autorów. Większość z nich, dzięki zamieszczanym przez poszczególne redakcje wykazom współpracowników danego czasopisma czy wydawnictwa, udało się szybko rozszyfrować. Niestety w kilku przypadkach, mimo czynionych wysiłków, ustalenie twórców opracowań okazało się przeszkodą nie do pokonania.

Wiele artykułów ogłaszanych na łamach różnych czasopism lub ksiąg jubileuszowych, ukazywało się także w postaci osobnych odbitek. Informacje o nich nie znalazły się w pracy, choć strony tytułowe kilku odrębnych wydań wykorzy-

stane zostały do zilustrowania publikacji poszczególnych autorów. Pisownię tytułów opracowań i periodyków pozostawiono w ich oryginalnym brzmieniu.

Dorobek polskich badaczy praw antycznych przedstawiony został w rozdziałach, które obejmują kolejno: Rozdział I – Dzieła ogólne; Rozdział II – Prawo w starożytnym Egipcie; Rozdział III – Prawa klinowe w starożytnej Mezopotamii; Rozdział IV – Prawo starożytnego Izraela; Rozdział V – Prawa w starożytnej Grecji; Rozdział VI – Prawo rzymskie. Rozdziały od II do VI rozpoczynają się od krótkiego wprowadzenia, w którym znalazły się m.in. informacje na temat granic czasowych, czy też terytorialnych prezentowanej w nich materii. Całość pracy wieńczy *Zakończenie*, zawierające zwięzłe podsumowanie dorobku badaczy zajmujących się prawami antycznymi w latach 1900-1945.

Stanisław Szurlej (1878-1965), adwokat i publicysta, recenzując publikację A. Millera, *Bibliografia prawnicza za okres pięcioletni 1930-1934*, Warszawa 1935, pisał tak: „Są książki, które przynoszą autorowi korzyści pieniężne. Rzadkie to w Polsce książki, ale są. Są inne, które mu gotują rozgłos. Ale za książki, które nie są ani na zysk, ani na rozgłos obliczone, a jednak są pożyteczniejsze niż cała biblioteka sensacyj – za takie książki należy się autorom szczególna wdzięczność”¹⁶. Autor niniejszej pracy żywi nadzieję, że będzie ona wartościową pomocą nie tylko dla tych, którzy naukowo zajmują się badaniem starożytności, ale również dla wszystkich innych osób zainteresowanych pogłębieniem swojej wiedzy na temat różnych zagadnień natury prawnej świata antycznego oraz świadectwem wkładu polskich uczonych do międzynarodowego dorobku w zakresie studiów nad prawami antycznymi.

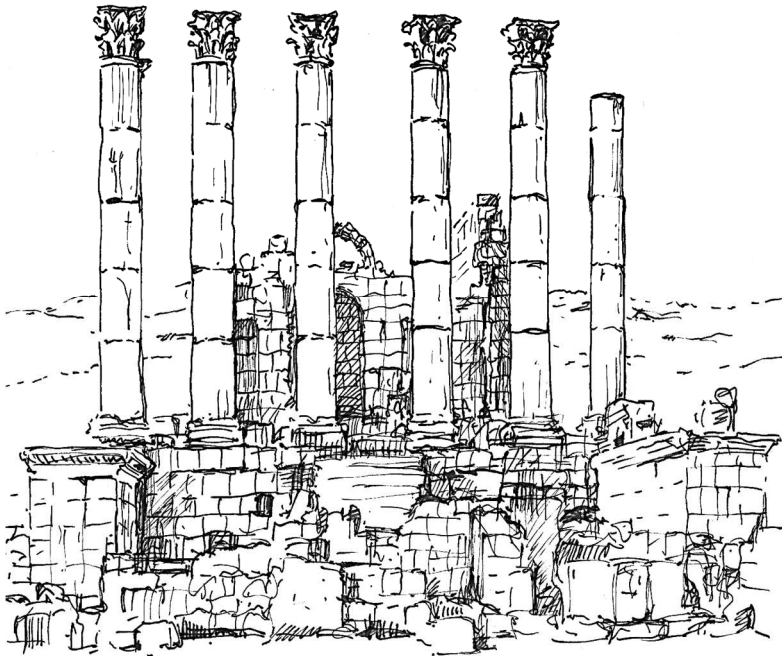
¹⁶ «NK» 4.4/1937, s. 181.

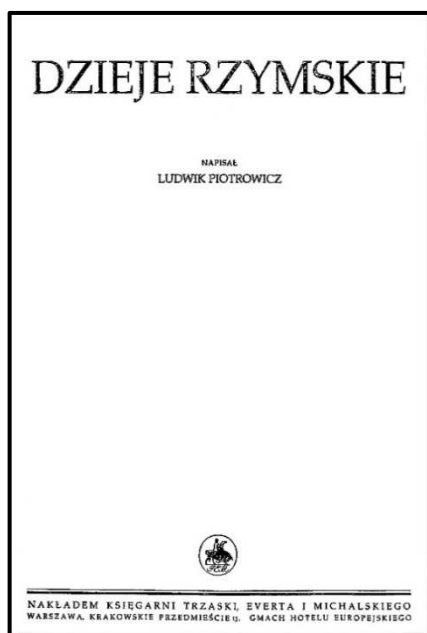
ROZDZIAŁ I

DZIEŁA OGÓLNE

Do opracowań o charakterze ogólnym zaliczyć można te, w których przybliżone zostały dzieje starożytnych Egipcjan, Babilończyków, Asyryjczyków, Hetytów, Izraelitów, Greków i Rzymian. Zazwyczaj zawierają one podstawowe informacje dotyczące struktur danego państwa, ustroju społecznego, religii, jak również najważniejszych regulacji z zakresu prawa prywatnego i prawa publicznego. Stanowią więc wprowadzenie do bardziej pogłębionych rozważań na temat poszczególnych praw antycznych. Z prac tego rodzaju w pierwszym rzędzie wskazać należy na te, wydane w ramach serii *Wielka Historia Powszechna*, red. J. Dąbrowski, O. Halecki, M. Kukiel, S. Lam. Ich tematyka obejmowała, t. I: *Pradzieje ludzkości i historia państw Wschodu*¹, Warszawa 1935, gdzie znalazły się opracowania: J. Bromski, *Historja Azji Przedniej*, s. 487-629; S. Przeworski, *Dzieje i kultura Azji Mniejszej do podboju perskiego*, pkt 2: *Azja Mniejsza w dobie panowania hetyckiego (ok. 2000-1200 r. przed Chr.)*, s. 652-684; T. Narolewski, *Historja starożytnego Egiptu*, s. 817-935; t. II: *Dzieje greckie*², oprac. T. Wałek-Czernecki, S. Witkowski, Warszawa 1934, ss. 1112; t. III: *Dzieje rzymskie*³, oprac. L. Piotrowicz, Warszawa 1934, ss. 878.

¹ Rec. K. Tymieniecki, «RDSiG» 4/1935, s. 237-244; nota, «PLiN» 1933-1935, s. 380-381 [b.n.a.]

² Rec. T. Sinko, «NK» 2.3/1935, s. 142-143; nota, «PLiN» 1933-1935, s. 380-381 [b.n.a.]

³ Rec. T. Sinko, «NK» 2.5/1935, s. 248-250; nota, «PLiN» 1933-1935, s. 380-381 [b.n.a.]

Przywołać trzeba również dzieła W. Szczepańskiego: *Najstarsze cywilizacje Wschodu klasycznego*, t. I: *Egipt*⁴, Lwów – Warszawa – Kraków 1922, ss. 256, t. II: *Babilon*⁵, Warszawa – Lwów 1923, ss. 182, t. III: *Egea i Hatti*⁶, Warszawa – Lwów 1923, ss. 174 oraz monografię pióra S. Witkowskiego, *Historia Egiptu w epoce Ptolemeuszów. Historia polityczna*⁷ (WTNL, dz. I, t. XIV), Lwów 1938, ss. 303 i (streszcz.), *Historia Egiptu w epoce Ptolemeuszów. Historia polityczna*, «STNL» 17.2/1937, s. 129-132.

Spośród innych prac⁸, w których znalazły się wiadomości dotyczące różnych zagadnień natury prawnej, w porządku chronologicznym wskazać można następujące:

– R. Brzezińska, *Z życia ludów starożytnych. Chaldejczycy, Asyryjczycy i Fenicjanie*, Warszawa 1900, ss. 53;

– W. Doleżan, *Krótki rys dziejów powszechnych, cz. I: Dzieje starożytne*, Tarnów 1901, ss. 121;

– A. Semkowicz, *Opowiadania z dziejów powszechnych dla niższych klas szkół gimnazjalnych i realnych, cz. I*, wyd. 2, Lwów 1901, ss. 175; wyd. 3, Lwów 1907, ss. 192; wyd. 4, Lwów 1912, ss. 176; wyd. 5: *Dzieje powszechne. Opowiadania dla niższych klas szkół gimnazjalnych i realnych, cz. I*, Lwów 1917, ss. 176 i Lwów 1922, ss. 182;

⁴ Rec.: J. Archutowski, «PPow.» 153-154/1922, s. 448-449; M. Kłosowski, «PHum.» 2.4/1923, s. 373-376; A. Śmieszek, «RO» 2/1919-1924, s. 308-313.

⁵ Rec.: J. Bromski, «PT» 4.4/1923, s. 316-320; M. Kłosowski, «PHum.» 2.4/1923, s. 373-376; M. Schorr, «RO» 2/1919-1924, s. 313-316.

⁶ Rec.: A. Klawek, «PT» 4.4/1923, s. 320-322; M. Kłosowski, «PHum.» 2.4/1923, s. 373-376; J. Archutowski, «PPow.» 161/1924, s. 258-259; R. Ganszyniec, «RO» 2/1919-1924, s. 316-321 (I. *Egea*); A. Śmieszek, tamże, s. 322-324 (II. *Hatti*); nota, *Książka w Bibliotece. Katalog informacyjny*, red. W. Dąbrowska, współdział J. Muszkowski, Warszawa 1934, s. 598 [b.n.a.]

⁷ Rec.: S. Pilch, «EOS» 39.2/1938, s. 298-301; J. Manteuffel, «NK» 6.1/1939, s. 15-16; V. Groh, «LF» 67.1-2/1940, s. 87-90.

⁸ Por. też: W. Dzwonkowski, *Repetitorium maturalne z historii powszechnej, cz. I: Historia starożytna*, Warszawa 1919, ss. 134; wyd. 2, Warszawa 1930, ss. 148; E. Sokołowski, *Skrót historii starożytnej według najnowszych podręczników szkolnych*, Warszawa 1921, ss. 70 i Warszawa 1928, ss. 66; J. Niżyński, *Wyciąg z dziejów powszechnych, cz. I: Dzieje starożytne*, wyd. 9, Lwów 1923, ss. 93; *Wyciąg z dziejów powszechnych, cz. I: Historia starożytna*, wyd. 11, Lwów 1931, ss. 95; S. Wirski, *Skrót historii starożytnej przystosowany do programu Ministerstwa W. R. i O. P.*, Warszawa 1927 i 1929, ss. 107; J. Schall, *Wyciąg z historii powszechnej z uwzględnieniem historii kultury, cz. I: Historia starożytna*, wyd. 2, Lwów 1928, ss. 96; wyd. 3 niezam., Lwów 1933; J. Galicz, *Historja powszechna w najważniejszych datach i streszczeniach od czasów najdawniejszych aż do najnowszych jako repetytorium do użytku szkolnego i podręcznego*, Cieszyn 1930, ss. 279; A. Różański, *Skrót historii starożytnej według najnowszych podręczników szkolnych*, Łódź 1930, ss. 71; J. K., *Wyciąg z historii powszechnej*, Biała Podlaska 1932, ss. 198.

– H. Graetz, *Historja Żydów (mniejsza)*, z niem. przeł. St. Szenhak, t. I: *Od początków narodu żydowskiego do powtórnego zburzenia Jerozolimy za cesarza Wespazjana*, Warszawa 1902, ss. 810; t. II: *Od powtórnego zburzenia Jerozolimy do czasów przymusowego nawracania Żydów w Hiszpanji*, Warszawa 1908, ss. 804; *Historja Żydów*, przeł. St. Szenhak, t. I: *Od początków narodu żydowskiego do wygnania babilońskiego*, ss. 245; t. II: *Od wygnania babilońskiego do epoki herodjańskiej*, ss. 227; t. III: *Od panowania Heroda I-go do powtórnego zburzenia Jerozolimy*, ss. 188; t. IV: *Od powtórnego zburzenia Jerozolimy do epoki Gaonów*, ss. 237, Warszawa 1929; wyd. nowe, Warszawa 1936 i 1939;

– W. Zakrzewski, *Historja powszechna na klasy wyższe szkół średnich*, t. I: *Historja starożytna*, wyd. 4, Kraków 1902, ss. 272; wyd. 5, Kraków 1906, ss. 274; wyd. 6, Kraków 1909, ss. 274; wyd. 7, Kraków 1911, ss. 261; wyd. 8, Kraków 1913, ss. 261; wyd. 9, Kraków 1917, ss. 243; wyd. nadzwyczajne, Piotrogród 1917, ss. 368; wyd. 10, Kraków 1919, ss. 243; wyd. 11, Kraków 1921, ss. 230; wyd. 12 niez., Kraków 1923; *Historja starożytna w zarysie*, wyd. 3, Petersburg 1904, ss. 280;

– H. Wernic, *Historja powszechna opowiedziana i zaopatrzona pytaniami*, cz. I: *Dzieje starożytne*, wyd. 2, Warszawa 1903, ss. 240;

– M. Creighton, *Historja Rzymu*⁹, przeł. J. Stempkowska, Warszawa 1904, ss. 143;

– R. Morzycka-Brzezińska, *Rzym. Dzieje państwa rzymskiego od jego założenia do upadku*¹⁰, Warszawa 1904, ss. 222;

– *Dzieje powszechne opowiedziane dla młodzieży*, [b.n.a], cz. I: *Historja starożytna*, Jazłowiec 1905, ss. 222; cz. II: *Epoka rzymsko-barbarzyńska*, Jazłowiec 1906, ss. 215;

– T. Korzon, *Historja starożytna sposobem elementarnym wyłożona*, wyd. 4, Warszawa 1905, ss. 332; wyd. 5 niez., Warszawa 1907; wyd. 6 niez., Warszawa 1914; wyd. 7 niez., Warszawa 1917; wyd. 8, Warszawa 1919, ss. 306; wyd. 9, Warszawa 1919, cz. I: *Wschód – świat grecki*, przyst. K. Wachowski, ss. 126; cz. II: *Rzym*¹¹, przyst. K. Wachowski, ss. 114. W 1911 r. ukazała się też *Historja starożytna wyłożona sposobem elementarnym*, [b.m.], ss. 551;

– W. Krywult, *Przygotowanie do egzaminu dojrzałości z historyi. Podręcznik dla abiturjentów szkół średnich*¹², Kraków 1905, ss. 350; wyd. 2, Kraków

---

⁹ Nota, *Książka w Bibliotece...*, s. 581 [b.n.a.]

¹⁰ Rec. M. Goyski, «Książka» 4.8/1904, s. 295-296.

¹¹ Rec.: M. Kłosowski, «PHum.» 1.4/1922, s. 588-591; M. Kreczmar, «PHum.» 6.1-2/1931, s. 195-197.

¹² Rec. W. Semkowicz, «Muzeum» 23.4/1907, t. I, s. 403-407.

1906, ss. 360; wyd. 3 ukazało się już jako *Historja powszechna i Polski*, Zamość 1924, ss. 347;

– W. Osterloff, J. Szuster, *Dzieje powszechne*, cz. I: *Dzieje Grecyi i Rzymu*, oprac. według F. Rossbacha, Warszawa 1905, ss. 134. W kolejnych wydaniach praca ta ukazywała się już jako *Dzieje powszechne*, cz. I: *Dzieje starożytne*, wyd. 2, Warszawa 1908, ss. 128; wyd. 4, Łódź 1915, ss. 132; wyd. 5, Łódź 1916, ss. 131; wyd. 6, Łódź 1917, ss. 140; wyd. 7, Łódź – Warszawa 1918, ss. 206; wyd. 8, poszerz. i popr. przez S. Lubicz-Majewskiego, Łódź 1922, ss. 206;

– S. M. Dubnov, *Krótką historja Żydów*, cz. I: *Historja biblijna*, z upoważnienia autora spolszczył S. Szenhak, Warszawa 1906, ss. 152; wyd. 4, Warszawa 1916, ss. 147; wyd. 5 niem., Warszawa 1920; wyd. 6 niem., Warszawa 1922; wyd. 7, Warszawa 1924, ss. 174; wyd. 8, Warszawa 1929, ss. 174; wyd. 9 niem., Warszawa 1930; cz. II: *Historja pobiblijna na wschodzie. Od początku panowania greckiego w Judei do końca epoki Gaonów w Babilonji (332 r. przed erą chrz. – 1040 r. ery chrz.)*, wyd. 2, Warszawa 1916, ss. 99; wyd. 3, Warszawa 1920, ss. 107; wyd. 4, Warszawa 1922, ss. 107;

– Ch. A. Fyffe, *Historja Grecyi*¹³, przeł. W. M. Kozłowski, Warszawa 1906, ss. 150;

– R. Ū. Vipper, *Historja starożytna w zarysie*, przeł. M. Kreczmar, Warszawa 1906, ss. 273; wyd. 2 niem., Warszawa 1907;

– K. Schott, *Dzieje powszechne w streszczeniu*, cz. I: *Historja Grecji i Rzymu*, Warszawa 1907, ss. 82;

– K. Krotoski, *Historja powszechna na klasy niższe szkół średnich*, t. I: *Historja starożytna*¹⁴, Kraków 1908, ss. 186; wyd. 2: *Historja powszechna*, t. I: *Historja starożytna*, Lwów 1921, ss. 208; wyd. 3 ukazało się już jako *Dzieje powszechne*, t. I: *Dzieje starożytne*, Lwów 1925, ss. 331;

– A. Barwiński, *Dzieje powszechne dla seminariów nauczycielskich*, cz. I: *Od czasów najdawniejszych do końca wieku XV*, Lwów 1910, ss. 240;

– K. Wachowski, J. Jastrzębska, *Wypisy historyczne ilustrowane dla użytku młodzieży przy nauczaniu dziejów powszechnych*, t. I: *Historja starożytna*¹⁵, Warszawa 1912, ss. 691;

– A. Szelański¹⁶, *Dzieje powszechne i cywilizacyi*, t. I: *Egipt. Babilon*

¹³ Nota, *Książka w Bibliotece...*, s. 583 [b.n.a.]

¹⁴ Rec. J. Sas, «PPow.» 103/1909, s. 128-129; nota, «PBib.» 3.9/1908, s. 143-144 [b.n.a.]

¹⁵ Na łamach «PBib.» ukazywały się anonimowe noty do kolejnych zeszytów tego opracowania: 5.12/1910, s. 266; 6.2/1911, s. 27-28; 6.5/1911, s. 80; 6.9/1911, s. 164; 7.5/1912, s. 98-99. Nota w «PBib.» 7.10/1912, s. 209-210, odnosi się do wszystkich zeszytów opublikowanych razem jako t. I, Warszawa 1912, ss. 691.

¹⁶ Por. również A. Szelański, *Historja powszechna. Wykaz imiennno-rzeczowy*, Warszawa 1939, ss. 100.

*i Assyrya. Syrya i Palestyna. Azja Mniejsza. Iran i Turan. Indyje, Chiny i Pacyfik*¹⁷, Warszawa 1913, ss. 451; t. II: *Grecya archaiczna. Grecya bohaterska. Grecya wolna. Panowanie Grecyi nad światem*¹⁸, Warszawa 1914, ss. 392; t. III: *Rzym – miasto. Rzym – państwo. Imperyalizm rzymski. Cezaryzm*¹⁹, Warszawa 1914, ss. 512; *Dzieje powszechne. Podręcznik do nauki historii na stopniu wyższym szkół średnich. Część pierwsza obejmująca okres starożytny*²⁰ (współautor M. Janelli), Lwów 1915, ss. 220; *Historja starożytna: 3000 r. przed Chr. – 1000 r. po Chr.*, Warszawa 1918, ss. 368; *Historja starożytna*, wyd. 2, Warszawa 1921, ss. 361; wyd. 3 niezmi., Warszawa 1922; wyd. 4²¹, Warszawa 1923, ss. 288; *Dzieje powszechne w zarysie. Podręcznik do nauki historii na stopniu wyższym szkół średnich*, cz. I: *Okres starożytny*²², Warszawa 1923, ss. 176; *Historja powszechna*, t. I, Warszawa 1936, ss. 637;

– M. Zawiszyna, *Dzieje powszechne*, t. I, Kraków 1914, ss. 496;

– K. Tymieniecki, *Historja Grecji i Rzymu*²³, Warszawa 1916, ss. 493;

– J. Gadomski, *Grecja. Podręcznik historii starożytnej*, cz. II, Warszawa 1917, ss. 176; *Grecja. Podręcznik historii starożytnej dla szkół filologicznych*, cz. II, wyd. 2, Warszawa 1918, ss. 160; *Wschód i mity greckie. Podręcznik historii starożytnej*, wyd. 2, Warszawa 1917, ss. 159; wyd. 3, Warszawa 1918, ss. 155; wyd. 4, Warszawa 1921, ss. 107; *Historja starożytna*, Warszawa 1918, ss. 220; wyd. 2 niezmi., Warszawa 1920; wyd. 3²⁴, Warszawa 1922, ss. 195; *Rzym. Podręcznik historii starożytnej*, cz. II: *Kurs klasy 4-tej filologicznej*, Warszawa 1918, s. 177-390; wyd. 2, Warszawa 1919, ss. 194;

– E. Jezierski, *Dzieje powszechne. Opracowane według ostatnich źródeł*²⁵, Warszawa 1918, ss. 379; wyd. 2, Warszawa 1921, ss. 316;

– W. A. Malczewski, *Historja starożytna w zarysie. Podręcznik dla młodzieży szkolnej i samouków*²⁶, Łódź – Warszawa 1918, ss. 105;

¹⁷ Noty: «PBib.» 8.1/1913, s. 5 [b.n.a.]; *Książka w Bibliotece...*, s. 598 [b.n.a.]

¹⁸ Nota, *Książka w Bibliotece...*, s. 598 [b.n.a.]

¹⁹ Nota, *Książka w Bibliotece...*, s. 598 [b.n.a.]

²⁰ Rec.: L. Jaworski, «Muzeum» 32.1/1917, s. 40-49; Cz. Nanke, tamże, s. 49-56.

²¹ Rec.: M. Kłosowski, «PHum.» 1.4/1922, s. 595-599; M. Kreczmar, «PHum.» 6.1-2/1931, s. 201-202.

²² Nota, *Książka w Bibliotece...*, s. 598 [b.n.a.]

²³ Skrypt (Wolna Wszechnica Polska) wydany w formie maszynopisu.

²⁴ Rec.: M. Kłosowski, «PHum.» 1.4/1922, s. 599-602; M. Kreczmar, «PHum.» 6.1-2/1931, s. 193-194.

²⁵ Rec. Cz. Rokicki, «PPed.» 39.4/1920, s. 170-173.

²⁶ Rec. M. Kreczmar, «PHum.» 6.1-2/1931, s. 200-201.

- Ch. Seignobos, *Dzieje starożytne*, przekł. polski pod red. B. Staweny, Warszawa 1918, ss. 278;
- N. Gąsiorowska, *Historja powszechna ze szczególnem uwzględnieniem historii Polski*, t. I: *Historja starożytna i średniowieczna*, Warszawa 1920, ss. 303;
- J. Jastrzębska, *Dzieje powszechno. Podręcznik dla seminarjów nauczycielskich*, Warszawa 1920, ss. 187; wyd. 2 niez., Warszawa 1922; wyd. 3, Warszawa 1925, ss. 167;
- B. Gebert, G. Gebertowa, *Historja starożytna*, cz. I: (*Starożytny Wschód – Grecja*)²⁷, Lwów – Warszawa 1921, ss. 137; wyd. 2²⁸, Lwów – Warszawa 1922, ss. 137; wyd. 3, Lwów – Warszawa 1924 i 1926, ss. 136; wyd. 4, Lwów – Warszawa 1927 i 1929, ss. 119; *Historja starożytna*, cz. II: *Rzym*²⁹, Lwów – Warszawa 1922, ss. 164; wyd. 2³⁰, Lwów – Warszawa 1923, ss. 160; wyd. 3, Lwów – Warszawa 1925, ss. 140; wyd. 4³¹, Lwów – Warszawa 1927 i 1929, ss. 124; *Dzieje powszechno dla seminarjów nauczycielskich*, cz. I, Lwów – Warszawa 1922, ss. 158; wyd. 2³², Lwów – Warszawa 1925, ss. 139;
- J. Bojasiński, *Historja powszechna*, cz. I, Warszawa 1922, ss. 303;
- T. Zieliński, *Античный мир*, t. I: *Еллада, часть I: Сказочная древность*, Петроград 1922, ss. 88; *Świat antyczny*, cz. I: *Starożytność bajeczna*³³, Warszawa 1930, ss. 464; cz. II: *Grecja niepodległa*³⁴, Warszawa 1933, ss. 377; wyd. 2 niez., Warszawa 1937; cz. III: *Rzeczpospolita Rzymska*³⁵, Warszawa 1935, ss. 502; cz. IV: *Cesarstwo Rzymskie*³⁶, Warszawa 1938, ss. 533;
- M. Kłosowski, *Historja starożytna*³⁷, Warszawa 1923, ss. 266;
- J. Dąbrowski, *Historja powszechna*, t. I: *Starożytność*³⁸, Lwów 1929,

²⁷ Rec. B. Janowski, «Muzeum» 37.1/1922, s. 77-80.

²⁸ Rec. M. Kłosowski, «PHum.» 1.4/1922, s. 602-607.

²⁹ Rec. A. Rapaport, «Muzeum» 37.3/1922, s. 361-366.

³⁰ Rec. M. Kłosowski, «PHum.» 1.4/1922, s. 602-604 i s. 607-609.

³¹ Rec. M. Kreczmar, «PHum.» 6.1-2/1931, s. 194-195.

³² Nota, *Książka w Bibliotece...*, s. 584 [b.n.a.]

³³ Rec. S. Lenkowski, «WiŻ» 5.8-9/1930, s. 574-575; noty: «Filomata» 17/1930, s. 37 [b.n.a.]; *Książka w Bibliotece...*, s. 603 [b.n.a.]

³⁴ Noty: «Tęcza» 8.1/1934, s. 76 [b.n.a.]; *Książka w Bibliotece...*, s. 603 [b.n.a.]

³⁵ Rec.: S. Lenkowski, «WiŻ» 10.3/1935, s. 266-267; T. Sinko, «NK» 2.6/1935, s. 297-298; K. Ż., «Tęcza» 9.9/1935, s. 67; nota, «PLiN» 1933-1935, s. 381 [b.n.a.]

³⁶ Rec. J. Kisielewski, «Tęcza» 11.10/1938, s. 82; nota, «PLiN» 1.5/1938, s. 13 [b.n.a.]

³⁷ Rec. M. Kreczmar, «PHum.» 6.1-2/1931, s. 195.

³⁸ Rec. A. Rapaport, «KK» 4.2/1930, s. 423-425; nota, *Książka w Bibliotece...*, s. 581 [b.n.a.]

ss. 236; *Historja*, t. I, Lwów 1933, ss. 168; *Historja*, t. I, z. 2: *Starożytna Hellada*, Bukareszt 1940, ss. 32; t. I, z. 3: *Starożytna Hellada*, Bukareszt 1940, ss. 23; t. I, z. 5: *Starożytny Rzym*, Bukareszt 1941, ss. 34;

– M. Serejski, *Historia starożytna*, z. 1: *Wschód i Grecja*³⁹, Warszawa 1929, ss. 169; z. 2: *Rzym*⁴⁰, Warszawa 1932, ss. 149; *Historja powszechna na klasę I gimnazjalną*, Warszawa 1933, ss. 173; wyd. 2, Warszawa 1937, ss. 224;

– M. Drzewiecki, *Grecja i Rzym w starożytności*, Warszawa 1930, ss. 95; *Skrót historii starożytnej (wraz ze zbiorem pytań) przystosowany do programu Ministerstwa W. R. i O. P.*, Warszawa 1930 i 1932, ss. 81;

– *Dzieje powszechne. Historia starożytna*, [b.n.a.], Kraków 1930, ss. 183;

– M. Weissblum, *Historja świata*, t. I: *Wschód starożytny*, Warszawa 1930, ss. 150; t. II: *Grecja*, Warszawa 1930, s. 155-319;

– M. Sokolnicki (red.), *Historja powszechna*, t. I: *Okres starożytny. Barbarzyńcy na gruzach Rzymu*, Warszawa 1931, ss. 622;

– W. Moszczeńska, H. Mrozowska, *Podręcznik do nauki historii na pierwszą klasę gimnazjalną*, Lwów 1933, ss. 307; wyd. 2, Lwów 1937, ss. 296;

– J. Lechicka, *Zarys dziejów powszechnych*, cz. I: *Grecja, Rzym i wieki średnie do 1300 r.*, Lwów 1937, ss. 527; *Historia dla I klasy liceum*, cz. I: *Grecja, Rzym i wieki średnie do 1300 r.*, Lwów 1938, ss. 552;

– T. R. Glover, *Świat starożytny*⁴¹ (Biblioteka Wiedzy, t. 33), przeł. S. Przeworski, Warszawa 1934 i 1938, ss. 336.

Wspomnieć także trzeba o licznych recenzjach i notach do prac poświęconych dziejom różnych państw oraz społeczności. Dzieła o zbiorczym charakterze omawiali na łamach «KH»: M. Schorr, 15.1/1901, s. 136, [z:] G. Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique*, t. I-II, Paris 1895-1897; tamże, s. 155, [z:] J. Krall, *Grundriss der altorientalischen Geschichte*, Bd. I: *Bis auf Kyros*, Wien 1899; 17.1/1903, s. 128, [z:] G. Maspero, dz. cyt., t. III, Paris 1899; W. Hahn, 15.2/1901, s. 283, [z:] H. Schiller, *Weltgeschichte. Von den ältesten Zeiten bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts. Ein Handbuch*, Bd. I: *Geschichte des Altertums*, Berlin 1900; E. Barwiński, 19.1/1905, s. 158, [z:] A. Boxler, *Précis des institutions publiques de la Grèce et de Rome anciennes*, Paris 1903. Na kartach «ZPRG» 41.3-4/1915, s. 758-760, znalazła się recenzja A. Bergera, [z:] J. Kohler, L. Wenger, *Allgemeine Rechtsgeschichte*, Hf. 1: *Orientalisches Recht und Recht der Griechen und Römer*, Leipzig – Berlin 1914.

³⁹ Rec.: A. H., «WiŻ» 4.10/1929, s. 666-667; Z. Zmigryder-Konopka, «KK» 4.1/1930, s. 226-228; A. Rapaport, «KK» 4.2/1930, s. 426-429; M. Kreczmar, «PHum.» 6.1-2/1931, s. 207-208; nota, *Książka w Bibliotece...*, s. 596 [b.n.a.]

⁴⁰ Nota, *Książka w Bibliotece...*, s. 596 [b.n.a.]

⁴¹ Rec.: T. Sinko, «NK» 5.3/1938, s. 145; «WiŻ» 13.4/1938, s. 338 (podpisana S.)

Zawartość innych publikacji przybliżali:

– Egipt: noty zamieszczone w «KH»: M. Schorr, 15.1/1901, s. 137, [z:] W. M. Flinders Petrie, *Religion and conscience in ancient Egypt*, London 1898 i A. Wiedemann, *Religion of the ancient Egyptians*, London 1897; E. Barwiński, 23.3/1909, s. 452, [z:] J. H. Breasted, *A history of the ancient Egyptians*, London 1908 i E. Meyer, *Aegypten zu Zeit der Pyramidenerbauer*, Leipzig 1908; tenże, 24.3-4/1910, s. 679, [z:] J. H. Breasted, *Geschichte Aegyptens*. Übersetzung von H. Ranke, Berlin 1910; tenże, 24.3-4/1910, s. 680, [z:] A. Erman, *Die ägyptische Religion*, Berlin 1909. Na łamach «KK» 4.1-2/1930, s. 244-245, ukazała się anonimowa recenzja, [z:] J. Baikie, *A history of Egypt. From the earliest times to the end of XVIII-th Dynasty*, London 1929.

– Babilonia i Asyria: M. Schorr, «KH» 17.1/1903, s. 141, [z:] R. W. Rogers, *A history of Babylonia and Assyria*, vol. I-II, New York 1900; tenże, «KH» 17.1/1903, s. 143, [z:] H. Winckler, *Die politische Entwicklung Babyloniens und Assyriens*, «AO» 2.1/1900; J. Jelito, «PT» 8.1/1927, s. 100, [z:] B. Meissner, *Babylonien und Assyrien*, Bd. I, Heidelberg 1920; Bd. II, Heidelberg 1925; tenże, «PT» 9.4/1928, s. 426-427, [z:] B. Meissner, *Könige Babyloniens und Assyriens*, Leipzig 1926.

– Izrael: wszystkie noty zamieszczone zostały w «KH»: M. Schorr, 15.1/1901, s. 148-151, omówił następujące prace: C. H. Cornill, *Geschichte des Volkes Israel von den ältesten Zeiten bis zur Zerstörung Jerusalems durch die Römer*, Chicago 1898; H. Winckler, *Geschichte Israels in Einzeldarstellungen*, Bd. II: *Die Legende*, Leipzig 1900; B. Stade, *Die Entstehung des Volkes Israel*, Giesen 1899; E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, Bd. II: *Die inneren Zustände*; Bd. III: *Das Judentum in der Zerstreuung und die jüdische Literatur*⁴², 3. Aufl., Leipzig 1898; tenże, 17.1/1903, s. 150-151, [z:] H. Guthe, *Geschichte des Volkes Israel*, Freiburg im Breisgau 1899 i H. Winckler, *Altorientalische Forschungen*, Bd. II, Leipzig 1900; E. Barwiński, 24.3-4/1910, s. 682, przybliżył prace: H. Weinheimer, *Geschichte des Volkes Israel von den Anfängen bis zur Zerstörung Jerusalems durch die Babylonier*, Berlin 1909; A. Alt, *Israel und Aegypten. Die politischen Beziehungen der Könige von Israel und Juda zu den Pharaonen*, Leipzig 1909; R. Kittel, *Geschichte des Volkes Israel*, Bd. II: *Das Volk in Kanaan. Quellenkunde und Geschichte der Zeit bis zum babylonischen Exil*, 2. Aufl., Gotha 1909; G. Hölscher, *Die Geschichte der Juden in Palästina seit dem Jahre 70 nach Chr.*, Leipzig 1909; tenże, 25.3-4/1911, s. 570, [z:] A. Bertholet, *Das Ende des jüdischen Staatswesens*, Tübingen 1910.

– Grecja: wszystkie noty znalazły się w «KH»: W. Hahn, 15.2/ 1901, s. 283, [z:] H. Swoboda, *Griechische Geschichte*, 2. Aufl., Leipzig 1900; W. Jankowski, 16/1902, s. 350, [z:] E. Meyer, *Geschichte des Altertums*, Bd. III: *Das Perser-*

⁴² Notę do wyd. 4 tej pracy – Leipzig 1909, zamieścił także E. Barwiński, «KH» 24.3-4/1910, s. 682.

reich und die Griechen, Stuttgart 1901 oraz H. van Gelder, *Geschichte der alten Rhodier*, Den Haag 1900; E. Barwiński, 20.4/1906, s. 732, [z:] G. Glotz, *Études sociales et juridiques sur l'antiquité grecque*, Paris 1906 i J. Sundwall, *Epigraphische Beiträge zur sozial-politischen Geschichte Athens im Zeitalter des Demosthenes*, Leipzig 1906; tenże, 21.2-3/1907, s. 557, [z:] R. Pöhlmann, *Grundriss der griechische Geschichte nebst Quellenkunde*, 3. Aufl., München 1906 i 24.3-4/1910, s. 683 (4. Aufl., München 1909); tenże, 22.1/1908, s. 159, [z:] A. Solari, *Ricerche spartane*, Livorno 1907; tenże, 23.3/1909, s. 455, [z:] J. Kaerst, *Geschichte des hellenistischen Zeitalters*, Bd. II, Hf. 1: *Das Wesen des Hellenismus*, Leipzig 1909.

– Rzym: noty zamieszczone w «KH»: W. Hahn, 15.2/1901, s. 291-292, [z:] W. Drumann, *Geschichte Roms in seinem Übergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung oder Pompeius, Caesar, Cicero und ihre Zeitgenossen nach Geschlechtern und mit genealogischen Tabellen*, 2. Aufl., hrsg. von P. Groebe, Bd. I: *Aemilii-Antonii*, Berlin 1899; W. Semkowicz, 18.1/1904, s. 153, [z:] W. Drumann, dz. cyt., Bd. II: *Asinii-Cornificii*, Berlin 1902; tenże, 18.1/1904, s. 153, [z:] G. Ferrero, *Grandezza e decadenza di Roma*⁴³, vol. I-II, Milano 1902; E. Barwiński, 23.3/1909, s. 457, [z:] H. S. Jones, *The Roman Empire, B.C 29 – A.D. 476*, London 1908; tenże, 24.3-4/1910, s. 684, [z:] B. Niese, *Grundriss der römischen Geschichte nebst Quellenkunde*, 4. Aufl., München 1910; tenże, 24.3-4/1910, s. 685, [z:] V. Macchioro, *L'impero romano nell' età dei Severi*, Padova 1906; Z. Zmigryder-Konopka, «PK» 4.4-7/1938, s. 169-171, [z:] M. A. Levi, *Roma nella storia del mondo antico*, «RSI» 2.1/1937, s. 1-16.

Wiadomości na temat ustroju społeczno-politycznego znalazły się również w pracach: *Polityka porównawcza, czyli instytucje polityczne Greków, Rzymian i Germanów*, z ang. oprac. W. M. Kozłowski, Warszawa 1905, ss. 148; W. Ołtuśzewski, *Zarys dziejów powszechnych rozumowanych. Próba socjologii stosowanej do dziejów (tak zwana historia starożytna i wieki średnie)*, Warszawa 1913, ss. 382; A. Wereszczyński, *Państwo antyczne i jego renesansy. (Przyczynki do reformy ustroju Polski)*, Lwów 1928 (rozdz. I: *Ogólne uwagi o państwie starożytnym*, s. 14-27; rozdz. II: *Państwo starożytnego Wschodu*, s. 28-38; rozdz. III: *Państwa pochodzenia greckiego*, s. 39-52; rozdz. IV: *Państwo rzymskie*, s. 53-83; rozdz. V: *Spaczenie państwowości rzymskiej. Bizancjum*, s. 84-95); wyd. 2⁴⁴ niezmi., Lwów 1934.

Rozważaniom skupiającym się wokół kwestii społecznych poświęcona została część opracowania znanego teoretyka socjalizmu K. Kautsky'ego, *Die Vorläufer des neueren Sozialismus*, Bd. I, Tl. 1: *Von Plato bis zu den Wiedertäufern*,

⁴³ Praca ta ukazała się też po polsku pt. *Wielkość i upadek Rzymu*, t. I: *Podbój*; t. II: *Juliusz Cezar*, przekł. L. Staff, Poznań 1935 (rec. J. Kisielewski, «Tęcza» 10.5/1936, s. 65).

⁴⁴ Rec. J. Kisielewski, «Tęcza» 9.1/1935, s. 63; nota, «PLiN» 1933-1935, s. 205 [b.n.a.]

Stuttgart 1895, które do rąk polskich czytelników trafiło pt. *Historja socjalizmu*, cz. I: *Od Platona do anabaptystów*, przeł. A. Krasnowolski, Warszawa 1906 (rozdz. I: *Komunizm platoński i prachrześcijański*, dz. I: *Idealne państwo Platona*, s. 9-22; dz. II: *Komunizm prachrześcijański*, s. 22-42), przedr.: *Historia rozwoju społecznego*, Warszawa 1908 oraz *Historja komunizmu w starożytności i średniowieczu*, Kraków 1911 (przywołane rozdz., s. 9-42). Wspomnianej tematyki dotyczą także fragmenty dzieła M. Beera, *Historja powszechna socjalizmu i walk społecznych*, przekł. z niem. S. H., cz. I: *Czasy starożytne*, Warszawa 1923 (rozdz. I: *Palestyna*, s. 10-25; rozdz. II: *Grecja*, s. 26-30; rozdz. III: *Komunistyczna praktyka w Sparcie*, s. 31-39; rozdz. IV: *Komunistyczne teorie w Atenach*, s. 40-61; rozdz. V: *Rzym*, s. 62-79; rozdz. VI: *Rzymska krytyka społeczna*, s. 80-87 i rozdz. VII: *Chrześcijaństwo pierwotne*, s. 88-101); wyd. 2, Warszawa 1928 (przywołane rozdz., s. 8-93).

Problematykę stosunków międzynarodowych⁴⁵ nakreślił Z. Cybichowski⁴⁶, *Das antike Völkerrecht. Zugleich ein Beitrag zur Konstruktion des modernen Völkerrechts*⁴⁷, Breslau 1907 (Kap. II: *Das antike Völkerrecht*, § 1: *Aegypten*, s. 10-19; § 2: *Die Israeliten*, s. 19-27; § 3: *Babylonien und Assyrien*, s. 28-33; § 4: *Griechenland*, s. 33-71; § 5: *Die Römer*, s. 72-100). Tematyką tą zajmował się także S. Goldberger, *Rozwój prawa międzynarodowego w czasach starożytnych*, «Filomata» 102/1938, s. 20-26. Wiele odniesień do prawa rzymskiego zawiera monografia⁴⁸ S. Huberta, *Przywrócenie władzy państwowej (ius postliminii). Rozwój doktryny w teorii i praktyce prawa narodów do początków wieku XIX*.⁴⁹ (Biblioteka Prawa Politycznego i Prawa Narodów, t. VII), Lwów 1936, ss. 147.

Do dzieł o charakterze ogólnym należą też publikacje poświęcone przedstawieniu stosunków handlowych i gospodarczych różnych państw starożytnych⁵⁰.

⁴⁵ Por. też noty: W. Jankowski, «KH» 16/1902, s. 351, [z:] E. Ciccotti, *La guerra e la pace nel mondo antico*, Torino 1901; E. Barwiński, «KH» 22.1/1908, s. 159, [z:] W. L. Westermann, *Inter-state Arbitration in Antiquity*, «CJ» 2.5/1907, s. 197-211.

⁴⁶ Por. też Z. Cybichowski, *Das alte und das neue Völkerrecht*, «AöR» 23.4/1908, s. 586-597.

⁴⁷ Rec.: A. Zorn, «JL» 20.8/1908, s. 193; M. Huber, «AöR» 24.4/1909, s. 596-597.

⁴⁸ Praca została przedłożona na UJK we Lwowie w celu uzyskania stopnia doktora praw i przyjęta przez referenta Prof. L. Ehrlicha i koreferenta Prof. K. Stefkę.

⁴⁹ Rec. M. Starzewski, «NK» 4.5/1937, s. 262-263.

⁵⁰ Por. też noty zamieszczone w «KH»: W. Hahn, 15.2/1901, s. 286, [z:] H. Francotte, *L'industrie dans la Grèce ancienne*, t. I, Bruxelles 1900; W. Jankowski, 16/1902, s. 351-352, do prac: U. Pestalozza, *La vita economica ateniese della fine del secolo VII alla fine del IV secolo avanti Cristo*, Milano 1901; P. Guiraud, *La main-d'oeuvre industrielle dans l'ancienne Grèce*, Paris 1900; E. Wilisch, *Beiträge zur Geschichte des alten Korinth*, Bd. II, Zittau 1901; M. Schorr, 17.1/1903, s. 128, [z:] E. Speck, *Handelsgeschichte des Altertums*, Bd. I: *Die orientalischen Völker*, Leipzig 1900; E. Barwiński, 22.4/1908, s. 763, [z:] E. H. Oliver, *Roman economic conditions to the close of the Republic*, Toronto 1907; tenże, 23.3/1909, s. 457, [z:] J. B. Mispoulet, *La regime des mines à l'époque romaine et au moyen âge d'après*

Zawierają one często informacje o obowiązujących w tym zakresie regulacjach prawnych. Tematykę tę poruszał jako pierwszy w hasłach encyklopedycznych⁵¹ T. Korzon, *Handel – Handel świata starożytnego: (Wschód); (Grecy); (Rzym)*⁵², «WEPI», t. XXVII, Warszawa 1901, s. 305-310. Herkulan Weigt, profesor Akademii Handlowej w Krakowie, dokonał przekładu podręcznika R. von Mayra, *Lehrbuch der Handelsgeschichte auf Grundlage der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 3. Aufl., Wien 1907, który w języku polskim ukazał się pt. *Historia handlu z uwzględnieniem stosunków społecznych i ekonomicznych*, I. *Starożytność*⁵³, Kraków 1910, ss. 58; wyd. 2: *Historia handlu na tle stosunków społecznych i gospodarczych*, I. *Starożytność* i II. *Średniowiecze*⁵⁴, Warszawa – Kraków 1922, ss. 120; wyd. 3, Kraków 1930, s. 116. Kolejnymi pracami były: T. Korzon, *Historia handlu w zarysie*⁵⁵, Warszawa 1914 (rozdz. I: *Wschód*, § 2: *Egipt*, s. 4-5; § 3: *Mezopotamia. Babilon. System miar, wag i rachuby*, s. 6-8; rozdz. II: *Grecy*, s. 15-27; rozdz. III: *Rzym*, s. 28-38); L. Szper, *Handlu dzieje (Okres starożytny)*, «EHO», t. I, Warszawa 1914, s. 220-222; R. Rybarski, *System*

---

les Tables d'Aljustrel, Paris 1908; K. Z., «RDSiG» 2/1932-1933, s. 440, [z:] J. Hasebroek, *Staat und Handel im alten Griechenland. Untersuchungen zur antiken Wirtschaftsgeschichte*, Tübingen 1928 oraz rec.: K. Zakrzewski, «KK» 3.1/1929, s. 96-97, [z:] J. Toutain, *L'économie antique*, Paris 1927; S. Inglot, «RDSiG» 1/1931, s. 144-145, [z:] G. Glotz, *Le travail dans le Grèce ancienne. Histoire économique de la Grèce depuis la période homérique jusqu'à la conquête romaine*, Paris 1920; A. Zand, «RDSiG» 2/1932-1933, s. 255-256, [z:] J. Hasebroek, *Griechische Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte bis zur Perserzeit*, Tübingen 1931; I. Bieżyńska, «PK» 2.7-8/1936, s. 641-642, [z:] M. Rostovtzeff, *The Hellenistic World and its Economic Development*, «AHR» 41.2/1936, s. 231-252; T. Wałek-Czernecki, «PK» 4.4-7/1938, s. 99-100, [z:] *An Economic Survey of Ancient Rome*, ed. by T. Frank in collaboration with T. R. S. Broughton, R. M. Haywood, J. A. O. Larsen, R. G. Collingwood, F. Heichelheim, V. M. Scramuzza, A. Grenier, A. C. Johnson, J. J. van Nostrand, vol. III: *Roman Britain* – R. G. Collingwood; *Roman Spain* – J. J. van Nostrand; *Roman Sicily* – V. M. Scramuzza, *La Gaule romaine* – A. Grenier, Baltimore 1937.

⁵¹ Por. też hasło S. Drzażdżyńskiego, *Negotiator*, «WEPI», ser. 2, t. I, Warszawa 1903, s. 399.

⁵² Rec. H. Radziszewski, «Książka» 1.10/1901, s. 367-369.

⁵³ Por. uwagi S. Pawłowskiego, «Muzeum» 27.3/1911, t. I, s. 291; odpowiedź H. Weigta, *W sprawie przekładu Historii handlowej Mayra*, «Muzeum» 27.1/1911, t. II, s. 60-61 i odpowiedź S. Pawłowskiego, tamże, s. 61-62.

⁵⁴ Rec. S. Inglot, «RDSiG» 1/1931, s. 133-134. Autor ten omówił też krótko na łamach «RDSiG» 1/1931 kilka opracowań, w których znalazły się rozdziały poświęcone historii handlu w starożytności: A. Segrè, *Storia del commercio*, vol. I-II, 2 ed., Torino – Genova 1923, s. 136; P. Bonfante, *Lezioni di storia del commercio tenute nella Università commerciale Luigi Bocconi*, vol. I-II, Roma 1924-1925, s. 136-137; O. Neurath, *Antike Wirtschaftsgeschichte*, 2. Aufl., Leipzig – Berlin 1918, s. 141; B. Lujo, *Das Wirtschaftsleben der antiken Welt*, Jena 1929, s. 141; L. André, *Histoire économique depuis l'Antiquité jusqu'à nos jours*, 3 éd., Paris 1925, s. 144; J. Toutain, *L'économie antique*, Paris 1927, s. 146-147; T. Frank, *An Economic History of Rome*, 2 ed., Baltimore 1927, s. 147-148.

⁵⁵ Rec. S. Inglot, «RDSiG» 1/1931, s. 131-132.

ekonomji politycznej, t. I: *Rozwój życia gospodarczego i idei gospodarczych*⁵⁶, Warszawa 1924 (rozdz. I: *Starożytność klasyczna*, pkt 1: *Stosunki gospodarcze Wschodu i Grecji*, s. 9-19; pkt 2: *Rzymskie stosunki gospodarcze*, s. 20-26; pkt 3: *Poglądy gospodarcze Greków i Rzymian*, s. 26-35); W. Gumplowicz, *Rozwój gospodarstwa światowego*⁵⁷, Warszawa 1928 (rozdz. II: *Wymiana dóbr u starożytnych narodów cywilizowanych*, s. 8-23); M. Brandstätter, *Z życia gospodarczego w starożytności*, «Filomata» 94/1937, s. 118-127; H. G. Selfridge, *Z dziejów handlu*⁵⁸, przekł. L. Ciechanowieckiej, przejr. i rozdz. o handlu w Polsce uzup. S. Arnold, Warszawa 1939 (rozdz. II: *Handel w starożytności*, s. 51-57).

Oddziaływanie kultury antycznej na rozwój pojęć o narodzie analizował S. Herburt-Heybowicz⁵⁹, *Zarys pojęć o narodzie*, Lwów 1901 (rozdz. I: *Cywilizacja starożytna i jej wpływ na rozwój pojęć o narodzie*, s. 8-20). Z kolei T. Wałek-Czernecki⁶⁰ w artykule *Naród, narodowość, ojczyzna w starożytności*, ogłoszonym w «PH» 26.2/1926-1927, s. 151-181 i (streszcz.), *Nation, nationalité, patrie dans l'antiquité*, tamże, s. 276-280, wyjaśnił znaczenie terminów naród, narodowość i ojczyzna. Uczony ten sformułował także zadania, jakie nauka historyczna w zakresie dziejów starożytnych winna postawić przed sobą w przedmiocie badania zjawisk związanych z tymi terminami.

Próby porównania partii politycznych z epoki starożytnej z funkcjonującymi w czasach współczesnych podjął się T. Wałek-Czernecki, *Les partis politique dans l'antiquité et dans les temps modernes. Une comparaison* (Communication présentée le 15 août 1928 au VI-e Congrès International des Sciences Historiques à Oslo), «EOS» 32.1/1929, s. 199-214.

Zagadnienia z zakresu filozofii prawa i doktryn polityczno-prawnych prezentowane były w pracach: E. Jarra, *Historja filozofii prawa*⁶¹, Warszawa 1923 (rozdz. I: *Wschód*, § 3: *Babilon*, s. 5-9; § 4: *Egipt*, s. 9-11; § 5: *Izrael*, s. 11-17; rozdz. II: *Starożytność klasyczna. Grecja*, s. 28-84; *Rzym*, s. 85-93); G. Mosca,

⁵⁶ Rec.: J. Lubowicki, «Prąd» 12.6-8/1924, s. 182-185; F. Bujak, «KH» 39/1925, s. 360-361; S. Ingłot, «RDSiG» 1/1931, s. 148-149.

⁵⁷ Nota, «RDSiG» 1/1931, s. 149 [b.n.a.]

⁵⁸ Nota, «PLiN» 2.4/1939, s. 8 [b.n.a.] W jęz. ang. praca ukazała się pt. *The Romance of Commerce*, 2 ed., London 1923.

⁵⁹ Na stronie tytułowej widnieje pseudonim autora – I. Snitko. Rec.: W. Gostomski, «PPow.» 78/1903, s. 277-280; B. Koskowski, «Książka» 3.2/1903, s. 57.

⁶⁰ Por. też *Le rôle de la nationalité dans l'histoire de l'antiquité*, [w:] *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences 1929*, vol. II, s. 303-320.

⁶¹ Rec.: E. Till, «PPiA» 48/1923, s. 267-269; E. Bautro, «KF» 2.1/1924, s. 118-126; Cz. Znamierowski, «RPiE» 4.3/1924, s. 395-397. Por. też J. Łomżyński, *Repetytorjum historii filozofii prawa*. Opracowane na podstawie podręcznika prof. E. Jarry „*Historja filozofii prawa*” rok 1923, Warszawa 1925, ss. 70.

Historia doktryn politycznych od starożytności do naszych czasów, przeł. i uzup. rozdz. o pisarzach politycznych polskich S. Kozicki, Warszawa 1939 (rozdz. III: *Wielkie imperia wschodnie*, s. 6-10; rozdz. IV: *Doktryna polityczna narodów wschodnich*, s. 11-17; rozdz. V: *Instytucje polityczne starożytnej Grecji*, s. 17-23; rozdz. VI: *Pierwsze doktryny polityczne Grecji starożytnej*, s. 23-30; rozdz. VII: *Doktryny polityczne Platona i Arystotelesa*, s. 30-39; rozdz. VIII: *Zarys ostatnich teorii politycznych Grecji*, s. 39-42; rozdz. IX: *Instytucje i doktryny polityczne Rzymu starożytnego*, s. 43-49; rozdz. X: *Uwagi o przyczynach upadku Cesarstwa Rzymskiego i rozkładu cywilizacji starożytnej*, s. 49-55).

Utopie przyciągały uwagę A. Świętochowskiego, *Utopie w rozwoju historycznym*⁶², Warszawa 1910 (rozdz. I: *Pojęcie utopii. Plato. Utopijne baśnie greckie*, s. 7-25; rozdz. II: *Utopizm chrystyanizmu pierwotnego i średniowiecznego*, s. 25-31) oraz W. Śmiałka, *Utopijne rojenia w starożytności*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. II, Lwów 1936, s. 255-268.

Wartościom etyczno-moralnym poświęcone zostały opracowania: P. Janet, *Zarys etyki w rozwoju historycznym*⁶³, przeł. E. Rutkowska, przejrz. A. Peretiatkiewicz, Poznań 1926 (rozdz. I: *Problem moralny w starożytności*, s. 5-53); T. Zieliński, *Rozwój moralności w świecie starożytnym od Homera do czasów Chrystusa* (Odczyt wygłoszony na publicznym posiedzeniu Polskiej Akademji Umiejętności dnia 11 czerwca 1927), «RPAU» 1926/1927, s. 54-75; tenże, *Kultura moralna starożytnej Grecji* (Wydawnictwo Koła Historyków Studentów UW), Warszawa 1932, ss. 24.

Warto zaznaczyć, że polem dociekań badaczy były też zagadnienia związane z różnorodnymi przyczynami upadku świata starożytnego i kultury antycznej. Uczeni ci pozostawili następujące prace⁶⁴: A. Chudziński, *O przyczynach upadku państwa rzymskiego*, «Muzeum» 18.9/1902, s. 545-550; 18.10/1902, s. 676-684 i 18.11/1902, s. 752-761; K. Morawski, *Rzymianie i Germanie (z epoki schyłku państwa rzymskiego)*, «RPAU» 1918/1919, s. 77-95, przedr., [w:] tenże, *Rzym. Portrety i szkice*, Kraków 1921, s. 254-269; wyd. 2⁶⁵ nieznm., Kraków 1924; J. Parandowski, *Upadek cywilizacji starożytnej*, «PWar.» 2.12/1922, s. 362-374; M. Wnorowski, *Upadek Rzymu w historjografji nowożytnej*⁶⁶, «KK» 3.4/1929, s. 501-524; K. Zakrzewski, *Upadek świata starożytnego*, «PH» 31.2/1933-1934, s. 185-211; (streszcz.), *La ruine du monde antique*, tamże, s. 302-303; *Upadek*

⁶² Rec. S. Posner, «Książka» 10.10/1910, s. 404-406.

⁶³ Rec. A. Borowski, «AK» 19.4/1927, s. 417-418.

⁶⁴ Por. też rec. M. Tyrowicza, «RDSiG» 2/1932-1933, s. 268-269, [z:] M. Rostovtzeff, *The Decay of the Ancient World and its Economic Explanations*, «Econ.HR» 2.2/1930, s. 197-214.

⁶⁵ Rec. M. Kłosowski, «PHum.» 3.4/1924, s. 288-292.

⁶⁶ Rec. J. Ptaśnik, «KH» 44/1930, t. II: «WH», s. 45.

cesarstwa rzymskiego i kultury antycznej⁶⁷, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17-20 września 1935 r.*, t. I: *Referaty*, Lwów 1935, s. 459-473; *Le rôle du christianisme dans la ruine du monde ancien*, [w:] *VIII-e Congrès International des Sciences Historiques Zurich 1938*, t. I, Paris 1938, s. 35; T. Wałek-Czernecki, *Les causes profondes de la ruine du monde antique*, tamże, s. 38-41.

Poruszano złożoną kwestię określenia końca epoki starożytnej⁶⁸. Opracowania poświęcone tej tematyce przedstawiali M. H. Serejski, *Zagadnienie końca świata starożytnego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu dwudziestopięcioletniej działalności naukowej Prof. Marcelego Handelsmana*, Warszawa 1929, s. 437-450 oraz K. Zakrzewski, *Cezura między starożytnością a średniowieczem w świetle historii bizantyńskiej*, [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, t. I: *Referaty*, red. K. Tyszkowski, Lwów 1930, s. 72-104.

Przeglądem wydawnictw źródłowych oraz literatury naukowej, zarówno polskich, jak też obcych uczonych, zajmowali się na łamach «KH»:

– W. Zagórski, *Przegląd literatury historii powszechnej. Historia starożytna*. 1. *Dzieje greckie*; 2. *Dzieje rzymskie*, 14.1/1900, s. 144-159;

– M. Schorr, *Przegląd literatury historii powszechnej. Wschód starożytny*: 15.1/1901, s. 129-156; 17.1/1903, s. 126-154;

– W. Hahn, *Przegląd literatury historii powszechnej. Historia starożytna*. A) *Dzieje greckie*; B) *Dzieje rzymskie*, 15.2/1901, s. 279-294;

– W. Jankowski, *Przegląd literatury historii powszechnej. Historia starożytna*. A) *Dzieje greckie*; B) *Dzieje rzymskie*, 16/1902, s. 347-363;

– W. Semkowicz, *Przegląd literatury historii powszechnej. Historia starożytna*. A) *Dzieje Grecyi*; B) *Dzieje Rzymu*, 18.1/1904, s. 137-158;

– E. Barwiński, *Bibliografia historii powszechnej. Starożytny Wschód, Grecya, Rzym*: 19.1/1905, s. 153-165; 19.3/1905, s. 484-493; 19.4/1905, s. 650-658; 20.1-2/1906, s. 360-365; 20.4/1906, s. 729-735; 21.2-3/1907, s. 554-559; 22.1/1908, s. 155-161; 22.4/1908, s. 757-764; 23.3/1909, s. 452-458; 24.3-4/1910, s. 679-686; 25.3-4/1911, s. 568-572; 26.4/1912, s. 541-545; 27.3-4/1913, s. 421-424;

– T. E. Modelski, *Bibliografia historii powszechnej. Starożytny Wschód, Grecya, Rzym*: 28.3-4/1914, s. 545-550;

⁶⁷ Por. T. Wałek-Czernecki, *O metodzie badania przyczyn upadku świata starożytnego. Uwagi wypowiedziane w dyskusji nad referatem prof. Kazimierza Zakrzewskiego na Zjeździe Historyków Polskich w Wilnie*, «PH» 33.2/1936, s. 501-506 i (streszcz.), *Sur la méthode de traiter le problème des causes de la décadence du monde antique*, tamże, s. 541-543.

⁶⁸ Por. też rec. K. Zakrzewskiego, «KK» 3.1/1929, s. 97-98, [z:] F. Lot, *La fin du monde antique et le début du moyen âge*, Paris 1927.

– K. Zakrzewski, *Bibliografja historii starożytnej z lat 1914-1921*, 39/1925, s. 556-564;

– S. Przeworski, *Bibliografja historii starożytnego Wschodu za lata 1924-1926*, 41/1927, s. 657-662; *Bibliografja historii starożytnego Wschodu za 1927 rok*, 42.3/1928, s. 705-707; *Bibliografja historii starożytnego Wschodu za 1928 rok*, 43/1929, s. 617-619; *Bibliografja historii starożytnego Wschodu za 1929/30 rok*, 45.2-4/1931, s. 424-429; *Bibliografja historii starożytnego Wschodu za 1931/32 rok*, 47/1933, s. 520-526;

– K. Maleczyński, *Bibliografja historii powszechnej za rok 1925. Historia starożytna*, 40/1926, s. 236-244; *Bibliografja historii powszechnej za rok 1926. Historia starożytna*, 41/1927, s. 663-668; *Bibliografja historii powszechnej za rok 1927. Historia starożytna*, 42.4/1928, s. 805-809.

Ponadto w «PK» ukazały się: *Bibliografja historii starożytnej*, 2.7-8/1936, s. 625-662; 3.1-4/1937, s. 89-224 i *Bibliografja historii starożytnej*, zest. przez komitet warszawski, red. Z. Zmigryder-Konopka (osobny dodatek do «PK» 4.4-7/1938, ss. 231).

Odnotować też trzeba, że A. Berger i A. A. Schiller zestawili *Bibliography of Anglo-American Studies in Roman, Greek, and Greco-Egyptian Law and Related Sciences (1939-1945)*, «Seminar» 3/1945, s. 75-94.

Polscy uczeni przybliżali treść opracowań zamieszczanych w stuttgarckiej encyklopedii wiedzy o starożytności klasycznej – «RE». Stanisław Witkowski, «EOS» 17.1/1911, s. 127, odniósł się do zawartości z. 91-96, natomiast W. Chodaczek, «EOS» 38.1/1937, s. 114-119, omówił *Paulys Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Erste Reihe: Bd. XIV, XV, XVI; Zweite Reihe: Bd. IV, V; Supplementband VI*.

ROZDZIAŁ II

**PRAWO
W STAROŻYTNYM EGIPCIE**

Historia starożytnego Egiptu, jednej z najstarszych wysoko rozwiniętych cywilizacji i kultur, przyciąga uwagę szerokiego grona badaczy zajmujących się różnymi dziedzinami nauki. W Okresie Predynastycznym (V tysiąclecie-ok. 3150 r. p.n.e.) Egipt podzielony był na dwa królestwa. Zaslugę jego zjednoczenia przypisuje się Menesowi (Narmerowi), który pod koniec IV tysiąclecia miał założyć stolicę w Memfis i panować w latach 3032-3000 p.n.e. jako król Górnego i Dolnego Egiptu¹. W dziejach państwa wyróżnia się kilka okresów: Wczesnodynastyczny (ok. 3150-2700 r. p.n.e.); Starego Państwa (ok. 2700-2200 r. p.n.e.); Średniego Państwa (ok. 2119-1785 r. p.n.e.); Nowego Państwa (ok. 1550-1070 r. p.n.e.) oraz Epokę Późną (ok. 655-332 r. p.n.e.) Wskazane fazy historyczne rozdziela kilka Okresów Przejściowych. W 332 r. p.n.e. w wyniku zdobycia Egiptu przez Aleksandra Wielkiego rozpoczyna się okres grecko-rzymski. W 30 r. p.n.e. Egipt przechodzi pod panowanie Rzymu, stając się jego prowincją. Po upływie kilku wieków w jego dziejach następuje okres bizantyński (do 642 r. n.e.), zakończony podbojem dokonany przez Arabów².

Najstarsze znane dokumenty prawne starożytnego Egiptu datowane są przez badaczy na lata 2600-2480 r. p.n.e. Wśród nich znajdują się m.in. edykty królewskie, fundacje, nadania przywilejów świątyniom lub osobom prywatnym czy listy urzędowe³. Znane są także m.in.: ustawa karna wydana przez faraona Horemheba (1319-1292 r. p.n.e.), wyryta w świątyni Amona w Karnaku; traktat pokojowy zawarty między faraonem Ramzesem II, zwanym też Ramzesem Wielkim (1279-1213 r. p.n.e.) i ówczesnym królem Hetytów, którym był Hattusilis III (1267-1237 r. p.n.e.) czy tekst zawierający wiele różnych regulacji prawnych, tzw. „demotyczny kodeks z Hermopolis”, pochodzący prawdopodobnie z czasów panowania Ptolemeusza II Filadelfosa (285-246 r. p.n.e.)

Największe zainteresowanie badaczy zgłębiających różne zagadnienia natury prawnej przyciąga okres grecko-rzymski. Dzieje się tak z uwagi na odnalezienie w trakcie wielu prac wykopaliskowych prowadzonych głównie na obszarze Egiptu tysięcy papirusów. Stanowią one doskonałe świadectwo ówczesnej praktyki prawnej. Pamiętać należy, że w tym trwającym kilka stuleci okresie obowiązujące porządki prawne tworzyły mocno skomplikowany obraz. Przenikały się tu bowiem: dawne prawo egipskie, prawo grecko-hellenistyczne i prawo rzymskie⁴. Naukę zajmującą się badaniem tekstów pisanych przede wszystkim na papirusie,

---

¹ B. Kwiatkowski, *Poczet faraonów. Życie, legenda, odkrycia*, Warszawa 2002, s. 9 i 31.

² M. Kuryłowicz, *Prawa antyczne. Wykłady...*, s. 33.

³ E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie w starożytności. Wprowadzenie historyczne*, Lublin 2009, s. 259.

⁴ M. Kuryłowicz, *Prawa antyczne. Wykłady...*, s. 44-47.

ale też na pergaminie, glinianych tabliczkach i ceramicznych skorupkach (ostraka), określa się jako papirologię. W odniesieniu do odczytywania, interpretacji i publikacji źródeł papirologicznych zawierających treści jurydyczne, mówi się o papirologii prawniczej.

Na temat papirologii jako jednej z dyscyplin naukowych pisali: T. Dydyński, *Papirologia jako źródło poznania prawa rzymskiego*⁵, «WEPI», ser. 3, t. I, Warszawa 1914, s. 235; J. Manteuffel, *Wiadomości wstępne z zakresu papirologii*, «PH» 26.2/1926-1927, s. 234-257; (streszcz.), *Introduction à l'étude de la papyrologie*, tamże, s. 282-283; *Papirologia jako nauka pomocnicza historii*⁶, «PH» 28.1/1929, s. 70-90; *Rozwój i potrzeby papirologii*, «NP» 15/1932, s. 287-290; *Rozwój papirologii w latach ostatnich*, «KK» 7.2/1933, s. 141-161; S. Lenkowski, *Papirusy jako świadectwa kultury starożytnej*, «WiŻ» 4.11/1929, s. 692-700 i 4.12/1929, s. 746-754, przedr., [w:] tenże, *Z życia i kultury antyku* (Biblioteka Filomaty nr 15), t. II, Lwów 1935, s. 26-59; F. Smolka, J. Manteuffel, *Papirologia*⁷ (Biblioteka Filomaty nr 4), Lwów 1933, ss. 238.

Rozwój papirologii w Polsce oraz wyprawy naukowo-badawcze, w których udział brali polscy uczeni prezentowali: S. Witkowski, *De papyrologia in Polonia*, «ChÉ» 6.12/1931, s. 416-419; J. Manteuffel, *Vorläufiger Bericht aus der Warschauer Papyrussammlung*, «EOS» 34.1/1932-1933, s. 195-204; *Diplomatische Beiträge zum Pap. Varsoviensis № 10*, [w:] *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques Varsovie 1933*, t. I, Varsovie 1933, s. 277-285; *Über einige Papyri der Warschauer Sammlung*, [w:] *Papyri und Altertumswissenschaft. Vorträge des 3. Internationalen Papyrologentages in München vom 4. bis 7. September 1933*, hrsg. von W. Otto, L. Wenger (München Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte, Hf. 19), München 1934, s. 436-443; *Miscellanea papyrologica*, [w:] *Charisteria Gustavo Przychocki a discipulis oblata*⁸, Varsoviae 1934, s. 108-118; *Le papyrus et les ostraka de Varsovie*, «BIAP» 1-3/1935, s. 42-45; *Papirusy i ostraka warszawskie*⁹, «SPAU» 40.2/1935, s. 21-24; *Trzy ostraka ze zbiorów warszawskich*¹⁰, «PH» 33.2/1936, s. 385-393; (streszcz.), *Drei Ostraka aus der Warschauer Sammlung*, tamże,

⁵ Por. też *Papirologia*, «WEPI», ser. 3, t. I, Warszawa 1914, s. 235. Nie podano nazwiska autora, ale z wielkim prawdopodobieństwem uznać można, że był nim T. Dydyński.

⁶ Nota A. B., «RDSiG» 1/1931, s. 184.

⁷ Nota, «Filomata» 45/1932, s. 171 [b.n.a.]

⁸ Rec.: E. Diehl, «Gnomon» 11.3/1935, s. 171-173; F. S. R., «REG» 48.226-227/1935, s. 428-429; R. Goossens, «AC» 5.1/1936, s. 223-226.

⁹ Rec. R. Ganszyniec, «PK» 1.4/1935, s. 429-430. Por. też M. Hombert, *La collection de papyrus et d'ostraca de Varsovie*, «ChÉ» 12.23/1937, s. 124-125.

¹⁰ Rec. F. Smolka, «EOS» 37.4/1936, s. 532-534.

s. 536; *Die neue Warschauer Ostrakasammlung*¹¹, [w:] *Atti del IV Congresso Internazionale di Papirologia. Firenze, 28 aprile-2 maggio 1935*, Milano 1936, s. 45-50; *Les papyrus et les ostraca grecs*¹², [w:] *Fouilles franco-polonaises. Rapports I: Tell Edfou 1937*¹³, par B. Bruyère, J. Manteuffel, K. Michałowski, J. Sainte Fare Garnot, Ch. Kuentz, Le Caire 1937, s. 141-191; *Les papyrus et les ostraca grecs*, [w:] *Fouilles franco-polonaises. Rapports II: Tell Edfou 1938, I fascicule*¹⁴, par K. Michałowski, J. de Linage, J. Manteuffel, J. Sainte Fare Garnot, Le Caire 1938, s. 137-165; *Wykopaliska polsko-francuskie w Edfu (1937)*, cz. II: *Papyrusy i ostraka*, «SPA» 42.5/1937, s. 116-121; *Wykopaliska polsko-francuskie w Egipcie Górnym*, «EOS» 39.1/1938, s. 110-117; *Wykopaliska w Edfu. Sprawozdanie z kampanii 1938-1939 w dziale zabytków pisanych*, «SPA» 44.5/1939, s. 155-160; *Papyri Varsovienses*¹⁵, ed. G. Manteuffel, adiutoribus L. Zawadowski, K. Rozenberg, Varsoviae 1935, ss. 69; *Mitteilung über die Ausgrabungen in Tell Edfu (1937)*, [w:] *Actes du Ve Congrès International de Papyrologie. Oxford, 30 août-3 septembre 1937*, Bruxelles 1938, s. 250-259.

Przedstawiciele nauki polskiej kreślili recenzje i noty do ukazujących się wydawnictw papirologicznych. Opublikowanie *The Oxyrhynchus Papyri*, Part II, ed. with translations and notes by B. P. Grenfell, A. S. Hunt, London 1899, odnotował W. Zagórski, «KH» 14.1/1900, s. 148. Z kolei W. Hahn, «KH» 15.2/1901, s. 282-283, informował o powstaniu czasopisma «AP» oraz przybliżył opracowania L. Mittheisa, *Aus den griechischen Papyrusurkunden. Ein Vortrag gehalten auf der VI. Versammlung deutscher Historiker zu Halle am 5. April 1900*, Leipzig 1900 i O. Gradenwitza, *Einführung in die Papyrusurkunde*, Hf. 1: *Erklärung ausgewählter Urkunden*, Leipzig 1900. W «KH» znalazły się także noty E. Barwińskiego: 22.4/1908, s. 757, [z:] *Ägyptische Urkunden aus den Königlichen Museen in Berlin. Griechische Urkunden. Elephantine-Papyri*, bearb. von O. Rubensohn mit beiträgen von W. Schubart und W. Spiegelberg, Berlin 1907; tamże,

¹¹ Rec. M. Hombert, «ChÉ» 12.24/1937, s. 289.

¹² Rec.: C. Préaux, «ChÉ» 13.26/1938, s. 403-405; F. Smolka, «EOS» 39.2/1938, s. 301-303; U. Wilcken, «AP» 13.1/1939, s. 150-151; nota P. Collart, «REG» 51.243/1938, s. 506.

¹³ Rec. J. Capart, «ChÉ» 13.26/1938, s. 306-307.

¹⁴ Rec.: A. Calderini, «Aegyptus» 19.1-2/1939, s. 114-115; C. Préaux, «ChÉ» 14.28/1939, s. 398-399; U. Wilcken, «AP» 13.2/1939, s. 227-228; nota R. Taubenschlag, «JJP» 1/1946, s. 105. Por. też notę, jaką skreślił F. Zucker, «Aegyptus» 19.4/1939, s. 353, [z:] *Fouilles franco-polonaises. Rapports II: Tell Edfou 1938, II fascicule*, Le Caire 1939.

¹⁵ Rec.: H. I. Bell, «CR» 49.6/1935, s. 241; P. Collart, «REG» 48.228/1935, s. 593-594 i «RPLHA» 63.2/1937, s. 176-177; R. Ganszyniec, «PK» 1.3/1935, s. 184-186; M. Hombert, «ChÉ» 10.20/1935, s. 393; W. Schubart, «Gnomon» 12.8/1936, s. 425-429; K. F. Schmidt, «PW» 57.36/1937, szp. 1003-1009; U. Wilcken, «AP» 12.1-2/1937, s. 94-97; nota Z. Lisowski, «RPEiS» 16.2/1936, s. 259.

s. 761, [z:] *Greek Papyri in the British Museum*, ed. by F. G. Kenyon and H. I. Bell, vol. III, London 1907; tamże, s. 761, [z:] *Griechische Papyrus der kaiserlichen Universitäts- und Landesbibliothek zu Strassburg im Elsass*, hrsg. und erläutert von F. Preisigke, Bd. I, Hf. 2: Urkunden 24-54, Strassburg 1907.

Przeglądu publikacji naukowych powstałych w oparciu o źródła papirologiczne dokonał Z. Lisowski, *Z papyrologii greckiej. Wyniki badań*¹⁶, «CPiE» 12/1911, s. 424-462.

Szereg prac papirologicznych omówił A. Berger. Na łamach lwowskiego czasopisma «EOS» ukazały się następujące recenzje tego uczonego:

– 16.2/1910, s. 181-186, [z:] *Griechische Papyri im Museum des oberhesischen Geschichtsvereins zu Giessen*. Im Verein mit O. Eger hrsg. und erkl. von E. Kornemann und P. M. Meyer, Leipzig 1910: Bd. I, Hf. 1 von E. Kornemann und O. Eger. Urkunden No. 1-35 mit 4 Lichtdrucktafeln; Bd. I, Hf. 2 von P. M. Meyer. Urkunden No. 36-57 mit 3 Lichtdrucktafeln;

– 16.2/1910, s. 187-190, [z:] *Aegyptische Urkunden aus den Königlichen Museen zu Berlin. Griechische Urkunden*, Bd. IV, Hf. 8-9, Berlin 1909-1910;

– 18.1/1912, s. 118-121, [z:] *Epistulae privatae graecae, quae in papyris aetatis Lagidarum servantur*¹⁷, ed. S. Witkowski, Lipsiae 1911;

– 18.1/1912, s. 121-123, [z:] *The Oxyrhynchus Papyri*, Part VII ed. with translation and notes by A. S. Hunt, London 1910;

– 18.1/1912, s. 123-125, [z:] *Aegyptische Urkunden aus den Königlichen Museen zu Berlin. Griechische Urkunden*, Bd. IV, Hf. 10, Berlin 1910;

– 18.1/1912, s. 125, [z:] F. Zucker, *Urkunde aus der Kanzlei eines römischen Statthalters von Ägypten in Originalausfertigung*, «SPAW» 37/1910, s. 710-730;

¹⁶ Rec. R. Taubenschlag, «JV» z 1914 r. Do periodyku tego nie miałem dostępu. Informację o rec. podaje J. Modrzejewski, *Les travaux de Raphael Taubenschlag (1904-1955)*, «EOS» 48.1/1956, s. 7.

¹⁷ Było to drugie, rozszerzone wydanie pracy, która po raz pierwszy ukazała się w Lipsku w 1906 r. pod tym samym tytułem. Jak podkreślił A. Berger, jego celem było podanie „kilku drobnych uzupełnień, przeważnie z dziedziny literatury papirologicznej i to głównie z jej gałęzi prawniczej, z którą wydawca, jako filolog, mniej miał sposobność się zetknąć”. Kwestie natury prawnej pojawiają się też w artykułach S. Witkowskiego, *Quaestiones papyrologae, maximam partem ad epistulas pertinentes*, «EOS» 19.1/1913, s. 19-38 i *De atticitate epistularum privatarum graecarum observationum specimen*, «Aegyptus» 13.3-4/1933, s. 529-541. Por. również autoreferat S. Witkowskiego do wyd. 1, «EOS» 13.2/1907, s. 213-214 oraz liczne rec. i noty do obydwu wydań: W. Crönert, «LZ» 58.30/1907, szp. 956-957; A. Delatte, «BBP» 11.5/1907, s. 166-167; R. Helbing, «BPW» 27.44/1907, szp. 1382-1384; H. Raeder, «NTF» 16/1907-1908, s. 87-88; J. M. Fraenkel, «Museum» 15/1908, szp. 241-243; «RCHL» 65.5/1908, s. 81-82 (My.); K. Scherling, «NJ» 21.1/1908, s. 159-160; J. Mesk, «ZöG» 63.5/1912, s. 397-398; F. Zucker, «BGS» 48/1912, s. 353-354; M. Engers, «Museum» 20/1913, szp. 286-287; R. Helbing, «BPW» 33.12/1913, szp. 355; A. Debrunner, «TLZ» 39.10/1914, szp. 314-315; «RCHL» 77.26/1914, s. 504-505 (My.); noty: R. Cagnat, «JS» 5/1907, s. 623-624; D. G. H., «EHR» 22.88/1907, s. 822; O. Schulthess, «DL» 29.16/1908, szp. 991-992; G. Glotz, «RH» 34.101/1909, s. 127 i 41.121/1916, s. 137; «JHS» 32/1912, s. 421 [b.n.a.]; C. O. Zuretti, «RFIC» 40.4/1912, s. 614.

- 18.1/1912, s. 125-128, [z:] *Griechische Papyrusurkunden der Hamburger Stadtbibliothek*, Bd. I, hrsg. und erkl. von P. M. Meyer, Hf. 1, Leipzig – Berlin 1911;
- 18.2/1912, s. 212-213, [z:] *Papyri Graecae Berolinenses*, collegit W. Schubart (Tabulae in usum scholarum 2, editae sub cura I. Lietzmann), Bonnae 1911;
- 19.1/1913, s. 95-98, [z:] L. Mitteis, U. Wilcken, *Grundzüge und Chrestomathie der Papyrskunde*, Bd. I: *Historischer Teil*, Hf. 1: *Grundzüge*; Hf. 2: *Chrestomathie* von U. Wilcken; Bd. II: *Juristischer Teil*, Hf. 1: *Grundzüge*; Hf. 2: *Chrestomathie* von L. Mitteis, Leipzig – Berlin 1912;
- 19.1/1913, s. 98-100, [z:] R. Helbing, *Auswahl aus griechischen Papyri* (Sammlung Götschen nr 625), Berlin – Leipzig 1912; A. Laudien, *Griechische Papyri aus Oxyrhynchos für den Schulgebrauch ausgewählt*, Berlin 1912;
- 19.1/1913, s. 100-101, [z:] *Papiri greci e latini* (Pubblicazioni della Società Italiana per la ricerca dei papiri greci e latini in Egitto), vol. I, Firenze 1912;
- 19.1/1913, s. 101-102, [z:] *Papyrus de Magdola*, réédités d'après les originaux par J. Lesquier, Paris 1912;
- 19.1/1913, s. 102-104, [z:] *Dikaiomata*. Auszüge aus alexandrinischen Gesetzen und Verordnungen in einem Papyrus des philologischen Seminars der Universität Halle (Pap. Hal. 1). Mit einem Anhang weiterer Papyri derselben Sammlung, hrsg. von der Graeca Halensis. Mit 9 Lichtdrucktafeln, Berlin 1913;
- 20.1/1914, s. 83-84, [z:] *Berichtigungsliste der griechischen Papyrusurkunden aus Ägypten*, hrsg. F. Preisigke, Hf. 1, Strassburg 1913; *Sammelbuch Griechischer Urkunden aus Ägypten*, hrsg. im Auftrage der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Strassburg von F. Preisigke, Hf. 1-2, Strassburg 1913;
- 20.1/1914, s. 84-85, [z:] *Griechische Papyrusurkunden der Hamburger Stadtbibliothek*, Bd. I, hrsg. und erkl. von P. M. Meyer, Hf. 2, Leipzig – Berlin 1913;
- 20.1/1914, s. 101-102, [z:] *Veröffentlichungen aus der Papyrussammlung der k. Hof- und Staatsbibliothek zu München*, Hf. 1: *Byzantinische Papyri*, hrsg. von A. Heisenberg, L. Wenger, Leipzig 1913;
- 20.1/1914, s. 102-103, [z:] E. Majer-Leonhard, *Ἀγράμματοι. In Aegypto qui litteras sciverint qui nesciverint ex papyris graecis quantum fieri potest exploratur*, Frankfurt am Main 1913.

Z kolei w wiedeńskim czasopiśmie «ZPRG» A. Berger zamieścił uwagi do prac:

- 39.3-4/1912, s. 758-789¹⁸, [z:] L. Mitteis, U. Wilcken, *Grundzüge und Chrestomathie der Papyrskunde*, Bd. I: *Historischer Teil*, von U. Wilcken, Hf. 1: *Grundzüge*; Hf. 2: *Chrestomathie*; Bd. II: *Juristischer Teil* von L. Mitteis, Hf.

¹⁸ Opracowanie, w którym A. Berger omówił wskazane prace, zatytułowane było: *Öffentlich- und Privatrechtliches aus der neuesten Papyrusliteratur*.

1: *Grundzüge*; Hf. 2: *Chrestomathie*, Leipzig – Berlin 1912; V. Martin, *Les épistatèges. Contribution à l'étude des institutions de l'Égypte gréco-romaine*, Genève 1911; P. Jouguet, *La vie municipale dans l'Égypte romaine*, Paris 1911; F. Zucker, *Beiträge zur Kenntnis der Gerichtsorganisation im ptolemäischen und römischen Ägypten*, Leipzig 1911; G. A. Gerhard, *Ein gräko-ägyptischen Erbstreit aus dem zweiten Jahrhundert vor Chr.*, «SHAW» 1911, Abh. 8, s. 1-38; O. Gradenwitz, F. Preisigke, W. Spiegelberg, *Ein Erbstreit aus dem ptolemäischen Ägypten. Griechische und demotische Papyri der Wissenschaftlichen Gesellschaft zu Strassburg*, Strassburg 1912; M. San Nicolò, *Strafrechtliches aus den griechischen Papyri. Eine rechtshistorische Skizze*, «AKAK» 46/1912, s. 118-145; A. B. Schwarz, *Hypothek und Hypallagma. Beitrag zum Pfand- und Vollstreckungsrecht der griechischen Papyri*, Leipzig – Berlin 1911; L. Raape, *Der Verfall des griechischen Pfandes besonders des griechisch-ägyptischen*, Halle 1912; M. Modica, *Il mutuo nei papiri greco-egizi dell'epoca tolemaica*, Palermo 1911;

– 40.1-2/1913, s. 310-311, [z:] M. San Nicolò, *Ägyptisches Vereinswesen zur Zeit der Ptolemäer und Römer*, Bd. I, München 1913;

– 42.1-2/1916, s. 397-398, [z:] *Fachwörter des öffentlichen Verwaltungsdienstes Ägyptens in den griechischen Papyrusurkunden der ptolemäisch-römischen Zeit*, bearb. von F. Preisigke, Göttingen 1915;

– 42.3-4/1916, s. 714-718, [z:] *Papyrologische Studien zum byzantinischen Urkundenwesen im Anschluss an P. Heidelberg 3 II*, von E. von Druffel, «MBP» 1915;

– 42.3-4/1916, s. 718-722, [z:] M. San Nicolò, *Ägyptisches Vereinswesen zur Zeit der Ptolemäer und Römer*, Bd. II, Abt. 1, München 1915;

– 42.3-4/1916, s. 722-725, [z:] A. Steinwenter, *Beiträge zur öffentlichen Urkundenwesen der Römer*, Graz 1915.

W wydawaniem w Stuttgarcie czasopiśmie «ZVR» A. Berger skreślił kolejno recenzje:

– 38/1920, s. 477-478, [z:] *Griechische Papyrusurkunden der Hamburger Stadtbibliothek*, Bd. I, hrsg. und erkl. von P. M. Meyer, Hf. 2, Leipzig – Berlin 1913;

– 39/1921, s. 296-311, [z:] *Juristische Papyri*. Erklärung von Urkunden zur Einführung in die juristische Papyruskunde von P. M. Meyer, Berlin 1920;

– 39/1921, s. 312-313, [z:] A. Steinwenter, *Studien zu den koptischen Rechtsurkunden aus Oberägypten* (Studien zur Paläographie und Papyruskunde, hrsg. von C. Wessely, Bd. XIX), Leipzig 1920;

– 40/1923, s. 387-388, [z:] *Veröffentlichungen aus der Papyrussammlung der K. Hofund Staatsbibliothek zu München. I. Byzantinische Papyri*, hrsg. von A. Heisenberg, L. Wenger mit 37 Tafeln in Lichtdruck, Leipzig – Berlin 1914;

– 40/1923, s. 399-400, [z:] F. Preisigke, *Antikes Leben nach den ägyptischen Papyri*, Leipzig – Berlin 1916.

Dodać trzeba także recenzję A. Bergera, «KV» 57.1/1925, s. 202-206, [z:] *Griechische Papyrusurkunden d. Hamburger Staats- und Universitätsbibliothek*, Bd. I, Hf. 3, von P. M. Meyer, Leipzig – Berlin 1924, jak również zamieszczone w «Traditio» 3/1945, s. 403, spostrzeżenia tego uczonego odnośnie do założonego z inicjatywy R. Taubenschlaga czasopisma «JJP».

Publikacje papirologiczne omawiał też F. Smolka. Na łamach «EOS» ukazały się jego recenzje z następujących prac:

– 29.1/1926, s. 207-208, [z:] J. Baikie, *Egyptian papyri and papyrus-hunting*, London 1925;

– 37.1/1936, s. 81-89, [z:] *Zenon Papyri*, ed. with introduction and notes by W. L. Westermann, E. S. Hasenoehrl, vol. I, New York 1934;

– 37.4/1936, s. 525-532, [z:] U. Wilcken, *Urkunden der Ptolemäerzeit (ältere Funde)*, Bd. II, Lieferung 1: *Papyri aus Oberägypten*, Berlin – Leipzig 1935;

– 38.1/1937, s. 101-110, [z:] *Raccolta di scritti in onore di Ulrico Wilcken nell'occasione del suo LXX anno*, «Aegyptus» 13/1933;

– 38.3/1937, s. 378-388, [z:] U. Wilcken, *Die Bremer Papyri*, Berlin 1936;

– 39.2/1938, s. 301-303, [z:] J. Manteuffel, *Les Papyrus et les Ostraca Grecs*. (Extrait des *Fouilles franco-polonaises*), t. I, Le Caire 1937, s. 141-191.

We lwowskim «KK» F. Smolka odniósł się natomiast do prac:

– 1.2/1927, s. 137-140, [z:] *Papiri greci e latini* (Pubblicazioni della Società Italiana per la ricerca dei papiri greci e latini in Egitto), vol. VII, Firenze 1925;

– 2.1/1928, s. 94-96, [z:] *Aegyptische Urkunden aus den Staatlichen Museen zu Berlin. Griechische Urkunden*, Bd. VII: *Papyri, Ostraka und Wachstafeln aus Philadelphia in Fayûm*, bearb. von P. Viereck, F. Zucker, Berlin 1926;

– 8.3/1934, s. 229-235, [z:] *The Tebtunis Papyri*, vol. III, Part I, ed. by A. S. Hunt, J. G. Smyly with assistance from B. P. Grenfell, E. Lobel, M. Rostovtzeff, London 1933.

Pojawiały się też recenzje innych autorów: J. Manteuffel, «KK» 2.3/1928, s. 305-309, [z:] *The Oxyrhynchus Papyri*, Part XVII, ed. by A. S. Hunt, London 1927; R. Taubenschlag, «AJA» 49.2/1945, s. 189-193, [z:] *Papyri from Tebtunis*, Part II (Michigan Papyri, vol. V¹⁹), ed. by E. M. Husselman, A. E. R. Boak, W. F. Edgerton, Ann Arbor 1944.

Wspomnieć należy też o notach E. Barwińskiego, zamieszczonych w «KH»:

– 19.4/1905, s. 651, [z:] *Papyrus grecs et démotiques*. Recueillis en Égypte et publiés par T. Reinach avec le concours de W. Spiegelberg et S. de Ricci, Paris 1905;

---

¹⁹ Po zakończeniu wojny ukazała się też recenzja skreślona przez A. Bergera, «JJP» 1/1946, s. 124-134.

- 20.1-2/1906, s. 361, [z:] *Urkunden des ägyptischen Altertums*, hrsg. von G. Steindorff, Bd. IV: *Urkunden der 18 Dynastie*, bearb. von K. Sethe, Hf. 1, Leipzig 1905; 21.2-3/1907, s. 554-555 (Hf. 4-5 und Hf. 6-7, Leipzig 1906); 22.1/1908, s. 156 (Hf. 12, Leipzig 1907); 23.3/1909, s. 453 (Hf. 15, Leipzig 1908); 24.3-4/1910, s. 679 (Hf. 16, Leipzig 1909);
- 20.4/1906, s. 730 i 21.2-3/1907, s. 555, [z:] *The Hibeh papyri*, Part I, ed. with translations and notes by B. P. Grenfell, A. S. Hunt, London 1906;
- 20.4/1906, s. 733, [z:] N. Hohlwein, *La papyrologie grecque, bibliographie raisonnée*, Louvain 1905;
- 21.2-3/1907, s. 555, [z:] *Aegyptische Urkunden aus den Königlichen Museen zu Berlin. Griechische Urkunden*, Bd. IV, Hf. 1-3, Berlin 1906; 24.3-4/1910, s. 679 (Bd. IV, Hf. 6-9, Berlin 1909);
- 21.2-3/1907, s. 555, [z:] *Griechische Urkunden der Papyrussammlung zu Leipzig*, Bd. I, hrsg. von L. Mitteis, Leipzig 1906;
- 21.2-3/1907, s. 555, [z:] *Papyri Schott-Reinhardt I*, hrsg. von C. H. Becker, Heidelberg 1906;
- 22.1/1908, s. 156, [z:] *The Tebtunis Papyri*, Part II, ed. by B. P. Grenfell, A. S. Hunt with the assistance of E. J. Goodspeed, London 1907;
- 22.1/1908, s. 156, [z:] *Papyrus grecs*, publiés sous la direction de P. Jouguet, avec la collaboration P. Collart, J. Lesquier, M. Xoual, Paris 1907;
- 22.1/1908, s. 156, [z:] W. Spiegelberg, *Der Papyrus Libbey. Ein ägyptischer Heiratsvertrag*, Strassburg 1907;
- 23.3/1909, s. 453, [z:] *The Oxyrhynchos Papyri*, Part VI, ed. by B. P. Grenfell, A. S. Hunt, London 1908;
- 24.3-4/1910, s. 679-680, [z:] *The Oxyrhynchos Papyri*, Part VII, ed. by A. S. Hunt, London 1910;
- 24.3-4/1910, s. 679, [z:] W. Spiegelberg, *Die demotischen Papyrus der Musées Royaux du Cinquantenaire*, Bruxelles 1909;
- 25.3-4/1911, s. 570, [z:] B. Frese, *Aus dem gräko-ägyptischen Rechtsleben. Eine papyrologische Studie*, Halle 1909.

Jeden z kongresów papirologicznych zrelacjonował J. Manteuffel, *Międzynarodowy kongres papyrologów w Monachjum*, «PH» 31.2/1933-1934, s. 295-298.

Ukazało się kilka opracowań o charakterze ogólnym. Wiadomości dotyczące struktury społecznej oraz różnych kwestii natury prawnej znalazły się w pracy J. A. Święcickiego, *Historia literatury powszechnej*, t. I: *Literatura babilońsko-assyryjska i egipska*, Warszawa 1901 (rozdz. II: *Literatura egipska*, pkt XI: *Życie wewnętrzne*, s. 323-330); wyd. 2 nieznm., Warszawa 1907.

Pozycję społeczną architekta przedstawił K. Michałowski, *Architekt w starożytnym Egipcie*, «PH» 33.2/1936, s. 367-378 oraz (streszcz.), *L'architecte en Egypte antique*, tamże, s. 535.

Przybliżano, w formie haseł encyklopedycznych, postacie egipskich prawodawców²⁰:

– *Amazys*, «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 92;

– *Bokchoris*, «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 122;

– *Dariusz I Wielki*: «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 766; *Dariusz I Hystaspis*: «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 258; «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 722-723;

– *Menes*: «EPO», t. X, Warszawa 1901, s. 93; «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 443; «EPG», t. X, Kraków 1931, s. 130; «EPUT», t. VII, Warszawa 1935, s. 207;

– *Ptolemeusz II Filadelfos*²¹, «EPO», t. XII, Warszawa 1902, s. 422; *Ptolemeusz II Philadelphos*, «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 203 oraz *Ptolemeusze*, «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 769-770;

– *Ramses II*: «EPO», t. XII, Warszawa 1902, s. 511; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 774; «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 266.

Pomocniczy charakter ma opracowanie A. Śmieszka, *Egipt starożytny* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 1), Kraków 1924, w którym zagadnienia natury prawnej²² znalazły się w rozdz. I, pkt 2: *Dekrety faraonów*, s. 4-7.

Wykaz publikacji poświęconych regulacjom prawnym obowiązującym w starożytnym Egipcie rozpocząć należy od pierwszego tomu²³ monumentalnego dzieła R. Taubenschlaga, *The Law of Greco-Roman Egypt in the Light of the Papyri (332 B.C. – 640 A.D.)*²⁴, New York 1944, ss. 488.

²⁰ Por. też *Faraon*, «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 509.

²¹ Por. też F. Smolka, *Ptolémée Philadelphie dans la lumière sources nouvelles*, «EOS» 31.1/1928, s. 205-217.

²² Por. też *Traktat pokojowy między Ramzesem II a księciem Chety* (tł. J. Świącicki), [w:] B. Gebert, G. Gebertowa, *Wypisy historyczne do nauki dziejów starożytnych*, wyd. 2, Lwów – Warszawa 1923, s. 12-13; wyd. 3, Lwów – Warszawa 1925, s. 11-12, przedr., [w:] K. Krotoski, *Dzieje powszechne*, t. I: *Dzieje starożytne*, wyd. 3, Lwów 1925, s. 252.

²³ T. II: *Political and Administrative Law*, ukazał się w Warszawie w 1948 r., ss. 124.

²⁴ Rec.: H. I. Bell, «JHS» 64/1944, s. 109-110 i «CR» 59.1/1945, s. 25-26; A. Berger, «BSPSP» 1944, s. 38-40; «HJ» 6/1944, s. 207-208 i «Aegyptus» 25.1-2/1945, s. 117-130; A. E. R. Boak, «AHR» 50.1/1944, s. 106-107; E. F. Bruck, «HLR» 58.1/1944, s. 144-149; S. Kuttner, «CHR» 30.3/1944, s. 322-323; J. Quasten, «Traditio» 2/1944, s. 519-522; C. B. Welles, «AJA» 48.4/1944, s. 399-400; H. J. Wolff, «LGR» 4.4/1944, s. 47-48 i «AJP» 66.3/1945, s. 327-330; J. L. Kunz, «ILR» 40/1945, s. 156-158; A. Segrè, «Byzantion» 17/1944-1945, s. 399-407; F. W. Walbank, «GR» 14.41-42/1945, s. 93; E. M. Husselman, «CJ» 42.1/1946, s. 57-58; H. F. Jolowicz, «JRS»

Uczony ten pisał też o recepcji różnych praw w Egipcie: *Die Geschichte der Rezeption des römischen Privatrechts in Ägypten*²⁵, [w:] *Studi in onore di Pietro Bonfante nel XL anno d'insegnamento*²⁶, vol. I, Milano 1930, s. 367-440; *Die Geschichte der Rezeption des griechischen Privatrechts in Aegypten*, [w:] *Atti del IV Congresso Internazionale di Papirologia, Firenze Aprile-Maggio 1935*, Milano 1936, s. 259-281; (streszcz.), *Historia recepcji greckiego prawa w Egipcie*, «SPAU» 40.5/1935, s. 146; *The Ancient Greek-City-Laws in Ptolemaic Egypt*, [w:] *Actes du V-e Congrès International de Papyrologie (Oxford, 30 août-3 septembre 1937)*, Bruxelles 1938, s. 471-489.

Feliks Szenwic ogłosił drukiem pracę *Wiadomości wstępne z dziejów recepcji prawa rzymskiego na starożytnym wschodzie*. Wykład wygłoszony na Wydziale Nauk Politycznych i Społecznych Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie, Warszawa 1921, ss. 36, która spotkała się z bardzo ostrą krytyką ze strony Z. Lisowskiego²⁷.

Ustawodawstwem Justyniana w świetle papirusów zajmował się R. Taubenschlag, *The Legislation of Justinian in the Light of the Papyri*, «Byzantion» 15/1940-1941, s. 280-295.

Zagadnienia związane z organizacją sądownictwa oraz przebiegiem procesu przyciągały uwagę kilku badaczy²⁸. Jako pierwszy pisał o nich R. Taubenschlag, *Sądy Laokrytów. Przyczynek do historii recepcji prawa greckiego w Egipcie*²⁹, «PPiA» 31.11/1906, s. 895-904; *Die ptolemäischen Schiedsrichter und ihre Be-*

36/1946, s. 202-204; N. Lewis, «CW» 40.5/1946, s. 39; E. Rabel, «JJP» 1/1946, s. 120-122; M. Radin, «CP» 41.3/1946, s. 165-168; M. Hombert, «Latomus» 6.4/1947, s. 399-400 i «REG» 61.284-285/1948, s. 282-283; H. Lévy-Bruhl, «RPLHA» 21/1947, s. 193; V. Arangio-Ruiz, «Doxa» 1.3/1948, s. 252; B. I. Nadel, *Новый труд по эллинистическому праву*, «ВДИ» 2/1948, s. 110-116; W. Peremans, «RBPB» 26.1-2/1948, s. 259-260; G. A. Petropoulos, «BO» 5.3-4/1948, s. 90-93; C. Préaux, «ChÉ» 23.45-46/1948, s. 215-217; Z. Lisowski, «CPH» 2/1949, s. 496-498; E. Seidl, «SDHI» 15/1949, s. 321-322; E. Weiss, *Ein Neues Werk über die juristische Papyrusforschung*, «JJP» 4/1950, s. 125-142.

²⁵ Rec. L. Wenger, «AP» 9.3-4/1930, s. 288-295 i «AP» 12.1-2/1937, s. 153-156.

²⁶ Rec.: U. Ratti, «BIDR» 39.1-3/1931, s. 349-367, gdzie znalazły się m.in. uwagi do artykułu R. Taubenschlaga, zamieszczone na s. 350-351; J. B. Paris, «RHD» 11/1932, s. 516-538, zawierająca odniesienia do opracowania R. Taubenschlaga na s. 520.

²⁷ Rec. Z. Lisowski, «RPiE» 2.4/1922, s. 742-744.

²⁸ Por. też notę E. Barwińskiego, «KH» 19.4/1905, s. 652, [z:] A. H. Gardiner, *The Inscription of Mes. A contribution to the study of Egyptian judicial procedure* (Untersuchungen zur Geschichte und Altertumskunde Aegyptens, hrsg. von K. Sethe, Bd. IV., Hf. 3), Leipzig 1905.

²⁹ Rec.: S. Waszyński, *Sądy Laokrytów*, «PPiA» 32.12/1907, s. 984-1004 oraz odpowiedź R. Taubenschlaga, *Sądy Laokrytów. (Odpowiedź P. Drowi Stefanowi Waszyńskiemu)*, «CPiE» 9/1908, s. 33-50; S. Wróblewski, tamże, s. 476-477.

*deutung für die Rezeption des griechischen Rechts in Ägypten*³⁰, «AP» 4.1-2/1908, s. 1-46; *Organizacja sądowa Egiptu w epoce rzymskiej i bizantyńskiej. Przyczynek do rzymskiego prawa prowincjonalnego*³¹ (RAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, ser. 2, t. XXV, og. zb. t. 50), Kraków 1907, s. 254-334; (streszcz.), *Die Gerichtsorganisation Ägyptens in römischer und byzantinischer Zeit*, «BIAC» 6-7/1907, s. 78-86 i *Organizacja sądowa Egiptu w epoce rzymskiej*, «SAU» 12.6/1907, s. 11-17; *Sędziowie pokoju i sędziowie rozjemczy w prawie grecko-egipskim*, «SAU» 24.3/1919, s. 15-17; *Przyczynki do nauki o świadkach w prawie ptolemejskim* (Rozprawy PAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, ser. 2, t. XXXVII, og. zb. t. 62), Kraków 1921, s. 64-71; (streszcz.), *Nauka o świadkach w prawie ptolemejskim*, «SAU» 24.9/1919, s. 6-7 i *Contribution à l'étude des témoins en droit ptolémaïque*, «BIAP» 1919-1920, I partie, s. 45; *Moratorium sędziowskie w prawie grecko-egipskim*, «CPiE» 25/1929, s. 276-278; *Zum gerichtlichen Moratorium im römischen Provinzialrecht*, «ZSS RA» 51/1931, s. 403-404; *Prawomocność wyroków w prawie grecko-egipskim*, «CPiE» 32/1939, s. 111-117.

Tematyką sądownictwa interesował się także S. Waszyński, który ogłosił opracowania: (streszcz.), *Les laocrates et τὸ κοινὸν (ν) δι (καστήριον)*, «BIAC» 8-9/1907, s. 119-124 oraz *Laokryci i τὸ κοινὸν (ν) δι (καστήριον)*, «SAU» 12.9/1907, s. 5-9; *Laokryci i τὸ κοινὸν (ν) δι (καστήριον) czyli „Sędziowie ludu” i „Wspólny sąd”*³² (RAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, ser. 2, t. XXVI, og. zb. t. 51), Kraków 1908, s. 1-21; *Sądy Laokrytów (Druga moja i ostatnia krytyka wywodów dra R. Taubenschlaga)*³³, «CPiE» 9/1908, s. 259-271. Dalszą aktywność tego badacza na polu naukowym przerwała nagła śmierć w 1908 r., w wieku zaledwie 36 lat³⁴.

Wspomnieć trzeba również artykuł F. Smolki, *Kilka kwestyi z dziedziny sądownictwa grecko-egipskiego w świetle papyrusu haleńskiego* (Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazjum VII we Lwowie za rok szkolny 1913/1914), Lwów 1914, s. 1-33.

Powstało kilka opracowań poświęconych prawu osobowemu i czynnościom prawnym. Najważniejsze kwestie dotyczące niewolnictwa naszkicował W. Chrza-

³⁰ Rec.: S. Wróblewski, «CPiE» 9/1908, s. 477-481; J. Partsch, «AP» 5.4/1913, s. 518-521.

³¹ Rec. S. Wróblewski, «CPiE» 9/1908, s. 481-486.

³² Praca ukazała się też w jęz. niem. po śmierci S. Waszyńskiego, *Die Laokriten und τὸ κοινὸν (ν) δι (καστήριον)*, «AP» 5.1-2/1913, s. 1-22 (nota J. Partsch, «AP» 5.4/1913, s. 522).

³³ Por. R. Taubenschlag, *Odpowiedź*, «CPiE» 9/1908, s. 271-274.

³⁴ Por.: *Dr. Stefan Waszyński*, «PPIA» 33.8-9/1908, s. 783-784 [b.n.a.]; *Ś.p. Stefan Waszyński*, «TI» 49.31/1908, s. 629 [b.n.a.]; E. Barwiński, *Nekrologia. Stefan Waszyński*, «KH» 22.4/1908, s. 793-794; *Stefan Waszyński (nekrolog)*, «EOS» 14.2/1908, s. 224 [b.n.a.]; T. Smoleński, *Dr. Stefan Waszyński*, «APol.» 3/1908, s. 123-124; tenże, *Stefan Waszyński*, «Książka» 8.9/1908, s. 380; U. Wilcken, *Nachwort*, «AP» 5.1-2/1913, s. 23.

nowski, *Niewolnictwo w Egipcie*, «WEPI», ser. 2, t. II, Warszawa 1903, s. 975-976. Poglębione studia w tym zakresie przeprowadził zaś R. Taubenschlag, *Das Sklavenrecht im Rechte der Papyri*, «ZSS RA» 50/1930, s. 140-169. Badacz ten pisał też o granicy pełnoletności w świetle papyrusów, *Ἐννομος ἡλικία nel diritto dei papiri*³⁵, «Aegyptus» 12.2-3/1932, s. 141-144. Franciszek Smolka przybliżył zaś sposoby pozwalające na zidentyfikowanie określonej osoby, *Jak ongi stwierdzano tożsamość? (Kartka z papirologii)*, «SPol.» 29.89/1924, s. 5 i 29.90/1924, s. 2. Uczony ten interesował się również stylem redagowania pism adresowanych do władz publicznych, ogłaszając: *Kilka słów o tonie oficjalnych aktów papyrusowych*, «Przew.HP» 1.3/1930, s. 256-258; (streszcz.), *Czynnik emocji w oficjalnych aktach papyrusowych*, «STNL» 11.1/1931, s. 22-23, w pełnej wersji artykułu ukazał się, [w:] *Práce Druhého Sjezdu Klasických Filologů Slovanských v Praze 1931 = Acta Secundi Congressus Philologorum Classicorum Slavorum Pragae 1931* [b.m.; b.r.], s. 257-269. Wady oświadczeń woli stanowiły przedmiot rozważań R. Taubenschlaga, *Die Geschäftsmängel im Rechte der Papyri*, «ZSS RA» 54/1934, s. 137-146.

Krótko o statusie kobiet pisał S. Krzemiński, *Stanowisko kobiety w Egipcie starożytnym*, «Bluszcz» 39.12/1903, s. 141-142. Szerzej sytuacją kobiet w prawie grecko-rzymskiego Egiptu zajmowała się I. Biežuńska: *Études sur la condition juridique et sociale de la femme grecque en Egypte gréco-romaine*, Lwów 1939, ss. 76; *Położenie prawne kobiety greckiej w świetle źródeł papyrusowych*³⁶, «PH» 35.1/1939, s. 7-24 i (streszcz.), *La condition juridique de la femme grecque d'après les papyrus*, tamże, s. 154-155.

Problematyka prawa rodzinnego stanowiła pole badawcze przede wszystkim dla R. Taubenschlaga, który ogłosił z tego zakresu prace: *Die patria potestas im Rechte der Papyri*³⁷, «ZSS RA» 37/1916, s. 177-230; *Die materna potestas im gräko-ägyptischen Recht*, tamże, 49/1929, s. 115-128; *Die Alimentationspflicht im Rechte der Papyri*, [w:] *Studi in onore di Salvatore Riccobono nel XL anno del suo insegnamento*, vol. I, Palermo 1936, s. 507-518; *La compétence du κόπιος dans le droit gréco-égyptien*³⁸, «AHDO» 2/1938, s. 293-314. Zagadnienia związane z rozwodem wyjaśniał w świetle tekstu spisanego na pergaminie F. Smolka, *Akt rozwodowy z Dura-Europos*³⁹, «EOS» 38.4/1937, s. 449-456. W opracowa-

³⁵ Nota J. Wisłocki, «Prawo» 9.8-9/1932, s. 344.

³⁶ Rec. R. Ganszyniec, «PK» 5.3-5/1939, s. 426-427.

³⁷ Nota P. M. Meyer, «ZVR» 39/1921, s. 225.

³⁸ Nota J. Sas-Wisłocki, «WMP» 5.2/1939, s. 56.

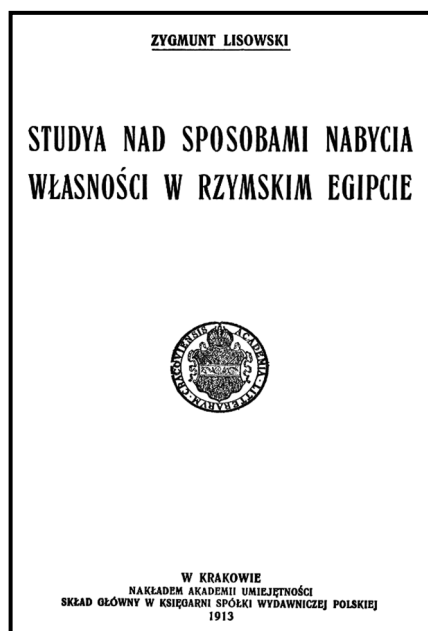
³⁹ Miejscowość w Syrii, założona ok. 280 r. p.n.e. przez Seleukosa I Nikatora. Pełniła funkcje militarne i handlowe. W swoich dziejach znajdowała się także pod władzą Partów, a w II i III stuleciu Rzymu. Została zniszczona w 256 r. n.e. w wyniku oblężenia ze strony Persów. Autor artykułu wskazuje na wiele podobieństw badanego dokumentu z regulacjami znanymi w Egipcie grecko-rzymskim.

niu *Na marginesie czwartego przykazania*, «Filomata» 53/1933, s. 58-60, uczony ten omówił skargi adresowane do króla egipskiego w sprawie wykonania przez dzieci obowiązku alimentacyjnego wobec rodziców w podeszłym wieku.

Powstały dwie rozprawy doktorskie, których autorami byli K. M. Andrysik, *Opieka nad nieletnimi w prawie papirusów przed Const. Antonina.*, Kraków 1932, ss. 77 i J. Sas-Wisłocki, *Opieka kobiet w prawie papyrusów*, Kraków 1932, ss. 102. Dysertacje te nie zostały jednak opublikowane. Prace znajdują się w AUJ.

Kwestie dotyczące nabycia własności⁴⁰ szczegółowej analizie poddał Z. Lisowski: *Studia nad sposobami nabycia własności w rzymskim Egipcie*⁴¹ (RAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, ser. 2, t. XXXI, og. zb. t. 56), Kraków 1914, s. 179-356; (streszcz.), *Studien über die Eigentumserwerbsarten im römischen Ägypten*, «BIAC» 1-3/1913, s. 13-18 i *Studia nad sposobami nabycia własności w rzymskim Egipcie*, «SAU» 18.1/1913, s. 12-14.

Por. też: F. Smolka, *Jeszcze jedno ognisko kultury hellenistycznej: Dura-Europos*, «EOS» 37.4/1936, s. 513-521; S. Lenkowski, *Dura-Europos*, «WiŻ» 13.4/1938, s. 278-283.

⁴⁰ Wspomnieć też trzeba o wykładzie A. Bergera, *O księgach gruntowych w starożytnym Egipcie*, wygłoszonym podczas jednego z posiedzeń Towarzystwa Prawniczego we Lwowie w 1911 r. (por. «PPiA» 37.4/1912, s. 326 i «Právník» 51.9/1912, s. 440), jak również nocie E. Barwińskiego, «KH» 24.3-4/1910, s. 680, [z:] O. Eger, *Zum ägyptischen Grundbuchwesen in römischer Zeit. Untersuchungen auf Grund der griechische Papyri*, Leipzig 1909.

⁴¹ Rec. R. Taubenschlag, «JV» z 1916 r. Do periodyku tego nie miałem dostępu i korzystałem z osobnego odbicia (ss. 4) znajdującego się w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie.

Problematykę ochrony nieruchomości poruszał R. Taubenschlag, *Der Schutz der Rechtsverhältnisse an Liegenschaften im gräko-ägyptischen Recht*, «ZSS RA» 55/1935, s. 278-288. Uczony ten pisał również o służebnościach: *Les servitudes dans le droit gréco-égyptien*, «BIAP» 1-10/1923, s. 71-77; (streszcz.), *Serwituty w prawie grecko-egipskim*, «SPAU» 28.6/1923, s. 7-11; *Das Recht auf εἰσόδος und ἔξοδος in den Papyri*, «AP» 8.1/1927, s. 25-33.

Sporym zainteresowaniem cieszyło się prawo zobowiązań. Dzierżawą ziemi zajął się S. Waszyński⁴², *Die Bodenpacht. Agrargeschichtliche Papyrusstudien*, Bd. I: *Die Privatpacht*⁴³, Leipzig – Berlin 1905, ss. 178. Różne aspekty związane z kupnem nieruchomości w prawie Aleksandryjskim wyjaśniał F. Smolka, *Dwie kwestye z papyrusu haleńskiego*, «EOS» 21.1/1916 (pkt 2: *Kupno nieruchomości*), s. 67-71. Spod pióra tego autora wyszedł również artykuł *Kłopoty mieszkaniowe z przed 2000 lat*, «Filomata» 66/1935, s. 221-223, w którym opisuje on skargę właściciela mieszkania wytoczoną lokatorce zalegającej z zapłatą czynszu. Interesujące uwagi zamieścił też F. Smolka w pracy *Kontrakt pożyczki z Dura-Europos*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. II, Lwów 1936, s. 225-231.

Szereg zagadnień łączących się z zobowiązaniami kontraktowymi badał na przestrzeni wielu lat R. Taubenschlag, co zaowocowało ukazaniem się następujących prac: *Doniosłość prawna klauzuli καθάπερ ἐκ δίκης w kontraktach greckich epoki ptolemejskiej. (Studyum z historii recepcji prawa greckiego w Egipcie)*⁴⁴, «PPiA» 31.4/1906, s. 249-260; *Die societas negotiationis im Rechte der Papyri*, «ZSS RA» 52/1932, s. 64-77; *Der Leihvertrag im Rechte der Papyri*, «Aegyptus» 13.2/1933, s. 238-240; *Afterpacht und Aftermiete im Rechte der Papyri*, «ZSS RA» 53/1933, s. 234-255; *Egipskie kontrakty w greckich papyrusach*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. II, Lwów 1936, s. 279-288; *Prozesse aus Pacht-, Miets-, Dienst-, und Werkverträgen in den griechischen Papyri*⁴⁵, «AP» 12.3-4/1937, s. 187-193; *Le droit contractuel égyptien d'après les papyrus grecs*, «AHDO» 1/1937, s. 249-259; *Le bail à long terme dans le droit gréco-égyptien*, [w:] *La tenure* («RSJB», t. III), Bruxelles 1938, s. 59-65.

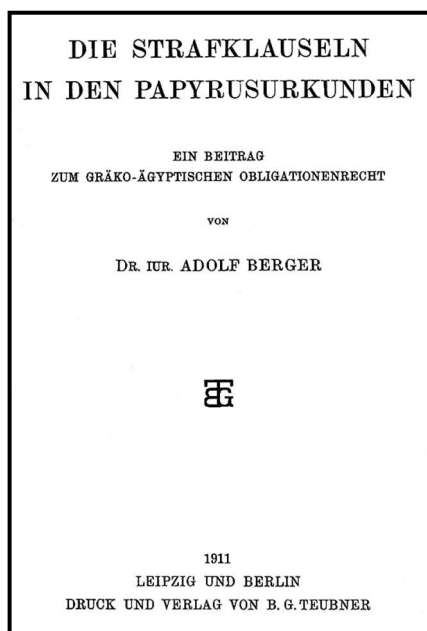
⁴² Por. też artykuł *Pap. Londiniensis 1166*, «EOS» 13.2/1907, s. 150-160, w którym S. Waszyński omawia kontrakt polegający na zaopatrywaniu łaźni przez jedną ze stron w opał i dostarczaniu go palaczowi do pieca.

⁴³ Rec.: J. Kohler, «ZVR» 19/1906, s. 443-444; G. Maspero, «RCHL» 61.4/1906, s. 58-59; P. M. Meyer, «BPW» 26.51/1906, szp. 1605-1613 i 26.52/1906, szp. 1641-1646; J. L. Myres, «EHR» 21.83/1906, s. 551-552; E. Peroutka, «LF» 33.6/1906, s. 454-456; E. Rabel, «DL» 27.16/1906, szp. 1006-1009; W. Schubart, «LZ» 57.10/1906, szp. 343-344; E. Kornemann, «HV» 10.1/1907, s. 84-88; J. Lesquier, «RPLHA» 31.1/1907, s. 77-80; A. Schulten, «HZ» 99.2/1907, s. 343-345; L. Weniger, «AP» 4.1-2/1908, s. 190-197; nota Ch. Lécrivain, «RH» 33.98/1908, s. 352.

⁴⁴ Nota S. Wróblewski, «CPiE» 9/1908, s. 476.

⁴⁵ Nota P. Collart, «REG» 51.243/1938, s. 537.

Spod pióra A. Bergera wyszła obszerna monografia na temat klauzul karnych w grecko-egipskim prawie zobowiązań, *Die Strafklauseln in den Papyrusurkunden. Ein Beitrag zum gräko-ägyptischen Obligationenrecht*⁴⁶, Leipzig – Berlin 1911, ss. 246. Autor ten pisał także o najmie, *Wohnungsmiete und Verwandtes in den gräko-ägyptischen Papyri*⁴⁷, «ZVR» 29/1913, s. 321-415.

Problematyka odpowiedzialności cywilnej lekarza wobec pacjenta przyciągała uwagę J. Stawskiego, który poświęcił jej fragment swojego artykułu *Zagadnienie odpowiedzialności cywilnej lekarza wobec pacjenta w zarysie historycznym*, «GP» 16.1-2/1939, s. 1-9.

Zobowiązań powstałych z czynów niedozwolonych dotyczą prace R. Taubenschlaga, (streszcz.), *Iniuria w prawie ptolemejskim*, «SAU» 17.9/1912, s. 12-14 oraz F. Smolki, *Z mętów życia (Obrazek rodzajowy z życia Egiptu w III w. a. C.)*, «EOS» 39.1/1938, s. 107-109, gdzie autor omawia m.in. skargę skierowaną przez pewnego Greka do króla w związku ze zniewagą, jakiej miała dopuścić się wobec niego Egipcjanka lekkich obyczajów.

⁴⁶ Rec.: G. Cornil, «RDI» 43/1911, s. 637-638; L. Debray, «NRHD» 35/1911, s. 470-474; «LZ» 62.44/1911, szp. 1403-1404 [b.n.a.]; G. Bortolucci, «BIDR» 25.1/1912, s. 59-63; L. Mitteis, «ZSS RA» 33/1912, s. 518-519; H. Knapp, «ZSW» 34/1913, s. 721-722; J. Partsch, «AP» 5.4/1913, s. 477-483; noty: G. Glotz, «RH» 36.108/1911, s. 116 i 38.113/1913, s. 116; J. Kohler, «ZVR» 27/1912, s. 279; O. Eger, «HV» 16.1/1913, s. 137-138.

⁴⁷ Rec. G. Segrè, «RDC» 11.4/1913, s. 334-335 oraz noty: F. Zucker, «BZ» 22.1-2/1913, s. 304; R. Longchamps de Bérier, «PPiA» 41.1-3/1916, s. 172.

Odnowieniu zobowiązań poświęcił artykuł R. Taubenschlag, *Die Novation im Rechte der Papyri*, «ZSS RA» 51/1931, s. 84-91.

Styl redakcji testamentów⁴⁸, od wczesnej epoki ptolemejskiej do późnej bizantyńskiej, zanalizował F. Smolka, *Z dziedziny charakterystycznych formuł*, «EOS» 37.2/1936, s. 152-156.

Interesujące studium z zakresu prawa karnego ogłosił R. Taubenschlag, *Das Strafrecht im Rechte der Papyri*⁴⁹, Leipzig – Berlin 1916, ss. 131 oraz (streszcz.), *Prawo karne grecko-egipskie*, «SAU» 18.9/1913, s. 16-20.

Uczony ten opublikował także pracę, w której omówił zagadnienia związane z pozbawieniem wolności osobistej w prawie grecko-egipskim, *L'emprisonnement dans le droit gréco-égyptien*, [w:] *Omagiu Profesorului Constantini Stoicescu pentne 30 anni de invatamant*, Bucuresti 1940, s. 362-368.

Peculatus stanowił przedmiot dociekań F. Smolki, *Łapownictwo i wymuszenie w hellenistycznym Egipcie*⁵⁰, [w:] *Charisteria Casimiro de Morawski septuagenario oblata ab amicis, collegis discipulis*, Cracoviae 1922, s. 20-31 i *Du Péculat en Égypte Gréco-Romaine*, «EOS» 25.1/1921-1922, s. 105-108.

Problematyka dotycząca administracji⁵¹ wzbudziła zainteresowanie L. Piotrowicza, który przygotował monografię *Stanowisko nomarchów w administracji Egiptu w okresie grecko-rzymskim* (PTPN. Prace Komisji Historycznej, t. II, z. 4), Poznań 1922, ss. 82. Dzienniki urzędowe stały się natomiast przedmiotem rozważań J. Manteuffla, *Zagadnienie dzienników urzędowych w starożytności*, «PH» 31.2/1933-1934, s. 109-120 i (streszcz.), *Le problème des journaux officiels dans l'antiquité*, tamże, s. 299-300.

Wiele ciekawych kwestii w oparciu o dokumenty papirusowe prezentował F. Smolka⁵². Przybliżeniu działalności rad miejskich poświęcił artykuł *Obrazki*

⁴⁸ Por. też notę E. Barwińskiego, «KH» 21.2-3/1907, s. 555, [z:] V. Arangio-Ruiz, *La successione testamentaria secondo i papiri greco-egizii*, Napoli 1906.

⁴⁹ Rec.: E. Weiss, «LZ» 67.34/1916, szp. 890-891; L. Wenger, «ZSS RA» 37/1916, s. 337-342; H. Knapp, «ZSW» 38/1917, s. 668; K. Svoboda, «LF» 44.2/1917, s. 119-122; Th. Thalheim, «BPW» 37.20/1917, szp. 625-626; J. van Kan, «Museum» 25/1918, szp. 230-232; A. Steinwenter, «DL» 40.5/1919, szp. 101-104; M. San Nicolò, «KV» 57.1/1925, s. 154-159.

⁵⁰ Nota J. Ludvíkovský, «LF» 51.4-5/1924, s. 304.

⁵¹ Por. też *Nomarcha*: «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 52; «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 835; *Nomos*: «WEPI», ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 147 (S. Drzażdżyński); «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 836; «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 193; noty E. Barwińskiego w «KH»: 19.1/1905, s. 154, [z:] F. Preisigke, *Städtisches Beamtenwesen im römischen Aegypten*, Halle 1903; 24.3-4/1910, s. 680, [z:] M. Engers, *De Aegyptiarum κώμων administratione qualis fuerit aetate Lagidarum*, Groningae 1909; rec. A. Bergera, «KV» 57.1/1925, s. 195-202, [z:] F. Oertel, *Die Liturgie. Studien zur ptolemäischen und kaiserlichen Verwaltung Ägyptens*, Leipzig 1917.

⁵² Por. też *De ratione personarum describendarum in papyrorum actis adhibita*, «EOS» 27.1/1924, s. 75-88.

rodzajowe. Na tle protokołów z posiedzeń rad miejskich, «KK» 3.2/1929, s. 199-205. Świadczenia ludności cywilnej na rzecz wojska stanowiły tematykę następujących opracowań: *Dwie kwestye z papyrusu haleńskiego*, «EOS» 21.1/1916 (pkt 1: *Ustawa kwaterunkowa za Ptolemeuszów*), s. 64-67; (streszcz.), *Ptolemejska ustawa kwaterunkowa*, «STNL» 14.1/1934, s. 58-64; *Ptolemejska ustawa kwaterunkowa*⁵³ (ATNL, dz. B, t. XVI, z. 3), Lwów 1935, s. 335-354. W publikacji *Jak ma urzędnik spełnić swoje obowiązki?*, «KK» 8.4/1934, s. 305-308, zajął się analizą instrukcji wydanej urzędnikowi skarbowemu. Sposobu zarządzania dochodami królewskimi dotyczył artykuł *Podstawowe monopole ptolemejskie w świetle Pap. Tebt. 703*, «EOS» 36.2/1935, s. 143-154, zaś kolejny *Dwa rozporządzenia Ptolemeusza Filadelfa dotyczące Syrii i Fenicji*, «EOS» 39.4/1938, s. 493-503, traktował o obowiązku składania deklaracji w sprawie posiadanego bydła i niewolników w celach podatkowych. W opracowaniu *Ochrona szarego człowieka w świetle Pap. Teb. 703*⁵⁴, [w:] *Munera Philologica Ludovico Ćwikliński bis sena lustra professoria claudenti ab amicis collegis discipulis oblata*, Ponsaniae 1936, s. 138-144, pisał o obronie ludności wiejskiej przed nadużyciami ze strony urzędników. Wspomnieć też należy o pracach dotyczących szkolnictwa: *Gimnazjum w epoce ptolemajskiej*, «Filomata» 67/1935, s. 269-272; *Szkolnictwo greckie w starożytnym Egipcie. (W świetle papyrusów, tabliczek i skorupki)*, Lwów 1921, ss. 181, w których F. Smolka porusza szereg aspektów prawnych z zakresu edukacji. Spod pióra tego badacza wyszło również opracowanie *Strajk niegdyś a dziś*, «SPol.» 30.1/1925, s. 4-5. Z kolei w pracy *Prototyp Bractwa Braci Dobrej Śmierci*, «KK» 8.2/1934, s. 131-136, omówił skargi wytaczane związkom kultowym o to, że nie urządzono zmarłemu pogrzebu bądź nie wypłacono rodzinie kosztów z nim związanych.

Wiadomości na temat organizacji podatkowej Egiptu w okresie panowania Ptolemeusza oraz zwierzchnictwa Rzymu przedstawił T. Zieliński, *Остракология*⁵⁵, [w:] *Изъ жизни идей*. Научно-популярныя статьи проф. Ф. Зѣлинскаго, С. Петербургъ 1905, s. 272-279; wyd. 2, С. Петербургъ 1908, s. 297-304. Artykuł ten ukazał się również po polsku pt. *Ostrakologia*, [w:] T. Zieliński, *Z życia idei. Studja i szkice*, ser. 1, Zamość 1926, s. 173-184.

Zagadnienia społeczno-gospodarcze podejmował R. Taubenschlag, *Spólnoty gminne w zromanizowanych prowincjach rzymskiego Wschodu*⁵⁶ (PAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, Rozprawy, ser. 2, t. XXXVIII, og. zb. t. 63, nr 3),

⁵³ Rec.: R. Ganszyniec, «PK» 1.4/1935, s. 429; I. Biezuńska, «PK» 4.4-7/1938, s. 181.

⁵⁴ Noty: H. Markowski, «PW» 57.41-42/1937, szp. 1148; P. Collart, «REG» 51.239/1938, s. 188 i 51.243/1938, s. 525.

⁵⁵ Opracowanie to ukazało się pierwotnie na łamach «CK» z 16 kwietnia 1900 r.

⁵⁶ Rec. R. Moskała, «PPow.» 153-154/1922, s. 382.

Kraków 1921, ss. 15 [b.c.n.s.⁵⁷] i (streszcz.), *Spólnoty gminne i rodzinne w zromanizowanych prowincjach rzymskiego Wschodu*, «SPAU» 25.10/1920, s. 12.

Tematyką handlu zajmował się F. Smolka, *O ile Ptolemeusze byli merkantylistami?*, «EOS» 26.1/1923, s. 72-78 i *Zarys polityki handlowej Ptolemeuszów*⁵⁸, Lwów 1924, ss. 79. Ponadto badacz ten w opracowaniu *Pomnikowe dzieło z dziedziny polityki ekonomicznej*, «KK» 1.3/1927, s. 233-245, omówił rozprawę pióra M. Rostovtzeffa, *A large estate in Egypt in the third century B. C. A study in economic history*, Madison 1922.

Kwestie związane ze skarbowością prezentował⁵⁹ R. Knapowski, *Fragmenta rationum regni Aegypti e scriptoribus Graecis et Latinis collecta annotationibus instructa*, «SPTPN» 13.1/1945-1946, s. 42-44.

O prostytucji w starożytnym Egipcie pisał w części swojej pracy J. Lubecki, *Historja prostytucji w Starożytności i wśród Kościoła Chrześcijańskiego*, Warszawa 1900⁶⁰, s. 15-20. Krótkie uwagi dotyczące tej tematyki poczynił też J. Macko, *Prostytucja. Nierząd – handel „żywym towarem” – pornografja ze stanowiska historii, etyki, higieny i prawa*, wstęp napisał W. Chodźko, Warszawa 1927 (rozd. I: *Historja powszechna prostytucji. Starożytność. Babilon. Egipt. Palestyna*, s. 1-3).

---

⁵⁷ Strony 133-148, podane w *Spisie treści*, nie zostały uwidocznione w tekście.

⁵⁸ Rec. F. Bujak, «KH» 39/1925, s. 553-554.

⁵⁹ Por też rec. A. Bergera, «GGA» 176.1/1914, s. 32-45, [z:] A. Steiner, *Der Fiskus der Ptolemäer: I. Seine Spezialbeamten und sein öffentlich-rechtlicher Charakter*, Leipzig – Berlin 1913.

⁶⁰ Zgodnie z opisem BN praca ukazała się ok. 1900 r. Wcześniej wydana została jako *Historja prostytucji w starożytności i wśród Kościoła chrześcijańskiego, według najnowszych badań i źródeł*, Warszawa 1878.

ROZDZIAŁ III

PRAWA KLINOWE W STAROŻYTNEJ MEZOPOTAMII

Kraina położona między dwiema wielkimi rzekami – Eufratem i Tygrysem nazwana została przez historyków greckich Mezopotamią (Międzyrzeczem). Na przestrzeni wieków zamieszkiwana była przez różne ludy, takie jak: Sumerowie, Akadyjczycy, Asyryjczycy, Babilończycy, Kasyci czy Huryci. To właśnie na tym terenie narodziła się i rozwijała przez prawie trzy tysiące lat, od IV tysiąclecia p.n.e. do zdobycia w 539 r. p.n.e. Babilonu przez króla perskiego Cyrusa II, jedna z najważniejszych cywilizacji ery przedchrześcijańskiej – cywilizacja mezopotamska. Wywarła ona ogromny wpływ na cały Bliski Wschód oraz świat grecki. Wniosła także wielki wkład do materialnego i duchowego dorobku ludzkości¹.

Mezopotamia to obszar, na którym doszło do powstania praw klinowych, uznawanych za najstarsze prawa świata. Ich nazwa wywodzi się od stosowanego wówczas pisma klinowego, czyli znaków wrytych na glinianych tabliczkach za pomocą kawałka trzciny. Zapisane w ten sposób teksty prawne określa się mianem praw klinowych².

Spśród licznych pomników prawa na plan pierwszy wysuwa się odnaleziony na początku XX stulecia w Suzie Kodeks Hammurabiego. Obecnie stela z regulacjami babilońskiego władcy znajduje się w paryskim Muzeum Luwru. Znane są także zbiory prawa sumeryjskiego, akadyjskiego czy asyryjskiego.

W niniejszym rozdziale uwzględnione zostały również publikacje traktujące o państwie hetyckim i jego przepisach prawnych. Hetyci byli ludem indoeuropejskiego pochodzenia, który ok. 2000 r. p.n.e. dotarł do Anatolii w Azji Mniejszej. W II tysiącleciu p.n.e. utworzyli oni silne państwo o dużym zasięgu oddziaływania politycznego i kulturalnego, sięgając w swych wędrówkach aż do Babilonu³. Odkrycia dokonane w ruinach stolicy państwa hetyckiego – Hattusa (dziś Boğazköy/Boğazkale, ok. 150 km na wschód od Ankar), pozwoliły na poznanie wielu regulacji prawnych zapisanych pismem klinowym⁴.

Przegląd ogłoszonych opracowań otwierają te o charakterze wprowadzającym. Wiadomości dotyczące struktury społecznej i różnych kwestii natury prawnej znalazły się w pracy J. A. Święckiego, *Historia literatury powszechnej*, t. I: *Literatura babilońsko-assyryjska i egipska*, Warszawa 1901 (rozdz. I: *Literatura babilońsko-assyryjska*, pkt XIII: *Napisy odnoszące się do życia wewnętrznego – królowie, urzędnicy, kapłani, bankierzy, uczeni, artyści, rzemieślnicy, rolnicy, niewolnicy*, s. 136-152; pkt XIV: *Stanowisko kobiety*, s. 152-157; pkt XV: *Prawodawstwo, kontrakty, listy, nauka, sztuka*, s. 157-188); wyd. 2 niezmi., Warszawa 1907.

---

¹ G. Roux, *Mezopotamia*, tł. B. Kowalska, J. Kozłowska, wyd. 3, Warszawa 2018, s. 11 i 16-17.

² M. Kuryłowicz, *Prawa antyczne. Wykłady...*, s. 62.

³ O. R. Gurney, *Hetyci*, z ang. przeł. B. Kupis, Warszawa 1970, s. 7.

⁴ E. Lipiński, *Prawo bliskowschodnie...*, s. 159.

Interesujące opracowanie wyszło spod pióra L. Gumplowicza, *Socjologia a Państwo Hamurabiego*, «PH» 4.1/1907, s. 3-14.

Wiele zagadnień⁵ przybliżał na łamach «Muzeum» M. Schorr: *Ważniejsze kwestye z historii semickiego Wschodu*, rozdz. I: *Historyczne ugrupowania ludów przednioazyatyckich*⁶, 23.2/1907, t. II, s. 129-145; rozdz. II: *Światopogląd babiloński*, 23.3/1907, t. II, s. 254-262; rozdz. III: *Kodeks Hammurabiego*⁷, 23.4/1907, t. II, s. 405-426; rozdz. IV: *Babilońska religia ludowa*, 23.5/1907, t. II, s. 558-564.

Ukazał się artykuł S. Przeworskiego, *Assyryjczycy w Azji Mniejszej u schyłku III tysiąclecia przed. Nar. Chr.*, «WiŻ» 3.10/1928, s. 633-640.

Informacje na temat dziejów państwa hetyckiego, struktury społecznej, religii i kultury hetyckiej⁸ znalazły się w pracach: J. Kruszyński, *Hittyci*, «BWar.» 291/1913, s. 310-350; M. Schorr, *Problem Chettytów. (Z powodu najnowszego odkrycia lingwistyczno-historycznego)*⁹, «KH» 30.1-2/1916, s. 1-35; A. Śmieszek, *O nazwie Chettytów i kilku innych nazwach jej pokrewnych*, «RO» 2/1919-1924, s. 153-176 i *Dynastia Tantalidów na tronie chettyckim*, tamże, s. 177-187; S. Przeworski, *Zdobycze i zagadnienia hetytologii*, «KH» 39/1925, s. 425-444 i *Studja nad osadnictwem i rolą Hetytów w środkowej Anatolji*, «WA» 11/1932, s. 8-52; R. Ranoszek, *Kronika króla hetyckiego Tuthaljasza (IV)*, «RO» 9/1933, s. 43-110 oraz (streszcz.), *Die sogen. Annalen des hethitischen Königs Tuthalijas (IV)*, tamże, s. 110-112; tenże, *Traktat króla hetyckiego Arnuwandasa z krajem Ismirika = Der Vertrag des Chattikönigs Arnuwandasch mit Vertretern des Landes Ischmirika*, «STNW» Wydział I, 32.1-3/1939, s. 25-30.

Fundamentalne dzieło poświęcone najdawniejszym pomnikom prawnym świata starożytnego przygotował S. Estreicher, *Najstarsze kodeksy prawne świata. Kultura prawnicza trzeciego i drugiego tysiąclecia przed Chrystusem*. (Odczyt wygłoszony na publicznym posiedzeniu Polskiej Akademii Umiejętności w dniu 13 czerwca 1931 roku), Kraków 1931, ss. 85; (streszcz.), *La culture juridique en Asie occidentale pendant le II-e millénaire avant J. C.*, «BIAP» 4-6/1931, s. 90-92 i *Kultura prawnicza Zachodniej Azji w drugim tysiącleciu przed Chrystusem*, «SPAU» 36.6/1931, s. 11-12. Krakowski uczony skoncentrował się głównie na przybliżeniu stosownych regulacji prawa babilońskiego, asyryjskiego i hetyckiego.

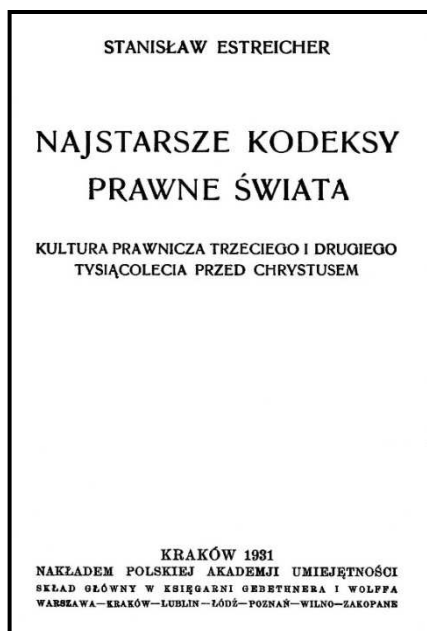
⁵ Prace koncentrujące się wokół problematyki oddziaływania kultury babilońskiej na starohebrajską, w tym też regulacji prawnych, przedstawione zostały w rozdz. IV, s. 91-92.

⁶ Por. też M. Schorr, *Dodatek do rozdziału I*, «Muzeum» 23.5/1907, t. II, s. 567-571, gdzie autor omówił studium E. Meyera, *Sumerier und Semiten in Babylonien*, «APAW» 1906, Abh. 3, s. 1-125.

⁷ Rec. T. Smoleński, «Książka» 8.8/1908, s. 316-317; nota E. Barwiński, «KH» 22.1/1908, s. 158.

⁸ Por. też rec.: M. Schorr, «KH» 17.1/1903, s. 145, [z:] L. Messerschmidt, *Die Hettiter*, «AO» 4.1/1903; I. Niewojska, «PK» 4.4-7/1938, s. 43-45, [z:] E. Cavaignac, *Le problème hittite*, Paris 1936.

⁹ Odczyt wygłoszony na posiedzeniu Towarzystwa Historycznego we Lwowie, dnia 18 marca 1916 r.

Bardzo dużo miejsca poświęcono kodeksowi ogłoszonemu ok. 1750 r. p.n.e. przez babilońskiego władcę Hammurabiego¹⁰. Przede wszystkim przywołać należy opracowanie *Ustawy Hammurabiego i ich stosunek do ustawodawstwa moźeszowego jakoteż do dwunastu tablic*¹¹, wyd. pol., Stryj 1905, ss. 100. Stanowiło ono skrócone tłumaczenie pracy prof. Uniwersytetu w Wiedniu Davida H. Müllera¹², *Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur mosaischen Gesetzgebung sowie zu den XII Tafeln. Text in Umschrift, deutsche und hebräische Übersetzung, Erläuterung und vergleichende Analyse*, Wien 1903.

Tłumaczenia fragmentów słynnego pomnika prawa zamieszczane były w następujących opracowaniach: A. Szaniawski¹³, *Księga Praw najstarsza w świecie*.

¹⁰ Por. też *Hammurabi*: «PEK», t. XV-XVI, Warszawa 1908, s. 62-63 (A. Lipiński); «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 82; «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 398-399; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 210; *Hammurabi i Hammurabiego kodeks*, «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 422-423.

¹¹ Nota, «PBib.» 1.8-9/1906, s. 184 [b.n.a.]

¹² Tłumaczenia dokonał bratanek autora N. L. Müller. Pomocą w przygotowaniu polskiego wydania służyli M. Bobrzyński i M. Schorr. W pracy znalazła się sama część normatywna Kodeksu. Pełny polski przekład, zawierający *Prolog, Prawa i Epilog*, ukazał się dopiero w 1957 r. staraniem C. Kunderewicza, *Prawa Hammurabiego*, Warszawa 1957, ss. 336, który przełożył z języka czeskiego pracę J. Klímy, *Zákony Chammurapiho*, Praha 1954, ss. 215. Kolejnych pełnych przekładów dokonali: M. Stępień, *Kodeks Hammurabiego*, Warszawa 1996, ss. 175 i wyd. 2 niez., Warszawa 2000 oraz W. Tyborowski, *Prawa Hammurabiego. Dīnāt mīšarim*, Poznań 2019, ss. 176.

¹³ Autor, duchowny Kościoła katolickiego, podjął próbę całościowego tłumaczenia Kodeksu Hammurabiego wraz z komentarzem. Owocem jego prac był m.in. przekład *Prologu* oraz kilkadzie-

Kodeks Hammurabiego, króla Babilonu (około r. 2250 przed Chr. P.), «KT» 2.1-2/1903, s. 112-128; 2.4/1903, s. 165-192; 3.1-2/1904, s. 236-245; 3.3-4/1904, s. 259-263; 4.1-2/1905, s. 122-132; 4.3-4/1905, s. 199-205; 5.1-2/1906, s. 175-192; 5.3-4/1906, s. 304-309; 6.1-4/1907, s. 413-423; *Wyjątki kodeksu Hammurabiego*, [w:] K. Wachowski, J. Jastrzębska, *Wypisy historyczne ilustrowane dla użytku młodzieży przy nauczaniu dziejów powszechnych*, t. I: *Historja starożytna*, Warszawa 1912, s. 107-108; *Wyjątki z kodeksu Hammurabiego*, [w:] N. Gąsiorowska, *Historja powszechna*, t. I: *Historja starożytna i średniowieczna*, Warszawa 1920, s. 31-32; *Wyjątki z kodeksu Hammurabiego* (tł. H. Wincklera), [w:] B. Gebert, G. Gebertowa, *Wypisy historyczne do nauki dziejów starożytnych*, Lwów – Warszawa 1921, s. 23-27; wyd. 2, Lwów – Warszawa 1923, s. 20-24; wyd. 3, Lwów – Warszawa 1925, s. 17-21; wyd. 4, Lwów – Warszawa 1928, s. 13-15; M. Schorr, *Babilonia i Assyria* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 2), Kraków 1924 (rozdz. VI, pkt 16: *Kodeks Chammurapi’ego*, s. 27-31); *Wyjątki z Kodeksu Hammurabiego*, [w:] K. Krotoski, *Dzieje powszechne*, t. I: *Dzieje starożytne*, wyd. 3, Lwów 1925, s. 256-257, przedr., [z:] K. Wachowski, J. Jastrzębska, *Wypisy historyczne...*, s. 107-108; *Babilon*, pkt 8: *Prawo pisane*, [w:] W. Moszczeńska, H. Mrozowska, *Podręcznik do nauki historii na pierwszą klasę gimnazjalną*, Lwów 1933, s. 35-38 i wyd. 2, Lwów 1937, s. 33-35.

Babiloński kodeks prawa przyciągnął uwagę wielu polskich badaczy, wśród których znaleźli się: Sz. Rundstein, *Najdawniejszy zabytek prawodawczy*, «Ogniwo» 1.26/1903, s. 611-612 i 1.27/1903, s. 634-635; S. Estreicher, (streszcz.), *Kodeks króla Hammurabiego*, «SAU» 8.1/1903, s. 6-9, przedr., «PPiA» 29.4/1904, s. 310-315; *Kodeks Hammurabiego*, «CPIE» 6/1905, s. 216-247; *W sprawie kodeksu Hammurabiego*, «CPIE» 7/1906, s. 86-94 (uwagi S. Estreichera wyrażone w «CPIE» spotkały się z polemiką ze strony D. H. Müllera, *Kodeks Hammurabiego*¹⁴, «CPIE» 7/1906, s. 79-85); E. Paszkowska, *Kodeks Hammurapi’ego w oświetleniu historycznym*, «MKiW» 6.6-7/1917, s. 274-282; W. Szczepański, *Najstarsze cywilizacje Wschodu klasycznego*, t. II: *Babilon*, Warszawa – Lwów 1923 (rozdz. XIV, pkt 3: *Dokumenty prawnicze*, s. 150-154) i W. Gronkowski, *Kodeks Hammurabiego na tle epoki*, «SPTPN» 10.2/1936, s. 84-87.

---

sięciu fragmentów babilońskiego pomnika prawnego. Niestety, przedwczesna śmierć A. Szaniawskiego w 1909 r., uniemożliwiła dokończenie rozpoczętego zamierzenia. Zaznaczyć należy, że publikacje tego autora poświęcone Kodeksowi Hammurabiego są zupełnie przemilczane w polskiej literaturze przedmiotu. Na próżno szukać o nich jakichkolwiek wzmianek zarówno w opracowaniach wydanych przed 1945 r. (np. autorstwa M. Schorra czy S. Estreichera), jak też tych opublikowanych po II wojnie światowej (por. przywołane wyżej pozycje autorstwa C. Kunderewicza, M. Stępnia, W. Tyborowskiego czy E. Lipińskiego, *Prawo bliskowschodnie...*, Lublin 2009, ss. 492). Autor niniejszej pracy planuje ogłosić artykuł poświęcony przybliżeniu postaci A. Szaniawskiego i jego opracowań dotyczących regulacji prawnych babilońskiego władcy.

¹⁴ Przesłany przez autora tekst w jęz. niem. został, za jego zgodą, przetłumaczony przez redakcję.

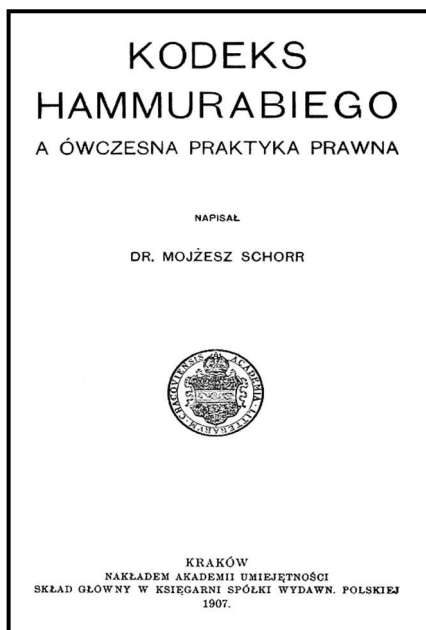
Najwięcej publikacji poświęconych analizie prawa babilońskiego wyszło spod pióra orientalisty M. Schorra¹⁵. Zachowując chronologię prezentują się one następująco:

– *Państwo i społeczeństwo babilońskie w okresie t. zw. dynastii Hamurabiego (Okolo 2500-2000 przed Chr.)*¹⁶, «KH» 19.3/1905, s. 379-426 i 19.4/1905, s. 558-610;

– *Zum § 27 des Hammurabi-Gesetzes*, «WZKM» 20/1906, s. 119-123;

– *Der § 7 des Hammurabi-Gesetzes*, «WZKM» 20/1906, s. 314-316;

– *Kodeks Hammurabiego a ówczesna praktyka prawna*¹⁷, (RAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, ser. 2, t. XXV, og. zb. t. 50, Kraków 1907), s. 223-253; (streszcz.), *Das Gesetzbuch Hammurabis und die zeitgenössische Rechtspraxis*¹⁸, «BIAC» 6-7/1907, s. 87-103 i *Kodeks Hammurabiego a współczesna praktyka prawna*, «SAU» 12.6/1907, s. 18;

¹⁵ W 1911 r. uczony ten wygłosił także na jednym z posiedzeń Towarzystwa Prawniczego we Lwowie wykład: *Kodeks Hammurabiego*, por. «PPiA» 37.4/1912, s. 326 i «Právník» 51.9/1912, s. 440.

¹⁶ Por. też sprawozdanie z odczytu M. Schorra, *Państwo i społeczeństwo babilońskie w okresie t. zw. dynastii Hamurabiego (Okolo 2500-2000 przed Chr.)*, wygłoszonego na posiedzeniu naukowym Towarzystwa Historycznego we Lwowie 24 czerwca 1905 r., «KH» 19.2/1905, s. 375-377.

¹⁷ Rec.: A. Berger, «PPiA» 33.5/1908, s. 401-402; A. Mogilnicki, «Książka» 8.8/1908, s. 321-322; nota E. Barwiński, «KH» 22.1/1908, s. 157.

¹⁸ Nota, «LOL» 19.1-2/1908, s. 15 [b.n.a.]

– *Altbabylonische Rechtsurkunden aus der Zeit der I. babylonischen Dynastie (ca. 2300-2000 v. Ch.) Umschrift, Übersetzung und Kommentar*, Hf. 1¹⁹, «SKAW» 155.2/1907, s. 1-210; Hf. 2²⁰, «SKAW» 160.5/1909, s. 1-92; Hf. 3²¹, «SKAW» 165.2/1910, s. 1-102;

– *Die §§ 280-282 des Gesetzbuches Hammurabis*, «WZKM» 22/1908, s. 385-392;

– *Das Sumerische in den Rechtsurkunden der Hammurabi-Periode*²², [w:] *Hilprecht Anniversary Volume. Studies in Assyriology and Archaeology dedicated to Hermann V. Hilprecht upon the twenty fifth anniversary of his doctorate and his fiftieth birthday (July 28) by his Colleagues, Friends and Admirers*, Leipzig 1909, s. 20-32;

– *Die altbabylonische Rechtspraxis. (Eine Urkunden-sammlung)*, «WZKM» 24/1910, s. 431-461;

– *Ein Kaufkontrakt aus Hana*²³, «Babyloniaca» 3/1910, s. 266-267;

– *Zur Frage der sumerischen und semitischen Elemente im altbabylonischen Rechte*, «RSE» 20/1912, s. 378-397;

– *Ruch handlowy w starożytnej Babilonii (okres Chammurapiego 2060-1760 przed Chr.)*²⁴, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661 wydana przez członków Uniwersytetu*, t. II, Lwów 1912, ss. 21 [b.c.n.s.];

– *Urkunden des altbabylonischen Zivil- und Prozessrechts*²⁵ (Vorderasiatische Bibliothek, Bd. V), Leipzig 1913, ss. 618;

¹⁹ Rec.: T. G. Pinches, «JRAS» 1907 (October), s. 1111-1113; A. Ungnad, «DL» 28.40/1907, szp. 2519-2520; A. Berger, «PPiA» 33.5/1908, s. 398-401; G. Cornil, «RDI» 40/1908, s. 566-567; J. Halévy, «RSE» 16/1908, s. 379-381; P. Koschaker, «ZPRG» 35.2/1908, s. 384-394; H. Pick, «OLZ» 11.2/1908, szp. 67-73; N. Rhodokanakis, «WZKM» 22/1908, s. 108-116; O. Weber, «LZ» 59.2/1908, szp. 62-63; B. Stakemeier, «RSO» 3.3/1910, s. 616-625; noty: «LOL» 18.7-8/1907, s. 169 [b.n.a.]; E. Barwiński, «KH» 22.1/1908, s. 157.

²⁰ Rec.: A. Berger, «PPiA» 34.12/1909, s. 1007-1112; T. G. Pinches, «JRAS» 1909 (October), s. 1153-1155; A. Ungnad, «DL» 30.44/1909, szp. 2773-2774; N. Rhodokanakis, «WZKM» 24/1910, s. 318-325; B. Stakemeier, «RSO» 3.3/1910, s. 616-625; noty: «LOL» 20.7-8/1909, s. 174 [b.n.a.]; E. Barwiński, «KH» 24.3-4/1910, s. 681; O. W(eber), «LZ» 62.2/1911, szp. 64-65.

²¹ Rec.: A. Berger, «PPiA» 37.6/1912, s. 703-706; H. Pick, «OLZ» 16.3/1913, szp. 124-125; B. Stakemeier, «RSO» 6.1/1913, s. 143-157; L. Boulard, «NRHD» 38/1914, s. 136-137; nota, «LOL» 22.7-8/1911, s. 169 [b.n.a.]

²² Noty: «LOL» 20.11-12/1909, s. 290 [b.n.a.]; E. Barwiński, «KH» 24.3-4/1910, s. 681; E. Tisserant, «RSO» 3.2/1910, s. 285-286.

²³ Nota, «LOL» 22.7-8/1911, s. 170 [b.n.a.]

²⁴ Nota K. Hartleb, «Książka» 12.10/1912, s. 449.

²⁵ Rec.: A. Berger, «PPiA» 39.5/1914, s. 397-401; A. Condamin, «RSR» 5/1914, s. 167-171; G. Cornil, «RDI» 46/1914, s. 211-212; B. Meissner, «DL» 35.38-39/1914, szp. 2241-2244; H. Torczyner,

– *Z praktyki prawnej w starożytnej Babilonii*. (Odczyt wygłoszony w Towarzystwie Prawniczym we Lwowie, 18 lutego 1913 r.), «PPiA» 38.12/1913, s. 961-983;

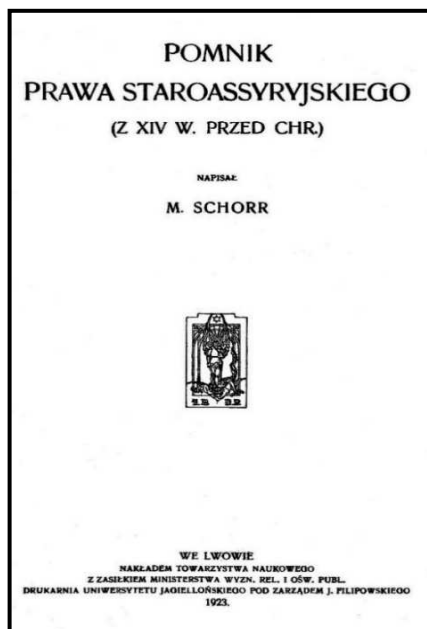
– *Dwa nowe fragmenty kodeksu Hammurapiego*²⁶, «RO» 1/1914-1915, s. 123-176 i (streszcz.), *Zwei neue Fragmente des Kodex Hammurapi*, «RO-Bulletin» 1/1914-1915, s. 5-18;

– *Ein Anwendungsfall der inspectio ventris im altbabylonischen Rechte*, «WZKM» 29/1915, s. 74-96;

– *Eine babylonische Seisachthie aus dem Anfang der Kassitenzeit. (Ende des XVIII. vorchristl. Jahrhunderts)*²⁷, «SHAW» 1915, Abh. 4, s. 1-21;

– *Genetyczne i rozwojowe problemy kodeksu Chammurapiego. Część I*, «STNL» 2.2/1922, s. 100-101.

Zainteresowania badawcze M. Schorra ogniskowały się także wokół prawa asyryjskiego.

«WZKM» 28/1914, s. 436-462; E. Ebeling, «LZ» 66.30/1915, szp. 739; J. Hoschander, «JQR» 5.4/1915, s. 654-655; P. Koschaker, «ZSS RA» 36/1915, s. 431-433; A. Walther, «ZDMG» 69.3/1915, s. 415-434; noty: «LOL» 24.9-10/1913, s. 223 [b.n.a.]; D. D. Luckenbill, «AJSL» 31.2/1915, s. 168.

²⁶ Nota S. Poznański, «TLZ» 42.4/1917, szp. 75; rec. E. Kostecka, «PT» 1.2/1920, s. 146-150.

²⁷ Rec. A. Berger, «ZPRG» 42.3-4/1916, s. 712-714; nota E. Ebeling, «LZD» 68.17/1917, szp. 435.

Pokłosiem studiów w tym zakresie było ogłoszenie prac²⁸: *Pomnik prawa staroassyryjskiego (z XIV w. przed Chr.*²⁹), (ATNL, dz. II, t. I, z. 6), Lwów 1923, s. 323-389; (streszcz.), *Zbiór prawa staroassyryjskiego z XIV w. przed Chr.*, «STNL» 2.1/1922, s. 20-27; *Kodeks assyryjski, [w:] Księga Jubileuszowa ku czci D-ra Markusa Braudego* (PINJW, t. III), Warszawa 1931, s. 181-207 (praca w jęz. hebr.)

O kodeksie hetyckim pisał krótko W. Szczepański, *Najstarsze cywilizacje Wschodu klasycznego*, t. III: *Egea i Hatti*, Warszawa – Lwów 1923, s. 130-131. Wybór 27 fragmentów tego pomnika prawa znalazł się w opracowaniu M. Schorra, *Chatti i Aram (mała Azja i Syryja) w świetle źródeł* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 3a), Kraków 1927 (rozdz. IV, pkt 10: *Kodeks prawa chettyckiego*, s. 18-20). Publikacja ta zawiera też m.in. następujące teksty: rozdz. I: *Traktaty dyplomatyczne*, pkt 1: *Układ przymierza między Murszilem II, królem Chatti, a Duppiteszupem, królem Amurru*, s. 2-4; pkt 2: *Układ pokoju między faraonem Ramsesem II, a Chattuszilem III, królem Chatti (1272)*³⁰, s. 4-8; rozdz. II: *Listy królewskie*, s. 8-12; rozdz. III: *Pamiętniki historyczne*, s. 12-15; rozdz. IV, pkt 8: *Zaprzysiężenie wojska na wierność dla króla*, s. 16-17.

Dodać też trzeba, że na łamach «RO» publikowano teksty klinowe, których fragmenty odnoszą się do różnych zagadnień polityczno-prawnych: J. Bromski, M. Schorr, *Inscription votive du roi Šulgi, 2/1919-1924*, s. 188-189; J. Bromski, *Le nouveau monument d'Adad-nirâri I.*, 4/1926, s. 190-195; tenże, *Les tablettes cunéiformes de la collection du Musée National à Varsovie*, 5/1927, s. 1-20; S. Szachno-Romanowicz, *Tabliczki szumerskie ze zbiorów Towarzystwa Naukowego Toruńskiego*, 11/1935, s. 79-99; tenże, *Napisy królów asyryjskich i babilońskich ze zbiorów Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Ze wstępem inż. Adama Czeżowskiego*, 13/1937, s. 42-59.

Kwestie związane z niewolnictwem stały się przedmiotem zainteresowania S. Posnera, *Niewolnictwo w Assyrii i Babilonie*, «WEPI», ser. 2, t. II, Warszawa 1903, s. 977-978.

Problematykę dzierżawy i najmu przedstawił S. Waszyński, *Dzierżawa i najem u społeczeństw starożytnych. Studya do dziejów kultury i prawa. Część Pierwsza: Wschód*³¹ (RAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, ser. 2, t. XXVIII, og. zb. t. 53), Kraków 1910, s. 205-240.

²⁸ Por. też. M. Schorr, *Babilonia i Assyria* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 2), Kraków 1924 (rozdz. VI: *Zabytki prawa*, pkt 17: *Pomnik prawa staroassyryjskiego*, s. 32).

²⁹ Nota M. Allerhand, «PPiA» 49.1-3/1924, s. 85.

³⁰ Chodzi oczywiście o rok 1272 przed Chr., o czym autor pisze we wstępie poprzedzającym tekst traktatu.

³¹ Rec. A. Berger, «PPiA» 35.3/1910, s. 248-252.

Stosunków handlowych dotyczy opracowanie T. Dziurzyńskiego i R. Taubenschlaga: *Geneza spółki handlowej (Les origines de la société commerciale)*, «BIAP» 1-10/1924, s. 10-11; *Geneza spółki handlowej*, «SPAU» 29.6/1924, s. 13-14 oraz nota E. Barwińskiego, «KH» 22.4/1908, s. 759, [z:] A. T. Clay, *Legal and commercial transactions dated in the Assyrian, Neo-Babylonian and Persian periods, chiefly from Nippur*, Philadelphia 1908.

Odpowiedzialnością cywilną lekarza wobec pacjenta zajął się we fragmencie swojego opracowania J. Stawski, *Zagadnienie odpowiedzialności cywilnej lekarza wobec pacjenta w zarysie historycznym*, «GP» 16.1-2/1939, s. 1-9.

Zjawiskiem prostytucji w Babilonii interesował się J. Lubecki, *Historja prostytucji w Starożytności i wśród Kościoła Chrześcijańskiego*, Warszawa 1900³², s. 10-11. Krótkie uwagi dotyczące tej tematyki znalazły się też w opracowaniu J. Macki, *Prostytucja. Nierząd – handel „żywym towarem” – pornografja ze stanowiska historii, etyki, higieny i prawa*, wstęp napisał W. Chodźko, Warszawa 1927 (rozd. I: *Historja powszechna prostytucji. Starożytność. Babilon. Egipt. Palestyna*, s. 1-3).

Mojżesz Schorr zrecenzował szereg opracowań poświęconych regulacjom prawnym starożytnego Bliskiego Wschodu. Na łamach «WZKM» podzielił się uwagami na temat prac:

– 18/1904, s. 208-240, [z:] *Die Kohler-Peisersche Hammurabi-Übersetzung*, recenzja ta dotyczy dzieła *Hammurabi's Gesetz*, J. Kohler, F. E. Peiser, Bd. I, *Übersetzung. Juristische Wiedergabe. Erläuterung*, Leipzig 1904;

– 21/1907, s. 53-67, [z:] T. Friedrich, *Altbabylonische Urkunden aus Sippara. Texte mit Umschrift, Übersetzung und Kommentar*³³ (Beiträge zur Assyriologie und semitischen Sprachwissenschaft, Bd. IV), Leipzig 1906;

– 21/1907, s. 67-70, [z:] A. Boscheron, *Code de Hammourabi et Livre de l'Alliance*, Caen 1906;

– 21/1907, s. 406-412, [z:] H. Ranke, *Babylonian legal and business documents from the time of the first dynasty of Babylon chiefly from Sippar* (The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania. Series A: *Cuneiform Texts*, ed. by H. V. Hilprecht, vol. VI, part 1), Philadelphia 1906;

– 24/1910, s. 325-336, [z:] J. É. Gautier, *Archives d'une famille de Dilbat au temps de la première dynastie de Babylone* (Mémoires publiés par les membres de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire sous la direction de M. É. Chassinat, t. XXVI), Le Caire 1908;

---

³² Zgodnie z opisem BN praca ukazała się ok. 1900 r. Wcześniej wydana została jako *Historya prostytucji w starożytności i wśród Kościoła chrześcijańskiego, według najnowszych badań i źródeł*, Warszawa 1878.

³³ Notę do tej pracy skreślił E. Barwiński, «KH» 20.4/1906, s. 731.

– 28/1914, s. 280-300, [z:] J. Halévy, *Précis d'allographie assyro-babylonienne*, Paris 1912;

– 30/1917-1918, s. 393-407, [z:] P. Koschaker, *Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurapis, Königs von Babylon*, Leipzig 1917.

Na kartach «GGA» ukazały się natomiast następujące recenzje M. Schorra:

– 175.1/1913, s. 1-13, [z:] P. Koschaker, *Babylonisch-Assyrisches Bürgerschaftsrecht. Ein Beitrag zur Lehre von Schuld und Haftung* (Festschrift der k. k. Karl Franzens-Universität in Graz für das Studienjahr 1908/1909 aus Anlass der Wiederkehr des Jahrestages ihrer Vervollständigung), Leipzig – Berlin 1911;

– 176.4/1914, s. 215-234, [z:] E. Lindl, *Das Priester- und Beamtenum der altbabylonischen Kontrakte*. Mit einer Zusammenstellung sämtlicher Kontrakte der I. Dynastie von Babylon in Regestenform. Ein Beitrag zur altbabylonischen Kulturgeschichte³⁴, Paderborn 1913;

– 177.7-8/1915, s. 414-427, [z:] H. H. Figulla, *Altbabylonische Verträge* (Vorderasiatische Schriftdenkmäler der königlichen Museen zu Berlin, hrsg. von der Vorderasiatischen Abteilung, Hf. XIII), Leipzig 1914.

W czasopiśmie «OLZ» znalazły się z kolei uwagi M. Schorra do prac:

– 33.7/1930, szp. 514-520, [z:] P. Koschaker, *Neue keilschriftliche Rechtsurkunden aus der Al-Amarna-Zeit*, «ASAW» 39.5/1928, s. 1-184;

– 33.10/1930, szp. 753-754, [z:] M. San Nicolò, *Einiges aus den neubabylonischen Rechtsurkunden*, «ZSS RA» 49/1929, s. 24-54;

– 35.1/1932, szp. 30-32, [z:] G. Furlani, *Leggi dell'Asia anteriore antica*, Roma 1929;

– 35.12/1932, szp. 771-773, [z:] M. David, E. Ebeling, *Assyrische Rechtsurkunden*, «ZVR» 44/1929, s. 305-381;

– 36.1/1933, szp. 27-28, [z:] G. Boyer, *Contribution à l'histoire juridique de la I-re dynastie babylonienne*, Paris 1928.

We lwowskim «KH» M. Schorr przybliżył takie publikacje, jak:

– 15.1/1901, s. 140-141, [z:] *Keilinschriftliche Bibliothek. Sammlung von assyrischen und babylonischen Texten in Umschrift und Übersetzung*, Bd. IV: *Texte juristischen und geschäftlichen Inhalts*, hrsg. von E. Schrader, Berlin 1896;

– 15.1/1901, s. 141, [z:] H. V. Hilprecht, A. T. Clay, *Business documents of Muraschû sons of Nippur dated in the reign of Artaxerxes I. (464-424 B.C.)*, (The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania. Series A: *Cuneiform texts*, ed. by H. V. Hilprecht, vol. IX), Philadelphia 1898;

– 15.1/1901, s. 141, [z:] L. W. King, *The letters and inscriptions of Hammurabi, King of Babylon*, vol. I: *Introduction and the Babylonian texts*, London 1898;

³⁴ Krótsza wersja ukazała się w «WZKM» 28/1914, s. 301-302.

- 15.1/1901, s. 142, [z:] F. Kaulen, *Assyrien und Babylonien nach den neuesten Entdeckungen*, 5. Aufl., Freiburg im Breisgau 1899;
- 15.1/1901, s. 142, [z:] F. Delitzsch, *Assyrisches Handwörterbuch*, Leipzig 1896;
- 17.1/1903, s. 135-136, [z:] L. W. King, *The letters and inscriptions of Hammurabi, King of Babylon about B.C. 2200 to which are added a series of letters of other kings of the First Dynasty of Babylon*. The original Babylonian texts, ed. from tablets in the British Museum with English translations, summaries of contents, vol. II-III, London 1901-1902;
- 17.1/1903, s. 138-141, [z:] *Délégation en Perse*. Mémoires publiés sous la direction de M. J. de Morgan, délégué général, t. IV: *Textes élamites-sémitiques*, 2 ser., par V. Scheil, Paris 1902 (autor pisze głównie o ogłoszonym w tym tomie kodeksie Hammurabiego).

Ponadto³⁵ na łamach periodyku «ZDMG» 68.3/1914, s. 625-632, M. Schorr omówił opracowanie *Assyrische Rechtsurkunden in Umschrift und Übersetzung nebst einem Index der Personen-namen und Rechtserläuterungen* von J. Kohler, A. Ungnad, Leipzig 1913. Z kolei w «PPiA» 62.1/1937, s. 79-80, podzielił się kilkoma spostrzeżeniami po lekturze dzieła *Neubabylonische Rechts- und Verwaltungsurkunden*, übersetzt und erläutert von M. San Nicolò, A. Ungnad, Bd. I: *Rechts- und Wirtschaftsurkunden der Berliner Museen aus vorhellenistischer Zeit*, Leipzig 1935, zaś w «PBO» 1/1937, s. 75-79, odniósł się do pracy L. Oppenheima, *Untersuchungen zum babylonischen Mietrecht* (Beihefte zur «WZKM», hrsg. von N. Rhodokanakis, Hf. 2, Wien 1936).

Przywołać też trzeba noty E. Barwińskiego, które ukazały się w «KH»:

- 19.3/1905, s. 487, [z:] B. Meissner, *Aus dem altbabylonischen Recht. Skizzen*, «AO» 7.1/1905;
- 20.4/1906, s. 731, [z:] *Urkunden aus der Zeit der dritten babylonischen Dynastie*. Urschrift, Umschrift und Übersetzung von F. E. Peiser, J. Kohler, Berlin 1905;
- 24.3-4/1910, s. 681, [z:] *Hammurabi's Gesetz*, von J. Kohler, A. Ungnad, Bd. II: *Syllabische und zusammenhängende Umschrift nebst vollständigem Glossar*, bearb. von A. Ungnad; Bd. III: *Übersetzte Urkunden, Erläuterungen*, Leipzig 1909;
- 24.3-4/1910, s. 681, [z:] A. Ungnad, *Keilschrifttexte der Gesetze Hammurabis. Autographie der Stelle, sowie der altbabylonischen, assyrischen und Neubabylonischen Fragmente*, Leipzig 1909;

---

³⁵ Por. też noty M. Allerhanda zamieszczone na łamach «PPiA»: 47.1-3/1922, s. 81-82, [z:] *Ein altassyrisches Rechtsbuch*, übersetzt von H. Ehelolf. Mit einer rechtsgeschichtlichen Einleitung von P. Koschaker, Berlin 1922; 49.1-3/1924, s. 155-156, [z:] J. G. Lautner, *Die richterliche Entscheidung u. Die Streitbeendigung im altbabylonischen Processrechte*, Leipzig 1922.

– 24.3-4/1910, s. 681, [z:] A. Poebel, *Babylonian legal and business documents from the time of the first dynasty of Babylon chiefly from Nippur* (The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania. Series A: *Cuneiform Texts*, ed. by H. V. Hilprecht, vol. VI, Part 2), Philadelphia 1909;

– 24.3-4/1910, s. 681, [z:] H. Radau, *Letters to Cassite Kings from the Temple Archives of Nippur* (The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania. Series A: *Cuneiform Texts*, ed. by H. V. Hilprecht, vol. XVII, Part 1), Philadelphia 1908;

– 24.3-4/1910, s. 681, [z:] A. Ungnad, *Untersuchungen zu den im VII. Hefte der vorderasiatische Schriftdenkmäler veröffentlichten Urkunden aus Dilbat, nebst einem Anhang. Die Lücke in der Gesetzesstele Hammurapis*, Leipzig 1909.

Najistotniejsze kwestie w zakresie prowadzenia badań historyczno-porównawczych³⁶ dotyczących rozwoju prawa w starożytności wskazywał M. Schorr, *Problemy genetyczne i porównawcze prawa starożytnych ludów przednio-azjatyckiego Wschodu. (Szkic ogólny referatu)*, [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6-8 grudnia 1925*, t. I: *Referaty*, Lwów 1925, ss. 2 [b.c.n.s.]

Uczony ten wspominał również postacie i dorobek naukowy orientalistów: *Bł. p. D. H. Müller*³⁷, «GW» 2.1056/1912, s. 6; *Joseph Halévy 1827-1917*³⁸, «DL» 38.19/1917, szp. 595-601 i 38.20/1917, szp. 627-633.

Sylwetka oraz zainteresowania naukowe M. Schorra³⁹ (1874-1941) przedstawione zostały w pracach: *Szkic biograficzny*, [w:] M. Schorr, *Kazanie inauguracyjne wygłoszone w Wielkiej Synagodze na Tłomackiem*, Warszawa 1924, s. 19-21; *Mojżesz Schorr*, «RPAU» 1927/1928, s. XXII-XXIII [red.]; A. Peretiatkowicz, M. Sobeski, *Współczesna kultura polska. Nauka. literatura. sztuka. Życiorysy uczonych, literatów i artystów z wyszczególnieniem ich prac*, Poznań 1932, s. 223; I. Ostersetzer, *Profesor Mojżesz Schorr (w 60-lecie urodzin)* «MŻ» 4.5/1934, s. 460-467; M. Bałaban, *Prof. Mojżesz Schorr*, [w:] *Księga jubileuszowa ku czci Prof. Dr. Mojżesza Schorra* (PINJW, t. VI), Warszawa 1935, s. 9-23;

³⁶ Por. też anonimową rec. (być może A. Bergera), „Prawnik” 1.2/1912, s. 61-62, [z:] *Hammurapi und das salische Recht. Eine Rechtsvergleichung* von Prof. H. Fehr, Bonn 1910.

³⁷ Por. też S. Posner, *Müller Dawid Henryk*, «WEPI», t. XLVIII, Warszawa 1912, s. 613.

³⁸ Por. też: A. A. Kryński, *Halévy Józef*, «WEPI», t. XXVII, Warszawa 1901, s. 241; *Halévy Joseph*: «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 413; «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 72.

³⁹ Por. też *Schorr Mojżesz*: «EPO», t. XVIII: *Suplement II*, cz. II, Warszawa 1912, s. 541; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 1149; «EPG», t. XV, Kraków 1932, s. 283; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 643; *Mojżesz Schorr*, [w:] *Sejm i Senat 1935-1940. IV kadencja*, oprac. L. Zieleniewski, Warszawa 1936, s. 447; *Prof. Uniw. dr. Schorr Mojżesz*, [w:] *Album – Skorowidz Senatu i Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Sejmu Śląskiego. Kadencja 1935-1940*, Kraków 1936, s. 236-237; T. Manteuffel, *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16 – 1934/35. Kronika*, Warszawa 1936, s. 208; *Nekrologia (Mojżesz Schorr)*, «SPAU», 45.1/1944, s. 7.

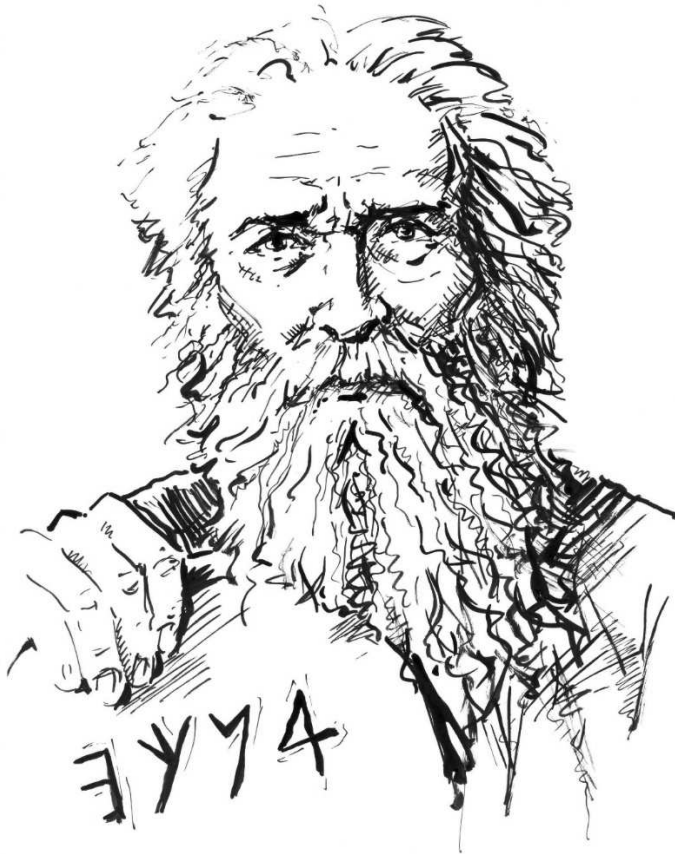
M. David, *Schorr als Rechtshistoriker*, tamże, s. 25-37; *Czy wiesz kto to jest?*, red. S. Łoza, Warszawa 1938, s. 654-655; O. Górka, *Mojżesz Schorr*, «WPPiL» 3.3/1942, s. 6.

Wykaz publikacji naukowych M. Schorra zawierają opracowania: *Ważniejsze prace naukowe prof. Mojżesza Schorra*, [w:] *Kazanie inauguracyjne...*, Warszawa 1924, s. 22-28; *Mojżesz Schorr*, «RPAU» 1927/1928, s. XXII-XXIII [red.]; *Ważniejsze prace naukowe prof. Mojżesza Schorra*, «MŻ» 4.5/1934, s. 467-470; *Prace naukowe prof. Mojżesza Schorra*, [w:] *Księga jubileuszowa ku czci Prof. Dr. Mojżesza Schorra*, Warszawa 1935, s. 39-43.

ROZDZIAŁ IV

**PRAWO
STAROŻYTNEGO IZRAELA**

Prawo starożytnego Izraela, określane też jako prawo staroizraelskie¹, przybierało na różnych fazach rozwoju historycznego postać i nazwę prawa biblijnego, talmudycznego czy też ogólnie prawa judaistycznego². Normy prawne zawarte są przede wszystkim w Starym Testamencie, zwłaszcza w jego części stanowiącej tzw. Pięcioksiąg (*Pentateuchus*), który tworzą: Księga Rodzaju (*Genesis*); Księga Wyjścia (*Exodus*); Księga Kapłańska (*Leviticus*); Księga Liczb (*Numeri*) i Księga Powtórzonego Prawa (*Deuteronomium*). Pięcioksiąg (Tora, od hebr. *toráh* – prawo) nosi miano Prawa Mojżeszowego, gdyż to właśnie jemu tradycja żydowska przypisuje autorstwo tego dzieła. Uczeni wskazują jednak, że na całość składają się teksty pochodzące z różnych okresów, w tym także VI i V w. p.n.e.³ Cechą charakterystyczną regulacji zamieszczonych w Starym Testamencie jest bardzo ściśle powiązanie norm prawnych z religią i etyką. Podkreślić przy tym należy, że regulacje te odzwierciedlały przemiany, do jakich dochodziło na przestrzeni wieków w życiu społecznym dawnego Izraela. Po zburzeniu przez Rzymian Świątyni Jerozolimskiej w 70 r. n.e., zaczyna rozwijać się prawo talmudyczne, oparte na spisanej Torze i ustnej Tradycji rozpowszechnianej przez rabinów. Dodać trzeba, że w okresie między 50 a 120 r. n.e. spisane zostały księgi Nowego Testamentu⁴.

Różne zagadnienia z dziejów⁵ narodu żydowskiego znalazły się w opracowaniach⁶: *O religii i polityce w historii Żydów starożytnych* (z odczytu dr. Maksa Kacnelsona w Towarzystwie szerzenia oświaty między Żydami w Rosji), «Izraelita» 36/1901: nr 16, s. 188-190; nr 17, s. 202; nr 18, s. 213-214; nr 19, s. 227; nr 20, s. 238-239; nr 21, s. 249-250; nr 22, s. 258-259; nr 23, s. 271-272; nr 24, s. 282-283; nr 25, s. 291-292; nr 26, s. 303; nr 28, s. 322-323; nr 30, s. 343-344; nr 32, s. 362; H. Lichtenbaum, *Izrael i Egipt*, «Izraelita» 40.15/1905, s. 169-171; J. Korzonkiewicz, *Jehōšua. Studium biblijne o początkach narodu izraelskiego i zdobyciu Palestyny pod Jozuem*, Kraków 1909, ss. 219; W. Michalski, *Starożytnie dzieje biblijne w świetle dokumentów najdawniejszych Wschodu, z uwzględnieniem krytyki literackiej*⁷, Kraków 1912, ss. 415 (rozdz. VI: *Epoka patriarchów*

---

¹ R. Taubenschlag, *Rzymskie prawo prywatne...*, s. 27.

² K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, wyd. 15, Warszawa 2015, s. 23.

³ M. Kuryłowicz, *Prawa antyczne. Wykłady...*, s. 97.

⁴ S. Szymik, *Nowy Testament*, «EKat.», t. XIV, Lublin 2010, szp. 101-102.

⁵ Por. też rec. J. Jelito, «PT» 9.4/1928, s. 425-426, [z:] R. Kittel, *Gestalten und Gedanken in Israel. Geschichte eines Volkes in Charakterbildern*, Leipzig 1925.

⁶ Por. też: *Hebrajczycy*, «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 448; *Hebreje*, «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 443.

⁷ Rec. M. Szkopowski, «Książka» 14.8-12/1914, s. 72.

i jej tło historyczne, s. 284-323; rozdz. VII: *Epoka Mojżesza i Jozuego*, pkt 53: *Prawo przymierza Ex. XX-XXIII i kodeks Hammurabiego*, s. 341-359); M. Schorr, *Palestyna a Babilon w świetle najnowszych wykopalisk, I. Rozwój polityczny*⁸, «Chwila» 4/1922, w następujących numerach: 1083-1084; 1086 oraz 1088-1093, wszędzie na s. 3-4; K. Morawski, *Pogląd na dzieje żydowskie aż do podboju przez Rzymian*, «PWspół.» 2.7/1923, s. 3-14 i *Wschód i Żydzi*, [w:] tenże, *Rzym i narody*⁹, Kraków 1924, s. 71-183; J. Archutowski, *Niewola babilońska*¹⁰, Kraków 1935, ss. 129.

Do rozprawy E. Auerbacha, *Wüste und Gelobtes Land. Geschichte Israels von den Anfängen bis zum Tode Salomos*, Berlin 1932, odniósł się M. Schorr¹¹, *Najstarsza historia Izraela w nowej konstrukcji*, «MŻ» 3.4/1933, s. 322-331.

Działalność pierwszego króla izraelskiego – Saula¹², charakterystyce poddali A. Zaremba, «EK», t. XXIV, Warszawa 1900, s. 409-414 i J. Archutowski, «PEK», t. XXXV-XXXVI, Warszawa 1912, s. 79-80. Osobę jego następcy – Dawida¹³, przedstawił zaś zwięźle J. Maculewicz, «PEK», t. VII-VIII, Warszawa 1906, s. 354-355. O życiu i dokonaniach króla Salomona¹⁴ pisali A. Zaremba, «EK», t. XXIV, Warszawa 1900, s. 251-256 oraz J. Archutowski, «PEK», t. XXXV-XXXVI, Warszawa 1912, s. 34-38. Odnotować trzeba także hasło J. Archutowskiego, *Władza królewska u Żydów*, «PEK», t. XLI-XLII, Poznań 1914, s. 362.

Pomocniczy charakter mają publikacje J. A. Świącickiego: *Historia literatury powszechnej*, t. VI, cz. 1: *Historia literatury żydowskiej*, t. I, cz. 1, Warszawa 1903, ss. 263; wyd. 2 niez., Warszawa 1907; t. VI, cz. 2: *Historia literatury żydowskiej*, t. I, cz. 2, Warszawa 1903, ss. 288; wyd. 2 niez., Warszawa 1907; t. VII, cz. 1: *Historia literatury żydowskiej*, t. II, cz. 1, Warszawa 1903, ss. 312; wyd. 2 niez., Warszawa 1907; t. VII, cz. 2: *Historia literatury żydowskiej*, t. II, cz. 2, Warszawa 1903, ss. 368; wyd. 2 niez., Warszawa 1907 i M. Bałabana, *Historia i literatura żydowska ze szczególnym uwzględnieniem historii Żydów*

⁸ Publikacja stanowiła streszczenie dwóch odczytów M. Schorra, jakie wygłosił na zaproszenie Towarzystwa „Żydowskiej Szkoły Ludowej i Średniej” we Lwowie w styczniu 1922 r.

⁹ Rec.: M. Kłosowski, «PHum.» 3.4/1924, s. 285-288; T. Zieliński, «PWar.» 4.32/1924, s. 302-304.

¹⁰ Rec. M. Szkopowski, «NK» 3.1/1936, s. 3.

¹¹ Por. też noty M. Schorra, «KH» 15.1/1901, s. 153, do prac: F. Buhl, *Die Socialen Verhältnisse der Israeliten*, Berlin 1899; F. X. Walter, *Die Propheten in ihrem sozialen Berut und das Wirtschaftsleben ihrer Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte der Sociaethik*, Freiburg im Breisgau 1900.

¹² Por. też *Saul*: «EPO», t. XIII, Warszawa 1902, s. 334; «EPI», t. IV, Warszawa 1906, s. 72; «EPG», t. XV, Kraków 1932, s. 255; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 639; «EPUT», t. IX, Warszawa 1938, s. 464.

¹³ Por. też *Dawid*: «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 775; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 117.

¹⁴ Por. też *Salomon*: «EPO», t. XIII, Warszawa 1902, s. 274; «EPI», t. IV, Warszawa 1906, s. 62; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 1069-1070; «EPG», t. XV, Kraków 1932, s. 208; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 631; «EPUT», t. IX, Warszawa 1938, s. 384.

w Polsce dla klas 4-6 szkół średnich, t. I: *Od niewoli babilońskiej do upadku świata starożytnego*, Lwów 1916, ss. 272; wyd. 2: *Historja i literatura żydowska ze szczególnym uwzględnieniem historii Żydów w Polsce dla klas wyższych szkół średnich*, t. I: *Od niewoli babilońskiej do upadku świata starożytnego*, Lwów 1921, ss. 312. Kolejne, identyczne pod względem objętościowym wydania ukazywały się pt. *Historja i literatura żydowska ze szczególnym uwzględnieniem historii Żydów w Polsce dla klas wyższych szkół średnich*, t. I: *Od najdawniejszych czasów do upadku świata starożytnego*, wyd. 3, Lwów 1925, ss. 343; wyd. 4, Warszawa 1929; wyd. 5, Lwów 1931; wyd. 6, Lwów 1938. Poza wiadomościami na temat historii Żydów, wspomniane opracowania zawierają też teksty źródłowe dotyczące różnych kwestii prawnych.

Wspomnieć trzeba także o opracowaniu M. Schorra, *Palestyna starożytna w świetle źródeł* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 3b), Kraków 1926, w którym znalazły się zagadnienia natury prawnej (rozdz. VII, pkt 28: *Normy prawa karnego*, s. 30; pkt 29: *Normy prawa etycznego*, s. 30-31; pkt 30: *Prawo roku jubileuszowego (jobel)*, s. 31-32; pkt 31: *Prawo wojenne*, s. 32).

Odnotować należy pracę *Duch Talmudu. Mały zbiór cytatów talmudycznych ze wszystkich działów życia społecznego*, zebrał z oryg. i przeł. na pol. jęz. F. Weissglas, Lwów 1939, ss. 116, w którym znalazły się m.in. fragmenty dotyczące kradzieży, lichwy, relacji między rodzicami i dziećmi, czy sądownictwa.

Problematyka oddziaływania kultury babilońskiej na starohebrajską, w tym też regulacji prawnych¹⁵, podejmowana była przez S. Schneidera, *Kultura babilońska a Stary Testament, w stosunku do kultury greckiej*, «Muzeum» 19.5/1903, s. 407-419. Ukazał się artykuł polemiczny M. Schorra¹⁶, *Kultura babilońska i starohebrajska. (Z powodu wykładów prof. Delitzscha: „Babel und Bibel”)*, «KH» 17.1/1903, s. 206-231 oraz opracowanie *Delitzsch’a „Babel und Bibel”*¹⁷, «PPow.» 78/1903, s. 223-240 i s. 372-388. Do tez głoszonych przez niemieckiego uczonego odnieśli się także: W. Feldman, *Babilon i Biblia*, «Krytyka» 5.1/1903, s. 181-186; S. Trzeciak, *Biblia wobec odkryć egipskich i wykopalisk babilońsko-assyryjskich. Delitzsch*, «PKość.», t. IV/1903, s. 321-335; J. Huzarski, *Z literatury assyriologiczno-biblijnej*, «Izraelita» 39.25/1904, s. 295-296 i 39.26/1904, s. 308-309 oraz A. Szlagowski, *Babel und Bibel*, «PEK», t. III-IV, Warszawa 1904, s. 48-50. Sta-

---

¹⁵ Por. też noty E. Barwińskiego w «KH»: 19.1/1905, s. 155, [z:] C. F. Lehmann, *Babyloniens Kulturmission einst und jetzt. Ein Wort der Ablenkung und Aufklärung zum Babel-Bibel-Streit*, Leipzig 1903; 22.1/1908, s. 156, [z:] S. Langdon, *Lectures on Babylonia and Palestine*, Paris 1906.

¹⁶ Por. też noty M. Schorra, «KH» 17.1/1903, s. 153, [z:] E. Schrader, *Keilinschriften und das Alte Testament*, 3. Aufl. mit Ausdehnung auf die Apokryphen, Pseudoepigraphen und das Neue Testament, bearb. von H. Zimmern und H. Winckler, Hf. 1-2, Berlin 1902 i tamże, s. 153-154, [z:] F. Delitzsch, *Babel und Bibel*, Leipzig 1902.

¹⁷ Praca podpisana X. T. J.

nowisko w kwestii wpływów babilońskiej kultury prawnej na kulturę starohebrajską wyartykułowali także S. Estreicher, *Mojżesz czy Hammurabi*, «Ognisko» 3/1906, s. 21-38 i I. Radliński, *Hammurabi i Mojżesz*, «Izraelita» 46/1911: nr 44, s. 6-7; nr 45, s. 6-8; nr 46, s. 6-8; nr 47, s. 6-8; nr 48, s. 5-6; tamże, 47/1912: nr 29, s. 6-7; nr 30, s. 6-7; nr 32, s. 7; nr 40, s. 5-6; nr 41, s. 5-6; nr 46, s. 5-6 i nr 47, s. 5-7.

Wydano przekład wykładu F. Delitzscha, wygłoszonego w Berlinie 13 stycznia 1902 r., *Babilon i Biblia*, Warszawa 1907, ss. 56 i wyd. 2, Warszawa 1911, ss. 54.

Do szerokiego nurtu omawianej problematyki nawiązują także prace M. Schorra: *Einige hebräisch-babylonische Redensarten*, «MGWJ» 53.7-8/1909, s. 428-442; *Przyczynki do frazeologii psalmów biblijnych a babilońskich*¹⁸, «RO» 1/1914-1915, s. 111-122 i W. Gronkowskiego, *Współczesność Abrahama z Hammurapim w świetle danych biblijnych, filologicznych i historycznych*¹⁹, Poznań 1937, ss. 45.

Pojawiło się również sporo recenzji. Stanisław Schneider omówił na łamach «Muzeum» 20.1/1904, s. 51-59, następujące opracowania: F. Delitzsch, *Zweiter Vortrag über Babel und Bibel*, Stuttgart 1903; tenże, *Im Lande des Einstigen Paradieses*, Stuttgart 1903; C. F. Lehmann, *Babyloniens Kulturmission einst und jetzt. Ein Wort der Ablenkung und Aufklärung zum Babel-Bibel Streit*, Leipzig 1903; A. Jeremias, *Im Kampfe um Babel und Bibel. Ein Wort zur Verständigung und Abwehr*, Leipzig 1903; J. Jeremias, *Moses und Hammurabi*, Leipzig 1903. W kolejnym roczniku «Muzeum» 21.5/1905, s. 476-480, S. Schneider zrecenzował zaś rozprawy: H. Gunkel, *Israel und Babylonien. Der Einfluss Babyloniens auf die israelitische Religion*, Göttingen 1903; A. Jeremias, *Monotheistische Strömungen innerhalb der babylonischen Religion*, Leipzig 1904; F. Delitzsch, *Babel und Bibel. Dritter (Schluss) Vortrag*, Stuttgart 1905. Odnotować trzeba anonimową recenzję w «PT» 5.1/1924, s. 67, [z:] J. Theis, *Friedrich Delitzsch und seine „Grosse Täuschung“ oder Jaho und Jahwe*, Trier 1921.

Ukazały się też opracowania poświęcone bliższemu wyjaśnieniu różnych zagadnień z życia społeczności żydowskiej w Egipcie²⁰: M. Schorr, *Starożytności biblijne z archiwum egipskiego z XIV. w. przed Chrystusem*²¹, «PNiL» 29.4/1901,

¹⁸ Rec. E. P., «MKiW» 6.10/1917, s. 395-400; nota S. Poznański, «TLZ» 42.4/1917, szp. 75.

¹⁹ Rec. A. Klawek, «CT» 19.3/1938, s. 390-391.

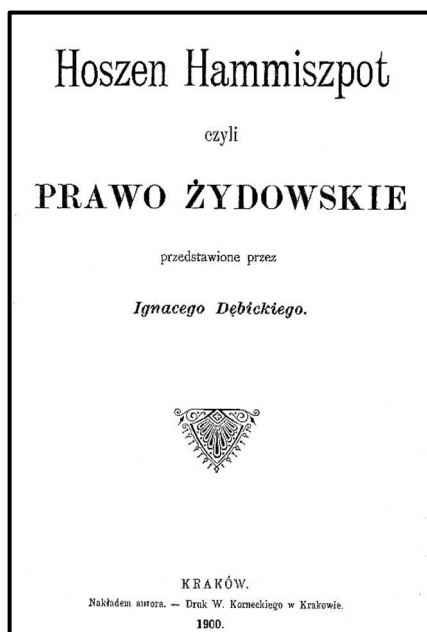
²⁰ Por. też noty E. Barwińskiego w «KH»: 21.2-3/1907, s. 555, [z:] A. H. Sayce, *Aramaic Papyri discovered at Assuan*, ed. A. E. Cowley, London 1906; 21.2-3/1907, s. 559, [z:] A. Bludau, *Juden und Judenverfolgungen im alten Alexandria*, Münster 1906; 24.3-4/1910, s. 683, [z:] L. Belleli, *An Independent Examination of the Assuan and Elephantine Aramaic Papyri*, London 1909 i notę J. Jelito, «PT» 8.2/1927, s. 220-221, [z:] A. Mallon, *Les Hébreux en Egypte*, Roma 1921, «Orientalia» 3/1921.

²¹ Rec. S. Mintz, «Izraelita» 36.24/1901, s. 282. Por. też sprawozdanie z odczytu M. Schorra, *Najdawniejsze dzieje Hebrzejczyków w świetle egipskiego archiwum dyplomatycznego z XIV w. przed*

s. 351-368 i 29.5/1901, s. 436-450; tenże, *Archiwum żydowskiej kolonii wojskowej w Egipcie z V. w. przed zw. erą. (Najnowsze odkrycia papirusowe w Elefantynie)*²², «Moriah» 10.2/1912, s. 37-42 i 10.3/1912, s. 82-88; tenże, *Palestyna starożytna w świetle źródeł* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 3b), Kraków 1926 (rozdz. V, pkt 15: *Memorjał Żydów z Elefantyny do namiestnika perskiego w Judei. Z papirusów z Elefantyny*, s. 13-14); *Trzy aramejskie papirusowe dokumenty z Elefantyny*²³, przeł. i objaśn. F. Gołba, Kraków 1908, ss. 11; G. Hecht, *Najnowsze zdobycze naukowe na polu archeologii żydowskiej*, «Izraelita» 47.22/1912, s. 5 i 47.23/1912, s. 4-5.

Izrael Osterstetzer przedstawił *Prawnopolityczne położenie Żydów aleksandryjskich w epoce rzymskiej*, [w:] *Księga Jubileuszowa ku czci D-ra Markusa Braudego* (PINJW, t. III), Warszawa 1931, s. 75-122 (praca w jęz. hebr.)

Przekrojowego przedstawienia przepisów prawa żydowskiego podjął się I. Dębicki w monografii *Hoszen Hammiszpot czyli prawo żydowskie*, Kraków 1900, ss. X+58.

Chrystusem, wygłoszonego na zebraniu Towarzystwa Historycznego we Lwowie, «KH» 14/1900, s. 564-565.

²² Por. też sprawozdanie z odczytu M. Schorra, *Najnowsze odkrycia papirusowe w Egipcie z V. w. przed Chr.*, wygłoszonego na zebraniu Towarzystwa Historycznego we Lwowie, «KH» 27/1913, s. 195.

²³ Rec. W. Szczepański, «PPow.» 100/1908, s. 104-107. Por. też notę E. Barwińskiego, «KH» 22.4/1908, s. 759, [z:] E. Sachau, *Drei aramäische Papyrusurkunden aus Elephantine*, Berlin 1908.

Spore zainteresowanie ze strony badaczy przyciągał Pięcioksiąg (*Pentateuchus*)²⁴, czyli pierwsza część Starego Testamentu, która mieści najwięcej norm prawnych starożytnego Izraela. Pojawily się jego przekłady na język polski²⁵, opatrzone komentarzem: *Pięcioksiąg Mojżeszowy*, w nowym przekł. pol. z tekstem łac. Wulgaty. Przekł. pol. oprac. i komentarzem opatrzył F. A. Symon, Warszawa 1912, ss. 589; J. Kruszyński, *Pismo Święte Starego Testamentu*, t. I: *Pięcioksiąg Mojżeszowy*. Przekł. z oryg. hebr. Komentarz²⁶, Lublin 1937, ss. 864; *Pięcioksiąg Mojżesza*, tł. pol. z komentarzem oprac. S. Spitzer, ks. I: *Genesis (Księga Rodzajów)*, Kraków 1937, ss. 112. Odnotować należy także artykuły²⁷ W. Knapińskiego, *O formacyi Pentateuchu nowa teoria*, «KT», 2.1-2/1903, s. 1-11 i 2.3/1903, s. 9-31, K. Smorońskiego, *Język i pismo pierwotne Pentateuchu*, «PT» 4.3/1923, s. 177-194, następnie obszernie fragmenty rozpraw W. Michalskiego, *Starożytne dzieje biblijne w świetle dokumentów najdawniejszych Wschodu, z uwzględnieniem krytyki literackiej*, Kraków 1912 (rozdz. VIII: *Powstanie Pentateuchu i jego układ*, s. 360-400) i J. Archutowskiego, *Wstęp szczegółowy do ksiąg św. Starego Testamentu*²⁸, Kraków 1927 (Część pierwsza: *Księgi historyczne*, 1. *Pięcioksiąg*, s. 11-73) oraz pogłębione hasło encyklopedyczne A. Szlagowskiego, *Pentateuch*, «PEK», t. XXXI-XXXII, Warszawa 1913, s. 36-75. Poza tym, na kartach różnych encyklopedii ukazały się też znacznie krótsze objętościowo objaśnienia, *Pentateuch*: «EPO», t. XI, Warszawa 1901, s. 378; «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 199; «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 184; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 322; *Mojżeszowe księgi*, «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 566; *Pięcioksiąg Mojżesza*, «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 507.

Autor ukrywający się pod inicjałami J. K. omówił w «PPow.» 101/1909, s. 307, pracę G. Hoberga, *Moses und der Pentateuch* (Biblische Studien, Bd. X, Hf. 4), Freiburg im Breisgau 1905.

Prawu biblijnemu poświęcone zostały opracowania M. Schorra, *Право библейское*, [w:] *Еврейская Энциклопедия*, t. XII, С. Петербургъ 1909, szp. 810-832 i *Prawo Mojżesza na tle porównawczem prawodawstw starożytnego Wschodu*,

²⁴ Por. też *Hebrajska literatura*: «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 450-451; «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 448-450 oraz noty J. Jelito: «PT» 8.2/1927, s. 219-220, [z:] A. Šanda, *Moses und der Pentateuch*, Münster 1924; tamże, s. 220, [z:] M. G. Kyle, *Moses and the Monuments. Light from Archaeology on Pentateuchal Times*, Ohio 1920.

²⁵ Por. też: *Pięcioksiąg Mojżeszowy*, w jęz. hebr. z przekł. pol. J. Miesesa, Przemysł 1931, ks. I: *Genesis*, ss. 86; ks. II: *Exodus*, ss. 72; ks. III: *Leviticus*, ss. 52; ks. IV: *Numeri*, ss. 72; ks. V: *Deuteronomium*, ss. 64; J. Archutowski, *Historia i krytyka tekstu hebrajskiego Starego Testamentu*, Kraków 1938, ss. 207.

²⁶ Rec. A. Zawistowski, «AK» 41.2/1938, s. 185-189.

²⁷ Por. też W. Stein, *Walka o Pięcioksiąg Mojżesza*, «Moriah» 13.2/1917, s. 46-51.

²⁸ Rec.: K. Cieśliński, «AK» 19.5/1927, s. 503-505; K. Smoroński, «PT» 9.3/1928, s. 300-306.

«Chwila» 5/1923, ogłaszane w następujących numerach: 1640-1645; 1647; 1649-1650; 1654; 1656-1659 i 1661-1666 (publikacje te ukazywały się najczęściej na s. 3-4 lub na samej s. 3). Wiadomości na temat Prawa Mojżeszowego nakreślił także A. Szlagowski, *Mojżeszowe prawo*, «PEK», t. XXVII-XXVIII, Warszawa 1912, s. 156-162. Z kolei H. Przeździecki pisał o Dziesięciu przykazaniach, które miał otrzymać Mojżesz na górze Synaj, *Dekalog*²⁹, «PEK», t. VII-VIII, Warszawa 1906, s. 373-374. Tematyką tą interesował się też R. Ganszyniec, *Der Ursprung der Zehngebote tafeln. Eine Motivgeschichtliche Studie*³⁰, Berlin 1920, ss. 30.

Postać samego proroka³¹ i prawodawcy Mojżesza³² przybliżana była zazwyczaj w formie krótkich haseł encyklopedycznych: «EPO», t. X, Warszawa 1901, s. 253-254; «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 437; «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 565-566; «EPG», t. X, Kraków 1931, s. 280; «EPUT», t. VII, Warszawa 1935, s. 372; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 408. Wyjątek stanowiło pogłębione opracowanie pióra A. Szlagowskiego, *Mojżesz*, «PEK», t. XXVII-XXVIII, Warszawa 1912, s. 137-156.

Pracę M. W. Rapaporta, *Der Talmud und sein Recht*, publikowaną na łamach «ZVR»: 14/1900, s. 1-148; 15/1902, s. 161-209 i 16/1903, s. 40-107, omawiali: P. Huvelin, «AS» 6/1901-1902, s. 385-388 i 7/1902-1903, s. 475-477; Sz. Rundstein, *Z badań nad prawem Talmudu*, «Izraelita» 37.5/1902, s. 50-52 i I. Szomer, *Prawo żydowskie Talmudu*³³, «Moriah» 10.6-7/1912, s. 241-244.

²⁹ Por. też: *Dziesięć przykazań Bożych*, «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 250; *Przykazania Boskie*, «EPO», t. XII, Warszawa 1902, s. 393; *Przykazania Boże*: «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 380; «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 182; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 571.

³⁰ Rec.: O. Gruppe, «PW» 41.26/1921, szp. 606-609; E. Kostecka, «PT» 2.1/1921, s. 83-91; H. Gressman, «OLZ» 27.4/1924, szp. 211-212; nota W. Witwicki, «RF» 7.4-5/1922, s. 56-57.

³¹ Por. też: I. Radliński, *Prorocy hebrajscy wobec krytyki i dziejów*, Warszawa 1904, ss. 209 (rec.: S. Poznański, «Ogniwo» 2.11/1904, s. 243-245; S. Schneider, «Muzeum» 21.8-9/1905, s. 739-743); B. Wilanowski, *Proroctwa Starego Testamentu a chrystyanizm. Szkic krytyczno-porównawczy o początkach chrześcijaństwa*, przedm. Cz. Sokołowski, Warszawa 1912, ss. 94 (rec. M. Szkopowski, «Książka» 12.6/1912, s. 267); S. Mintz, *O prorokach. Rzut oka na istotę i dzieje proroctwa*, Warszawa 1930, ss. 39; *Prorocy*, «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 360 oraz noty J. Jelito, «PT» 8.2/1927: s. 220-221, [z:] J. S. Griffiths, *The Exodus in the Light of Archaeology*, London 1923; s. 222-223, [z:] H. M. Wiener, *The Prophets of Israel in History and Criticism*, London 1923 i E. Pace, *Ideas of God in Israel. Their Content and Development*, London 1924.

³² Por. też: H. Bergmann, *Mistrz proroków*, «Moriah» 12.6/1917, s. 223-226; A. Haam, *Mojżesz*, tamże, s. 230-241; nota J. Jelito, «PT» 8.2/1927, s. 220, [z:] E. Sellin, *Mose und seine Bedeutung für die israelitisch-jüdische Religionsgeschichte*, Leipzig 1922.

³³ Por. też: I. L. Groszlik, *Talmud. Szkice historyczno-literackie*, «Izraelita» 35.17/1900, s. 199-200 i 35.18/1900, s. 211-212; *Talmud*: «EK», t. XXVIII, Warszawa 1905, s. 161-177 (A. Esser); «EPI», t. IV, Warszawa 1906, s. 240-241; «PEK», t. XXXIX-XL, Poznań 1914, s. 39-46 (J. Archutowski); «EPG», t. XVII, Kraków 1932, s. 83-84; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 725; M., *Talmud, jego treść i znaczenie*, «Izraelita» 49.1/1914, s. 2-4; rec. J. Miesesa, «RO» 11/1935, s. 238-245, [z:] *Der Babylonische Talmud*. Neu übertragen durch L. Goldschmidt, Bd. I, Berlin 1929.

Mojżesz Schorr skreślił na łamach «WZKM» 28/1914, s. 93-101, uwagi do opracowania *Monumenta Hebraica. Monumenta Talmudica*. Unter Mitwirkung zahlreicher Mitarbeiter, hrsg. von S. Funk, W. A. Neumann, A. Wünsche, Bd. I: *Bibel und Babel*, bearb. von S. Funk; Bd. II: *Recht*, bearb. von S. Gandz, hrsg. K. Albrecht, S. Funk, N. Schlögl, Wien – Leipzig 1913.

Zagadnień związanych z sądownictwem dotyczą liczne opracowania encyklopedyczne zamieszczone na kartach «EK»: B. Welte, F. Kaulen, *Sądownictwo u Żydów*, t. XXIV, Warszawa 1900, s. 470-473; W. Knapieński, *Sędziowie izraelscy*, t. XXV, Warszawa 1902, s. 217-224 i A. Zaremba, *Starsi u Żydów*, t. XXVI, Warszawa 1903, s. 502-504, jak też «PEK»: A. Szlagowski, *Apelacya u Żydów*, t. I-II, Warszawa 1904, s. 261-262; A. Lipiński, *Sądownictwo u Hebrajczyków*, t. XXXV-XXXVI, Warszawa 1912, s. 89-91; J. Archutowski, *Sędziowie izraelscy*, tamże, s. 219-220. W wielu encyklopediach znalazły się również hasła, w których scharakteryzowano działalność Sanhedrynu, czyli Wysokiej Rady składającej się z żydowskich kapłanów i uczonych w Piśmie, posiadającej kompetencje w sprawach religijnych oraz sądowniczych, *Sanhedryn*: «EK», t. XXIV, Warszawa 1900, s. 357-362 (A. Zaremba); «PEK», t. XXXV-XXXVI, Warszawa 1912, s. 62-63 (A. Lipiński); «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 1092; «EPG», t. XV, Kraków 1932, s. 232; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 635; *Synhedrion*, «EPO», t. XIV, Warszawa 1903, s. 205-206; *Sanhedrin*, «EPUT», t. IX, Warszawa 1938, s. 422. O Sanhedrynie pisał także W. Szczepański, *Palestyna za czasów Chrystusa*, Wiedeń 1920 (rozdz. II, pkt 7: *Sanhedryn żydowski*, s. 59-61).

Przedmiotem licznych publikacji stały się prawne aspekty związane z postępowaniem przed Sanhedrynem w słynnych w dziejach ludzkości procesach Jezusa Chrystusa oraz Pawła z Tarsu³⁴.

O oddziaływaniu prawa żydowskiego na pierwotne regulacje Kościoła pisał P. Kon, *Wpływ prawa żydowskiego na prawo kanoniczne w pierwszych wiekach chrześcijaństwa*, «MŻ» 2.6/1932, s. 574-578. Były to uwagi poczynione na marginesie monografii pióra B. Wilanowskiego, *Rozwój historyczny procesu kanonicznego*, t. I: *Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*³⁵ (Rozprawy Wydziału III TPN w Wilnie, t. III), Wilno 1929.

Problematyką niewolnictwa zajmowali się: S. Posner, *Niewolnictwo u Żydów*, «WEPI», ser. 2, t. II, Warszawa 1903, s. 978-979; A. Lipiński, *Niewolnictwo u Hebrajczyków*, «PEK», t. XXIX-XXX, Warszawa 1913, s. 33-34; W. Wicher, *Niewolnictwo w nauce moralnej chrześcijaństwa*, Lwów 1922 (rozdz. I: *Niewolnictwo u Izraelitów*, s. 2-10) oraz I. Ostersetzer, *Prawo majątkowe niewolnika*

³⁴ Publikacje te przedstawione zostały w rozdz. VI, s. 204-206.

³⁵ Rec.: W. Meyszowicz, «IP» 10.2/1930, s. 139-140; H. F. Schmid, «ZSS KA» 19/1930, s. 834-841; V. Zaïkyn, «Przew.HP» 2.2-3/1931, s. 199-203.

w prawie żydowskim, [w:] *Księga jubileuszowa ku czci Prof. Dr. Mojżesza Schorra* (PINJW, t. VI), Warszawa 1935, s. 91-112.

Rozważania na temat pozycji prawnej kobiety znalazły się w opracowaniu Cz. Endelmanowej, *Stanowisko kobiety w Biblii i u Herberta Spencera*, «Izraelita» 39.27/1904, s. 318-319 i 39.28/1904, s. 333-334. Przywileje, jakimi cieszył się w rodzinie najstarszy z synów przybliżył J. Archutowski, *Starszeństwa prawo u Żydów*, «PEK», t. XXXVII-XXXVIII, Warszawa 1913, s. 106-107.

Prawu małżeńskiemu³⁶ poświęcone zostały prace: H. Lichtenbaum, *Wieloletniość u Żydów*, «Izraelita» 40.3/1905, s. 27-28 i 40.4/1905, s. 38-39; B. Schlager, *Żydowskie prawo małżeńskie*³⁷, popr. słowem wstępnym dr O. Thon, Kraków 1930, ss. 265; M. Allerhand, *Małżeństwo kapłanów u Żydów*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, t. II, Lwów 1931, s. 297-307 oraz (streszcz.), *Małżeństwo kapłanów u Żydów*, «STNL» 10.2/1930, s. 84-86. Na kartach «PEK» ukazało się kilka haseł: A. Lipiński, *Lewirat*, t. XXIII-XXIV, Warszawa 1911, s. 312; R. Jałbrzykowski, *List rozwodowy*, tamże, s. 361-362; A. Lipiński, *Małżeństwo u Hebrajczyków*, t. XXV-XXVI, Warszawa 1911, s. 225-228; J. Archutowski, *Zaręczyny u Żydów*, t. XLIII-XLIV, Poznań 1914, s. 192. Z kolei w «EK» zamieszczono opracowanie *Wesele u Żydów*³⁸, t. XXX, Płock 1910, s. 476-478.

Problematyki prawa spadkowego dotyczy część monografii S. Szachowskiego, *Prawo spadkowe Hebrajczyków i Indów. Studium*³⁹, Lwów 1900 (rozdz.: *Prawodawstwo Hebrajczyków*, s. 7-13) oraz hasło H. Przeździeckiego, *Dziedzictwo u Żydów*, «PEK», t. IX-X, Warszawa 1906, s. 261-262.

Ukazało się kilka krótkich haseł encyklopedycznych dotyczących zagadnień prawa karnego: B. Welte, *Schronienia prawo I. (u Żydów)*, «EK», t. XXIV, Warszawa 1900, s. 550; A. Szlagowski, *Banicja u Żydów*, «PEK», t. III-IV, Warszawa 1904, s. 95-96; A. Kwieciński, *Bluźnierstwo u Żydów*, tamże, s. 411.

O załączkach instytucji obrońcy w prawie biblijnym pisali we fragmencie swojego hasła M. Hauswirt i S. Popower, *Obrońca*, «EPPK», t. III, Warszawa 1936-1937, s. 1159-1182, zaś K. Bieńkowski zajął się kwestią ochrony karnej stosowanej w przypadkach naruszenia wiary, „*Religijne*” *przestępstwa*, tamże, t. IV, Warszawa 1938-1939, s. 1572-1574.

---

³⁶ Por. też notę E. Barwińskiego, «KH» 19.3/1905, s. 487, [z:] L. G. Lévy, *La famille dans l'antiquité israélite*, Paris 1905 i rec. H. Lichtenbauma, «Izraelita» 46.31/1911, s. 8, [z:] A. Billauer, *Zarys babilońsko-talmudycznego prawa małżeńskiego*, Berlin 1910 – chodzi tu o rozprawę doktorską wydaną w jęz. niem. pt. *Grundzüge des babylonisch-talmudischen Eherechts*.

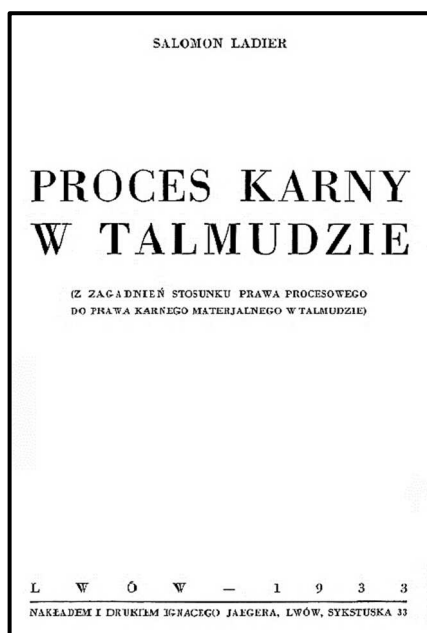
³⁷ Rec.: M. Allerhand, «PPiA» 55.1-3/1930, s. 161-163; I. Blei, «GP» 8.11/1931, s. 575-576; K. Cieśliński, «AK» 28.2/1931, s. 195-202.

³⁸ Hasło podpisane I. Kr.

³⁹ Rec.: K. Dunin, «GSW» 28.49/1900, s. 774-777; S. Wróblewski, «CPiE» 2/1901, s. 242-247.

Drobne uwagi dotyczące oszustwa znalazły się we fragmencie opracowania I. Lipkina, *Oszustwo w świetle kodeksów karnych obowiązujących i projektów ustawodawczych. (Studjum historyczno-dogmatyczne)*⁴⁰, z przedm. prof. W. Makowskiego, Warszawa 1926 (cz. I: *Rozwój historyczny*, rozdz. I: *Źródła*, pkt 1: *Prawo moźeszowe*, s. 1).

Prawem karnym materialnym i procesowym w Talmudzie interesował się S. Ladier, który ogłosił drukiem: *Proces karny w Talmudzie. (Z zagadnień stosunku prawa procesowego do prawa karnego materialnego w Talmudzie)*⁴¹, Lwów 1933, ss. 118; *Kilka uwag o prawie karnym w Talmudzie*, Lwów 1934, ss. 32; *Przestępstwo, wina i kara w prawie talmudycznym* (Wydawnictwa Koła Naukowego Przyjaciół Uniwersytetu Hebrajskiego we Lwowie, t. I), Lwów 1935, ss. 57.

Opublikowano także recenzje do prac z zakresu prawa karnego. Na łamach czasopisma «Izraelita» 36.43/1901, s. 485-487, Sz. Rundstein omówił dzieło G. Förstera, *Das mosaische Strafrecht in seiner geschichtlichen Entwicklung*, Leipzig 1900. Z kolei w innym numerze tego periodyku – 46.13/1911, s. 5-6, zamieszczone zostały uwagi na temat rozprawy R. Gincburga, *Kara śmierci u Żydów*⁴², które wyszły spod pióra autora ukrywającego się pod inicjałem C.

⁴⁰ Rozprawa doktorska przyjęta przez Radę Wydziału Prawa UW.

⁴¹ Rec. J. Kessler, «GP» 11.7-8/1934, s. 540.

⁴² Chodzi tu o pracę: P. Гинцбургъ, *Смертная казнь у евреевъ*, С. Петербургъ 1910.

Kwestiom gospodarczo-społecznym poświęcony został artykuł *O systemie rewizyjnym w gospodarstwie narodowym podług starożytnego prawodawstwa żydowskiego*, «Izraelita» 37.6/1902, s. 64-65 i 37.7/1902, s. 76-77 [b.n.a.]

Problematykę związaną z handlem poruszali H. Lichtenbaum, *Żyd-kupiec w dziejach handlu*, «Izraelita» 37.36/1902, s. 420-421 i 37.37/1902, s. 432-433 oraz A. Lipiński, *Handel u Hebrajczyków*, «PEK», t. XV-XVI, Warszawa 1908, s. 66-67.

Ogłaszano prace dotyczące kwestii religijnych⁴³: I. Radliński, *Dzieje jednego Boga*⁴⁴, Warszawa 1905, ss. 280; J. Archutowski, *Monoteizm izraelski i jego geneza*⁴⁵, Kraków 1924, ss. 209; J. Kruszyński, *Religia izraelska na przelomie okresu patriarchalnego i Mojżeszowego*, «AK» 23.5/1929, s. 417-439 i *Religia izraelska w okresie przed Mojżeszowym*, tamże, 34.1/1934, s. 1-19; Z. Kahan, *Zarys religii żydowskiej*, t. I⁴⁶, Warszawa 1933, ss. 223. Ponadto wskazać trzeba obszernie studium T. Zielińskiego, *Hellenizm a judaizm*, cz. I (Religie Świata Antycznego, t. III, 1), Warszawa 1927, ss. 302 i *Hellenizm a judaizm*, cz. II (Religie Świata Antycznego, t. III, 2), Warszawa 1927, ss. 306. Szereg uwag polemicznych do tej pracy skreślili Sz. Szydelski⁴⁷, *Religia helleniska, Stary Testament i chrześcijaństwo. Krytyka poglądów prof. Zielińskiego*, «AK» 21.1/1928, s. 1-16; 21.2/1928, s. 105-135 i 21.3/1928, s. 227-247 oraz E. Stein, *Judaizm a hellenizm. Z powodu książki Prof. Tadeusza Zielińskiego p.t. „Hellenizm a Judaizm”*⁴⁸, Kraków 1929, ss. 55. Spod pióra E. Steina wyszło też opracowanie *Żydostwo w epoce hellenistycznej*, «MŻ» 1.6/1931, s. 568-570, w którym autor odniósł się do napisanej w języku hebrajskim monografii V. Tcherikovera traktującej o Żydach i Grekach w epoce hellenistycznej⁴⁹, oraz artykuł *Hellenizm a judaizm*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17-20 września 1935 r.*, t. I: *Referaty*, Lwów 1935, s. 509-518. Ukazała się też praca I. Schipperera,

⁴³ Por. też noty M. Schorra, «KH» 15.1/1901, s. 151-152, do opracowań: K. Marti, *Geschichte der israelitischen Religion*, 3. verb. Aufl. von August Kayser's *Theologie des Alten Testaments*, Strassburg 1897; K. Budde, *Die Religion des Volkes Israel bis zur Verbannung*, Giessen 1900; T. K. Cheyne, *Das religiöse Leben der Juden nach dem Exil*. Deutsche Übersetzung von H. Stocks, Giessen 1899 oraz notę J. Jelito, «PT» 8.2/1927, s. 222-223, [z:] G. Hölscher, *Geschichte der israelitischen und jüdischen Religion*, Giessen 1922.

⁴⁴ Rec. S. Schneider, «Muzeum» 21.8-9/1905, s. 739-743.

⁴⁵ Rec. J. Jelito, «PT» 6.2/1925, s. 222-223.

⁴⁶ Rec. M. Schorr, «MŻ» 3.7-8/1933, s. 88-91.

⁴⁷ Por. też Sz. Szydelski, *Hellenizm a judaizm*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17-20 września 1935 r.*, t. I: *Referaty*, Lwów 1935, s. 519-534.

⁴⁸ Rec. K. Cieśliński, «AK» 25.3/1930, s. 300.

⁴⁹ Dzieło V. Tcherikovera ukazało się także w jęz. ang. jako *Hellenistic Civilization and the Jews*, translated by S. Applebaum, Philadelphia – Jerusalem 1959.

Socjologiczne podłoże religii żydowskiej (Sprawozdanie krytyczne z dzieła Maksa Webera), «NŻ» 1.1/1924, s. 39-47 i 1.2/1924, s. 204-210.

Na kartach «EK», t. XXV, Warszawa 1902, s. 540-542, znalazło się hasło A. Zaremby, *Śluby u Żydów*, zaś w «PEK» zamieszczone zostały opracowania R. Jałbrzykowskiego, *Przysięga u Żydów*, t. XXXIII-XXXIV, Warszawa 1914, s. 85 i J. Archutowskiego, *Żałoba u Żydów*, t. XLIII-XLIV, Poznań 1914, s. 291-292.

W anonimowym opracowaniu *Oblężenie ze stanowiska Biblii i Talmudu*, «Izraelita» 49.1/1914, s. 2, przedstawiono kwestie dotyczące prowadzenia działań wojennych.

O prostytucji w starożytnym Izraelu pisał w części swojego dzieła J. Lubecki, *Historja prostytucji w Starożytności i wśród Kościoła Chrześcijańskiego*, Warszawa 1900⁵⁰, s. 20-31. Krótkie uwagi w tej materii poczynił także J. Macko, *Prostytucja. Nierząd – handel „żywym towarem” – pornografja ze stanowiska historii, etyki, higieny i prawa*, wstęp napisał W. Chodźko, Warszawa 1927 (rozdz. I: *Historja powszechna prostytucji. Starożytność. Babilon. Egipt. Palestyna*, s. 1-3).

Sporo miejsca poświęcono zagadnieniom związanym z opieką społeczną. Tematykę tę podejmowali we lwowskim «PSpoł.» I. Ostersetzer, *Opieka społeczna w Żydostwie w okresie biblijnym (wraz z zarysem ustawodawstwa socjalnego)*: 12.3/1938, s. 51-61; 12.4-5/1938, s. 103-112; *Opieka społeczna w Talmudzie*: 12.7-8/1938, s. 161-170; 12.9/1938, s. 202-210; 12.10-11/1938, s. 236-241; 12.12/1938, s. 277-286; 13.1-2/1939, s. 12-20; 13.3/1939, s. 44-51 oraz E. Stein, *Opieka społeczna w epoce Drugiego Państwa Żydowskiego*, 12.6/1938, s. 134-141. Ukazała się też rec. H. Lichtenbauma, «Izraelita» 42.39/1907, s. 426-427, [z:] J. Köberle, *Soziale Probleme im alten Israel und in der Gegenwart. Ein Vortrag*, Weimar 1907.

Pojawiły się opracowania, w których prezentowany był stosunek różnych społeczności oraz poszczególnych osób wobec Żydów⁵¹: *Antysemityzm w starożytności*⁵², «Izraelita» 43.17/1908, s. 164-165 i 43.20/1908, s. 195; H. Lichtenbaum, *Starożytni o judaizmie*, tamże, 47.14/1912, s. 5-6 i 47.15/1912, s. 6-7. Stanowisko św. Augustyna wobec narodu izraelskiego przybliżył J. Czuj, *Święty Au-*

---

⁵⁰ Zgodnie z opisem BN praca ukazała się ok. 1900 r. Wcześniej wydana została jako *Historja prostytucji w starożytności i wśród Kościoła chrześcijańskiego, według najnowszych badań i źródeł*, Warszawa 1878.

⁵¹ Por. też S. Dedio, *Żydzi na dworach cesarzy rzymskich*, «KK» 4.1-2/1930, s. 141-162.

⁵² Szczegóły zaczerpnięte z broszury F. Stähelina, *Der Antisemitismus des Altertums in seiner Entstehung und Entwicklung*, Basel 1905. Opracowanie podpisane r.

gustyn o Żydach⁵³, Kraków 1928, ss. 60. Spod pióra Z. Zmigrydera-Konopki wyszedł artykuł *Les Romains et la circoncision des Juifs*, «EOS» 33/1930-1931, s. 334-350. Postawę Cycerona wobec Żydów w świetle mowy, jaką wygłosił Arpinata w obronie Lucjusza Flakkusa w 59 r. p.n.e., przedstawił Sz. Landau, *Cycero a żydostwo*, «MŻ» 2.9-10/1932, s. 318-327. Problematykę antysemityzmu egipskiego, ze szczególnym uwzględnieniem pobudek natury gospodarczej, naszkicował zaś F. Smolka, *Na marginesie listu cesarza Klaudjusza*, «KH» 49.1-2/1935, s. 100-103.

Interesującą tematykę podjęła S. Lewiówna, *Kult cesarzy rzymskich w świetle Talmudu, Midraszu i Agadu*, «KK» 4.4/1930, s. 494-506.

Wspomnieć też trzeba o ukazaniu się pracy M. W. Rapaporta, *Die Methodenfrage beim jüdischen Rechte als Schema einer Methodenfrage im allgemeinen innerhalb der vergleichenden Rechtswissenschaft*, «ZVR» 33/1916, s. 1-48.

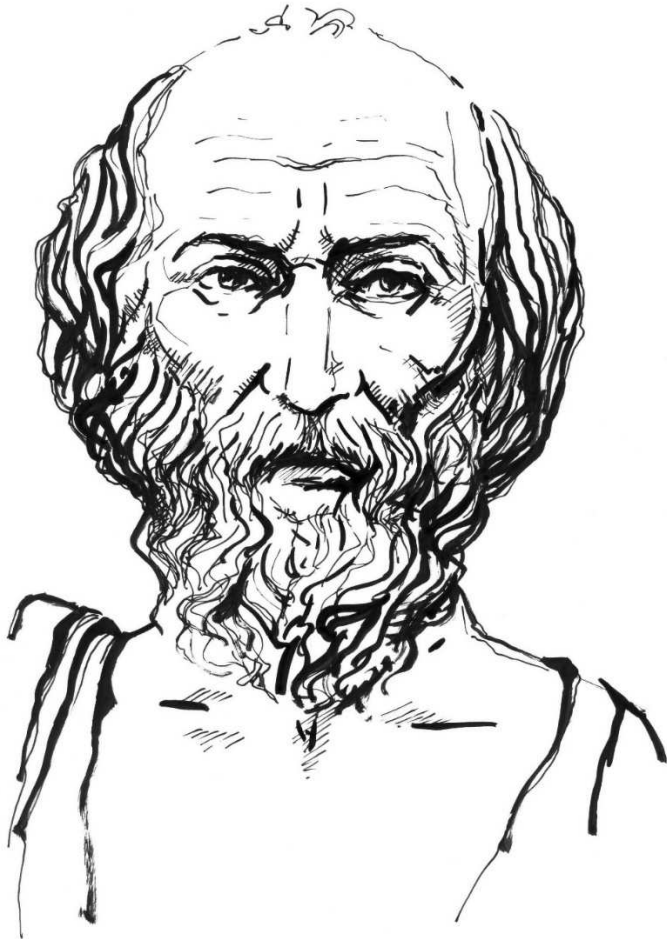
---

⁵³ Rec. W. Budzik, «AK» 23.2/1929, s. 203.

ROZDZIAŁ V

PRAWA W STAROŻYTNEJ GRECJI

Dzieje starożytnej Grecji stanowią z pewnością jedno z najciekawszych kart w historii świata. Naznaczone licznymi konfliktami zbrojnymi, obecnością wysoko rozwiniętej kultury i wieloma sławnymi postaciami, od wieków fascynują kolejne pokolenia badaczy zajmujących się różnymi dziedzinami nauki. Do grona tego należą też uczeni zgłębiający zagadnienia natury prawnej, przede wszystkim w okresie archaicznym (od przełomu IX/VIII w. p.n.e. do początku V w. p.n.e.), klasycznym (V-IV w. p.n.e.) i hellenistycznym, powstałym w wyniku podbojów dokonanych przez Aleksandra Wielkiego w latach 336-323 p.n.e. Później państwa greckie zostają stopniowo podporządkowane władzy Rzymu.

Sledząc historię antycznej Grecji we wspomnianych okresach stwierdzić należy, że wobec znacznego rozczłonkowania się organizmów politycznych na państwa-miasta (*poleis*), nie doszło do wytworzenia się jednolitego prawa greckiego. Każda *polis* posiadała bowiem swoje odrębne instytucje prawne, administrację, procedury rozstrzygania spraw spornych oraz własnych prawodawców. Istniało więc np. prawo Aten, prawo Sparty czy prawo miast Krety¹. Najszerzej znane jest prawo attyckie z Atenami na czele, prawo miasta Gortyna na Krecie oraz prawo Sparty. Wpływy greckich rozwiązań prawnych na prawo rzymskie dostrzec można np. w regulacjach odnoszących się do najmu obejmującego transport morski czy depozytu nieprawidłowego.

Przybliżając opracowania poświęcone tematyce prawnej w starożytnej Grecji pamiętać trzeba również o roli, jaką odegrały dzieła filozofów. To właśnie im zawdzięczamy wypracowanie wielu ogólnoteoretycznych pojęć, na których opiera się prawo. Wskazać tutaj należy na teorię sprawiedliwości i stosunku prawa do etyki oraz określenie pojęcia słuszności, dzięki czemu możliwe było modyfikowanie niektórych surowych przepisów stanowionego prawa². Zasadą filozofii greckiej jest też stworzenie podstaw nauki o systemie politycznym i ustroju państwa.

Zagadnienia związane z ustrojem społeczno-politycznym prezentowane były w hasłach encyklopedycznych o charakterze ogólnym³: *Grecya* 1) *Ustrój społeczny i prawo w Grecji starożytnej*, «WEPI», t. XXVI, Warszawa 1900, s. 705-727 (W. Wróblewski); *Greckie starożytności*, «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 333-337; *Kolonie greckie*, «WEPI», t. XXXVII, Warszawa 1904, s. 92-106 (S. Drzażdżyński); *Grecja starożytna*, «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 243-247, jak też szczegółowym:

---

¹ M. Kuryłowicz, *Prawa antyczne. Wykłady...*, s. 131.

² K. Sójka-Zielińska, dz. cyt., s. 24.

³ Por. też rec. L. Hellera, «KK» 2.4/1928, s. 444-445, [z:] *Inscriptiones Graecae Siciliae et infimae Italiae ad ius pertinentes*, ed. et commentariis instruxerunt V. Arangio-Ruiz, A. Olivieri, Mediolani 1925.

– *Areopag*: «PEK», t. I-II, Warszawa 1904, s. 327 (A. Szlagowski); «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 58; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 167; «EPUT», t. I, Warszawa 1927, s. 354; «EPG», t. I, Kraków 1929, s. 280; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 32;

– *Ecclesia*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 289; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 949; *Ekklesia*, «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 312; *Eklezja*: «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 193-194; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 143;

– *Geronci*, *Geront*, «WEPI», t. XXIV, Warszawa 1900, s. 927 (F. Ochimowski); *Geront*, «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 122; *Gerontowie*: «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 220; «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 71; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 189;

– *Geruzja*: «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 189; «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 232;

– *Nomoteci*: «WEPI», ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 147 (S. Drzażdżyński); «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 193;

– *Ostracyzm*⁴: «EPO», t. XI, Warszawa 1901, s. 172; «WEPI», ser. 2, t. VI, Warszawa 1908, s. 772 (S. Drzażdżyński); «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 1031; «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 40; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 145; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 473.

Pogłębione badania nad problematyką ustrojową prowadzili: F. Bossowski, *Rozwój politycznego prawa ateńskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1900, s. 273-292; A. Miodoński, *Ustawodawstwo Likurga*, «EOS» 10.1/1904, s. 37-41; K. Kautsky, *Rozwój ustroju państwowego na zachodzie*⁵, przeł. H. Kamieński, Warszawa 1905 (rozdz. III: *Demokracja miejska w starożytności*, s. 18-24); F. Smolka, *Konstytucja beocka w świetle Pap. Oxyrh. 842 i w świetle krytyki*, «EOS» 19.1/1913, s. 65-73; M. Kłosowski, *Demokracja grecka*, «PHum.» 1.1/1922, s. 143-172; M. Kreczmar, *Spółeczeństwo i państwo średniowiecza greckiego*, Zamość 1922, ss. 67; *Krótką historia demokracji ateńskiej do czasów Temistoklesa włącznie*, Warszawa 1930, ss. 167; *Kilka zagadnień z historii Grecji starożytnej*, «PH» 29.1/1930-1931, s. 1-18; (streszcz.), *Quelques problèmes d'histoire grecque*, tamże, s. 130-131; T. Wałek-Czernecki⁶, *Próba charakterystyki demokracji greckiej*⁷, [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, t. I: *Referaty*, red. K. Tyszkowski, Lwów 1930, s. 56-71 i rozszerzona

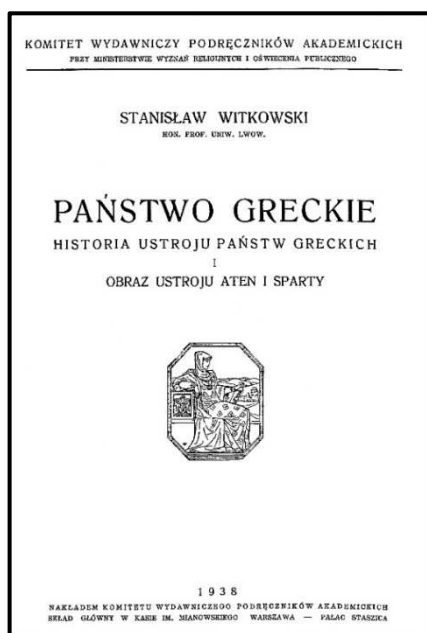
⁴ Por. też notę E. Barwińskiego, «KH» 22.1/1908, s. 159, [z:] A. Martin, *Notes sur l'ostracisme dans Athènes*, Paris 1907.

⁵ Rec. W. Studnicki, «Książka» 6.6/1906, s. 231-232.

⁶ Por. też *Historja ustrojowa grecka. Przegląd literatury 1919-1929*, «PH» 28.2/1929, s. 288-310.

⁷ Rec. A. Gilewicz, «RDSiG» 1/1931, s. 359-360.

wersja «PH» 29.1/1930-1931, s. 76-109; (streszcz.), *Essai de caractéristique de la démocratie grecque*, tamże, s. 133-141; *Wartości kulturalne państwowości greckiej*, Warszawa 1932, ss. 26; S. Witkowski, *Der Ursprung des Ephorats*, [w:] *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques Varsovie 1933*, t. I, Varsovie 1933, s. 19-26; *Etymologia wyrazu ἀπέλλα*⁸, cz. I, «SPAU» 39.6/1934, s. 6-9; *Państwo greckie. Historia ustroju państw greckich i obraz ustroju Aten i Sparty*⁹, Lwów 1938, ss. 381; K. Grosman, *Typy ustrojów politycznych Hellady*, «KK» 8.1/1934, s. 37-54; W. Klinger, (streszcz.), *Niewyzyskane źródło do historii eforów spartańskich*, «SPAU» 39.9/1934, s. 3-5 i *Une source inexploitée pour servir à l'histoire des éphores à Sparte*, «BIAP» 7-10/1934, s. 173-175; *Niewyzyskane źródło do historii eforów spartańskich*¹⁰ (PTPN. Prace Komisji Filologicznej, t. VIII, z. 3), Poznań 1937, s. 1-15.

Ukazywały się też recenzje prac poświęconych historii ustroju państw greckich¹¹: S. Witkowski, *Najnowsze zarysy starożytności państwowych greckich*,

⁸ Rec. N. Dumka, «PK» 2.1/1936, s. 74-75.

⁹ Rec.: T. Wałek-Czernecki, «KH» 53.1/1939, s. 77-81; V. Groh, «LF» 67.1-2/1940, s. 87-90.

¹⁰ Rec. K. Rozenberg, «PK» 4.4-7/1938, s. 21-22.

¹¹ Por. też notę W. Zagórskiego, «KH» 14.1/1900, s. 150, [z:] L. Ziehen, *Die drakontische Gesetzgebung*, «RMP» 54.3/1899, s. 321-344.

«EOS» 19.2/1913, s. 174-176 (analizą objęto kolejno: U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Staat und Gesellschaft der Griechen*¹², Berlin – Leipzig 1910; B. Keil, *Griechische Staatsaltertümer*, Leipzig – Berlin 1912; K. F. Hermann, *Lehrbuch der griechischen Antiquitäten*, Bd. I: *Staatsaltertümer*, Abt. 3. Neu bearb. von H. Swoboda, 6. Aufl., Tübingen 1913); L. Heller, «KK» 2.4/1928, s. 443-444, [z:] V. Costanzi, *Le costituzioni di Atene e di Sparta* (Biblioteca di Cultura Moderna nr 141), Bari 1927; F. Sokołowski, «PK» 3.1-4/1937, s. 134-135, [z:] H. Schaefer, *Die attische Symmachie im zweiten Jahrzehnt ihres Bestehens*, «Hermes» 71.2/1936, s. 129-150.

Publikowano hasła dotyczące różnych grup społecznych zamieszkujących Grecję¹³:

– *Eupatrydzi*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 316; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 1065; «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 311; «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 470; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 159;

– *Heloci*: «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 600; «WEPI», t. XXVIII, Warszawa 1901, s. 644 [b.n.a.]; «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 446; «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 466; «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 128; «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 476; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 214;

– *Metojkowie*: «WEPI», t. XLVI, Warszawa 1911, s. 898 [b.n.a.]; «EPG», t. X, Kraków 1931, s. 164; «EPUT», t. VII, Warszawa 1935, s. 233; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 392;

– *Periojkowie*: «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 191-192; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 330; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 498; *Perjokowie*, «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 143;

– *Spartjaci*, «EPG», t. XVI, Kraków 1932, s. 152.

W formie haseł encyklopedycznych przybliżano też postacie greckich prawodawców i reformatorów ustroju:

– *Charondas*, «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 42;

– *Drakon*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 269; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 872; «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 127; «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 75; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 130;

– *Kleistenes*: «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 941; «EPG», t. VII, Kraków 1930, s. 274; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 279; *Kleisthenes* 2), «WEPI»,

¹² Jest to część (s. 1-207) opracowania *Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer*, von U. von Wilamowitz-Moellendorff, B. Niese (Die Kultur der Gegenwart, hrsg. von P. Hinneberg, Tl. 2, Abt. 4, 1), Berlin – Leipzig 1910. Notę do całego dzieła skreślił T. E. Modelski, «KH» 28.3-4/1914, s. 546.

¹³ Por. też rec. Ch. Rotbarta, «PK» 4.4-7/1938, s. 156-157, [z:] F. Hampl, *Die Lakedaemonischen Perioeken*, «Hermes» 72.1/1937, s. 1-49 oraz F. Sokołowskiego, «PK» 4.4-7/1938, s. 158, [z:] M. Guarducci, *L'istituzione della fratria nella Grecia antica e nelle colonie greche d'Italia. Parte prima* (Atti della R. Accademia dei Lincei. Memorie della classe di scienze morali, storiche e filologiche, ser. 6, vol. VI, 1), Roma 1937.

t. XXXVI, Warszawa 1904, s. 668-669 (S. Drzażdżyński);

– *Likurg*: «EPO», t. IX, Warszawa 1901, s. 303; «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 278; «WEPI», t. XLIII, Warszawa 1909, s. 462 (S. Posner); «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 124; «EPG», t. IX, Kraków 1930, s. 88; «EPUT», t. VI, Warszawa 1934, s. 487; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 339;

– *Perykles*: «EPO», t. XI, Warszawa 1901, s. 409-410; «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 206; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 158; «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 207; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 352-353; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 501;

– *Pittakos*: «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 248; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 433; *Pittakus*, «EPO», t. XI, Warszawa 1901, s. 508;

– *Solon*: «EPO», t. XIII, Warszawa 1902, s. 622; «ETEM», t. V, Warszawa 1928, szp. 108-109; «EPG», t. XVI, Kraków 1932, s. 131; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 672; «EPUT», t. IX, Warszawa 1938, s. 747;

– *Zaleukos*, «EPG», t. XVIII, Kraków 1932, s. 251; *Zaleukus*, «EPO», t. XVI, Warszawa 1904, s. 24.

Z prac o charakterze pomocniczym wymienić należy publikację *Starożytna Grecja i jej urzędnicy*¹⁴, Warszawa 1904, ss. 124. Podobny cel spełniało opracowanie F. Terlikowskiego, *Życie publiczne, prywatne i umysłowe starożytnych Greków i Rzymian*¹⁵, wyd. 3, Lwów 1905, ss. 474; wyd. 4¹⁶, Lwów 1912, ss. 509, które w późniejszym okresie ukazywało się już jako *Życie publiczne, prywatne i umysłowe starożytnych Greków*, wyd. 5, Lwów 1921, ss. 200; wyd. 6¹⁷, Lwów 1925, ss. 256; wyd. 7 niez., Lwów 1938.

Do dyspozycji czytelników władających językiem rosyjskim pozostawała z kolei praca T. Zielińskiego, *История античной культуры*, часть I, Москва 1915, ss. 204; часть II, Москва 1915, s. 205-393. W polskim tłumaczeniu R. Sze-rękowskiego wydano ją pt. *Historja kultury antycznej w zwięzłym wykładzie*, t. I, Warszawa 1922, ss. 235; wyd. 2, Warszawa 1937, ss. 243; t. II, Warszawa 1924, ss. 224; wyd. 2, Warszawa 1929, ss. 226. W jej treści znalazły się m.in. wiadomości na temat życia rodzinnego, społecznego, państwowego, gospodarczego, kwestie związane z religią, problematyką natury prawnej czy stosunkami międzynarodowymi.

---

¹⁴ Na stronie tytułowej jako autorkę opracowania podano S. Sempołowską. Tymczasem wydawca w złożonym oświadczeniu poinformował, że jej nazwisko znalazło się tam przez pomyłkę, por. «Książka» 3.12/1903, s. 467. Krytyczną recenzję tej pracy skreślił W. Hahn, «Muzeum» 20.5/1904, s. 499, który zaznaczył, że: „do autorstwa książki nie chce się nikt przyznać”.

¹⁵ Rec. Z. Dembitzer, «EOS» 11.2/1905, s. 189-191.

¹⁶ Rec. W. Hahn, «Książka» 13.4/1913, s. 196-197.

¹⁷ Rec. M. Auerbach, «Muzeum» 41.3/1926, s. 252-253.

Wspomnieć też należy o opracowaniu J. Szczepańskiego, *Kultura klasyczna w zarysie*¹⁸, Lwów 1927, ss. 483, w którym przedstawione zostały m.in. zagadnienia związane z grecką religią, rodziną, ustrojem politycznym i społecznym w starożytnej Grecji, stosunkami międzypaństwowymi, wojskowością, sądownictwem, gospodarką czy handlem.

Opublikowana została także praca S. Rubczyńskiego, *Życie i kultura starożytnych Greków i Rzymian (w zarysie)*, Lwów 1939 (rozdz.: *Życie i kultura starożytnych Greków*, s. 3-25).

Dodać trzeba, że w ramach serii „Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej” ukazały się opracowania, w których znalazły się przekłady licznych źródeł dotyczących kwestii prawnych¹⁹: T. Wałek-Czernecki, *Najdawniejsze dzieje Grecji* (z. 5), Kraków 1924 (rozdz. IV, pkt 18: *Lykurgos ze Sparty i jego ustawodawstwo. Bóg, czy człowiek*, s. 21-22; pkt 20: *Organizacja władz w Sparcie, królowie, geronci, lud*, s. 22-23; pkt 23: *Konstytucja solońska r. 594/3 przed Chr.*, s. 26-27; pkt 26: *Reformy Kleisthena*, s. 29-30), przedr. źródeł oznaczonych jako pkt 20, 23 i 26, [w:] J. Lechicka, *Zarys dziejów powszechnych*, cz. I: *Grecja, Rzym i wieki średnie do 1300 r.*, Lwów 1937, s. 54-57 i tejsze, *Historia dla I klasy liceum*, cz. I: *Grecja, Rzym i wieki średnie do 1300 r.*, Lwów 1938, s. 45-48; J. Kowalski, *Grecja w okresie wojen perskich* (z. 6), Kraków 1923 (rozdz. IV, pkt 30: *Uchwała ateńska w sprawie Chalkis*, s. 22-23); tenże, *Grecja od wojny peloponeskiej do podboju macedońskiego* (z. 7), Kraków 1923 (rozdz. I, pkt 13: *Ustrój państwa Lacedemońskiego*, s. 14; rozdz. IV, pkt 20: *Odmiany ustroju politycznego*, s. 20-25; rozdz. VI, pkt 29: *Polityczne poglądy Arystotelesa*, s. 32), przedr. źródeł oznaczonych jako pkt 13, 20 i 29, [w:] J. Lechicka, *Zarys dziejów powszechnych*, cz. I: *Grecja, Rzym i wieki średnie do 1300 r.*, Lwów 1937, s. 105-106 i tejsze, *Historia dla I klasy liceum*, cz. I: *Grecja, Rzym i wieki średnie do 1300 r.*, Lwów 1938, s. 97-98; T. Wałek-Czernecki, *Aleksander Wielki i epoka hellenistyczna* (z. 8), Kraków 1924 (rozdz. IV: *Powstanie i rozwój Związku Achajskiego*, s. 22-24).

Odnosić też należy przekłady: Platon, *Rzeczpospolita* (PAU. Biblioteka Przekładów z Literatury Starożytnej Nr 6), przeł., wstępem i objaśn. zaopatrzył S. Lisiecki, Kraków 1928, ss. LXVIII+622; Arystoteles, *Ustrój polityczny Aten*

¹⁸ Por. też J. Szczepański, *Kultura klasyczna w zarysie*, wyd. nowe, oprac. przy współudziale J. Pańdrowskiego, I. *Tekst*, Lwów 1931, ss. 465; II. *Atlas*, Lwów 1931, ss. 108.

¹⁹ Por. też: *Najdawniejszy ustrój Aten – ustawodawstwo Solona. Arystoteles: Konstytucja ateńska w skróceniu* (tł. J. Wierzbicki), [w:] B. Gebert, G. Gebertowa, *Wypisy historyczne do nauki dziejów starożytnych*, Lwów – Warszawa 1921, s. 57-62; wyd. 2, Lwów – Warszawa 1923, s. 43-48; wyd. 3, Lwów – Warszawa 1925, s. 37-41; wyd. 4, Lwów – Warszawa 1928, s. 29-31; *Ustawodawstwo Solona. Arystoteles, Konstytucja ateńska* (tł. Zabrzecki), [w:] K. Krotoski, *Dzieje powszechne*, t. I: *Dzieje starożytne*, wyd. 3, Lwów 1925, s. 264-266.

(PAU. Tłumaczenia Klasyków Filozofji, t. XVI), przeł., wstępem i objaśn. zaopatrzył L. Piotrowicz, Kraków 1931, ss. XXXIV+116.

Wiadomości na temat regulacji prawnych znajdujących się na kamiennych tablicach w Gortynie znalazły się w hasłach encyklopedycznych: S. Posner, *Gortyńskie prawo*, «WEPI», t. XXV, Warszawa 1900, s. 468; *Gortyna*: «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 239; «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 284; *Gortyn (Gortyna)*, «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 180.

Kilka wątków natury prawnej w jednym z dzieł ateńskiego komediopisarza Menandra poruszył R. Taubenschlag, *Das attische Recht in der Komödie Menanders „Epitrepontes“*, «ZSS RA» 46/1926, s. 68-82 i (streszcz.), *Prawo greckie w komedji Menandra „Epitrepontes“*, «SPAU» 30.5/1925, s. 3-4.

Problematykę niewolnictwa podejmowali w swoich opracowaniach: S. Drzażdżyński, *Niewolnictwo u Greków*, «WEPI», ser. 2, t. II, Warszawa 1903, s. 981-989; M. Nowakowski, *Niewolnictwo*, «PEK», t. XXIX-XXX, Warszawa 1913, s. 27-28 i W. Wicher, *Niewolnictwo w nauce moralnej chrześcijaństwa*, Lwów 1922 (rozdz. II: *Niewolnictwo w Grecji i Rzymie*, s. 10-15). Ukazanie się pracy²⁰ S. Waszyńskiego, *Über die rechtliche Stellung der Staatsclaven in Athen*, «Hermes» 34.4/1899, s. 553-567, odnotował W. Zagórski, «KH» 14.1/1900, s. 150.

Zagadnieniom związanym z działalnością stowarzyszeń w Grecji²¹ poświęcona została część opracowania S. Lenkowskiego, *Związki zawodowe w starożytności*, [w:] tenże, *Z życia i kultury antyku* (Biblioteka Filomaty nr 10), t. I, Lwów 1934, s. 231-255.

Dzieje notariatu w prawie greckim²² i hellenistycznym przedstawił w części swojego artykułu R. Taubenschlag, *Notarjat w starożytności*, «PN» 7.4/1928, s. 341-346.

Status prawny kobiet²³ zarysował S. Posner, *Kobieta (w Grecyi)*, «WEPI», t. XXXVI, Warszawa 1904, s. 861-862. Zwyczaje weselne Greków przybliżył S. Drzażdżyński, *Nuptiae 1) W Grecyi*, «WEPI», ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 414-415.

Wiktor Hahn streścił na łamach «KH» 15.2/1901, s. 285, rozprawę O. Müllera, *Untersuchungen zur Geschichte des attischen Bürger- und Ehegesetzes*, Leipzig 1899, zaś I. Biežuńska, «PK» 2.7-8/1936, s. 648-649, omówiła publikację

²⁰ Por. też rec. W. Kuli, «PK» 4.4-7/1938, s. 75-76, [z:] W. L. Westermann, *Sklaverei*, «RE», Suppl. VI, Stuttgart 1935, szp. 894-1068.

²¹ Por. też notę E. Barwińskiego, «KH» 24.3-4/1910, s. 683-684, [z:] F. Poland, *Geschichte des griechischen Vereinswesens*, Leipzig 1909.

²² Por. też krótkie uwagi na temat notariatu w antycznej Grecji przekazane przez H. Konica, *Notaryat, Notaryusz*, «WEPI», ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 255.

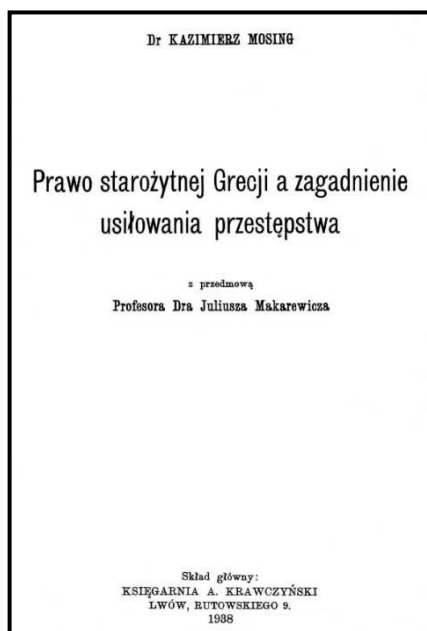
²³ Por. też rec. F. Smolki, «EOS» 20.1/1914, s. 80-83, [z:] O. Braunstein, *Die politische Wirksamkeit der griechischen Frau. Eine Nachwirkung des vorgriechischen Mutterrechtes*, Leipzig 1911.

L. Wahrmunda, *Das Institut der Ehe im Altertum*, Weimar 1933, której część²⁴ odnosiła się do instytucji małżeństwa w starożytnej Grecji.

Problematyka odpowiedzialności cywilnej lekarza wobec pacjenta przyciągała uwagę J. Stawskiego, który poświęcił jej fragment swojego artykułu *Zagadnienie odpowiedzialności cywilnej lekarza wobec pacjenta w zarysie historycznym*, «GP» 16.1-2/1939, s. 1-9.

Ukazanie się dzieła A. S. Arbanitopulosa, *Questioni di diritto attico*, vol. I: *Dei debitori verso lo stato ateniese*, Roma 1899, dotyczącej dłużników państwowych i metod prowadzenia przeciwko nim procesów, odnotował W. Hahn, «KH» 15.2/1901, s. 285.

Kazimierz Mosing ogłosił pracę *Prawo starożytnej Grecji a zagadnienie usiłowania przestępstwa*²⁵, «PPiA» 62.4/1937, s. 245-258 i 63.1/1938, s. 1-16, która w nieco rozszerzonej wersji, z przedmową prof. J. Makarewicza, wydana została też w 1938 r. we Lwowie w formie monografii liczącej 39 stron. Warto dodać, że dzieło to zostało przedstawione Wydziałowi Prawa UJK we Lwowie celem uzyskania stopnia doktora praw i przyjęte przez tamtejszych profesorów, J. Makarewicza i L. Pinińskiego.

²⁴ Chodzi o rozdz. IV: *Griecher und Römer*, autorstwa E. Weissa. Wcześniejsze rozdziały przygotowane zostały przez L. Wahrmunda, który zmarł w 1932 r.

²⁵ Rec. «PP» 1.5/1938, s. 358 [b.n.a.]

Podstawowe wiadomości na temat regulacji z zakresu prawa oraz procesu karnego²⁶ zamieszczone zostały w hasłach opublikowanych na kartach «EPPK»: W. Sieroszewski, *Banicja*, t. I, Warszawa 1931-1934, s. 93-95; S. Goczałkowski, H. Wąsowski, *Historja prawa karnego. II. Prawo materialne – Starożytność*, t. II, Warszawa 1934-1936, s. 595-597; P. Horoszowski, *Kazirodztwo*, tamże, s. 708-713; M. Hauswirt, S. Popower, *Obrońca*, t. III, Warszawa 1936-1937, s. 1159-1182; S. Rozenband, *Polityczne przestępstwa*, tamże, s. 1329-1339.

Kilka uwag dotyczących oszustwa znalazło się we fragmencie opracowania I. Lipkina, *Oszustwo w świetle kodeksów karnych obowiązujących i projektów ustawodawczych. (Studjum historyczno-dogmatyczne)*²⁷, z przedm. prof. W. Makowskiego, Warszawa 1926 (cz. I: *Rozwój historyczny*, rozdz. I: *Źródła*, pkt 2: *Prawo greckie*, s. 1-2).

Przybliżeniem zjawiska piractwa w antycznej Grecji zajął się w części swojego artykułu A. Wiśniewski, *Korsarstwo w starożytności*, «Filomata» 68/1935, s. 308-318.

Opublikowano krótkie opracowania encyklopedyczne poświęcone sędziom rozpatrującym sprawy o zabójstwa: *Efeci*, «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 175; *Efetowie*: «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 959; «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 283.

Powstały prace na temat procesu greckiego filozofa Sokratesa: H. Markowski, *De Libanio Socratis defensore*, «BPA» 40/1910, s. 1-196; *Platona Obrona Sokratesa*, przeł., wstępem, objaśn. i il. opatrzył W. Witwicki, Lwów – Warszawa 1920, ss. 83; wyd. 2 niezmi., Lwów – Warszawa 1923; O. Czabak, *Proces Sokratesa*, «Filomata» 103/1938, s. 59-74.

Drobne uwagi w kwestii przysięgi składanej przez oskarżonego w postępowaniu karnym zamieścił w części swojej pracy W. Nestorowicz, *Oskarżony i jego przysięga w rozwoju historycznym procesie karnego*²⁸, Warszawa 1933, s. 6.

Na łamach «KH» ukazały się noty do prac dotyczących zagadnień procesowych. Ich autorami byli W. Jankowski, 16/1902, s. 352, [z:] H. Brewer, *Die Unterscheidung der Klagen nach attischem Recht und die Echtheit der Gesetze in §§ 47 und 113 der demosthenischen Midiana*, Wien 1901 oraz E. Barwiński: 19.3/1905, s. 489, [z:] *Das Attische Recht und Rechtsverfahren*, mit Benutzung

---

²⁶ Por. też noty E. Barwińskiego, «KH» 19.1/1905, s. 159, [z:] P. Usteri, *Ächtung und Verbannung im griechischen Recht*, Berlin 1903; tamże, 19.3/1905, s. 489, [z:] G. Glotz, *La solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce*, Paris 1904 i rec. I. Niewojskiej, «PK» 4.4-7-8/1938, s. 108-109, [z:] L. Gernet, *Quelques rapports entre la pénalité et la religion dans la Grèce ancienne*, «AC» 5.2/1936, s. 325-339.

²⁷ Rozprawa doktorska przyjęta przez Radę Wydziału Prawa UW.

²⁸ Noty: A. Kotwicz-Zgórski, «PPIA» 58/1933, s. 363; K. Kraushar, «Palestra» 10.9-10/1933, s. 618; «CAPP» 7.12/1933, s. 171 [b.n.a.]

des Attischen Processes, von M. H. E. Meier, G. F. Schömann, dargestellt von J. H. Lipsius, Bd. I., Leipzig 1905; 20.1-2/1906, s. 363, [z:] R. J. Bonner, *Evidence in Athenian courts*, Chicago 1905; 23.3/1909, s. 456, [z:] H. Weber, *Attisches Prozessrecht in den attischen Seebundsstaaten*, Paderborn 1908.

Kwestie związane z administracją prezentowali S. Pilch, *De aedificiorum, quibus Atheniensium archontes muneribus suis fungebantur, situ et forma*, «EOS» 26.1/1923, s. 34-47 i E. Kostka, *Administracja wczoraj i dziś. (Z doświadczeń Greków i Rzymian)*, «Filomata» 101/1938, s. 542-554.

Pojawiły się krótkie opracowania encyklopedyczne na temat jednostek terytorialnych oraz różnych urzędników:

– *Archonci*: «EPG», t. I, Kraków 1929, s. 277; «EPUT», t. I, Warszawa 1927, s. 348; *Archont*, «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 57; *Archontowie*: «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 164; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 31;

– *Basileus*, «EPUT», t. I, Warszawa 1927, s. 640;

– *Demarch*, «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 294; *Demarchos*, «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 797;

– *Demiurg*: «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 296; «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 14; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 120;

– *Demos*: «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 800; «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 299; «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 15; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 121;

– *Eforowie*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 291; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 959; «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 284; «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 176; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 141;

– *Eparch*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 308; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 1027;

– *Eponym*: «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 1034; «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 424; *Eponymos*, «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 278;

– *Fyle*, «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 163;

– *Kleruchja*²⁹, «EPUT», t. V, Warszawa 1933, s. 572; *Kleruchje*, «EPG», t. VII, Kraków 1930, s. 277;

– *Naukrarje*, «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 105; *Naukrarya*, «WEPI», ser. 2, t. I, Warszawa 1903, s. 330 (S. Drzażdżyński);

– *Polemarch*, «EPO», t. XI, Warszawa 1901, s. 599; *Polemarchos*: «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 328; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 498;

– *Strategowie*, «ETEM», t. V, Warszawa 1928, szp. 225.

²⁹ Por. też notę W. Jankowskiego, «KH» 16/1902, s. 351, [z:] H. Francotte, *De la législation athénienne sur les distinctions honorifiques et spécialement des décrets des clérouchies athéniennes relatif à cet objet*, «MB» 3/1899, s. 246-281; 4/1900, s. 55-75 i s. 105-123.

Tadeusz Wałek-Czernecki pochylał się nad problematyką zastosowania odpowiednich metod statystycznych, które pozwalałyby na ustalenie liczby ludności zamieszkującej określone obszary: *Sur les méthodes de la statistiques des populations anciennes*, [w:] *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques Varsovie 1933*, t. II, Varsovie 1933, s. 257-285; *Ludność Attyki w V i IV wieku przed Chr.*, «PH» 31.2/1933-1934, s. 243-278 i (streszcz.), *La population d'Attique dans le V-e et IV-e siècles av. J.-C.*, tamże, s. 307-309.

Ukazały się recenzje autorstwa P. Gruszki, «PK» 4.3/1938, s. 270-275, [z:] U. Kahrstedt, *Untersuchungen zur Magistratur in Athen* (Studien zum öffentlichen Recht Athens, Bd. II), Stuttgart 1936 oraz «PK» 5.3-5/1939, s. 428-432, [z:] *Staatsgebiet und Staatsangehörige in Athen. Studien zum öffentlichen Recht Athens*, Tl. 1 (Göttinger Forschungen, Hf. 4), Stuttgart – Berlin 1934.

Podejmowane były też zagadnienia społeczno-gospodarcze³⁰: M. Kreczmar, *Kwestja agrarna w starożytności*, Warszawa 1922 (rozd. II: *Kwestja agrarna w Grecji starożytnej*, s. 5-41); J. Smereka, *Lud w literaturze starożytnej*, «EOS» 37.3/1936, s. 283-294, gdzie autor zamieścił m.in. zwięzłą historię socjalną ludności wiejskiej w antycznej Grecji; M. Auerbach, *Opieka społeczna w starożytnej Grecji*, «PSpoł.» 11.10-11/1937, s. 233-253.

Artykuł S. Lauffera, *Die platonische Agrarwirtschaft*, «VSW» 29.3/1936, s. 233-269, poświęcony przybliżeniu elementów platońskiej koncepcji ustawodawstwa agrarnego, omawiali K. Majewski, «RDSiG» 6/1937, s. 320-324 oraz W. Kula, «PK» 3.1-4/1937, s. 148-149.

Interesujące wiadomości na temat powstania pierwszych monet, ich wagi, kształtu, nazw, metali, z jakich je wybijano, mennic czy epigrafiki monetarnej przedstawił M. Gumowski, *Moneta w starożytności*³¹, «WNA» 12/1928-1929, s. 13-51 i 13/1930, s. 1-43.

Sprawy natury finansowej³² przyciągały uwagę R. Knapowskiego, *Finanse wojenne Aleksandra Wielkiego*, «SPTPN» 13.1/1945-1946, s. 41-42.

Wiele ważnych kwestii znajdujących się na styku prawa i religii³³ stanowiło przedmiot rozważań T. Zielińskiego³⁴ i zostało zawartych w studium *Древне-*

---

³⁰ Por. też noty w «KH»: W. Zagórski, 14/1900, s. 150, [z:] M. Wilbrandt, *Die politische und soziale Bedeutung der attischen Geschlechter vor Solon*, Leipzig 1899; E. Barwiński, 22.1/1908, s. 159, [z:] G. Kazarow, *Zur Geschichte der sozialen Revolution in Sparta*, «Klio» 7/1907, s. 45-51; tenże, 24.3-4/1910, s. 684, [z:] L. Gernet, *Approvisionnement d'Athènes en blé au V-e et IV-e siècle*, Paris 1909.

³¹ Nota J. K., «RDSiG» 2/1932-1933, s. 461.

³² Por. też notę E. Barwińskiego, «KH» 19.1/1905, s. 158, [z:] H. Francotte, *L'administration financière des cités grecques*, Paris 1903.

³³ Por. też notę E. Barwińskiego, «KH» 19.1/1905, s. 158, [z:] J. E. Harrison, *Prolegomena to the study of Greek religion*, Cambridge 1903.

³⁴ Por. też: T. Zieliński, *Религия эллинизма*, Петроград 1922, ss. 134 – w języku polskim praca ta

греческая религия, Петроград 1918, ss. 163, które w języku polskim wydane zostało jako *Religia starożytnej Grecji. Zarys ogólny*³⁵ (Religie Świata Antycznego, t. I), przeł. S. Srebrny, Warszawa 1921, ss. 139; wyd. 2, Warszawa 1937, ss. 199. Problematyki tej dotyczą również fragmenty obszernego artykułu pióra M. Popławskiego, *La vie sexuelle dans les religions antiques*, «EOS» 29.1/1926, s. 101-134 i krótkie opracowanie F. Sokołowskiego³⁶, *Sprzedaż i kupno stanowisk kapłańskich w starożytnej Grecji*, «PH» 35.1/1939, s. 1-6 i (streszcz.), *La vente des prêtrises chez les Grecs*, tamże, s. 154.

Zagadnienie przysięgi na słońce u Greków przybliżył we fragmencie swojej pracy W. Semkowicz, *Przysięga na słońce. Studium porównawcze prawno-etnologiczne*³⁷, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza*, t. II, Lwów 1916 (pkt 3: *Przysięga na słońce u Greków i Rzymian*, s. 337-340). Wiele informacji dotyczących przysięgi znalazło się też w monografii W. J. Rzutkowskiego, *Zagadnienie przysięgi w starożytności*, Trzebinia 1939 (zwłaszcza Część szczegółowa: *Przysięga u Greków*, s. 39-74).

Wojskowością interesowali się S. Kara, *Podręcznik historii wojskowości powszechnej. Grecja i Macedonja*, Warszawa 1928, ss. 89 i Z. Zmigryder-Konopka, *Szyk taktyczny i ustroj państwowy*, «Filomata» 52/1933, s. 16-22. Ciężkozbroj-

---

ukazała się jako *Religia hellenizmu* (Religie Świata Antycznego, t. II), przeł. G. Piankówna, Warszawa 1925, ss. 254; tenże, *Hellenizm a judaizm*, cz. I (Religie Świata Antycznego, t. III, 1), Warszawa 1927, ss. 302 oraz *Hellenizm a judaizm*, cz. II (Religie Świata Antycznego, t. III, 2), Warszawa 1927, ss. 306; Sz. Szydelski, *Religia helleniska, Stary Testament i chrześcijaństwo. Krytyka poglądów prof. Zielińskiego*, «AK» 21.1/1928, s. 1-16; 21.2/1928, s. 105-135 i 21.3/1928, s. 227-247; tenże, *Hellenizm a judaizm*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17-20 września 1935 r.*, t. I: *Referaty*, Lwów 1935, s. 519-534; E. Stein, *Judaizm a hellenizm. Z powodu książki Prof. Tadeusza Zielińskiego p.t. „Hellenizm a Judaizm”*, Kraków 1929, ss. 55 (rec. K. Cieśliński, «AK» 25.3/1930, s. 300); tenże, *Hellenizm a judaizm*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17-20 września 1935 r.*, t. I: *Referaty*, Lwów 1935, s. 509-518.

³⁵ Rec. M. W., «Prąd» 10.4-5/1922, s. 114-116. Pojawiły się też tłumaczenia na języki obce: estoński – A. Oras, *Wana-Greeka usk*, red. P. Bauman, Tallinn 1924; francuski – A. Fichelle, *La religion de la Grèce antique*, Paris 1926 (rec.: Ch. E. Burnier, «RTP» 14.61/1926, s. 308-310; W. R. Halliday, «CR» 40.6/1926, s. 215-216; K. Latte, «Gnomon» 2.11/1926, s. 650-653; S. Reinach, «RA» 24/1926, s. 101; H. J. R., «JHS» 46/1926, s. 264; «RMI» 2.1-2/1926, s. 74-75 [b.n.a.]; E. Bignone, «RFIC» 55.1/1927, s. 95-97; B. Ryba, «LF» 54.1/1927, s. 41-47; P. Shorey, «CP» 22.2/1927, s. 228-230; A. Delatte, «RBPH» 7.2/1928, s. 713-715); angielski – G. R. Noyes, *The Religion of Ancient Greece. An Outline*, London 1926 (rec.: W. R. Halliday, «CR» 41.4/1927, s. 147; I. M. Linforth, «JRel.» 7.5-6/1927, s. 622-624; P. Shorey, «CP» 22.2/1927, s. 228-230; E. S. McCartney, «CJ» 23.4/1928, s. 306-310; J. Vürtheim, «Museum» 35/1928, szp. 98-99); czeski – K. Šimeček, *Náboženství starého Řecka*, Praha 1930.

³⁶ Por. też rec. tego autora w «PK» 4.4-7/1938, s. 16, [z:] M. Segre, *Osservazioni epigrafiche sulla vendità di sacerdozio*, «Rendiconti» 70.1/1937, s. 83-105.

³⁷ Rec. P. Dąbkowski, «PPiA» 42.12/1917, s. 551-553.

nym piechurom dedykowane zostały hasła encyklopedyczne – *Hopliti*: «WEPI», t. XXIX, Warszawa 1902, s. 339-341 (S. Drzażdżyński); «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 469; «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 626; «EW», t. III, Warszawa 1933, s. 429-430 i *Hoplita*: «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 560; «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 209; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 224.

Omówieniem zjawiska prostytucji w antycznej Grecji zajął się w części swojej rozprawy J. Lubecki, *Historja prostytucji w Starożytności i wśród Kościoła Chrześcijańskiego*, Warszawa 1900³⁸, s. 32-74. Krótkie uwagi dotyczące tej problematyki poczynił też J. Macko, *Prostytucja. Nierząd – handel „żywym towarem” – pornografja ze stanowiska historii, etyki, higieny i prawa*, wstęp napisał W. Chodźko, Warszawa 1927 (rozd. I: *Historja powszechna prostytucji. Starożytność. Grecja*, s. 3-5).

Ukazało się wiele opracowań o charakterze podręcznikowym poświęconych filozofii prawa: E. Krzymuski, *Historja filozofji prawa do połowy XIX wieku*³⁹, Kraków 1923 (cz. I: *Filozofja prawa w wiekach starożytnych*, rozdz. I: *Zawiązki filozofji prawa w Grecji*, s. 4-7; rozdz. II: *Sokrates*, s. 7-9; rozdz. III: *Platon*, s. 9-17; rozdz. IV: *Arystoteles*, s. 17-31; rozdz. V: *Subjektywiści ze szkoły Sokratesa*, s. 31-34; rozdz. VI: *Sceptycy i przejście filozofji greckiej do Rzymu*, s. 34-35); *Historja filozofji prawa według wykładów Prof. dra Jerzego Landego*, dz. II: *Historja filozofji prawa starożytności klasycznej*, Kraków 1930, s. 37-71 i Kraków 1935, s. 37-71; *Filozofja prawa*, cz. I: *Starożytność*. Według wykładów uniwersyteckich oprac. M. Galpern i M. Dajches, Wilno 1934, s. 6-122; *Filozofja prawa*. Skrypt w/g wykładów Dr. Wiktora Sukiennickiego Docenta i Zastępcy Profesora w r. akad. 1935/1936, cz. I: *Starożytność* (Wydawnictwo Akademickiego Koła Prawników Studentów USB), oprac. A. Magdziak, Wilno 1936, s. 1-92 i Wilno 1939, s. 1-100.

Wzmianki dotyczące poglądów starożytnych filozofów na temat istoty państwa i prawa znajdują się także w pracach: W. M. Kozłowski, *Historja filozofji*, cz. I: *Do końca XVIII wieku*, Warszawa 1904; G. H. Lewes, *Historja Filozofji starożytnej*, przekł. z ang. A. Dygasiński, Warszawa 1906, ss. 584; J. Bączek, *Zarys historii filozofii*, Warszawa 1909 (cz. I: *Filozofia grecka*, s. 16-67); W. Rubczyński, *Dzieje filozofii greckiej. Wykłady w półroczu zimowym 1910/11*, Kraków 1911, ss. 250; *Dzieje filozofii greckiej. Wykłady w półroczu letnim 1911*, Kraków 1911, ss. 557; *Dzieje filozofii greckiej. Wykłady w półroczu zimowym 1911/12*, Kraków 1912, ss. 496; W. Dzieduszycki, *Historja filozofii*, t. I:

---

³⁸ Zgodnie z opisem BN praca ukazała się ok. 1900 r. Wcześniej wydana została jako *Historja prostytucji w starożytności i wśród Kościoła chrześcijańskiego, według najnowszych badań i źródeł*, Warszawa 1878.

³⁹ Rec. A. Peretiatkowicz, «RPiE» 4.3/1924, s. 398.

*Filozofia starożytna*⁴⁰, Brody – Lwów 1914, ss. 513; S. Pawlicki, *Historia filozofii greckiej. Od Talesa do śmierci Arystotelesa*, t. II, Kraków 1903-1917, ss. 736; P. Janet, *Historia doktryn politycznych wraz z historią filozofii prawa*⁴¹, przeł. E. Rutkowska, przejrz. i uzup. doktrynami politycznymi XIX i XX w. A. Peretiatkiewicz, cz. I: *Od Sokratesa do Machiavellego*, Poznań 1923 (rozd. I: *Sokrates*, s. 1-13; rozdz. II: *Platon*, s. 14-53; rozdz. III: *Arystoteles*, s. 54-95); F. Klimke, *Institutiones historiae philosophiae*, vol. I, Roma 1923 (Aetas prima: *Philosophia graeco-romana seu praeparatio philosophiae perennis apud antiquos*, s. 13-80); W. Heinrich, *Zarys historii filozofii*, t. I, część pierwsza: *Filozofja grecka*, Warszawa 1925, ss. 206; W. F. Potempa, *Historia filozofii*, t. I, cz. I: *Filozofja starożytna*, a) *na Wschodzie*, b) *na Zachodzie od Talesa do Platona włącznie*⁴², Poznań – Włocławek 1926 (rozd. II: *Filozofja zachodnia*, s. 25-146); A. Stöckl, J. Weingärtner, *Historia filozofii w zarysie*, przekł. polski oprac. F. Kwiatkowski, Kraków 1927 (rozd. II: *Filozofja Zachodu*, s. 21-108); wyd. 2, Kraków 1928 (rozd. II: *Filozofja Zachodu*, s. 21-108); wyd. 3⁴³, Kraków 1930 (rozd. II: *Filozofja Zachodu*, s. 22-113); W. Gąsiorowski, *Historia filozofii*, Sandomierz 1928 (rozd.: *Filozofja grecka*, s. 1-98); *Historia filozofii*⁴⁴, z oryg. łac. przeł. F. Zbroja, t. I, Kraków 1929 (Epoka pierwsza: *Filozofja grecko-rzymska, albo przygotowanie filozofii wieczystej przez starożytnych*, s. 25-98); I. Myślicki, *Encyklopedia Filozofii*, cz. I: *Historia filozofii w trzech tomach*, t. I: *Filozofja ludów pierwotnych i narodów starożytnych*, Warszawa 1930 (§ 15: *Filozofja Greków pogańskich*, s. 112-205); W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. I: *Filozofja starożytna i średniowieczna*⁴⁵, Lwów 1931 (cz. I: *Filozofja starożytna*, s. 7-210); wyd. 2 niez., Lwów 1933; I. Dąmbska, *Zarys historii filozofii greckiej*⁴⁶ (Biblioteka Filomaty nr 14), Lwów 1935, ss. 248; G. Radbruch, *Zarys filozofii prawa*⁴⁷, przeł. Cz. Znamierowski, Warszawa – Kraków 1938, ss. 335.

Kilka uwag w kwestii rozważań filozofów greckich na temat pojęcia ustawy zawarł J. Kleinerman, *Ustawa*, «EPPPub.», t. II, Warszawa 1930, s. 1082-1083.

⁴⁰ Rec. A. Zieleńczyk, «Książka» 14.8-12/1914, s. 78-79.

⁴¹ Rec.: E. Till, «PPiA» 48/1923, s. 267; Cz. Znamierowski, «RPiE» 4.3/1924, s. 397-398.

⁴² Rec. H. Romanowski, «AK» 19.4/1927, s. 411-413.

⁴³ Rec. M. Klepacz, «PHom.» 9.1/1931, s. 77-78.

⁴⁴ Rec. K. Kowalski, «AK» 27.5/1931, s. 503-507 (dotyczy t. I-II).

⁴⁵ Rec.: J. Pastuszka, «AK» 27.2/1931, s. 190-193; A. Steuer, «CT» 12.1/1931, s. 124-126 (dotyczy t. I-II).

⁴⁶ Rec. B. Sobociński, «NK» 4.6/1937, s. 310-311.

⁴⁷ Rec.: S. Rosmarin, «GP» 15.9-10/1938, s. 650 i «PPiA» 63.3/1938, s. 200-203; «CS» 12.5/1938, s. 270 [b.n.a.]; «PP» 2.2/1938, s. 134-135 [b.n.a.]; Cz. Martyniak, «RPEiS» 19.3/1939, s. 543-547; R. Matuszewski, «WiŻ» 14.5/1939, s. 340-342.

Podjęmowano różne zagadnienia z zakresu filozofii prawa oraz historii idei politycznych⁴⁸: K. Krauz, *Ruch społeczny w starożytności*, «Głos» 18.21/1903, s. 336-337; 18.22/1903, s. 350-351; 18.24/1903, s. 381-384 i 18.26/1903, s. 416-418; E. Jarra, *Idea Państwa u Platona i jej dzieje*⁴⁹, Warszawa 1918, ss. 183 i *Jedność obywatelska w dziejach filozofii prawa*⁵⁰, Warszawa 1937 (rozdz. II: *Źródła klasyczne*, pkt A: *Grecja*, s. 7-23); A. Kurcyusz, *Państwo Platona*, «Świt» 2.4/1919, s. 16-21; I. Myślicki, *Ideologia demokracji w świetle historii filozofji*, «PHum.» 1.2-3/1922, s. 334-349; K. Chyliński, *Idea narodowa w starożytnej Grecji*, «KH» 37/1923, s. 24-37; S. Lenkowski, *Starożytne teorie państwa*, «WiŻ» 10.3/1935, s. 203-209 i 10.4/1935, s. 273-280, przedr., [w:] tenże, *Z życia i kultury antyku* (Biblioteka Filomaty nr 16), t. III, Lwów 1936, s. 318-348; W. Ziomkowski, *Prawo siły u Platona*, «Filomata» 103/1938, s. 75-85.

Pojawiły się opracowania, w których podjęto tematykę socjalizmu⁵¹: *Socjalizm Platona (Odczyt Prof. dra X. Stefana Pawlickiego)*, «Czas» 54.61/1901, wyd. wieczorne, s. 3; *O socjaliźmie Platona*, «GN» 9.61/1901, s. 2-3 [b.n.a.]

Teorię Arystotelesa⁵² odnoszącą się do podziału form państwowych zarysował Z. Cybichowski, *Ustroje państwowe*, «EPPPub.», t. II, Warszawa 1930, s. 1095. Artykuł pióra S. J. Lewińskiego, *Spuścizna starożytności*, «Ekonomista» 30/1930, s. 9-33, którego przedmiotem stał się rozwój myśli ekonomicznej Arystotelesa, od średniowiecza aż do czasów nowożytnych, omówił autor ukrywający się pod inicjałami J. B., «RDSiG» 1/1931, s. 179-180.

Stanowiska etyczne Arystotelesa przybliżał W. Tatarkiewicz, *Trzy etyki Arystotelesa*, «PF» 36.1-2/1933, s. 13-25.

Dzieło L. Lachance, *Le concept de droit selon Aristote et S. Thomas*, Paris 1933, zrecenzował J. Jaglarz, «CT» 16.1/1935, s. 119-121.

Kilka uwag do rozprawy A. Menzela, *Griechische Soziologie*, «SKAW» 216.1/1936, s. 1-199, poruszającej m.in. kwestię badań myślicieli greckich nad istotą państwa, skreślił J. Szreter, «PK» 4.4-7/1938, s. 149-151.

Idealem obywatela zajmował się T. Sinko, *Doskonaty Grek i Rzymianin*, Lwów 1939 (rozdz. *Anér kalós kagathós*, s. 8-45).

---

⁴⁸ Por. też notę E. Barwińskiego, «KH» 19.1/1905, s. 158, [z:] J. Kaerst, *Die antike Idee Oekumene in ihrer politischen und kulturellen Bedeutung*, Leipzig 1903.

⁴⁹ Rec. W. Witwicki, «RF» 5.7-8/1920, s. 126-128.

⁵⁰ Rec. A. Peretiatkowicz, «RPEiS» 19.3/1939, s. 543.

⁵¹ Por. też notę W. Jankowskiego, «KH» 16/1902, s. 351, [z:] R. Pöhlmann, *Geschichte des antiken Kommunismus und Socialismus*, Bd. II, München 1901.

⁵² Por. też rec. A. Gieysztor, «PK» 3.1-4/1937, s. 211-212, [z:] W. Gebauer, *Die Aufnahme der Politik des Aristoteles und die naturrechtliche Begründung des Staates durch Thomas von Aquino*, «VSW» 29.2/1936, s. 137-160.

Ukazało się też kilka prac poświęconych logice: W. Lutosławski, *The Origin and Growth of Plato's Logic. With an Account of Plato's Style and of the Chronology of his Writings*⁵³, London 1905, ss. 547; J. Łukasiewicz⁵⁴, *O zasadzie sprzeczności u Arystotelesa*⁵⁵, Kraków 1910, ss. 210; (streszcz.), *Über den Satz des Widerspruchs bei Aristoteles*, «BIAC» 1-2/1910, s. 15-38; *Z historii logiki zdań*, «PF» 37.4/1934, s. 417-437 (artykuł ukazał się także w jęz. niem. pt. *Zur Geschichte der Ausfagenlogik*, «Erkenntnis» 5/1935, s. 111-131); S. Domińczak, *Les jugements modaux chez Aristote et les scolastiques*⁵⁶, Louvain 1923, ss. 121; J. Salamucha, *Pojęcie dedukcji u Arystotelesa i św. Tomasza z Akwinu. Studium historyczno-krytyczne*⁵⁷ («WST» 2/1930), ss. 130; I. M. Bocheński, *Elementa logicae Graecae*, Roma 1937, ss. 122; *Z historii logiki zdań modalnych*⁵⁸, Lwów 1938 (rozdz. II: *Arystoteles*, s. 23-44); T. Czeżowski, *Arystoteles teoria zdań modalnych*, «PF» 39.3/1936, s. 232-241. Bohdan Kieszkowski omówił na łamach «PF» 36.1-2/1933, s. 162-163, opracowania G. Calogero poświęcone starożytnej logice: *I fondamenti della logica Aristotelica*, Firenze 1927; *Einleitung zur Geschichte der Antiken Logik*, «Logos» 20/1931, s. 414-429 i *Studi sull'eleatismo*, Roma 1932. Jan Salamucha skreślił zaś w «PF» 36.3/1933, s. 291-294, uwagi do pracy A. Beckera, *Die Aristotelische Theorie der Möglichkeitsschlüsse. Eine logisch-philologische Untersuchung der Kapitel 13-22 von Aristoteles Analytica priora I*, Berlin 1933.

---

⁵³ Był to przedruk publikacji wydanej pierwotnie w Londynie w 1897 r.

⁵⁴ Por. też *Z dziejów logiki starożytnej*, «RF» 13.1-4/1935, s. 46.

⁵⁵ Rec.: M. Borowski, «RF» 1.3/1911, s. 42-43; F. Kierski, «Książka» 11.8/1911, s. 330-331.

⁵⁶ Rec. Z. Zawirski, «RF» 9.6-8/1925, s. 92-94.

⁵⁷ Rec.: K. Kowalski, «CT» 12.2-3/1931, s. 265-270; P. Siwek, «PPow.» 1930/1931, s. 117-118; A. Jankowski, «AK» 29.1/1932, s. 80-84.

⁵⁸ Rec. J. Salamucha, «KF» 15.2/1938, s. 184-186.

ROZDZIAŁ VI
PRAWO RZYMSKIE

Prawo rzymskie, wraz z filozofią grecką i chrześcijaństwem, stanowi jedną z tych dziedzin kultury antycznej, które wywarły szczególnie wpływ na kształtowanie się duchowego i kulturalnego oblicza Europy¹. Jest ono również pomnikiem wiedzy oraz kultury prawnej o nieprzemijającej wartości, który od wieków „stoi samotnie na wyżynach swej wielkości”².

Termin „prawo rzymskie” posiada wiele znaczeń³. Najczęściej jednak rozumiany jest jako prawo starożytnego Rzymu, które rozwijało się i obowiązywało od legendarnej daty jego założenia w 753 r. przed Chr., aż do śmierci Justyniana I Wielkiego w 565 r. n.e. Zasadą tego panującego w cesarstwie wschodniorzymskim władcy było przeprowadzenie w latach 528-534 n.e. dzieła skodyfikowania prawa rzymskiego, co stanowiło podsumowanie dorobku rzymskiej myśli prawniczej.

W swojej wielowiekowej historii *ius Romanum* podlegało różnym przeobrażeniom. Uwzględniając różne fazy jego rozwoju, w literaturze wyróżnia się: okres prawa archaicznego (od początków Rzymu do połowy III w. p.n.e., tj. do początku wojen punickich); okres prawa przedklasycznego (od połowy III w. p.n.e. do końca republiki, czyli 27 r. p.n.e.); okres prawa klasycznego (od początku pryncypatu do 235 r. n.e., tj. do końca panowania dynastii Sewerów); okres prawa poklasycznego (od 235 r. n.e. do śmierci cesarza Justyniana w 565 r. n.e.) z wyodrębnieniem w nim podokresu prawa justyniańskiego, przypadającego na panowanie tego władcy w latach 527-565 r. n.e.

Dzieje prawa rzymskiego nie kończą się jednak z chwilą śmierci Justyniana. Prawo to przeżyło bowiem istnienie państwa oraz realia społeczno-gospodarcze, w których kiedyś powstało. *Ius Romanum* obowiązywało nieprzerwanie przez dwadzieścia dwa wieki, od założenia Rzymu w 753 r. przed Chr., poprzez upadek cesarstwa zachodniorzymskiego w 476 r. n.e., aż do końca istnienia cesarstwa bizantyńskiego w 1453 r. Wywarło ono wpływ na tworzenie regulacji prawnych w średniowiecznej Europie oraz na nowożytne systemy prawne. Jako prawo recypowane stosowane było nie tylko na znacznych obszarach Europy, ale także w wielu miejscach poza nią. Tradycja i elementy prawa rzymskiego przeniknęły również do kultur prawnych tych państw, w których nie doszło do jego recepcji⁴. Pamiętać trzeba także o oddziaływaniu prawa rzymskiego na Kościół rzymsko-

---

¹ H. Kupiszewski, *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988, s. 16.

² S. Grzybowski, *Dzieje prawa. Opowieść, refleksje, rozważania*, Wrocław 1981, s. 69.

³ Szerzej na ten temat por. W. Wołodkiewicz, *Europa i prawo rzymskie. Szkice z historii europejskiej kultury prawnej*, Warszawa 2009, s. 23-24.

⁴ Por. G. Hamza, *Origine e sviluppo degli ordinamenti giusprivatistici moderni in base alla tradizione del diritto romano*, Santiago de Compostela 2013.

katolicki i jego porządek prawny w rozwoju historycznym⁵. Co więcej, jak trafnie zauważa M. Kuryłowicz⁶, tradycja romanistyczna nie ogranicza się tylko do zjawisk jurydycznych, ale jest też składnikiem zjawisk kulturowych i cywilizacyjnych wielu narodów. Bez przesady można zatem powiedzieć, że prawo rzymskie weszło na trwałe do ogólnoludzkiego dziedzictwa kulturowego. Od stuleci prawo to jest wykładane adeptom sztuki prawniczej, stanowiąc ważny element w procesie ich edukacji. Współcześnie obecność prawa rzymskiego w programach nauczania odnotować można w licznych ośrodkach akademickich rozsianych po różnych miejscach świata.

Ilość opracowań zebrana w niniejszym rozdziale zdecydowanie przewyższa poprzednie części pracy, stąd zebrany materiał podzielony został na kilkanaście jednostek tematycznych. Podział ten nawiązuje w zasadniczy sposób do systematyki wcześniejszych publikacji tego rodzaju, które wyszły spod piór J. Sondla i M. Zabłockiej⁷. Dorobek polskich badaczy zajmujących się prawem rzymskim przedstawiono w następującej kolejności: 1. Dzieła ogólne; 2. Podręczniki i skrypty; 3. Wydawnictwa pomocnicze; 4. Historia źródeł do Justyniana; 5. Ochrona praw prywatnych; 6. Prawo osobowe i czynności prawne; 7. Prawo rodzinne; 8. Prawo rzeczowe; 9. Zobowiązania; 10. Prawo spadkowe; 11. Prawo karne i proces karny; 12. Prawo publiczne; 13. Filozofia prawa, metodologia i doktryny politycznoprawne; 14. Prawo rzymskie po śmierci Justyniana; 15. Znaczenie prawa rzymskiego; 16. Postacie i dorobek naukowy romanistów.

---

⁵ Szerzej na ten temat por. A. Dębiński, *Kościół i prawo rzymskie*, wyd. 2, Lublin 2008 (praca ukazała się także w jęz. ang. pt. *Church and Roman law*, tł. K. Szulga, Lublin 2010).

⁶ Por. *Prawa antyczne. Wykłady...*, s. 172.

⁷ Por. opracowania tych autorów wymienione na s. 23.

1. DZIEŁA OGÓLNE

Podstawowe wiadomości o prawie starożytnego Rzymu zamieszczone były w formie haseł encyklopedycznych: *Prawo rzymskie*: «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 556-557; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 662-663; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 555; *Rzymskie prawo*: «EPO», t. XIII, Warszawa 1902, s. 229-230; «EPG», t. XV, Kraków 1932, s. 179; «ES», t. II, Warszawa 1939, szp. 447-448. Odnotować należy hasła przygotowane dla «WEPI» przez S. Kutrzebę, które znalazły się w t. XXXIII, Warszawa 1903: *Jus civile*, s. 230; *Jus gentium*, s. 233; *Jus honorarium*, s. 233; *Jus naturale*, s. 233; *Jus praetorium*, s. 234.

Jeśli chodzi o prace ściśle prawnicze, mające ogólny charakter, to w pierwszym rzędzie wymienić trzeba studium R. Taubenschlaga, *Das römische Privatrecht zur Zeit Diokletian's*⁸, «BIAP» 1919-1920, II partie, s. 141-281 i (streszcz.), *Prawo rzymskie w epoce Dioklecjana*, «SPAU» 25.10/1920, s. 12.

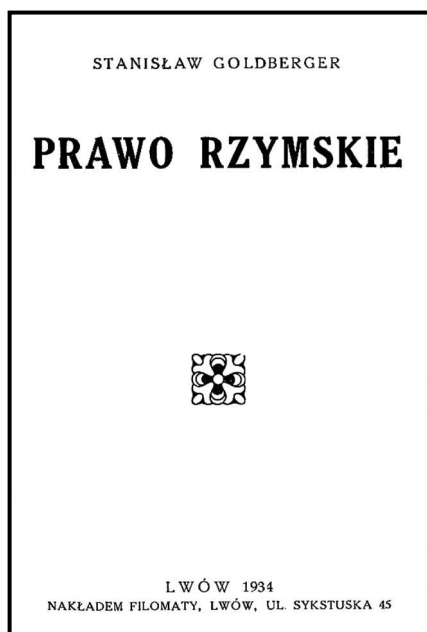

Rafał Taubenschlag planował też wydanie obszernego dzieła *Prawo w pismach Ojców Kościoła*, traktującego o prawie w literaturze patrystycznej. Drukiem ogłoszone zostały jednak tylko streszczenia zawierające rezultaty prac przygotowawczych do wspomnianej monografii: *Prawo w pismach Ojców Kościoła*.

⁸ Rec.: P. De Francisci, «BIDR» 33.1-3/1923, s. 248-255; E. Albertario, «AG» 92.1/1924, s. 104-107; E. Weiss, «LZ» 75.8/1924, szp. 710; noty: P. M. Meyer, «ZSS RA» 44/1924, s. 584; L. Wenger, «AP» 9.1-2/1930, s. 118.

ła, cz. I: *Prawo rzymskie, greckie i hebrajskie w pismach Nowego Testamentu*, «SAU» 23.9/1918, s. 9-12; cz. II: *Prawo w pismach Ojców apostołskich*, tamże, 24.3/1919, s. 13-14; cz. III: *Prawo w literaturze apologetycznej II wieku*, tamże, 24.9/1919, s. 6.

Przywołać trzeba oryginalne, choć bardzo syntetyczne opracowanie adwokata z Nowego Sącza – S. Goldbergera, *Prawo rzymskie* (Biblioteczka Filomaty nr 9), Lwów 1934, ss. 62. Autor podzielił swoją pracę na kilka części: I. *Historja prawa rzymskiego*; II. *Prawo familijne*; III. *Prawo spadkowe*; IV. *Prawo rzeczowe*; V. *Zobowiązania*; VI. *Kwestja niewolnictwa w Rzymie* i VII. *Zakończenie*, w którym to przeczytać można, że: „Prawo rzymskie, owa niedoścignięta, pełna genjuszu, skarbnica myśli prawniczej żyje wciąż w prawach państw o wszystkich, nawet biegunowo różnych, ustrojach społecznych! Bo myśl genialna pozostaje taką nawet po dziejowych przewrotach. Prawa rzymskiego nie zmoże żadna siła, *nec ignis, nec poterit ferrum, nec edax abolere vetustas*. Trwać będzie ono zawsze i żyć dawnym życiem w nowych pokoleniach”, s. 60.

Wspomnieć należy niepublikowaną rozprawę doktorską Kurta E. Holzera, *Prawo rzymskie w życiorysach cesarskich Swetoniusza*, Kraków 1938, ss. 93, która znajduje się w AUJ.

W roku 1903 Wydział Prawa i Administracji UJ wspólnie z Towarzystwem Prawniczym i Ekonomicznym w Krakowie poświęcił cały rocznik «CPiE» badaczowi prawa rzymskiego F. Zollowi starszemu celem uczczenia 40-letniej dzia-

łałości profesorskiej uczonego. Odniesienia do prawa starożytnego Rzymu znajdują się jednak tylko na kilku stronach artykułu S. Wróblewskiego, *Podstawienie powiernicze*, s. 494-534.

Ukazała się również publikacja dedykowana lwowskiemu romaniście L. Pinińskiemu, *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. I-II, Lwów 1936, ss. 454 i ss. 450. Do prawa rzymskiego i jego historii odnoszą się opracowania: F. Bossowski, *Das römische Recht und die vergleichende Rechtswissenschaft (Betrachtung einzelner Rechtsinstitute)*, t. I, s. 99-112; E. Gintowt, *Czy z przekazanych w Digestach rozstrzygnąć konkurencji w obrębie prawa interdiktalnego można wysnuć wniosek o charakterze iudiciorum ex interdicto?*, t. I, s. 313-319; I. Koschembahr-Łyskowski, *Uwzględnienie przez sędziego zwyczajów obrotu w prawie klasycznym rzymskim*, t. II, s. 1-8; Z. Lisowski, *Zamoyski czy Sigonius (Notatka bibliograficzna)*, t. II, s. 57-86; B. Łapicki, *Misericordia w prawie rzymskim*, t. II, s. 117-131; W. Osuchowski, *Znaczenie doktryny Aristona dla ochrony umów synallagmatycznych w prawie rzymskim*, t. II, s. 147-161; J. Rafacz, *Z dziejów prawa rzymskiego w Polsce*, t. II, s. 197-200.

Na łamach «CPiE» 9/1908, s. 487-497, F. Zoll starszy podzielił się obserwacjami na temat artykułów z prawa rzymskiego zamieszczonych w publikacji wydanej dla uczczenia 75. rocznicy urodzin H. Fittinga, profesora Uniwersytetu w Halle, *Mélanges Fitting. LXXV-e anniversaire M. Le Professeur Hermann Fitting*, red. E. Meynial, t. I-II, Montpellier 1907-1908. Wśród omówionych opracowań tomu pierwszego⁹ znalazły się: Ch. Appleton, *La loi „ex parte” et la IVe leçon de Dumoulin à Dôle*, s. 488-489; A. Audibert, *L’expression „civilis in factum”, son caractère byzantin*, s. 489; R. Altamira, *Les lacunes de l’histoire du droit romain en Espagne*, s. 489; R. Caillemer, *Un fragment de „positiones” en cour d’église dans la seconde moitié du XIII-e siècle*, s. 490-491; É. Chénon, *Le droit romain à la Curia Regis de Philippe-Auguste à Philippe le Bel*, s. 491; G. Cornil, *La protection possessoire dans les leges romanae barbarorum*, s. 491-492; J. Duquesne, *La contexture générale de la cautio iudicatum solvi*, s. 492; J. Flach, *Le droit romain dans les chartes du IX-e au XI-e siècle en France*, s. 492-493; É. Jobbé-Duval, *La nature de la „querela inofficiosi testamenti” selon les jurisconsultes byzantins*, s. 493-494; M. Conrat, *Zur Kultur des römischen Rechts im Westen des römischen Reichs im vierten und fünften Jahrhundert nach Christi*, s. 494; C. Arnò, *Di una interpolazione certa nella c. 4 de periculo et commodo rei venditae (Cod. 4, 48)*, s. 494; E. Besta, *Le glosse di Montepandone e di Pesaro al Codice giustiniano*, s. 494-495; F. Brandileone, *La „stipulatio” nelle carte italiane del medio evo*, s. 495; B. Brugi, *Hereditatis petitio de inofficioso secondo i contemporanei di Giustiniano*, s. 495; L. Chiappelli,

⁹ F. Zoll starszy nie omawia opracowań, które znalazły się w tomie drugim, podaje tylko ich tytuły i autorów.

Frammenti del Digesto ed una raccolta di difinizioni in una collezione canonica de principio del secolo XII, s. 495; F. Ciccaglione, *Il diritto romano nelle consuetudini delle città di Sicilia*, s. 495; P. Del Giudice, *Sulla questione della unità o dualità del diritto in Italia sotto la dominazione ostrogota*, s. 495-496; A. J. Carlyle, *The Theory of the Source of Political Authority, in the Mediaeval Civilians to the Time of Accursius*, s. 496; E. C. Clark, *Ius and Lex*, s. 496.

Na kartach «ZPRG» 38.1/1911, s. 283-292 i «PPiA» 37.4/1912, s. 310-324, A. Berger zrecenzował książkę pamiątkową opublikowaną z okazji 30-lecia pracy naukowej włoskiego romanisty B. Brugiego, *Studi in onore di Biagio Brugi nel XXX anno del suo insegnamento*, Palermo 1910. Polski uczony omówił szerzej kilka artykułów, które znalazły się w części poświęconej prawu rzymskiemu: C. Fadda, *Consortium, collegia magistratum, communio*, s. 311-312; C. Arnò, *La costituzione ultima del codice de periculo et commodo rei venditae (Cod. 4, 48, 6)*, s. 312-313; S. Riccobono, *Vaticana Fragmenta 70¹. Instrumentum fundi rinnegazione delle pertinenze immobili*, s. 313-314; V. Arangio-Ruiz, *Per la classificazione delle servitù di passaggio*, s. 314-315; S. Solazzi, *Peculio e „in rem versio” nel diritto classico*, s. 316; H. Fitting, *L. 1 § 9, 10 D. de vi, XLIII, 16*, s. 316-317; S. Perozzi, *Circa il limite della cognazione in Roma*, s. 317; F. Degni, *Le belle arti nella vita e nel diritto di Roma*, s. 317-319; G. Baviera, *Il valore dell' „exaequatio legibus” dei „plebiscita”*, s. 319; F. Messina Vitrano, *Il fr. 31 „de legibus” 1, 3*, s. 319-320; J. Binder, *Der justinianische Litteralkontrakt*, s. 320-322; G. Segrè, *Miscellanea esegetica (Fr. 38 § 1 D. 22, 1; Fr. 18 D. 21, 2; Fr. 50 § 1 D. 5, 3; § 2 I. 4, 6 [unus casus])*, s. 322.

Spod pióra A. Bergera, «KV» 52.1-2/1914, s. 74-147, wyszły również obszernie uwagi do książki pamiątkowej, jaką z okazji 60. rocznicy urodzin otrzymał Paul F. Girard, profesor prawa rzymskiego na Uniwersytecie w Paryżu, *Mélanges P. F. Girard. Études de droit romain dédiées à Mr. P. F. Girard, Professeur de droit romain à l'université de Paris à l'occasion du 60-e anniversaire de sa naissance*, t. I-II, Paris 1912.

Spośród licznych artykułów, które wypełniły tom pierwszy, absolwent Uniwersytetu Lwowskiego związłym komentarzem opatrzył następujące: Ch. Appleton, *Questio Domitiana, Responsum Celsinum*, s. 76-77; C. Arno, *Textura*, s. 77; A. Audibert, *Formules sans intention (action d'injures)*, s. 77-81; G. Baviera, *Concetto e limiti dell'influenza del Cristianesimo sul diritto romano*, s. 81-83; P. Bonfante, *La vera data di un testo di Calpurnio Siculo e il concetto romano del tesoro*, s. 83; B. Brugi, *Dell'azione sussidiaria in Teofilo I, 24, 2*, s. 84-85; E. Champeaux, *Le prétendu principe de simplicité des anciens actes juridiques romains et la gage*, s. 85-86; P. Collinet, *La tradition des servitudes dans le droit de Justinien*, s. 86-88; G. Cornil, *Debitum et obligation. Recherches sur la formation de la notion de l'obligation romain*, s. 88-91; L. Debray, *Contribution à l'étude de la loi Plaetoria relative à la protection du mineur de vingt-cinq ans*,

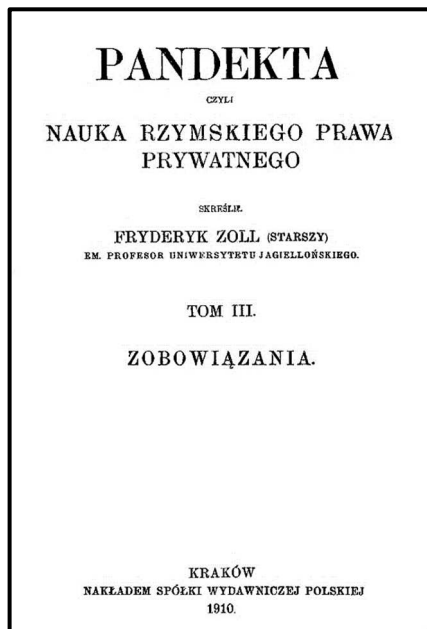
s. 91-92; J. Declareuil, *Paternité et filiation. Contribution à l'histoire de la famille legale à Rome*, s. 92-93; F. Desserteaux, *Les transformations d'une controverse (rapports de l'accessio personae et de la capitis deminutio)*, s. 93-96; J. Duquesne, *Donatio, Delegatio, Condictio*, s. 96-98; H. Erman, *Pignus hypothecave*, s. 98-101; A. Esmein, *Decem faciunt populum*, s. 101-102; O. Gradenwitz, *Zu den Zwölftafeln*, s. 102-104; N. Herzen, *Les produits de la chose et le possesseur de bonne foi*, s. 104-108; P. Huvelin, *Sur un texte d'Alfernus Varus (D. 9, 2, fr. 52, 1)*, s. 108; F. Kniep, *Zum römischen Konkursverfahren*, s. 108-109.

Z opracowań, które złożyły się na tom drugi, analizie A. Bergera poddane zaś zostały: H. Krüger, *Die cautio Muciana*, s. 109-110; P. Krüger, *Die Einwirkung der notae iuris aus sehlerhafte Überlieferung der Juristenhandschriften*, s. 110-111; B. Kübler, *Über eine Stelle aus der Rede des Cicero für den Caecina*, s. 111; O. Lenel, *Die Aktivlegitimation beim interdictum quod legatorum*, s. 111-112; R. Leonhard, *Die actio de incerta quantitate*, s. 112-114; C. Longo, *Sulla natura della merces nella locatio-conductio*, s. 114-117; P. Lotmar, *Lex Iulia de adulteriis und incestum*, s. 117-121; S. Di Marzo, *Sopra alcuni casi di revoca dei fedecomessi*, s. 121-122; G. May, *Observations sur les actions arbitraires*, s. 122-125; R. von Mayr, *Das sacramentum der legis actio*, s. 125-127; L. Mitteis, *Über den Ausdruck „potentiores“ in den Digesten*, s. 128; P. Moriaud, *Du consentement du père de famille au mariage en droit classique*, s. 128-130; J. C. Naber, *De in rem actione legitima et per sponsionem*, s. 130; G. Pacchioni, *Nexum. Impressioni e reminiscenze*, s. 130-131; M. Pampaloni, *La nuda proprietà nella dottrina dei legati*, s. 131-132; S. Perozzi, *Un paragone in materia di comproprietà*, s. 132-136; S. Riccobono, *La c. 1 Cod. de donationibus VII, 53 e la forma delle donazioni a personae exceptae*, s. 136-137; R. Saleilles, *L'organisation juridique de premières communautés chrétiennes*, s. 137-140; G. Segrè, *La denominazione di actio confessoria in particolare per la rivendicazione dell'usufrutto e delle servitù*, s. 140-142; L. Wenger, *Das römische Recht an den deutschen Universitäten*, s. 143; M. Wlassak, *„Ea res agatur“*, s. 143-145; A. Zocco-Rosa, *I risultati d'una nuova Palingenesia delle Istituzioni di Giustiniano*, s. 145-146.

Pojawienie się rozprawy J. Declareuila, *Rome et l'organisation du droit (L'évolution de l'Humanité nr 19)*, Paris 1924, odnotował K. Zakrzewski, «KK» 1.1/1927, s. 71. Mieczysław Kowadło zreferował na łamach «PK» 3.1-4/1937, s. 186-189, publikację *Quelques problèmes du très ancien droit romain (Essai de solutions sociologiques)*, Paris 1934, której autorem jest H. Lévy-Bruhl. Zawartość opracowania *Gli studi romani nel mondo*, vol. III, Roma 1936, omówił zaś W. Osuchowski, «PPiA» 62/1937, s. 129-130.

2. PODRĘCZNIKI I SKRYPTY

Pierwszymi polskimi publikacjami, które obejmowały całościowy wykład prawa rzymskiego były opracowania F. Zolla starszego. Przez wiele lat to właśnie one służyły ogromnym rzeszom studentów za podstawowe pomoce dydaktyczne w zakresie poznania prawa starożytnego Rzymu. Dziełem krakowskiego lumina-rza nauki, które zyskało sobie miano monumentalnego, były *Pandekta, czyli Nauka rzymskiego prawa prywatnego*. Na początku XX stulecia pojawiły się kolejne wydania powstałych jeszcze przed końcem XIX wieku prac, a mianowicie: t. I: *Część ogólna w połączeniu z historią źródeł prawa rzymskiego*¹⁰, wyd. 2, Kraków 1906, ss. 534; wyd. 3: *Część ogólna w połączeniu z historią źródeł prawa prywatnego i historią procesu cywilnego*¹¹, Kraków 1914, ss. 577; t. II: *Prawo rzeczowe*¹², wyd. 2, Kraków 1913, ss. 313. Po raz pierwszy na rynku wydawniczym ukazał się natomiast t. III: *Zobowiązania*¹³, Kraków 1910, ss. 320. Warto wspomnieć, że już pod koniec 1918 r. nakłady wszystkich tomów zostały wyczerpane.

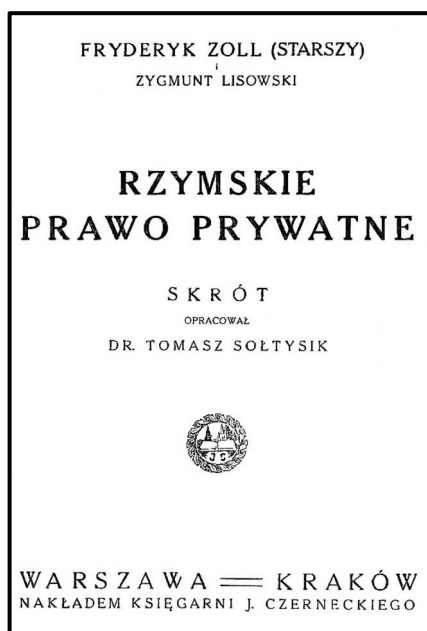
¹⁰ Rec. A. Berger, «PPiA» 32.5/1907, s. 420-426.

¹¹ Nota R. Longchamps de Bérier, «PPiA» 41.1-3/1916, s. 171-172.

¹² Rec.: A. Berger, «PPiA» 38.3/1913, s. 235-239; S. Posner, «TP» ser. 2, 2.2/1913, s. 158-160.

¹³ Rec. A. Berger, «PPiA» 36.4/1911, s. 307-309; nota S. Posner, «Książka» 11.10/1911, s. 410.

Następne wydania *Pandektów* ogłaszane były drukiem już po śmierci F. Zolla starszego, nakładem księgarni J. Czerneckiego w Warszawie – Krakowie w 1920 r.: *Rzymskie prawo prywatne (Pandekta)*, t. I: *Historja prawodawstwa rzymskiego. Część I: Historja organów prawodawczych w państwie rzymskiem (w krótkim streszczeniu); Część II: Historja źródeł rzymskiego prawa prywatnego*, wyd. 4, ss. 143; *Rzymskie prawo prywatne (Pandekta)*, t. II A: *Część ogólna*, wyd. 4, ss. 127; *Rzymskie prawo prywatne (Pandekta)*, t. III A: *Prawo rzeczowe*, wyd. 4, ss. 102; *Rzymskie prawo prywatne (Pandekta)*, t. IV A: *Zobowiązania*¹⁴, wyd. 2, ss. 105; *Rzymskie prawo prywatne (Pandekta)*, t. V A: *Prawo rodzinne i spadkowe*¹⁵, który opracował (s. 1-79) i uzupełnił (s. 80-164) Z. Lisowski. Po upływie kilku lat, dzięki staraniom T. Sołtysika, dostępne były również skróty przywołanych powyżej tomów, a więc: t. I: *Źródła rzymskiego prawa prywatnego*, Warszawa – Kraków 1923, ss. 16; t. II: *Część ogólna*, Warszawa – Kraków 1923, ss. 74; t. III: *Prawo rzeczowe*, Warszawa – Kraków 1923, ss. 64; t. IV: *Zobowiązania*, Warszawa – Kraków 1923, ss. 79. Zawartość wszystkich skróconych wydań, wraz z tomem piątym *Pandektów*, znalazła się w publikacji: F. Zoll (starszy), Z. Lisowski, *Rzymskie prawo prywatne. Skróty*¹⁶, oprac. dr T. Sołtysik, Warszawa – Kraków 1923, ss. 332.

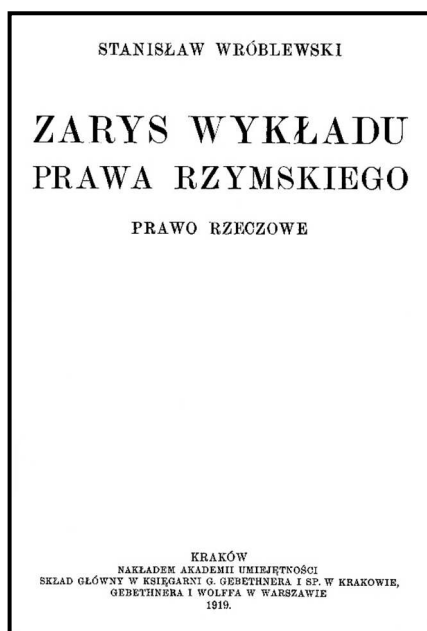

¹⁴ Nota R. Longchamps de Bérier do t. I-IV A, «PPiA» 45/1920, s. 312.

¹⁵ Nota R. Longchamps de Bérier, «PPiA» 47.4-6/1922, s. 165.

¹⁶ Nota R. Longchamps de Bérier, «PPiA» 49.1-3/1924, s. 89.

W roku 1916 ukazał się w Krakowie *Zarys wykładu prawa rzymskiego*, t. I: *Historia stosunków wewnętrznych Rzymu i źródeł prawa. Losy prawa rzymskiego po śmierci Justyniana. Nauki ogólne rzymskiego prawa prywatnego*¹⁷, ss. 531, którego autorem był S. Wróblewski. Trzy lata później spod pióra tego znakomitego prawnika wyszedł t. II: *Zarys wykładu prawa rzymskiego. Prawo rzeczowe*, Kraków 1919, ss. 200. Niestety, świetnie zapowiadająca się próba kompleksowego opracowania prawa starożytnych Rzymian nie została doprowadzona do końca. Prawdopodobnie wpływ na taki stan rzeczy miało zaangażowanie się S. Wróblewskiego w prace Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej.

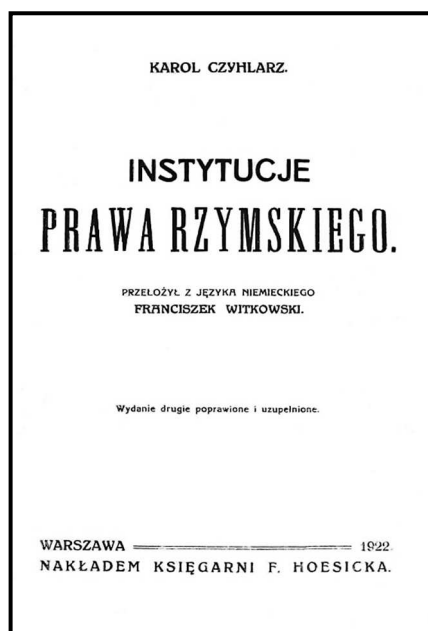

Wspomnieć również należy, że wybitny polski uczyony L. Petrażycki, jeszcze jako student Uniwersytetu Kijowskiego, dokonał w latach 1888-1889 przekładu na język rosyjski dzieła *Pandekten*, autorstwa prof. Uniwersytetu w Bonn J. Barona. Na początku XX wieku na rynku księgarskim pojawiło się już 3. wydanie pracy *Система римскаго гражданского права*, uwzględniające zmiany zawarte w 9. niem. edycji, Leipzig 1896. Złożyły się na nią następujące części: Выпускъ первый, Книга I: *Общая часть*, С. Петербургъ 1909, ss. 250; Выпускъ второй, Книга II: *Владѣніе*. Книга III: *Вещныя права*, С. Петербургъ 1908, ss. 174; Выпускъ третий, Книга IV: *Обязательственное право*, С. Петербургъ 1910, ss. 272; Выпускъ четвертый, Книга V: *Семейственное право*. Книга VI: *Наслѣдственное право. Предметный указатель*, С. Петербургъ 1908, ss. 244.

¹⁷ Rec. R. Kuratów, «GSW» 44.30/1916, s. 355; nota R. Longchamps de Bérier, «PPIA» 41.1-3/1916, s. 172.

Odzyskanie w 1918 r. niepodległości przez Państwo polskie po 123 latach zaborów otworzyło zupełnie nowe możliwości funkcjonowania dla wyższych uczelni. Do ośrodków akademickich kształcących prawników w Krakowie, Lwowie i Warszawie dołączyły po wojnie kolejne w Lublinie, Poznaniu i Wilnie. Uczelnie te rozpoczynały dopiero swoją aktywność na polu dydaktyczno-naukowym. Wraz z działalnością wydziałów prawa odżywać zaczęło także zainteresowanie i prawem rzymskim. Jedną z pilniejszych potrzeb było oddanie do rąk studentów podręczników, które pozwoliłyby im na należyte przygotowanie się do egzaminu z tego przedmiotu.

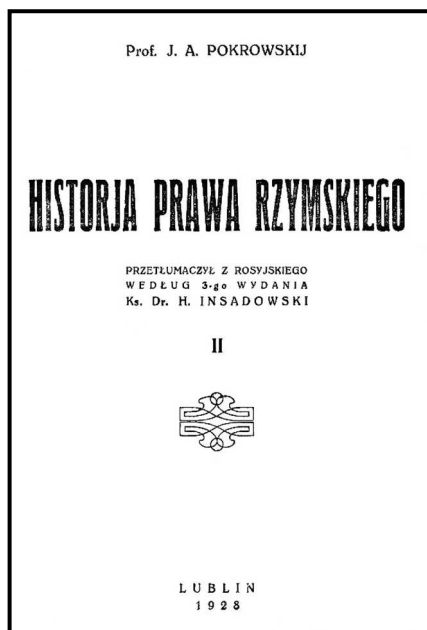
Konieczność w miarę szybkiego dostarczenia licznemu gronu słuchaczy wydziałów prawniczych opracowań traktujących o prawie antycznego Rzymu spowodowała, że w wielu ośrodkach akademickich studenci korzystali z tłumaczeń prac zagranicznych autorów. Franciszek Witkowski dokonał przekładu dzieła K. Czyhlarza, *Lehrbuch der Institutionen des römischen Rechtes*, 9. und 10. Aufl., Wien – Leipzig 1908, które w jęz. polskim ukazało się jako *Instytucje prawa rzymskiego*, wyd. 1, Lwów 1920, ss. 410 i wyd. 2¹⁸, Warszawa 1922, ss. 544. Staraniem R. Taubenschläga i W. Kozubskiego opublikowana została praca *Instytucje, historia i system rzymskiego prawa prywatnego*¹⁹, Warszawa 1925, ss. 754. Było to tłumaczenie 17. już wydania podręcznika R. Sohma, *Institutionen, Geschichte und System des römischen Privatrechts*, Leipzig 1917, które opracowali L. Mitteis i L. Wenger.

¹⁸ Rec. Z. Lisowski, «RPiE» 3.4/1923, s. 633-636.

¹⁹ Rec.: Z. Lisowski, «RPEiS» 5.4/1925, s. 1053-1055; R. Longchamps de Brier, «PPIA» 50.4-6/1925, s. 172-173; nota, «Palestra» 2.2/1925, s. 640 [b.n.a.]

Henryk Insadowski, wykładający prawo starożytnych Rzymian w murach Uniwersytetu Lubelskiego (od 1928 r. KUL), przygotował z kolei dla polskich czytelników pracę *Historja prawa rzymskiego*²⁰, t. I, Lublin 1927, ss. 299 i t. II, Lublin 1928, ss. 294. Była ona przekładem 3. wydania dzieła rosyjskiego romanisty Josifa A. Pokrowskiego (Иосиф А. Покровский), *История римскаго права*, Петроградъ 1917.

Kolejne opracowanie podręcznikowe ogłosił R. Taubenschlag, *Instytucje i historia rzymskiego prawa prywatnego*²¹, Kraków 1934, ss. 320. Doczekało się ono następnych wydań, których autorami byli wspólnie R. Taubenschlag i W. Kozubski – wyd. 2: *Historia i instytucje rzymskiego prawa prywatnego*²², Warszawa – Kraków 1938, ss. 318 i wyd. 3, Warszawa 1945, ss. 240²³.

Uczeni polscy recenzowali również podręczniki wydawane w językach obcych: F. Zoll starszy, «CPiE» 1/1900, s. 563, [z:] K. Czyhlarz, *Lehrbuch der Institutionem des römischen Rechts*, 4. Aufl., Wien 1899; tamże, s. 563-565, [z:] R. Sohm, *Ein Lehrbuch der Geschichte und des Systems des römischen Privatrechts*,

²⁰ Por. też H. Insadowski, *Uzupełnienie do Historii prawa rzymskiego Pokrowskiego, t. I i II*, Lublin 1946, ss. 32.

²¹ Rec. H. Insadowski, «PPiA» 59.1/1934, s. 160-163.

²² Nota, «Prawo» 14.5-6/1937, s. 134 [b.n.a.]

²³ Wyd. 4, Warszawa 1947, ss. 366.

8. und 9. Aufl., Leipzig 1899; tamże, s. 565-566, [z:] H. Dernburg, *Pandekten*, Bd. I, Berlin 1900; R. Longchamps de Bérier, «PPiA» 30.6/1905, s. 512-513, [z:] E. Heilfron, *Römische Rechtsgeschichte und System des römischen Privatrechts*. Für Österreich bearbeitet von Dr. P. von Vittorelli und Dr. A. Bloch, Berlin 1905; A. Berger, «Prawnik» 1.3/1912, s. 99-101, [z:] R. von Mayr, *Römische Rechtsgeschichte*, I. Buch: *Die Zeit des Volksrechtes*, 1. Hälfte: *Das öffentliche Recht*; 2. Hälfte: *Das Privatrecht*, Leipzig 1912 – recenzja tej pracy ukazała się także w «BIDR» 25.2-5/1913, s. 261-264; Z. Lisowski, «RPEiS» 5.4/1925, s. 1056-1058, [z:] L. Wenger, *Institutionem des römischen Zivilprozessrechts*, München 1925 – tę samą pracę recenzował też M. Allerhand, «PPiA» 52/1927, s. 387-388; I. Koschembahr-Łyskowski, «PPiA» 53/1928, s. 578, [z:] E. Cuq, *Manuel des institutions juridiques des Romains*, 2 éd., Paris 1928. Dodać trzeba, że ostatni z przywołanych recenzentów, jeszcze jako wykładowca Uniwersytetu Lwowskiego, ogłosił obszerny artykuł *Dwa nowe opracowania rzymskiego prawa prywatnego*. P. F. Girard, *Manuel de droit romain*, wyd. 4, Paris 1906; L. Mitteis, *Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians*, I. Band: *Grundbegriffe und Lehre von den juristischen Personen*, Leipzig 1908, «PPiA» 33.5/1908, s. 329-353; 33.6/1908, s. 443-456 i 34.1/1909, s. 53-77. Zaznaczyć jednak należy, że I. Koschembahr-Łyskowski do zawartości tytułowych dzieł w zasadzie się nie odniósł²⁴, koncentrując swoją uwagę na przedstawieniu metody prowadzenia badań nad prawem rzymskim.

Niewątpliwie cechą charakterystyczną okresu omawianego w niniejszym opracowaniu stanowi znaczna ilość różnego rodzaju skryptów powielanych litograficznie. Pojawienie się ich w ośrodkach uniwersyteckich związane było z jednej strony z dużymi trudnościami w nabyciu wymienionych już wcześniej prac, w tym również na rynku antykwarycznym, które wydawano w stosunkowo niedużych nakładach. Z drugiej natomiast strony stwierdzić trzeba, iż wiele osób świadomie wybierało bardziej zwarte i wymagające tym samym poświęcenia mniejszej ilości czasu na naukę przed egzaminem pomoce naukowe. Nie budzi zatem zdziwienia spora liczba skryptów, których publikowaniem i dystrybucją zajmowali się głównie sami studenci. Działały też wyspecjalizowane firmy oferujące przygotowującej się do egzaminów młodzieży tego typu prace. Zawierały one często adnotacje, że opracowano je na podstawie wykładów konkretnego profesora. Rzadziej jednak pojawiały się informacje, że ich treść została przez prowadzącego określone zajęcia akademickie przejrzana i są polecane do nauki, stąd zdarzały się również przypadki rozpowszechniania ich bez jakiegokolwiek

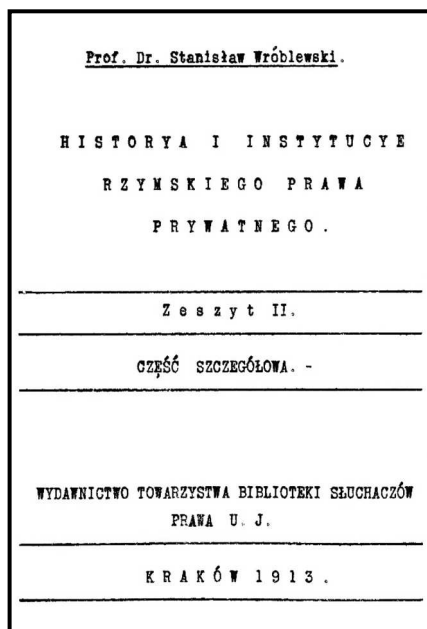
---

²⁴ Por. noty do tych prac: W. Jankowski, «KH» 16/1902, s. 362, [z:] P. F. Girard, *Manuel élémentaire de droit romain*, 3 éd., Paris 1901; E. Barwiński, «KH» 22.4/1908, s. 763, [z:] L. Mitteis, *Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians*, Bd. I: *Grundbegriffe und Lehre von den juristischen Personen*, Leipzig 1908.

autoryzacji. Zauważyć należy, że przygotowaniem skryptów z prawa rzymskiego zajmowali się także asystenci tego przedmiotu.

Do publikacji tego typu należą:

– w ośrodku krakowskim: ukazujące się z inicjatywy Wydawnictwa „Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa” UJ wykłady F. Zolla starszego: *Zobowiązania i prawo rodzinne rzymskie*, Kraków 1907, ss. 169; *Zobowiązania rzymskie*, Kraków 1909, ss. 163 i S. Wróblewskiego: *Rzymskie prawo spadkowe*, Kraków 1907, ss. 84; *Rzymskie prawo rodzinne*, Kraków 1909, ss. 55; *Historia i instytucje prawa prywatnego rzymskiego*, z. I: *Źródła*, Kraków 1909, ss. 45; z. II: *Nauki ogólne*, Kraków 1910, ss. 114; *Historia i instytucje prawa prywatnego rzymskiego*. Część I, Kraków 1911, ss. 198; *Historia i instytucje rzymskiego prawa prywatnego*, z. II: *Część szczegółowa*, Kraków 1911, ss. 188; *Rzymskie prawo spadkowe*, Kraków 1912, ss. 150; *Historia i instytucje rzymskiego prawa prywatnego*, z. II: *Część szczegółowa*, Kraków 1913, ss. 216; *Historia i instytucje prawa prywatnego rzymskiego*. Część I, Kraków 1914 (*Źródła*, s. 1-44; *Nauki ogólne*, s. 45-168); *Historia i instytucje prawa prywatnego rzymskiego*. Część I, Kraków 1918, ss. 190; *Historia i instytucje rzymskiego prawa prywatnego*, z. II: *Część szczegółowa*, Kraków 1918, ss. 216; *Rzymskie prawo rodzinne*, Kraków 1918, s. 1-88; *Rzymskie prawo spadkowe*, Kraków 1918, s. 89-248.

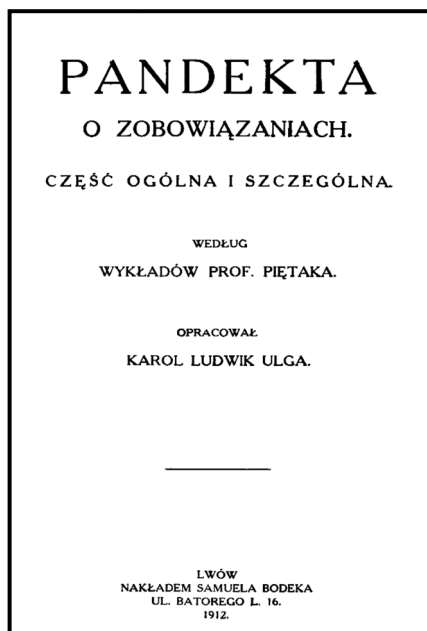
– w ośrodku lubelskim: wydano zaledwie jeden skrypt *Historja prawa rzymskiego. Notatki z wykładów Pr. J. Fiedorowicza opracowane przez stud. J. K.*, Lublin 1919 (Wydawnictwo Akademickiej Sekcji Skryptowej Uniwersytetu Lubelskiego), składający się z dwóch części: *Historja prawa rzymskiego*, s. 1-208 i *Historja prawa rzymskiego prywatnego*, s. 209-412.

– w ośrodku lwowskim: ogłaszane przez „Towarzystwo Biblioteki Słuchaczy Prawa” miejscowej uczelni wykłady I. Koschembahr-Łyskowskiego: *Pandekta. Prawo familijne*, wyd. 2, Lwów 1906/1907, ss. 92; wyd. 4, Lwów 1910, ss. 118; *Pandekta. Prawo spadkowe*, wyd. 2, Lwów 1907, ss. 192; wyd. 4, Lwów 1910, ss. 190; *Pandekta. Część ogólna*, wyd. 3, Lwów 1911/1912, ss. 299; *Procedura cywilna rzymska według wykładów ogłoszonych w roku 1904*, wyd. 4, Lwów 1912, ss. 103 oraz wykłady M. Chłamtacza: *Historja prawa rzymskiego*, wyd. 3, Lwów 1905, ss. 246; wyd. nowe przejrz., Lwów 1910, ss. 110 i Lwów 1910, ss. 140; *Instytucje prawa rzymskiego. Część ogólna*, wyd. 4, Lwów 1908, ss. 102; wyd. 5, Lwów 1909, ss. 88; wyd. 7, Lwów 1911, ss. 135; Lwów 1912, ss. 116 i Lwów 1912²⁵, ss. 143; *Prawo rzeczowe*, Lwów 1910, ss. 108; Lwów 1911, ss. 95 i Lwów 1911, ss. 100; *Nauka o zobowiązaniach. Część ogólna*, wyd. 3, Lwów 1912, ss. 195.

²⁵ Na obydwu pracach z 1912 r. widnieje informacja, że jest to wyd. 3, choć wydaje się, że powinno to być wyd. 8. Różnica w liczbie stron tych opracowań wynika z tego, że ukazały się one w różnych formatach.

Wspomnieć należy też o opracowaniu *Zobowiązania, część ogólna i szczegółowa*, według wykładów Prof. dra Piętaka, Lwów 1911, ss. 351. Ten odręcznie napisany skrypt stał się następnie podstawą do ogłoszenia drukiem pracy *Pandekta o zobowiązaniach. Część ogólna i szczegółowa*, według wykładów Prof. Piętaka oprac. Karol Ludwik Ulga, Lwów 1912, ss. 57.

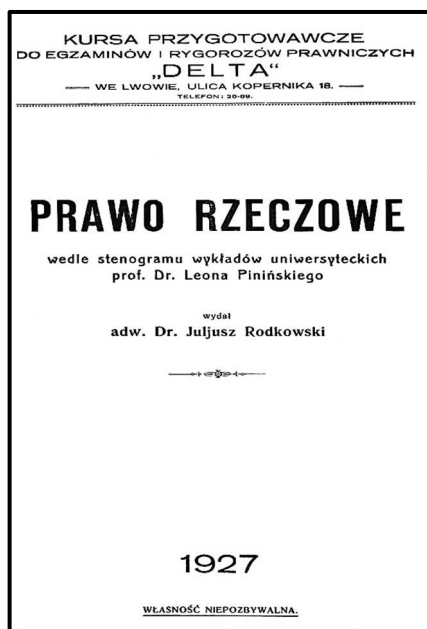

Wykaz skryptów pozostających do dyspozycji studentów lwowskiej uczelni, wydanych przed I wojną światową, uzupełniają *Pandekta: Zobowiązania (Część ogólna i szczegółowa)*, Lwów 1914, ss. 159, przygotowane przez dr. J. Rappaporta-Rodkowskiego. Opracowanie to było w późniejszym okresie dwukrotnie wznawiane, mianowicie wyd. 2, Lwów 1920, ss. 159 oraz wyd. 3, Lwów 1935, ss. 148.

Prawdopodobnie pierwszą serię skryptów, jaka ukazała się w okresie dwudziestolecia międzywojennego nakładem „Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa” UJK we Lwowie, datować należy na lata 1926/1927. Wówczas to pojawiło się *Prawo rzymskie*, z. I: *Historja i źródła prawa rzymskiego*, Lwów 1926/27, ss. 79; z. I²⁶: *Prawo familijne*, Lwów 1926/27, ss. 74; z. IV: *Prawo spadkowe*, Lwów 1927, ss. 105. Nie wiadomo, czy w ramach studenckiej działalności edytorskiej dostępne były w tym czasie również zeszyty traktujące o pozostałych działach prawa antycznego Rzymu, czy też może wobec wiadomości o planowanym ogłoszeniu ich drukiem przez lwowską firmę „Delta” – *Kursa przygotowawcze do*

²⁶ Zapewne powinien to być z. II lub jakiś inny, choć na stronie tytułowej, podobnie jak w opracowaniu *Historja i źródła prawa rzymskiego*, widnieje wyraźnie z. I.

egzaminów i rygorozów prawniczych, nie podjęto takich prac. W latach 1927-1928 pojawiły się bowiem sygnowane przez wspomnianą firmę skrypty sporządzone wedle stenogramów wykładów uniwersyteckich Prof. dr. L. Pinińskiego: *Prawo rzeczowe*, wydał adw. dr J. Rodkowski, Lwów 1927, ss. 319 i *Prawo rzymskie prywatne: Część ogólna*, wydał adw. dr J. Rodkowski, Lwów 1928, ss. 389.

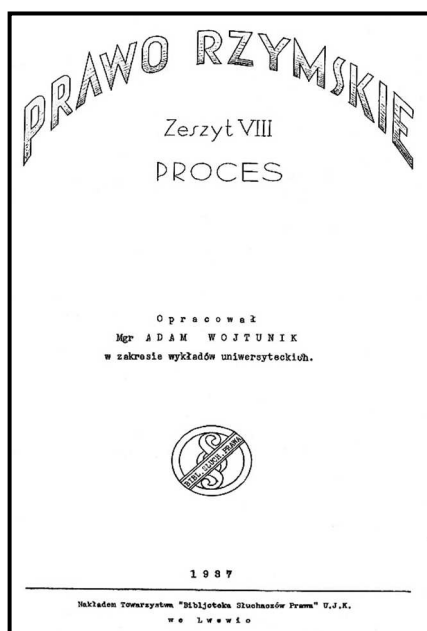

Opracowywaniem skryptów zajmował się również W. Osuchowski. Dzięki zaangażowaniu ówczesnego starszego asystenta przy Katedrze Prawa Rzymskiego do rąk studentów trafiły następujące zeszyty *Prawa rzymskiego*: z. I: *Historja źródeł*, wyd. nowe przysp. do druku dr W. Osuchowski, przejrz. i uzup. dr M. Chłamtacz, Lwów 1931, ss. 91; z. II: *Część ogólna*, oprac. dr W. Osuchowski, Lwów 1931, ss. 102; z. III: *Prawo rzeczowe*, wyd. nowe oprac. W. Osuchowski, Lwów 1931, ss. 81; z. VI: *Prawo rodzinne*, wedle wykładów uniwersyteckich Prof. dra Leona Pinińskiego oprac. dr W. Osuchowski, Lwów 1931, ss. 77; z. VII: *Prawo spadkowe*, wyd. nowe oprac. dr W. Osuchowski, Lwów 1931, ss. 81; z. VIII: *Proces*²⁷, Lwów 1931.

Kolejną edycję skryptów przygotował mgr A. Wojtunik, pełniący obowiązki młodszego asystenta w Katedrze Prawa Rzymskiego lwowskiej uczelni. Wydana nakładem „Towarzystwa Biblioteki Słuchaczy Prawa” UJK we Lwowie w jed-

²⁷ Informacja, że skrypt ten w nowym opracowaniu W. Osuchowskiego opublikowany został w 1931 r., znajduje się w czasopiśmie «Prawo» 8.7/1931, s. 410. Do pracy tej nie miałem jednak dostępu.

nolitej szacie graficznej seria *Prawo rzymskie*, obejmowała: z. I: *Historja źródeł*²⁸, Lwów 1936, ss. 86; z. II: *Część ogólna*, Lwów 1936, ss. 122; z. IV: *Zobowiązania (część ogólna)*²⁹, Lwów 1937, ss. 77; z. V: *Zobowiązania (część szczegółowa)*, Lwów 1937, ss. 103; z. VI: *Prawo rodzinne*, Lwów 1936, ss. 71; z. VIII: *Proces*, Lwów 1937, ss. 71.

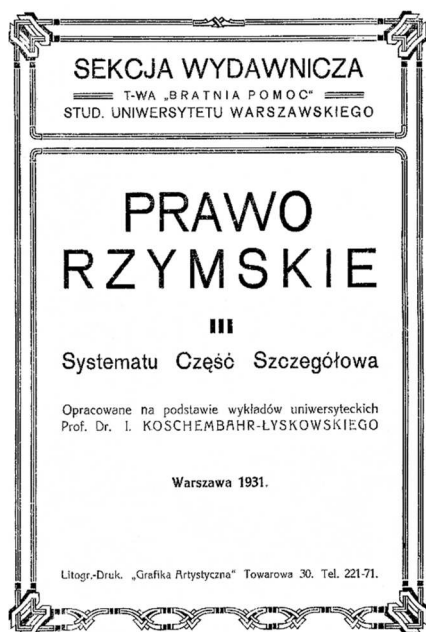
Listę skryptów opublikowanych we Lwowie zamyka *System prawa rzymskiego*, cz. I: *Historia źródeł*, oprac. mgr J. L. i Z. K., Lwów 1937, ss. 22; cz. II: *Ogólna*, s. 1-22; cz. III: *Prawo rzeczowe*, s. 23-52, oprac. mgr J. Lewicki, Lwów 1936; cz. IV: *Zobowiązania*, oprac. mgr J. Lewicki, Lwów 1936, ss. 62; cz. V: *Prawo rodzinne*, s. 1-25; cz. VI: *Prawo spadkowe*, s. 27-59, oprac. mgr J. Lewicki, Lwów 1937; cz. VII: *Proces cywilny*, oprac. mgr J. L. i Z. K., Lwów 1937, ss. 15. Opracowania te ukazały się nakładem Pierwszych Katolickich Kursów Prawniczych „Prawo” we Lwowie.

– w ośrodku warszawskim: wykłady prof. I. Koschembahr-Łyskowskiego, wydane w dwóch zeszytach: *Prawo rzymskie. Systematu część ogólna, rok. akad. 1916*, Warszawa 1916, ss. 192 oraz *Prawo rzymskie. Systematu cz. I*, Warszawa 1920, s. 193-360; *Prawo rzymskie. Systematu cz. II*, Warszawa ok. 1920, ss. 254;

²⁸ Por. «Prawo» 13.5-6/1936, s. 195-196.

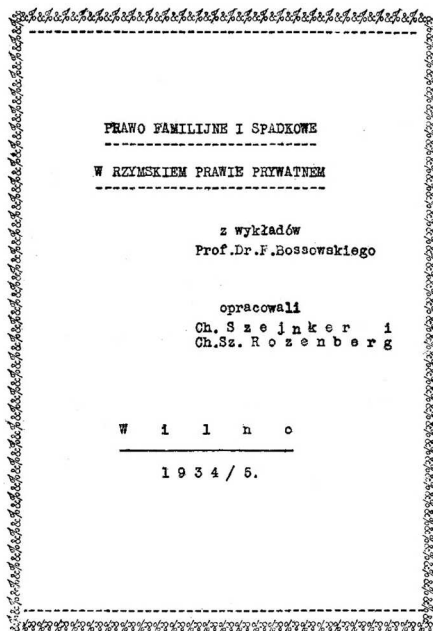
²⁹ Opracowanie nie zawiera żadnych informacji o jego autorze, choć najprawdopodobniej był nim A. Wojtunik.

Prawo rzymskie. Systematu cz. III (Prawo spadkowe i zobowiązania). Wykład z rok. akad. 1920/21, Warszawa 1922, ss. 288; *Prawo rzymskie. Systematu część pierwsza według wykładu w sem. letnim rok. akad. 1919/20*, z. I, Warszawa 1921, s. 1-168; *Prawo rzymskie. Systematu cz. 1a (ogólna)*, z. II, Warszawa 1921, s. 171-346; *Prawo rzymskie. Systematu cz. 2a*, z. II, Warszawa 1921, ss. 232; *Prawo rzymskie. Systematu cz. 3a*, z. I, Warszawa 1921 (*Prawo spadkowe*, ss. 104; *Zobowiązania, cz. ogólna*, ss. 72; *Zobowiązania cz. szczegółowa*, ss. 96); *Dzieje prawa rzymskiego*, Warszawa 1921, ss. 339; *Prawo rzymskie. Dzieje*, Warszawa 1923, ss. 343; *Prawo rzymskie. Systemat*, opracowane według wykładów prof. I. Łyskowskiego, cz. I: *Ogólna*; cz. II: *Prawo osobowe*; cz. III: *Prawo rzeczowe*; cz. IV: *Prawo spadkowe*; cz. V: *Zobowiązania*, Warszawa 1923, ss. 767; *Prawo rzymskie. Systemat*, wyd. 7, Warszawa 1925 (*Część ogólna*, s. 1-306; *Część szczegółowa*, s. 307-767); *Historia prawa rzymskiego*, Warszawa 1926, ss. 272; *Prawo rzymskie. Dzieje*, wyd. 7, Warszawa 1927, ss. 272; *Prawo rzymskie (Systematu część ogólna)*, Warszawa 1929, ss. 320; *Prawo rzymskie*, t. I: *Dzieje*, Warszawa 1931, ss. 264; t. II: *Systematu Część Ogólna*, Warszawa 1931, ss. 321; t. III: *Systematu Część Szczegółowa*. Warszawa 1931, ss. 484.

– w ośrodku wileńskim: wykłady F. Bossowskiego: *Prawo prywatne rzymskie*, skrypt oprac. przez Mr-a praw J. Ejnik, Wilno 1931, ss. 190; *Zobowiązania w rzymskim prawie prywatnym*, oprac. J. Wasilewski, Wilno 1933, ss. 84 i kolejne wydanie *Zobowiązania. Skrypt rzymskiego prawa prywatnego*, Wilno 1936, ss. 85

(Wydawnictwo Akademickiego Koła Prawników Studentów USB); *Rzymskie prawo spadkowe i rodzinne*, oprac. J. Lejbenberg, Wilno 1934, ss. 72; *Prawo rodzinne i spadkowe w rzymskim prawie prywatnym*, oprac. Ch. Szejnker i Ch. Sz. Rozenberg, Wilno 1934/1935, ss. 58.

Wybuch II wojny światowej przerwał na kilka lat możliwość publikowania nowych prac na terytorium okupowanej Polski. Odnotować należy, iż poza granicami naszego państwa pojawiły się skrypty poświęcone zagadnieniom prawa rzymskiego. Pomoce te przeznaczone były dla polskich żołnierzy – studentów z 2. Dywizji Strzelców Pieszych pobierających naukę w filii Uniwersytetu we Fryburgu, którą zorganizowano w obozie internowania w Szwajcarii. W opracowaniu mgr. praw i nauk dyplomatycznych J. Gawendy, który jako asystent wspierał w działalności dydaktycznej prowadzącego wówczas wykłady z prawa starożytnych Rzymian prof. M. Gutzwillera, ukazały się następujące prace:

– *Historia źródeł prawa rzymskiego* (Skrypty Wykładów Uniwersyteckich w Grangeneuve, z. 6), Grangeneuve 1941, ss. 34;

– *Histoire des sources du droit romain, d'après les cours de Mr. le prof. Gutzwiller*, traduits par J. Ziolo (Wykłady Uniwersyteckie w Grangeneuve, z. 9), Grangeneuve 1941, ss. 41;

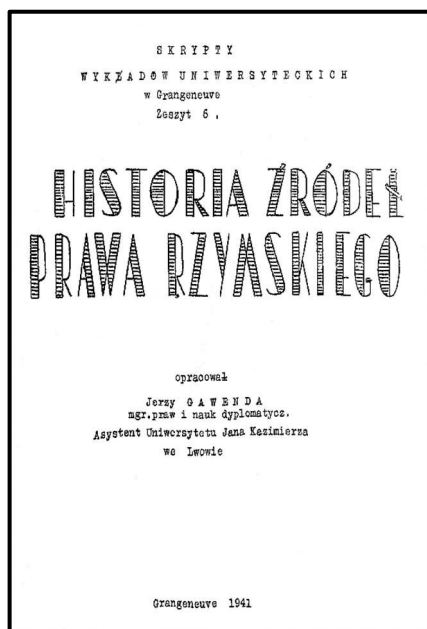
– *Droit des obligations (Droit romain III)*, traduit par M. Goldin et G. Korwin-Piotrowski (Skrypty Wykładów Uniwersyteckich Fryburg, z. 30), Fribourg 1941, ss. 58;

– *Le droit romain II. Les droits réels*, d'après les cours de Mr. le prof. Gutzwiller, traduit par M. Goldin (Wykłady Uniwersyteckie w Grangeneuve, z. 12), Grangeneuve 1941, ss. 41.

Zbigniew Szychowski przygotował natomiast prace:

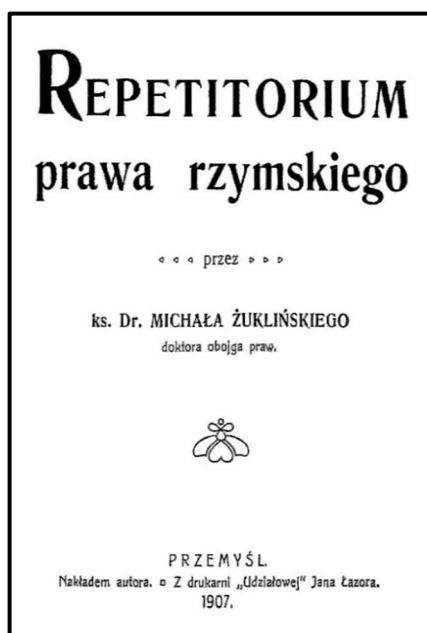
– *Römisches Recht*, Tl. 2: *Obligationenrecht* (Obóz Uniwersytecki Fryburg, z. 54), Fryburg 1943, ss. 62;

– *Römisches Recht*, III. Tl. 3: *Familien- und Erbrecht* (Obóz Uniwersytecki Fryburg, z. 56), Fryburg 1943, ss. 62.

3. WYDAWNICTWA POMOCNICZE

Prezentując wydawnictwa pomocnicze, wskazać przede wszystkim należy na znaczną liczbę bardzo zróżnicowanych pod względem wartości merytorycznej repetytoriów. Ich listę otwiera opracowanie M. Żuklińskiego, *Repetitorium prawa rzymskiego*, które po raz pierwszy opublikowane zostało w Przemyślu w 1907 r., ss. 144, a po upływie kilkunastu lat także we Lwowie w 1921 r., ss. 144.

Pomoce dydaktyczne dla studentów przygotował również B. Andrzejowski, *Repetitorium prawa rzymskiego w formie pytań i odpowiedzi według najnowszych podręczników i wykładów uniwersyteckich dla kandydatów egzaminów prawno-histor. i rygorozantów*, Tarnopol 1911, ss. 109 oraz *Repetytorjum historii prawa rzymskiego* (Biblioteka Repetytorjów Prawniczych, t. III), wyd. 2, Lwów 1921, ss. 23. Maksymilian Bodek, posługujący się pseudonimem Marian Bodyński, wydał zaś w ramach serii repetytoriów do egzaminów i rygorozów prawno-historycznych na podstawie wykładów uniwersyteckich i dzieł systematycznych, następujące opracowania: *Prawo rzeczowe rzymskie* (Biblioteczka Kieszonkowa Prawnicza, t. IV), Lwów 1919, ss. 32; wyd. 2 (Biblioteka Repetytorjów Prawniczych, t. I), Lwów 1922, ss. 24; *Prawo spadkowe rzymskie* (Biblioteczka Kieszonkowa Prawnicza, t. V), Lwów 1921, ss. 24; *Prawo familijne rzymskie* (Biblioteka Repetytorjów Prawniczych, t. VI), Lwów 1922, ss. 24; *Instytucje prawa rzymskiego i Proces cywilny rzymski w zarysie* (Biblioteka Repetytorjów Prawniczych, t. X i XI), Lwów 1922, ss. 39. Wykaz repetytoriów uzupełniają *Zobo-*

wiązania (rzymskie), opracowane wspólnie przez dr. B. Andrzejewskiego (część ogólna) i dr. M. Bodyńskiego (część szczegółowa). Ukazały się one jako t. VIII Biblioteki Repetytorjów Prawniczych, Lwów 1922, ss. 56.

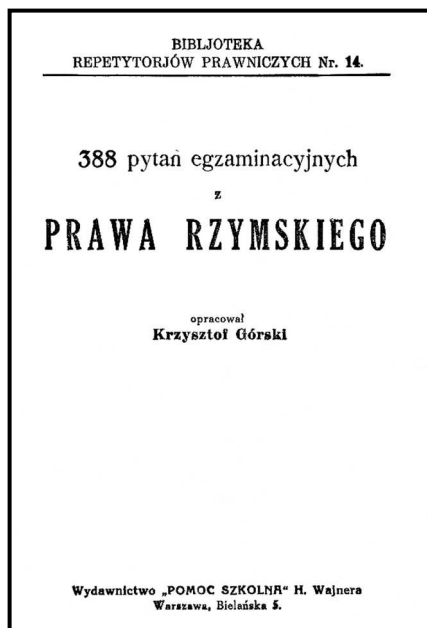
Feliks Mroczek ogłosił trzy prace: *Rzymskie prawo rodzinne w formie systematycznych pytań i odpowiedzi*, podług podręcznika Instytucji Prof. dra Karola Czyhlarza. Do użytku słuchaczy wydziału prawa, kandydatów do egzaminu prawniczego na uniwersytetach polskich, Warszawa – Kraków 1921, ss. 59+IX (Spis treści i pytań), następnie zaś *Rzymskie prawo procesowe w formie systematycznych pytań i odpowiedzi*, Warszawa – Kraków 1921, ss. 49 i *Rzymskie prawo o stosunkach prawnych obowiązkowych. Zobowiązania w formie systematycznych pytań i odpowiedzi*, Warszawa – Kraków 1922, ss. 227. Na stronach tytułowych opracowań poświęconych zagadnieniom prawa procesowego oraz obligacyjnego widnieją informacje, że przygotowane zostały one: „Podług podręcznika Instytucji Prof. dra Karola Czyhlarza i (Pandektów) Rzymskiego prawa prywatnego ś.p. Fryderyka Zolla. Do użytku słuchaczy wydziału prawa, kandydatów do egzaminu prawniczego na uniwersytetach polskich”. Kolejna publikacja, która według zapowiedzi samego F. Mrocza obejmować miała *Rzymskie prawo spadkowe*, prawdopodobnie nie została wydana³⁰.

³⁰ Innego zdania jest B. A. Czech-Jeziarska, *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Lublin 2011, s. 219. Autorka nie podaje jednak objętości tej pracy, przyznając jednocześnie, że nie zachowała się ona w zbiorach bibliotecznych.

Nakładem Wydawnictwa Biblioteki „Zespołu Prawników” we Lwowie ukazały się, datowane na ok. 1925 r., repetytoria: *Instytucje prawa rzymskiego*, ss. 23; *Rzymskie prawo spadkowe*, ss. 41 oraz *Proces cywilny rzymski*, ss. 17. Prace te nie zawierają informacji o ich autorach.

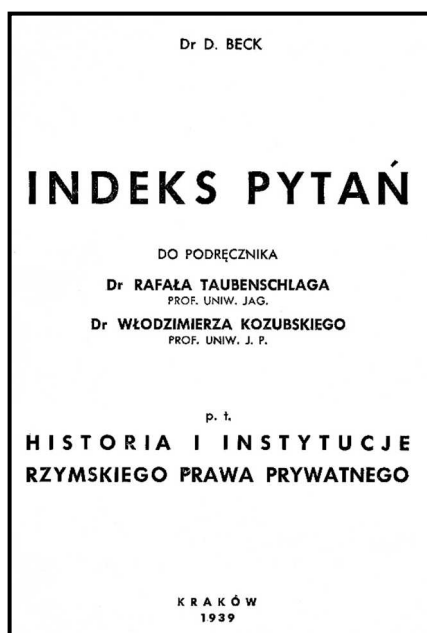
Nazwiskiem J. Rodkowskiego opatrzone zostały z kolei opracowania: *Rzymskie prawo familijne*. Repetytorjum opracowane na podstawie wykładów uniwersyteckich wydał..., Lwów 1928, ss. 74; *Rzymskie prawo spadkowe*. Repetytorjum opracowane na podstawie wykładów uniwersyteckich wydał..., Lwów 1928, ss. 87; *Proces cywilny rzymski*. Repetytorjum wydał..., Lwów 1928, ss. 52; *Instytucje prawa rzymskiego*. Repetytorjum wydał..., Lwów 1929, ss. 58; *Prawo rzeczowe rzymskie*. Repetytorjum wydał..., Lwów 1929, ss. 107; *Historja i źródła prawa rzymskiego*. Repetytorjum wydał..., Lwów 1931, ss. 141.

Spośród innych wydawnictw pomocniczych wymienić też należy: J. L., *Repetytorjum z prawa rzymskiego*, cz. I: *Dzieje*, Warszawa 1924, ss. 46; cz. II: *Systemat*, Warszawa 1925, ss. 83; K. Górski, *388 pytań egzaminacyjnych z prawa rzymskiego* (Biblioteka Repetytorjów Prawniczych nr 14), Warszawa 1931, ss. 67; J. Filichowski³¹, *Repetytorjum prawa rzymskiego. Dzieje*, Warszawa 1933, ss. 56; tenże, *Repetytorjum prawa rzymskiego. Systemat*, Warszawa 1933, ss. 120 oraz *Repetytorjum z prawa rzymskiego. Dzieje prawa rzymskiego. Część ogólna systematu. Część szczegółowa systematu. Tablice synoptyczne*, Warszawa 1934, ss. 80 [b.n.a.]

³¹ Na stronie tytułowej mylnie podano nazwisko autora jako Filochowski.

Pomoc dydaktyczną dla studentów przygotowujących się do złożenia egzaminu z prawa antycznego Rzymu stanowiło też opracowanie wydawane przez „Towarzystwo Biblioteki Słuchaczy Prawa” UJ, *Pytań z prawa rzymskiego wedle podręcznika Sohma Indeks systematyczny*, wyd. 4, Kraków 1930, ss. 83. Podobne zadanie spełniała również praca D. Becka, *Indeks pytań do podręcznika Dr Rafała Taubenschlaga Prof. Uniw. Jag., Dr Włodzimierza Kozubskiego Prof. Uniw. J. P. pt. Historia i instytucje rzymskiego prawa prywatnego*, Kraków 1939, ss. 48.

Myśl dostarczenia tekstów źródłowych młodzieży pragnącej pogłębiać swoje studia nad prawem rzymskim przyświecała R. Taubenschlagowi, którego staraniem ukazał się *Wybór źródeł do rzymskiego prawa prywatnego. Dla użytku seminaryjnego*³², Kraków 1931, ss. 95. Zamieszczonym w zbiorze fragmentom w języku łacińskim nie towarzyszył ich przekład na język polski.

Do opracowań o charakterze pomocniczym zaliczyć należy publikację T. Kilarzkiego, *Starożytności rzymskie. Zwyczaje, obyczaje i urzędnienia starożytnych Rzymian*³³, Lwów 1903, ss. 112. Podobnie jest też w przypadku pracy autorstwa F. Terlikowskiego, *Życie publiczne, prywatne i umysłowe starożytnych Greków i Rzymian*³⁴,

³² Rec. Z. Lisowski, «RPEiS» 11.4/1931, s. 859; wyd. 2, wspólnie z W. Kozubskim, Warszawa 1946, ss. 98.

³³ Rec. M. Goyski, «Książka» 3.12/1903, s. 444-445.

³⁴ Rec. Z. Dembitzer, «EOS» 11.2/1905, s. 189-191.

wyd. 3, Lwów 1905, ss. 474; wyd. 4³⁵, Lwów 1912, ss. 509. W późniejszym okresie była ona wydawana pod dwoma tytułami: *Życie publiczne, prywatne i umysłowe starożytnych Greków*³⁶ i *Życie publiczne, prywatne i umysłowe starożytnych Rzymian*, wyd. 5, Lwów 1920, ss. 222; wyd. 6, Lwów 1924, ss. 192; wyd. 7³⁷, popr. M. Szczerbański, Lwów 1925, ss. 180; niezmi. przedr. wyd. 7, Lwów 1930, ss. 180. Dostępna była także, napisana odręcznie przez filologa klasycznego B. Kruczkiewicza i powielana techniką litograficzną praca *Życie prywatne Rzymian. Wykłady uniwersyteckie*, Lwów 1913, ss. 278.

Do dyspozycji czytelników władających językiem rosyjskim pozostawało opracowanie T. Zielińskiego, *История античной культуры*, часть II, Москва 1915, s. 205-393, które w większości poświęcone zostało dziejom Rzymu. W polskim tłumaczeniu R. Szerękowskiego ukazało się ono jako *Historja kultury antycznej w zwięzłym wykładzie*, t. II, Warszawa 1924, ss. 224 i wyd. 2, Warszawa 1929, ss. 226. Praca ta zawiera liczne wiadomości m.in. na temat życia rodzinnego, społecznego, państwowego, gospodarczego, jak również zagadnień związanych z religią, problematyką natury prawnej czy stosunkami międzynarodowymi.

Przekrojowy charakter ma też opracowanie J. Szczepańskiego, *Kultura klasyczna w zarysie*³⁸, Lwów 1927, ss. 483, w którym poruszone zostały m.in. kwestie związane z rzymską religią, życiem rodzinnym, ustrojem politycznym i społecznym, stosunkiem Rzymian do obcych państw i narodów, wojskowością, sądownictwem, gospodarką państwową czy handlem.

Odnosić trzeba pojawienie się w czasopiśmie «WiŻ» artykułów S. Lenkowskiego: *Życie codzienne starożytnych Rzymian*, 3.6/1928, s. 395-407; *Rodzina rzymska*, 3.11/1928, s. 731-741; *Szkolnictwo i wychowanie w Rzymie*, 4.2/1929, s. 105-112. Znalazły się one również w publikacji tego autora pt. *Życia i kultury antyku* (Biblioteka Filomaty nr 10), t. I, Lwów 1934 (rozdz. II: *Życie codzienne starożytnych Rzymian*, s. 31-66; rozdz. III: *Rodzina rzymska*, s. 67-89; rozdz. IV: *Wychowanie i szkolnictwo w Rzymie*, s. 90-110). Ogłoszona została praca S. Rubczyńskiego, *Życie i kultura starożytnych Greków i Rzymian (w zarysie)*, Lwów 1939, w której zamieszczony został rozdz.: *Życie i kultura starożytnych Rzymian*, s. 27-91.

Wspomnieć należy także o ukazaniu się w ramach serii „Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej” kilku opracowań przygotowanych przez L. Piotrowicza: *Republika rzymska w dobie rozkwitu* (z. 9), Kraków 1923, ss. 32; *Upa-*

³⁵ Rec. W. Hahn, «Książka» 13.4/1913, s. 196-197.

³⁶ Por. rozdz. IV, s. 109.

³⁷ Rec.: M. Auerbach, «Muzeum» 41.3/1926, s. 252-253; H. Lilien, «KK» 1.1/1927, s. 57-59.

³⁸ Por. też J. Szczepański, *Kultura klasyczna w zarysie*, wyd. nowe, oprac. przy współudziale J. Pańdrowskiego, I. *Tekst*, Lwów 1931, ss. 465; II. *Atlas*, Lwów 1931, ss. 108.

dek rzymskiej republiki (z. 10), Kraków 1923, ss. 32; *Okres świetności cesarstwa rzymskiego* (z. 11), Kraków 1923, ss. 32 i *Rozkład i upadek cesarstwa rzymskiego* (z. 12), Kraków 1923, ss. 32. Zawierają one przekłady wielu źródeł, które odnoszą się do zagadnień natury prawnej. Polskie tłumaczenia licznych tekstów źródłowych związanych z prawem rzymskim znajdują się także w pracy B. Gebert, G. Gebertowa, *Wypisy historyczne do nauki dziejów starożytnych*³⁹, Lwów – Warszawa 1921, ss. 295; wyd. 2, Lwów – Warszawa 1923, ss. 255; wyd. 3, Lwów – Warszawa 1925, ss. 220; wyd. 4, Lwów – Warszawa 1928, ss. 187. Odwołania do przekładów źródeł zamieszczonych w przywołanych wydawnictwach znalazły się w poszczególnych punktach niniejszego rozdziału.

Wartościowe opracowanie stanowi *Epigrafika rzymska. Wykłady uniwersyteckie Prof. Dr. Kruczkiewicza*⁴⁰, Lwów 1913/14, ss. 156. Praca, którą własnoręcznie spisał B. Kruczkiewicz, była udostępniana czytelnikom w formie odbitek litograficznych. W jej treści znalazły się m.in. takie zagadnienia, jak: *Pogląd na rozwój epigrafiki rzymskiej*, s. 19-71; *Sposób, w jaki podawano w napisach godności i urzędy osób wymienionych (cursus honorum)*, s. 117-146; *Sposoby tytułowania w napisach cesarzy i osób z domu panującego*, s. 147-156.

³⁹ Rec. B. Janowski, «Muzeum» 37.1/1922, s. 77-80; rec. do wyd. 4 skreślił M. Kreczmar, «PHum.» 6.1-2/1931, s. 205.

⁴⁰ Por. też B. Kruczkiewicz, *Epigrafika rzymska. Wykłady uniwersyteckie*. Do druku podał, przedśłowiem i przypisami opatrzył L. Mrozewicz, Poznań 2019.

Szereg publikacji przydatnych w zgłębianiu prawa rzymskiego zrecenzował na łamach lwowskiego «PPiA»⁴¹ A. Berger:

– 32.9/1907, s. 790-791, [z:] *Heumanns Hendlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, 9. Aufl. neu bearbeitet von dr E. Seckel, Jena 1907;

– 35.11/1910, s. 913-914, [z:] G. Thiele, *Lateinkursus für Juristen. Ein Hilfsbuch zur sprachlichen Einführung in die Quellen des römischen Rechts*, Tl. 1: *Institutionem*, Berlin 1910;

– 37.3/1912, s. 243-245, [z:] W. Kalb, *Spezialgrammatik zur selbständigen Erlernung der römischen Sprache für lateinlose Jünger des Rechts. Mit Übersetzungsbeispielen aus dem Gebiete des römischen Rechts*, Leipzig 1910;

– 37.12/1912, s. 1201-1204, [z:] W. Kalb, *Wegweiser in die römische Rechts-sprache für Absolventen des humanistischen Gymnasiums. Mit Übersetzungsbeispielen aus dem Gebiete des römischen Rechts*, Leipzig 1912;

– 38.5/1913, s. 429-431, [z:] B. Kübler, *Lesebuch des römischen Rechts zum Gebrauch bei Vorlesungen und Übungen und zum Selbststudium*⁴², Berlin 1912.

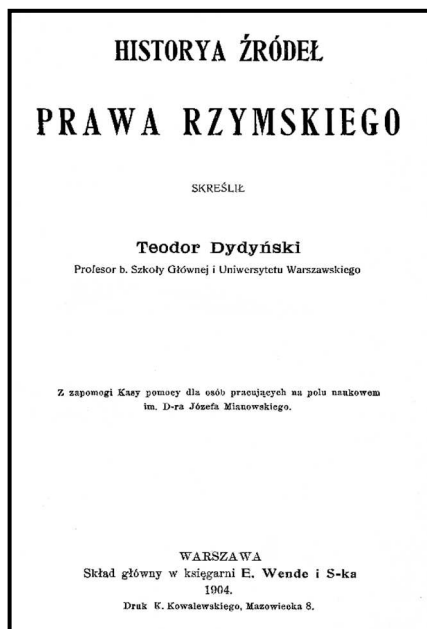
⁴¹ Por. też notę M. Allerhanda, «PPiA» 49/1924, s. 304, [z:] R. Bovensiepen, *Lateinische Rechts-sprichwörter*, Berlin 1922.

⁴² Pracę tę omówił też krótko W. Rappaport, «Prawnik» 2.5/1913, s. 195.

4. HISTORIA ŹRÓDEŁ DO JUSTYNIANA

Kwestie związane z historią źródeł prawa rzymskiego, ich publikacją i opracowaniami, począwszy od okresu prawa archaicznego aż do czasów panowania Justyniana I Wielkiego, stanowiły przedmiot żywego zainteresowania ze strony polskich badaczy. Ich liczne rozprawy naukowe poświęcone zostały omówieniu różnych pomników prawa, działalności jurystów, prawotwórczej aktywności pretorów i cesarzy, ze szczególnym uwzględnieniem kodyfikacji prawa rzymskiego przeprowadzonej na polecenie cesarza Justyniana w latach 528-534. Dodać też trzeba, że pojawiły się prace, które w sposób kompleksowy przybliżyły historię źródeł prawa rzymskiego. Polscy badacze recenzowali wiele wydawnictw źródłowych i prac dotyczących rozmaitych zagadnień z dziejów prawa starożytnego Rzymu.

Dziełem o fundamentalnym znaczeniu dla romanistyki polskiej jest opracowana przez T. Dydyńskiego *Historia źródeł prawa rzymskiego*, Warszawa 1904, ss. 434. Publikacja uczonego wykładającego w murach Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego spotkała się z bardzo przychylnym przyjęciem przez grono licznych recenzentów⁴³.

⁴³ Rec.: J. W. Domaszewski, «GSW» 32.50/1904, s. 807-808 i «GSW» 32.51/1904, s. 824-825; R. Taubenschlag, «PPiA» 29.11/1904, s. 880-884; M. Chlamtacz, «KH» 19.1/1905, s. 84-93; A. Rembowski, «BWar.» 258/1905, s. 376-378; F. Zoll starszy, «CPiE» 6/1905, s. 85-94.

Wartościową pracę stanowi również dedykowana UJ przez F. Zolla starszego *Historia prawodawstwa rzymskiego*, która ukazała się w dwóch odrębnych częściach, mianowicie *Historia organów ustawodawczych w państwie rzymskim*⁴⁴, Kraków 1902, ss. 391 oraz *Historia źródeł prawa prywatnego*⁴⁵, Kraków 1906, ss. 171. Krytyczne uwagi dotyczące części pierwszej, sformułowane przez profesora prawa rzymskiego we Lwowie S. Szachowskiego, spotkały się z odpowiedzią autora w postaci artykułu *Przyczynki do nauki o imperium i zgromadzeniach ludowych w prawie rzymskim. (Odpowiedź na recenzję Prof. Szachowskiego)*, «PPiA» 28.11/1903, s. 887-904.

Staraniem W. Kozubskiego opublikowana została *Historia i źródła rzymskiego prawa prywatnego*⁴⁶, Kraków 1938, ss. 54. Z kolei W. Osuchowski, na odbytym 21 lutego 1939 r. posiedzeniu Towarzystwa Naukowego we Lwowie, przedstawił swoją pracę *Historia źródeł prawa rzymskiego*, «STNL» 19.1/1939, s. 39-43. Nauka polska wzbogaciła się o to opracowanie dopiero po zakończeniu wojny⁴⁷.

Literaturę poświęconą historii i źródłom prawa rzymskiego recenzowali: A. Berger⁴⁸, «PPiA» 34.12/1909, s. 1012-1018, [z:] E. Costa, *Storia delle fonti del diritto romano*, Torino 1909 oraz [z:] T. Kipp, *Geschichte der Quellen des römischen Rechts*, 3. Aufl., Leipzig 1909; «KV» 50.3/1912, s. 397-445, [z:] G. Beseler, *Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen*, Hf. 1, Tübingen 1910 i Hf. 2, Tübingen 1911; «ZPRG» 40.1-2/1913, s. 325-326 – Hf. 2; «KV» 52.1-2/1914, s. 147-152 – Hf. 3, Tübingen 1913; «ZVR» 40/1923, s. 388-389 – Hf. 4, Tübingen 1920; «PPiA» 38.7-8/1913, s. 707-709, [z:] P. Krüger, *Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts*, 2. Aufl., München – Leipzig 1912; «Prawnik» 1.5/1912, s. 189 i «ZPRG» 39.1-2/1912, s. 411-413, [z:] P. F. Girard, *Mélanges de droit romain*, t. I: *Histoire des sources*, Paris 1912; *Nowe edycje i literatura źródeł prawa rzymskiego*, «PPiA» 48.1-3/1923, s. 183-186 i F. Bossowski, «RPEiS» 18.1/1938, s. 1-3, [z:] E. Weiss, *Grundzüge der römischen Rechtsgeschichte*, Reichenberg 1936.

---

⁴⁴ Rec.: B. Kruczkiewicz, «EOS» 8.1/1902, s. 203-204; A. Bielecki, «PPow.» 77/1903, s. 261-263; I. Koschembahr-Łyskowski, «PPol.» 38.149/1903, s. 538-554; S. Posner, «Książka» 3.4/1903, s. 119-120; S. Szachowski, «PPiA» 28.8-9/1903, s. 631-652; M. Chlamtacz, «CPiE» 5/1904, s. 203-213; J. W. Domaszewski, «GSW» 32.50/1904, s. 807-808 i s. 824-825.

⁴⁵ Rec. I. Koschembahr-Łyskowski, «Muzeum» 22.2/1906, t. II, s. 168-170 i «KH» 21.1/1907, s. 117-120 (obie rec. dotyczą cz. I i cz. II); nota, «PBib.» 1.8-9/1906, s. 186 [b.n.a.]

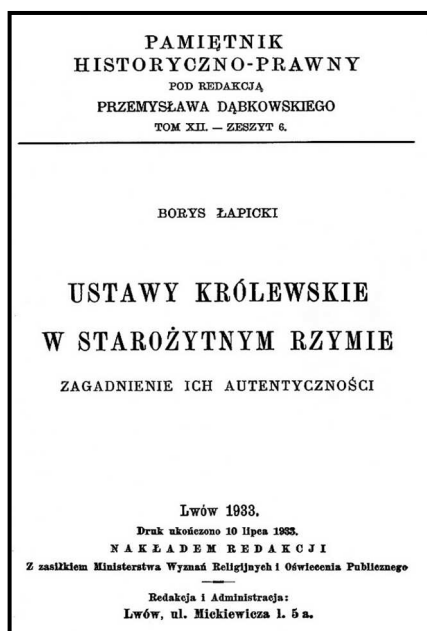
⁴⁶ Rec. K. Kraushar, «Palestra» 15.2/1938, s. 157-158.

⁴⁷ Por. *Historia źródeł rzymskiego prawa prywatnego, według wykładów uniwersyteckich Prof. Dr Wacława Osuchowskiego*, Kraków 1948, ss. 141.

⁴⁸ Por. też rec. A. Bergera, «PPiA» 32.9/1907, s. 785-788, [z:] S. Pineles, «Gaius». *Zeitschrift für Rechtsgeschichte, Rechtsvergleichung und Rechtsunterricht für Studierende und praktisch Juristen*, Wien 1907. Ten sam periodyk recenzował także E. Till, «PPiA» 33.5/1908, s. 413-414.

Zainteresowania badawcze romanistów dotyczyły również zagadnień szczegółowych. Źródłami prawa w okresie archaicznym⁴⁹ zajmował się B. Łapicki, spod pióra którego wyszło opracowanie *Ustawy królewskie w starożytnym Rzymie. Zagadnienie ich autentyczności*⁵⁰, «Pam.HP» 12.6/1933, s. 303-332.

Syntetycznie na temat prawa zwyczajowego pisał S. Drzażdżyński, *Mores*, «WEPI», t. XLVII, Warszawa 1912, s. 463-464.

Problematyka związana z Ustawą XII tablic⁵¹ stanowiła pole badawcze dla A. Bergera, który ogłosił z tej materii kilka ważnych prac: *Tabulae duodecim*, «RE», t. IV (2), Zw. Rh., Stuttgart 1932, szp. 1900-1940; *Le XII Table e la codificazione giustiniana*, [w:] *Atti del Congresso Internazionale di Diritto Romano*

⁴⁹ Por. też *Numa Pompilius*: «EPO», t. X, Warszawa 1901, s. 595; «WEPI», ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 387-388 (S. Drzażdżyński); «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 864; «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 225; «EPUT», t. VII, Warszawa 1935, s. 755; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 449 oraz *Jus Papirianum*, «EPG», t. VII, Kraków 1930, s. 115.

⁵⁰ Rec.: J. Adamus, «KH» 47/1933, t. II: «WH», s. 270; J. Kessler, «PPiA» 58.1/1933, s. 354; A. Akerberg, «WP» 1.3/1934, s. 89.

⁵¹ Por. też *Dwanaście tablic*: «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 123; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 134; *Dwunastu tablic prawo*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 277; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 917; «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 212 oraz notę W. Semkowicza, «KH» 18/1904, s. 156, [z:] E. Lambert, *La question de l'authenticité des XII Tables et les Annales Maximi*, «NRHD» 26/1902, s. 149-200.

(*Bologna e Roma XVII-XXVII aprile MCMXXXIII*), Roma, vol. I⁵², Pavia 1934, s. 37-69; *Dig. IX 2, 4 § 1 und „das endoplorato” der Zwölftafeln*, [w:] *Studi in memoria di Aldo Albertoni*, vol. I: *Diritto romano e bizantino*, a cura di P. Ciapesoni, Padova 1935, s. 379-397; *La citazione della legge delle XII Tavole in Dig. XXVI 4, 1 pr.*, «BIDR» 43/1935, s. 195-208; *Vi sono nei Digesti citazioni interpolate della legge delle dodici tavole? (Intorno alle pretese tendenze arcaiche di Giustiniano riguardo alle Dodici Tavole)*, [w:] *Studi in onore di Salvatore Riccobono nel XL anno del suo insegnamento*, vol. I, Palermo 1936, s. 585-640; *Lex duodecim tabularum*, «RE», Suppl. VII, Stuttgart 1940, szp. 386 i szp. 1275-1276.

Fragmenty słynnego dzieła decemwirów⁵³ tłumaczone były na język polski. Znalazły się one w opracowaniach przeznaczonych do nauki historii powszechnej: T. Korzon, *Historia starożytna sposobem elementarnym wyłożona*, wyd. 4, Warszawa 1905, s. 201-202, przedr.⁵⁴, [w:] K. Wachowski, J. Jastrzębska, *Wypisy historyczne ilustrowane dla użytku młodzieży przy nauczaniu dziejów powszechnych*, t. I: *Historia starożytna*, Warszawa 1912, s. 648-649; N. Gąsiorowska, *Historia powszechna*, t. I: *Historia starożytna i średniowieczna*, Warszawa 1920, s. 77; W. Hillbricht, *Ustawa XII tablic*⁵⁵, [w:] B. Gebert, G. Gebertowa, *Wypisy historyczne do nauki dziejów starożytnych*, Lwów – Warszawa 1921, s. 163-168; wyd. 2, Lwów – Warszawa 1923, s. 131-136; wyd. 3, Lwów – Warszawa 1925, s. 113-117; wyd. 4, Lwów – Warszawa 1928, s. 93-95; L. Piotrowicz, *Republika rzymska w dobie rozkwitu* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 9), Kraków 1923 (rozdz. II, pkt 6: *Prawo dwunastu tablic*, s. 8-9), przedr., [w:] J. Lechicka, *Zarys dziejów powszechnych*, cz. I: *Grecja, Rzym i wieki średnie do 1300 r.*, Lwów 1937, s. 201-202 i teje, *Historia dla I klasy liceum*, cz. I: *Grecja, Rzym i wieki średnie do 1300 r.*, Lwów 1938, s. 194-195; *Kilka postanowień prawa 12-tu tablic*⁵⁶, [w:] K. Krotoski, *Dzieje powszechne*, t. I: *Dzieje starożytne*,

⁵² Rec. H. Kreller, «Gnomon» 14.7/1938, s. 337-355, zawierająca uwagi do artykułu A. Bergera na s. 353.

⁵³ Por. też *Decemviri*: «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 747-748; «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 275; *Decemviriowie*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 253; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 782; *Decemviriowie*, «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 118.

⁵⁴ Por. też T. Korzon, *Historia starożytna sposobem elementarnym wyłożona*, wyd. 8, Warszawa 1919, s. 185-186.

⁵⁵ Przekład W. Hillbrichta, liczący 54 fragmenty (jedynie wyd. 4, Lwów 1928, zawierało 32 fragmenty), stanowił długo najobszerniejszy wybór przepisów Ustawy XII tablic opublikowany w języku polskim. Po wojnie ukazało się tłumaczenie S. Łosia, *Zachowane fragmenty prawa XII tablic*, zamieszczone w jego pracy *Sylwetki rzymskie*, Warszawa 1958, s. 237-259 i przede wszystkim zaś opracowanie autorów *ex professo* zajmujących się prawem rzymskim, M. i J. Zabłóccy, *Ustawa XII tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienia*, Warszawa 2000, ss. 81 i wyd. 2, Warszawa 2003, ss. 81. Dodać również należy, że W. Hillbricht zamieścił w swoim przekładzie 33 objaśnienia do słynnego dzieła decemwirów.

⁵⁶ Było to tłumaczenie dokonane na podstawie rekonstrukcji Ustawy XII tablic, jaka znalazła się

wyd. 3, Lwów 1925, s. 286-287; W. Moszczeńska, H. Mrozowska, *Podręcznik do nauki historii na pierwszą klasę gimnazjalną*, Lwów 1933, s. 168-169⁵⁷ i wyd. 2, Lwów 1937, s. 169.

Sporo miejsca poświęcono autobiografii zawierającej opis czynów, w głównej mierze politycznych i wojskowych, cesarza Oktawiana Augusta – *Res gestae divi Augusti*. Ze względu na najbardziej znane miejsce odkrycia inskrypcji w świątyni wzniesionej na cześć pierwszego z imperatorów rzymskich i bogini Romy (Ancyra, obecnie turecka Ankara), określana jest ona także jako *Monumentum Ancyranum*. To interesujące źródło epigraficzne przyciągało uwagę H. Markowskiego, *De nonnullis locis Rerum Gestarum Divi Augusti*, «EOS» 31.1/1928, s. 219-235 i *De textu Rerum Gestarum Divi Augusti restituendo quaestiones selectae*, tamże, 32.1/1929, s. 347-370 oraz K. Rozenberga, który napisał recenzje do prac: «PK» 3.1-4/1937, s. 98-99, [z:] H. Berve, *Zum Monumentum Ancyranum*, «Hermes» 71.3/1936, s. 241-253; «PK» 4.4-7/1938, s. 8-11, [z:] J. Gagé, *Res gestae divi Augusti. Ex monumentis Ancyrano et Antiocheno latinis, Ancyrano et Apolloniensi graecis*, Paris 1935; tamże, s. 18, [z:] K. Barwick, *Zum Monumentum Ancyranum*, «Philologus» 91.3/1936, s. 350-352; tamże, s. 193-199, [z:] W. Weber, *Princeps. Studien zur Geschichte des Augustus*, Bd. I, Stuttgart 1936.

Wspomnieć należy, że K. Rozenberg przygotował jeszcze kilka recenzji do opracowań dotyczących cesarza Augusta. Uwagi tego uczonego miały się ukazać w roku 1939, w kolejnej części *Bibliografii Historii Starożytnej*, publikowanej w «PK». Niestety, wybuch II wojny światowej uniemożliwił jej wydanie. Rozenberg zginął w Warszawie w 1942 r., a sporządzone przez niego recenzje ujrzały światło dzienne dopiero po zakończeniu wojennej zawieruchy, na łamach «PH» 37/1948⁵⁸, s. 430-432. Znalazły się tam omówienia następujących prac: C. Barini, *Res gestae divi Augusti. Ex monumentis Ancyrano, Antiocheno, Apolloniensi*, Romae 1937; E. Hohl, *Zu den Testamenten des Augustus*, «Klio» 30/1937, s. 323-342 oraz A. Solari, *Il Monumento Politico di Augusto*, «Philologus» 92.4/1937, s. 429-443.

Fragmenty *Monumentum Ancyranum* przekładano na język polski: *Działalność cesarza Augusta* (tł. O. Gratzego), [w:] B. Gebert, G. Gebertowa, *Wypisy historyczne do nauki dziejów starożytnych*, Lwów – Warszawa 1921, s. 225-227; wyd. 2, Lwów – Warszawa 1923, s. 196-198; wyd. 3, Lwów – Warszawa 1925,

---

w opracowaniu C. G. Bruns, *Fontes iuris Romani antiqui*. Autor nie zamieścił jednak informacji, z którego wydania korzystał.

⁵⁷ Znalazło się tam 16 fragmentów w tłumaczeniu W. Hillbrichta, w których dokonano jedynie drobnych korekt stylistycznych. Wydanie z 1937 r. mieści tylko 6 fragmentów Ustawy XII tablic.

⁵⁸ W dalszej części pracy uwzględnione zostały również inne rec. K. Rozenberga zawarte w «PH» 37/1948.

s. 170-172; wyd. 4, Lwów – Warszawa 1928, s. 138-139; L. Piotrowicz, *Okres świetności cesarstwa rzymskiego* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 11), Kraków 1923 (rozdz. II, pkt 4: *Autobiografia. Monumentum Ancyranum w skróceniu*, s. 4-9), przedr., [w:] J. Lechicka, *Zarys dziejów powszechnych*, cz. I: *Grecja, Rzym i wieki średnie do 1300 r.*, Lwów 1937, s. 266-270 i teźże, *Historia dla I klasy liceum*, cz. I: *Grecja, Rzym i wieki średnie do 1300 r.*, Lwów 1938, s. 273-277; *Czyny boskiego Augusta. Z inskrypcyj cesarza Augusta. Monumentum Ancyranum*, [w:] K. Krotoski, *Dzieje powszechne*, t. I: *Dzieje starożytne*, wyd. 3, Lwów 1925, s. 312-314.

Cały szereg zagadnień związanych z ustawami obowiązującymi w starożytnym Rzymie stanowił przedmiot opracowań encyklopedycznych⁵⁹. Jako pierwszy pisał o nich na kartach «WEPI» T. Dydyński:

- *Iuliae leges*, t. XXXIII, Warszawa 1903, s. 145;
- *Leges*, I) *Leges rogatae*, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 113-114; II) *Leges datae*, s. 114; III) *Leges dictae*, s. 114-115;
- *Leges frumentariae*, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 115;
- *Leges municipales*, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 115-116;
- *Leges repetundarum*, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 116;
- *Leges sacratae*, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 117;
- *Leges tabellariae*, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 117.

Autorem kilkudziesięciu haseł poświęconych różnym ustawom był pracujący w okresie międzywojennym w Poselstwie Rzeczypospolitej Polskiej w Wiedniu A. Berger. Na łamach renomowanej encyklopedii wiedzy o starożytności klasycznej – «RE», t. XII (2), Stuttgart 1925, znalazły się następujące opracowania polskiego uczonego:

- *Lex Acilia Calpurnia de ambitu*, szp. 2319;
- *Lex Acilia repetundarum*, szp. 2319;
- *Lex de ambitu*, szp. 2323-2324;
- *Lex Appuleia de maiestate minuta*, szp. 2325;
- *Lex Atinia de rebus subreptis*, szp. 2331-2335;
- *Lex Aufidia de ambitu*, szp. 2335;
- *Lex Aurelia de ambitu*, szp. 2336;
- *Lex Caecilia* nr 4) *Lex Caecilia de pecuniis repetundis*, szp. 2337;
- *Lex Calpurnia* nr 4) *Lex Calpurnia de pecuniis repetundis*, szp. 2338;
- *Lex Calpurnia de ambitu*, szp. 2338-2339;

⁵⁹ Por. też *Coelia lex*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 218; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 653; *Lex*; *Lex Aquilia*; *Lex Iulia* i *Lex Papia Poppaea*; *Lex Quisquis*, «EPG», t. IX, Kraków 1930, s. 71 oraz *Lex Julia*; *Lex Quisquis*, «EPUT», t. VI, Warszawa 1934, s. 457; *Lex*, «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 337.

- *Lex Canuleia* nr 2) *Lex Canuleia de conubio patrum et plebis*, szp. 2339-2340;
- *Leges Clodiae* nr 2) *Lex Clodia de iniuriis publicis*, szp. 2341;
- *Lex Cocceia de eunuchis*, szp. 2341;
- *Lex Cocceia de nuptiis*, szp. 2341;
- *Lex Cornelia de repetundis*, szp. 2343;
- *Lex Cornelia de ambitu*, szp. 2344;
- *Lex Cornelia Baebia de ambitu*, szp. 2344;
- *Lex Cornelia Fulvia de ambitu*, szp. 2344-2345;
- *Lex de flaminica diali*, szp. 2353-2355;
- *Lex Iulia de ambitu*, szp. 2365-2368;
- *Lex Iulia de pecuniis repetundis*, szp. 2389-2392;
- *Lex Iunia de pecuniis repetundis*, szp. 2393;
- *Lex Licinia de ambitu*, szp. 2395;
- *Lex Poetelia de ambitu*, szp. 2402-2403;
- *Lex Pompeia* nr 2) *Lex Pompeia de ambitu*, szp. 2403-2404;
- *Leges Serviliae de pecuniis repetundis*, szp. 2414-2415;
- *Lex Tullia de ambitu*, szp. 2416.

We wspomnianym t. XII (2) «RE» zamieszczono także cztery hasła dotyczące ustaw, autorstwa R. Taubenschlaga:

- *Lex Aquilia*, szp. 2325-2330;
- *Lex Atilia*, szp. 2330;
- *Lex Claudia*, szp. 2340-2341;
- *Lex Iulia et Titia*, szp. 2392-2393.

Kolejne publikacje o charakterze encyklopedycznym, których przedmiotem stały się poszczególne *leges*, przygotował A. Berger. Ukazały się one w «RE», Suppl. VII, Stuttgart 1940:

- *Lex Acilia de intercalando*, szp. 378-379;
- *Lex Acilia Rubria*, szp. 379;
- *Lex Aebutia* nr 2, szp. 379-382;
- *Lex Aemilia frumentaria*, szp. 382;
- *Lex Antistia de Satricanis*, szp. 382;
- *Lex Antonia agraria*, szp. 382;
- *Lex Antonia de coloniis deducendis*, szp. 382;
- *Lex Antonia de permutatione provinciarum*, szp. 382;
- *Lex Aternia Tarpeia*, szp. 382;
- *Lex Baebia*, szp. 382;
- *Leges de bello indicendo*, szp. 383;
- *Lex Canuleia*, szp. 383;
- *Lex Cicereia de sponsu*, szp. 383;

- *Lex de clavo pangendo*, szp. 383;
- *Lex Clodia de victoriato*, szp. 383-384;
- *Leges Corneliae* nr 2-4, szp. 384;
- *Leges Corneliae Pompeiae*, szp. 384;
- *Lex Crepereia*, szp. 384-385;
- *Lex Curiata*, szp. 385;
- *Lex Didia*, szp. 385;
- *Lex Fabia de plagio*, szp. 386-394;
- *Lex (plebiscitum) de fenore semunciariorum*, szp. 394;
- *Lex Flaminia*, szp. 394-395;
- *Lex Furia (leges Furiae)*, szp. 395;
- *Lex Gabinia de coitionibus clandestinis*, szp. 395-396;
- *Lex Helvia*, szp. 396;
- *Lex Hirtia de Pompeianis*, szp. 396;
- *Lex Hortensia*, szp. 396-397;
- *Leges Iuliae*, szp. 397;
- *Lex Iunia* nr 6, szp. 397-398;
- *Lex Iunia militaris*, szp. 398;
- *Lex Laetoria*, szp. 398;
- *Lex Licinia*, szp. 398-399;
- *Lex Licinia sumptuaria*, szp. 399;
- *Lex Licinia de actione communi dividundo*, szp. 399;
- *Lex Lucretia de agro Campano*, szp. 399;
- *Lex Lutatia de vi*, szp. 399-400;
- *Lex Maenia*, szp. 400;
- *Lex Marcia*, szp. 400;
- *Lex Marcia Atinia*, szp. 401;
- *Lex Mensia*, szp. 401;
- *Lex Minucia*, szp. 401;
- *Lex Mucia*, szp. 401;
- *Lex Munatia Aemilia*, szp. 401-402;
- *Lex Ovinia*, szp. 402;
- *Lex Papia de Vestalium lectione*, szp. 402;
- *Lex Papiria de consecratione*, szp. 402;
- *Lex Petillia de pecunia regis Antiochi*, szp. 402-403;
- *Lex Pinaria Furia de intercalando*, szp. 403;
- *Lex Plaetoria* nr 2, szp. 403;
- *Lex Plautia* nr 4) *Lex Plautia de reditu lepidanorum*, szp. 403; nr 5) *Lex Plautia de vi*, szp. 403-405;
- *Lex Plotia de vi*, szp. 405;
- *Lex Poetelia Papiria*, szp. 405-409;

– *Lex Pompeia* nr 4) *Lex Pompeia iudiciaria*, szp. 409; nr 5) *Lex Pompeia de iure magistratuum*, szp. 409; nr 6) *Lex Pompeia de provinciis*, szp. 409; nr 7) *Lex Pompeia de vi*, szp. 409-410;

- *Lex Pompeia Licinia*, szp. 410;
- *Lex Publicia*, szp. 410-411;
- *Lex Publilia*, szp. 411;
- *Lex Roscia*, szp. 411;
- *Lex Rutilia*, szp. 411;
- *Lex Sabinia*, szp. 411;
- *Lex Scatinia*, szp. 411-412;
- *Leges Semproniae*, szp. 412-413;
- *Leges Serviliae*, szp. 413;
- *Leges Sulpiciae*, szp. 413-414;
- *Lex Titia*, szp. 414;
- *Lex Trebonia* nr 1, szp. 414;
- *Leges Valeriae*, szp. 414-415;
- *Lex Valeria Fundania*, szp. 415;
- *Leges Valeriae Horatiae*, szp. 415-416;
- *Lex Vallia da manus iniectio*, szp. 416;
- *Lex Vibia (Leges Vibiae)*, szp. 416.

Ogłoszono wiele haseł encyklopedycznych, w których poruszane były różne kwestie łączące się z jurysprudencją⁶⁰. Przybliżano postacie i twórczość naukową zarówno prawników rzymskich, jak też bizantyńskich. Pierwsze publikacje tego rodzaju znalazły się w «WEPI», a ich autorami byli: I. Peszke, *Juris consulti*, t. XXXIII, Warszawa 1903, s. 205; S. Kutrzeba: *Jus Aelianum*, tamże, s. 228; *Jus Flavianum*, tamże, s. 232-233; *Jus respondendi*, tamże, s. 236; T. Dydyński: *Iulianus Salvius*, tamże, s. 152-153; *Nota, 2) przypisek, uwaga, dodatek*, ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 252; *Labeo M. Antistius*, t. XLII, Warszawa 1908, s. 786-787; *Marcellus Ulpius*, t. XLV, Warszawa 1910, s. 422; *Modestinus Herennius*, t. XLVII, Warszawa 1912, s. 292-293; *Papinianus Aemilius*, ser. 3, t. I, Warszawa 1914, s. 234.

Zdecydowanie najwięcej opracowań dotyczących działalności jurystów wyszło jednak spod pióra A. Bergera. Ukazywały się one głównie w kolejnych tomach «RE»:

- *Iulius* nr 79) *Iulius Aquila*, t. X (1), Stuttgart 1917, szp. 167;
- *Iulius* nr 382) *Iulius Paulus*, t. X (1), Stuttgart 1917, szp. 690-752;
- *Iurisconsulti*, t. X (1), Stuttgart 1917, szp. 1153-1155;

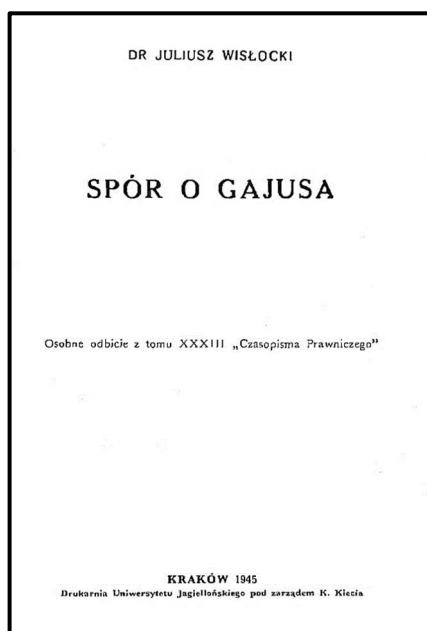
⁶⁰ Por. też hasła w «EPG»: *Jus Aelianum*, t. VII, Kraków 1930, s. 114; *Jus respondendi*, tamże, s. 115; *Responsum*, t. XIV, Kraków 1932, s. 315.

- *Iurisprudentia*, t. X (1), Stuttgart 1917, szp. 1159-1200;
- *Cinna* nr 8, Suppl. III, Stuttgart 1918, szp. 250-251;
- *Laelius* nr 17) *Laelius Felix*, t. XII (1), Stuttgart 1924, szp. 416;
- *Leo* nr 6) *Leo Anamarzeus (Anabarzeus oder Anazarbeus?)*, t. XII (2), Stuttgart 1925, szp. 1962;
- *Licinius* nr 151) *M. Cn. Licinius Rufinus*, t. XIII (1), Stuttgart 1926, szp. 457-458 (przygotowane wspólnie z F. Miltnerem);
- *Lytae*, t. XIV (1), Stuttgart 1928, szp. 72;
- *Tarruntenus Paternus*, t. IV (2) Zw. Rh., Stuttgart 1932, szp. 2405-2407;
- *Terentius* nr 41) *Terentius Clemens*, t. V (1) Zw. Rh., Stuttgart 1934, szp. 650-652;
- *Neratius* nr 15) *L. Neratius Priscus*, t. XVI (2), Stuttgart 1935, szp. 2549-2551;
- *Nessenius Apollinaris*, t. XVII (1), Stuttgart 1936, szp. 68-69;
- *Octavenus*, t. XVII (2), Stuttgart 1937, szp. 1786-1788;
- *Octavius* nr 59) *Octavius Iavolenus*, t. XVII (2), Stuttgart 1937, szp. 1830-1848;
- *Pedius* nr 3) *Sextus Pedius*, t. XIX (1), Stuttgart 1937, szp. 41-42;
- *Pegasos* nr 4), t. XIX (1), Stuttgart 1937, szp. 64-65;
- *Iurisconsulti*, Suppl. VII, Stuttgart 1940, szp. 314-315;
- *Kyrillos* nr 8), Suppl. VII, Stuttgart 1940, szp. 337-341;
- *Kyrillos* nr 9), Suppl. VII, Stuttgart 1940, szp. 341-342;
- *Latinus* nr 1a) *Latinus Largus*, Suppl. VII, Stuttgart 1940, szp. 342;
- *Leontios* nr 6-9), Suppl. VII, Stuttgart 1940, szp. 373-376;
- *Trebatius* nr 7), Suppl. VII, Stuttgart 1940, szp. 1619-1622;
- *Paconius* nr 2), t. XVIII (2), Stuttgart 1942, szp. 2124-2125;
- *Pacuvius* nr 9) *Pacuvius Labeo Antistius*, t. XVIII (2), Stuttgart 1942, szp. 2176.

Ponadto obszerną listę publikacji A. Bergera uzupełniają recenzje: «PPiA» 33.12/1908, s. 1036-1038, [z:] *Jurisprudentiae anteiustinianae reliquias in usum maxime academicum compositas* a Ph. E. Huschke, editione sexta aucta et emendata, ed. E. Seckel et B. Kübler, vol. I, Lipsiae 1908 i vol. II, Lipsiae 1911, «Prawnik» 1.2/1912, s. 61; «PPiA» 34.3/1909, s. 261-263, [z:] H. Fitting, *Alter und Folge der Schriften römischer Juristen von Hadrian bis Alexander*, 2. Aufl., Halle 1908 oraz artykuły: *Contributi alla storia delle fonti e della giurisprudenza romana*, «BIDR» 44/1936-1937, s. 91-130; *One or Two Leontii, Legal Scholars in Beirut? A Contribution to the History of Byzantine Legal Science*, «Byzantion» 17/1944-1945, s. 1-15.

Zainteresowanie badaczy przyciągała też postać Gajusa⁶¹ i napisany przez tego jurystę ok. 160 r. n.e. podręcznik do nauki prawa – *Institutiones*. Do opracowań z tej tematyki należą recenzje sporządzone przez A. Bergera: «PPiA» 35.11/1910, s. 912-913, [z:] P. P. Zanzucchi, *Vocabolario delle Istituzioni di Gaio*, Milano 1910; «Prawnik» 1.2/1912, s. 59-60, [z:] F. Kniep, *Gai Institutionum commentarius primus. Text mit Vorwort*, Jena 1911; «Prawnik» 2.2/1913, s. 77-78, [z:] F. Kniep, *Gai Institutionum commentarius secundus §§ 1-96. Text mit Vorwort, Erklärung und Anhängen*, Jena 1912; «PPiA» 61.2/1936, s. 130-131, *Nowa edycja Instytucyj Gajusa. Gai Institutiones*, ed. E. Seckel et B. Kübler, 7 ed. curavit B. Kübler, Lipsiae 1935 oraz publikacje W. Osuchowskiego, *Nowe fragmenty Instytucyj Gajusa (P. S. I. Nr 1182)*, «STNL» 15.2/1935, s. 97-98 i J. Wiślockiego, *Spór o Gajusa*⁶², «CPiE» 33/1945, s. 93-98.

Pojawiały się również krótkie hasła poświęcone szkołom prawa działającym w Rzymie w I i II stuleciu po Chr.: *Prokuljańska szkoła*, «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 126; *Sabinjanie*, «EPG», t. XV, Kraków 1932, s. 183; *Sabinianie*, «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 627, jak też przedstawicielom jurysprudencji z różnych

⁶¹ Por. też *Gajus*: «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 13; «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 356; «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 159; «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 167; «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 731.

⁶² Rec. Z. Lisowski, «CPH» 1/1948, s. 187-189.

okresów: *Mucius Quintus Scaevola*: «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 39; *Mucius* nr 4, «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 420; *Servius Sulpicius Rufus*, «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 1206; *Labeo Marcus Antistius*: «EPO», t. IX, Warszawa 1901, s. 105; «EPG», t. VIII, Kraków 1930, s. 268; «EPUT», t. VI, Warszawa 1934, s. 284; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 324; *Sabinus Massurius*: «EPG», t. XV, Kraków 1932, s. 184; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 627; *Papinianus Aemilius*: «EPO», t. XI, Warszawa 1901, s. 284; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 57; «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 114; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 241; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 486; *Ulpian Domitius*, «EPO», t. XV, Warszawa 1903, s. 17 i *Ulpianus Domitius*: «ETEM», t. V, Warszawa 1928, szp. 674; «EPG», t. XVII, Kraków 1932, s. 269; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 763; *Gregorianus*, «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 7.

Stanisław Estreicher omówił krótko w «CPIE» 3/1902, s. 300-301, dzieło G. C. Lee, *Historical Jurisprudence. An Introduction to the Systematic Study of the Development of Law*, New York 1900, w którym to prawu rzymskiemu poświęcone zostały s. 187-324. Mieczysław Kowadło zrecenzował zaś na łamach «PK» 4.4-7/1938, s. 175-177, artykuł F. De Visschera i M. Nicolau, *Le „ius publice respondendi”*, opublikowany w «RHD» 15/1936, s. 615-650.

Rafał Taubenschlag w opracowaniu *Motywy edyktów pretorskich*, «SAU» 24.3/1919, s. 14-15, pochylał się nad tekstami jurysty Domitiusa Ulpianusa i szukał odpowiedzi na pytanie, jakimi względami uzasadniane było wydawanie określonych edyktów przez pretora⁶³. Artykuł francuskiego romanisty P. F. Girarda, *La date de l'édit de Salvius Iulianus*, «NRHD» 34/1910, s. 5-40, dotyczący daty ostatecznej redakcji edyktu pretorskiego i edyktów kurulnych (*edictum perpetuum*, *edictum Salvianum*, *edictum Iulianum*, czy też *edictum Hadrianum*), jaką na polecenia cesarza Hadriana przygotował Salvius Iulianus, zrecenzował A. Berger, «PPiA» 35.6/1910, s. 524-526.

Zagadnienia związane z prawotwórczą aktywnością cesarzy przybliżali w formie haseł encyklopedycznych⁶⁴ w «WEPI» S. Drzażdżyński, *Oratio*, ser. 2, t. V, Warszawa 1908, s. 465; T. Dydyński: *Liber mandatorum*, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 391 i *Mandata*, t. XLV, Warszawa 1910, s. 369.

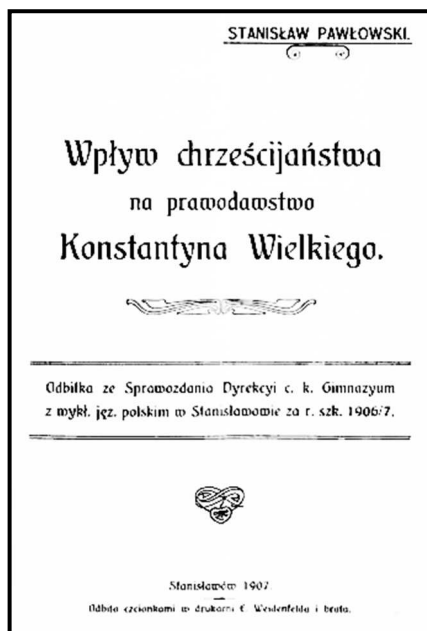
Oddziaływanie prądów religii chrześcijańskiej na regulacje prawne stanowiące przez cesarza Konstantyna Wielkiego przedmiotem swoich dociekań uczynił S. Pawłowski, *Wpływ chrześcijaństwa na prawodawstwo Konstantyna Wiel-*

---

⁶³ Por. też: *Edykt*, «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 174; *Pretorskie prawo*, «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 113 oraz notę E. Barwińskiego, «KH» 19.1/1905, s. 164, [z:] O. Lenel, *Essai de reconstruction de l'édit perpétuel*, t. II, Paris 1903.

⁶⁴ Por. też: *Konstytucje w prawie rzymskim*, «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 1040; *Reskrypt*, «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 597.

kiego, [w:] *Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum z wykładowym językiem polskim w Stanisławowie za rok szkolny 1906/07*, Stanisławów 1907, s. 1-37.

Badanie wpływów chrześcijaństwa⁶⁵ i prawa żydowskiego na ustawodawstwo rzymskie stało się natomiast obszarem wnikliwych studiów wileńskiego romanisty F. Bossowskiego, który ogłosił z tej materii kilka opracowań: *Wpływ chrześcijaństwa na rozwój prawa rzymskiego*⁶⁶, «PPiA» 50.10-12/1925, s. 307-317; *Wpływ sądownictwa polubownego biskupów*⁶⁷ na prawo rzymskie, «RPW» 6/1933, s. 11-42; (streszcz.), *Quo modo multa in iure romano postclassico ad instar praeceptorum, ab episcopis ex compromisso lites dirimentibus observatorum, innovata sint, auctoris opinio breviter exponitur*, tamże, s. 439-446; *Quo modo usu forensi audientiae episcopalis suadente non nulla praecepta ad instar iuris graeci aut hebraici etc. in iure romano recepta sint exponitur*, [w:] *Acta Congressus Iuridici Internationalis VII saeculo a Decretalibus Gregorii IX et XIV a Codice Iustiniano promulgatis Romae 12-17 Novembris 1934*, vol. I, Romae 1935, s. 359-410; *Czy i jaką drogą prawo żydowskie wywarło wpływ na prawo*

⁶⁵ Por. też rec. A. Lecha, «PKość.», t. IV/1903, s. 78-80, [z:] R. T. Troplong, *De l'influence du Christianisme sur le droit civil des Romains*, Tours 1902.

⁶⁶ Artykuł ten znalazł się także w zeszycie jubileuszowym «PPiA» 50/1925, s. 3-13.

⁶⁷ Por. też *Audientia episcopalis*, «PEK», t. I-II, Warszawa 1904, s. 413 [b.n.a.]

prywatne rzymskie?, «RPW» 10/1939, s. 1-42; (streszcz.), *Suntne in iure Romano, suadente usu forensi audientiae episcopalis, quaedam praecepta ad instar iuris privati hebraici introducta?*, tamże, s. 43-76; *Roman law and Hebrew private law*, «BIDR» 46/1939, s. 354-363.

Zjawisko oddziaływania prawa prowincjonalnego na rzymskie prawo prywatne przyciągnęło uwagę R. Taubenschlaga, *Der Einfluss der Provinzialrechte auf das römische Privatrecht*, [w:] *Atti del Congresso Internazionale di Diritto Romano (Bologna e Roma XVII-XXVII Aprile MCMXXXIII)*, Roma, vol. I⁶⁸, Pavia 1934, s. 281-315. Spod pióra tego uczonego wyszło również kilka innych prac: (streszcz.), *Prawo greckie w Responsach i Dygestach Cervidiusa Scaevoli*, «SAU» 22.10/1917, s. 17-19; *Le droit local dans les Digesta et Responsa de Cervidius Scaevola*⁶⁹, «BIAP» 1919-1920, I partie, s. 45-55; *Prawo lokalne w Dygestach i Responsach Cervidiusa Scaevoli* (Rozprawy PAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, ser. 2, t. XXXVII, og. zb. t. 62), Kraków 1921, s. 41-56; *Il diritto romano e il diritto locale nei Digesti e nei Responsa di Cervidius Scaevola*, «AISDR», t. XIII-XIV, Catania 1922⁷⁰; (streszcz.), *Prawo lokalne w konstytucjach przeddioklecjańskich*, «SPAU» 30.5/1925, s. 4-6; *Le droit local dans le constitutions pré-dioclétiens*, [w:] *Mélanges de droit romain dédiés a G. Cornil a l'occasion de sa XXX-e année de professorat*, t. II, Paris 1926, s. 497-512.

Wydania przedjustyniańskich źródeł prawa recenzował A. Berger: «PPiA» 36.1/1911, s. 67-78, [z:] *Nowe zbiory źródeł prawa rzymskiego*: 1) *Fontes iuris Romani antiqui*, ed. C. G. Bruns. Post curas Th. Mommseni editionibus quintae et sextae adhibitas septimum ed. O. Gradenwitz, pars I: *Leges et negotia*, pars II: *Scriptores*, Tubingae 1909; 2) *Fontes iuris Romani anteiustiniani*. In usum scholarum ed. S. Riccobono, I. Baviera, C. Ferrini, pars I: *Leges* (ed. S. Riccobono), pars II: *Auctores* (ed. I. Baviera); *Leges saeculares* (ex lingua syriaca latine vertit et adnotationibus instruxit C. Ferrini), Florentiae 1909; «Prawnik» 1.8/1912, s. 280, [z:] *Textes de droit romain*, publiés et annotés per P. F. Girard, 4 éd., Paris 1913; «PPiA» 38.3/1913, s. 233-235, [z:] C. G. Bruns, *Fontes iuris Romani antiqui. Additamentum. Indicem ad Fontium partem priorem per Regiomontanas et Ruperto-Carolenses conficiendum curavit et cum simulacris* ed. O. Gradenwitz, I. Index, II. Simulacra, Tubingae 1912; «Byzantion» 17/1944-1945, s. 393-395, [z:] *Fontes iuris Romani anteiustiniani*, vol. I: *Leges*, 2 ed., S. Riccobono, Florence 1941.

⁶⁸ Rec.: L. Wenger, «AP» 12.1-2/1937, s. 156; H. Kreller, «Gnomon» 14.7/1938, s. 337-355, z uwagami do pracy R. Taubenschlaga na s. 345. Por. też notę W. Semkowicza, «KH» 18/1904, s. 156-157, [z:] S. Brassloff, *Zur Kenntnis des Volksrechtes in den romanisirten Ostprovinzen des römischen Kaiserreiches*, Weimar 1902.

⁶⁹ Rec. L. Wenger, «AP» 9.3-4/1930, s. 287-288.

⁷⁰ Do pracy tej nie miałem dostępu.

Ogłoszone przez władców germańskich na przełomie V i VI stulecia n.e. dla podbitej ludności rzymskiej zbiory praw stały się przedmiotem opracowań encyklopedycznych: S. Gall, *Breviarium Alaricianum* albo *Visigothorum*, «PEK», t. V-VI, Warszawa 1905, s. 143-144; T. Dydyński, *Leges Romanae*, «WEPI», t. XLIII, Warszawa 1909, s. 116-117; Z. Chełmicki, *Lex Romana*, «PEK», t. XXIII-XXIV, Warszawa 1911, s. 312-313; A. Berger, «RE»: *Leges Romanae Barbarorum*, t. XII (1), Stuttgart 1924, szp. 1185-1186; *Lex Romana Burgundionum*, t. XII (2), Stuttgart 1925, szp. 2405-2406 i *Lex Romana Visigothorum*, tamże, szp. 2407-2411. Dodać należy, iż na kartach «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 174, pod hasłem *Edykt*, znalazła się wzmianka o wydanym ok. 500 r. po Chr. edyktie króla Teoderyka (*Edictum Theoderici*), zaś w t. IX, Kraków 1930, s. 23-24, zamieszczone zostało opracowanie *Leges Romanae*.

Uwagę polskich badaczy przykuwały różne zagadnienia związane z kodyfikacją prawa rzymskiego przeprowadzoną w latach 528-534 przez cesarza Justyniana⁷¹, jak również późniejszą działalnością ustawodawczą tego bizantyńskiego władcy. Kilka haseł odnoszących się do tej materii⁷² przygotował dla «WEPI» T. Dydyński:

- *Index Florentinus*, t. XXX, Warszawa 1902, s. 837;
- *Instytucje Justyniana*, t. XXXI, Warszawa 1902, s. 13-14;
- *Justynian I, Prawodawstwo Justyniana*, t. XXXIII, Warszawa 1903, s. 246-250;
- *Novellae (Novellae leges)*, ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 277-278;
- *Lectio Florentina*, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 82;
- *Leges fugitivae* i *Leges geminatae*, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 115;
- *Leges restitutae*, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 116;
- *Liber (quingenta) decisionum*, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 391;
- *Pandecta*, ser. 3, t. I, Warszawa 1914, s. 170-173;
- *Papinianistae*, ser. 3, t. I, Warszawa 1914, s. 234-235;
- *Paraphrasis Institutionum Theophili*, ser. 3, t. I, Warszawa 1914, s. 267.

---

⁷¹ Por. też *Justynian I*: «EPO», t. VII, Warszawa 1900, s. 575-576; «WEPI», t. XXXIII, Warszawa 1903, s. 245-246 (Kant.) Podany przez redakcję wykaz autorów wraz z inicjałami lub skrótami nazwisk, które widnieją pod hasłami, nie zawiera skrótów w postaci Kant. Być może chodzi tu o F. Kantorka, choć przy jego nazwisku zamieszczono skrót F. Kan.; «PEK», t. XIX-XX, Warszawa 1910, s. 167-168 (T.) Chodzi tu prawdopodobnie o G. Tołwińskiego, chociaż przy jego nazwisku w wykazie autorów redakcja nie podała inicjału czy też inicjałów, którymi podpisywał opracowane hasła; «ETEM», t. II, Warszawa 1928, szp. 793; «EPG», t. VII, Kraków 1930, s. 116-117; «EPUT», t. V, Warszawa 1933, s. 253-254; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 255.

⁷² Por. też S. Posner, *Interpolacya (prawo)*, «WEPI», t. XXXI, Warszawa 1902, s. 48 oraz hasła zamieszczone w «EPG»: *Emblemata Triboniani*, t. IV, Kraków 1930, s. 248; *Interpolacya*, t. VI, Kraków 1930, s. 296.

Ponadto w innych wydawnictwach encyklopedycznych znalazły się następujące opracowania: «EPO», *Novelle (Novellae)*, t. X, Warszawa 1901, s. 578; «EPI»: *Corpus iuris 1) Corpus iuris civilis*, t. I, Warszawa 1905, s. 222; *Novella 2) Nowa ustawa*, t. III, Warszawa 1906, s. 62; *Pandekty*, tamże, s. 161-162; «PEK», *Codex Justinianus*, t. VII-VIII, Warszawa 1906, s. 138 (A. Kakowski); «ETEM», *Corpus iuris 2) Corpus iuris civilis*, t. I, Warszawa 1926, szp. 672; *Digesta*, tamże, szp. 831; *Justynjańska kodyfikacja*, t. II, Warszawa 1927, szp. 793-794; *Novellae*, t. III, Warszawa 1927, szp. 852; «EPUT», *Corpus iuris civilis*, t. II, Warszawa 1928, s. 558; «EPG», *Corpus iuris civilis*, t. III, Kraków 1929, s. 167-168; *Instytucja – Instytucje prawa rzymskiego*, t. VI, Kraków 1930, s. 291-292; «EPW», *Corpus iuris civilis*, t. I, Warszawa 1937, s. 104; *Digesta*, tamże, s. 125; *Instytucje prawa rzymskiego*, tamże, s. 236.

Przybliżano także postać Tribonianusa⁷³, który pełniąc funkcję zwierzchnika urzędów centralnych (*magister officiorum*) i ministra sprawiedliwości (*quaestor sacri palatii*), czuwał nad sprawnym przebiegiem prac specjalnie powołanych komisji kodyfikacyjnych składających się z urzędników, adwokatów oraz profesorów prawa z Bejrutu i Konstantynopola.

Pojawiły się też recenzje publikacji poświęconych efektom prawodawczej aktywności Justyniana⁷⁴, sporządzone przez A. Bergera: «PPiA» 33.12/1908, s. 1035-1036, [z:] *Digesta Iustiniani Augusti*, ed. P. Bonfante, C. Fadda, C. Ferrini, S. Riccobono, V. Scialoja, vol. I, Milano 1908; «PPiA» 34.5/1909, s. 420-425, [z:] *Corpus iuris civilis*, ed. stereotypa undecima, vol. I: *Institutiones*, recogn. P. Krüger. *Digesta*, recogn. T. Mommsen, retr. P. Krüger, Berlin 1908; «Prawnik» 1.3/1912, s. 98, [z:] *Corpus iuris civilis*, ed. stereotypa duodecima, vol. I: *Institutiones*, recogn. P. Krüger. *Digesta*, recogn. T. Mommsen, Berolini 1911; «ZPRG» 42.3-4/1916, s. 725-733, [z:] R. Henle, *Unus casus. Eine Studie zu Justinians Institutionen*, Leipzig 1915; «KV» 55.1/1922, s. 55-58, [z:] F. Schulz, *Einführung in das Studium der Digesten*, Tübingen 1916; «ZVR» 39/1921, s. 311-312, [z:] *Corpus Iuris Civilis*, ed. stereotypa tertia decima, vol. I: *Institutiones*, recogn. P. Krüger. *Digesta*, recogn. T. Mommsen, retr. P. Krüger, Berolini 1920 i F. Bossowskiego, «PPiA» 61.2/1936, s. 128-130, [z:] *Index interpolationum, quae in Iustiniani Digestis inesse dicuntur*, ed. L. Mitteis, curaverunt E. Levy, E. Rabel,

⁷³ Por. też: Trybonjan (*Tribonianus*), «EPO», t. XIV, Warszawa 1903, s. 591-592; *Tribonianus*: «ETEM», t. V, Warszawa 1928, szp. 577; «EPG», t. XVII, Kraków 1932, s. 200.

⁷⁴ Por. też: L. Piotrowicz, *Rozkład i upadek cesarstwa rzymskiego* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 12), Kraków 1923 (rozdz. VII, pkt 34: *Corpus iuris civilis. Przedmowa do Instytucyj Justyniana*, s. 29-31); W. Moszczeńska, H. Mrozowska, *Podręcznik do nauki historii na pierwszą klasę gimnazjalną*, Lwów 1933, s. 254, gdzie znajduje się fragment wstępu do Kodeksu Justyniana. Nieco krótsza wersja znalazła się też w wyd. 2, Lwów 1937, s. 238-239.

t. III: *Ad libros Digestorum XXXVI-L pertinens*⁷⁵, Weimar 1935. Ukazały się artykuły nawiązujące do działalności ustawodawczej cesarza Justyniana: W. Osuchowski, *Homer w Digestach*, [w:] *Pamiętnik trzydziestolecia pracy naukowej Prof. dr. P. Dąbkowskiego*, Lwów 1927, s. 163-184; I. Koschembahr-Łyskowski, *Les facteurs intérieurs de l'évolution du droit romain privé*⁷⁶, [w:] *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques Varsovie 1933*, t. I, Varsovie 1933, s. 243-250; S. Lenkowski, *1400 lat ustawodawstwa Justynjana*, «WiŻ» 9.6/1934, s. 506-512, przedr., [w:] tenże, *Z życia i kultury antyku* (Biblioteka Filomaty nr 15), t. III, Lwów 1936, s. 1-21; W. Kozubski, *Elementy Kodyfikacji Justyniańskiej*, «TP» ser. 3, 9/1935, s. 152-173; L. Piniński, *W 1400-letnią rocznicę kodyfikacji Justyniana. Odczyt wygłoszony we Lwowie na zaproszenie Towarzystwa Filologicznego*, «PWspół.» 14.53/1935, s. 157-177; A. Berger, *The Emperor Justinian's Ban upon Commentaries to the Digest*, «BPIAS» 3.3-4/1945, s. 656-696.

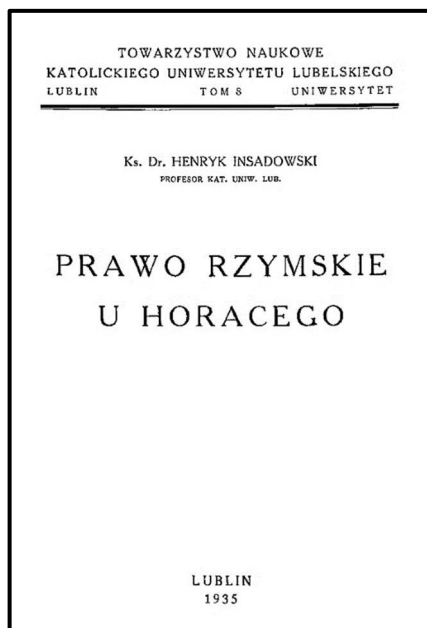
Kwestie natury terminologicznej wyjaśniał A. Berger, *Pourquoi Ius Graeco-Romanum? Autour d'une terminologie*, «AIP» 7/1939-1944⁷⁷, s. 357-368.

⁷⁵ Pracę tę zrecenzował też A. Berger, «ZVR» 51/1937, s. 183-189.

⁷⁶ Noty: F. Olivier-Martin, «RHD» 12/1933, s. 531; L. Wenger, «AP» 12.3-4/1936, s. 295.

⁷⁷ Por. rec. tego rocznika autorstwa M. J. Milne, «Byzantion» 17 (1944-1945), s. 375-380, zawierającą m.in. uwagi do artykułu A. Bergera na s. 378-379.

Źródłami nieprawniczymi zajmował się H. Insadowski, który przygotował monografię *Prawo rzymskie u Horacego*⁷⁸ (Towarzystwo Naukowe KUL, t. VIII), Lublin 1935, ss. 90. Ukazały się również recenzje A. Bergera, «EOS» 18.2/1912, s. 213-215, [z:] E. Costa, *Cicerone giureconsulto*, parte I: *Il diritto privato*, Bologna 1911 oraz «EOS» 19.1/1913, s. 111-112, [z:] F. Norden, *Apuleius von Madaura und das römische Privatrecht*, Berlin – Leipzig 1912.

Polscy badacze prezentowali interesujące projekty naukowe na międzynarodowych kongresach: I. Koschembahr-Łyskowski, *Les monumenta topographica Urbis Romae*⁷⁹, [w:] *La Pologne au V-e Congrès International des Sciences Historiques Bruxelles 1923*, Varsovie 1924, s. 195-197; T. Zieliński, *Projet de la création d'un „Corpus scriptorum juris graeco-romani tam canonicis quam civilis” (en abrégé CSJ)*, [w:] *Atti del V Congresso Internazionale di Studi Bizantini (Roma 20-26 settembre 1936)*, vol. I: *Storia – Filologia – Diritto*, Roma 1939, s. 735-740.

⁷⁸ Rec. W. Osuchowski, «CPH» 1/1948, s. 129-133.

⁷⁹ Noty: F. Olivier-Martin, «RHD» 2/1923, s. 451; K. Tymieniecki, «PWar.» 5.48/1925, s. 237.

5. OCHRONA PRAW PRYWATNYCH

Problematyce związanej z ochroną praw prywatnych poświęcono stosunkowo dużo uwagi. Zaznaczyć jednak należy, iż większość opracowań przybierała postać artykułów lub bardzo skrótowych haseł encyklopedycznych.

Zagadnienia łączące się z postępowaniem w sprawach cywilnych w świetle literatury nieprawniczej między czwartym a siódmym stuleciem po Chr., stały się przedmiotem rozprawy doktorskiej W. Soldingera, *Proces cywilny rzymski w literaturze nieprawniczej od IV. do VII. wieku*, Kraków 1936, ss. 56. Ta niepublikowana praca znajduje się w zbiorach AUJ.

Badania nad głośnym procesem plebejskiej dziewczyny Werginii prowadził R. Taubenschlag, *Proces o Werginię. Studium historyczno-prawne* (RAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, ser. 2, t. XXXV, og. zb. t. 60), Kraków 1917, s. 118-136 i (streszcz.), «SAU» 21.7/1916, s. 1-5.

Najdawniejsza forma procesu rzymskiego budziła zainteresowanie F. Hofmolla, *Istota Litis contestationis w procesie rzymskim per legisactionem (z teki pośmiertnej)*⁸⁰, «PPIA» 38.4/1913, s. 241-258 i 38.7-8/1913, s. 658-702. O procesie formułkowym⁸¹ pisali zaś krótko T. Dydyński, *Intencja (intentio)*, «WEPI», t. XXXI, Warszawa 1902, s. 35-36 i A. Wojtunik *Formułka procesowa w klasycznym prawie rzymskim*, «Prawo» 13.5-6/1936, s. 182-189.

Wyjaśnieniu pojęcia skargi oraz różnym klasyfikacjom powództw służyło hasło *Skarga sądowa (actio)*, «EPO», t. XIII, Warszawa 1902, s. 530-531.

Cenną monografię na temat historycznego rozwoju skarg działowych (*actio familiae erciscundae* oraz *actio communi dividundo*) w klasycznym prawie rzymskim ogłosił A. Berger, *Zur Entwicklungsgeschichte der Teilungsklagen im klassischen römischen Recht*⁸², Weimar 1912, ss. 248.

Skład oraz zakres spraw rozpatrywanych przez sąd centumwiralny prezentowano pod hasłami *Centumwiriowie*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 181; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 551 i *Centumviri*: «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 385; «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 19.

Różne kwestie proceduralne wyjaśniał w «WEPI» T. Dydyński. Warszawski uczony skreślił uwagi na temat wyroku prejudycjalnego – *Interlocutio*, t. XXXI,

---

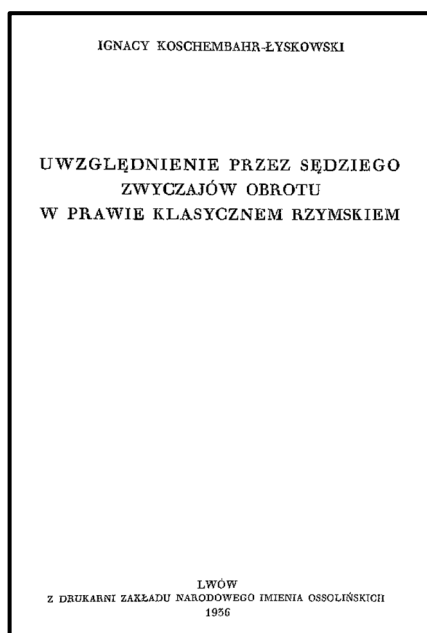
⁸⁰ Por. też S. Kutrzeba, *Jus Flavianum*, «WEPI», t. XXXIII, Warszawa 1903, s. 232-233 oraz hasła zamieszczone w «EPG»: *Jus Flavianum*, t. VII, Kraków 1930, s. 114; *Legis actiones*, t. IX, Kraków 1930, s. 24; *Litis contestatio*, tamże, s. 120.

⁸¹ Por. też *Formułkowy proces*, «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 99.

⁸² Rec.: M. Fehr, «ZSS RA» 33/1912, s. 576-582; H. Krüger, «LZ» 63.40/1912, szp. 1285-1287; P. Krüger, «DL» 33.43/1912, szp. 2735-2736; V. Arangio-Ruiz, «RISG» 52.2-3/1913, s. 223-242; B. Biondi, «BIDR» 25.2-5/1913, s. 267-272; A. Audibert, «NRHD» 38/1914, s. 642-650; B. Kübler, «KV» 52.1-2/1914, s. 37-46; nota J. Kohler, «ZVR» 31/1914, s. 477.

Warszawa 1902, s. 44, następnie zapytania dokonywanego w fazie postępowania *in iure* – *Interrogatio*⁸³, tamże, s. 55, zawieszenia czynności władz sądowych na określony czas (np. z powodu wojny) – *Juristicium, Juristitium*, także *Justicium*⁸⁴, t. XXXIII, Warszawa 1903, s. 206 oraz jurysdykcji cywilnej, którą namiestnik prowincji mógł powierzyć legatowi *pro praetore* – *Mandata iurisdictionis*, t. XLV, Warszawa 1910, s. 369.

O roli sędziego w procesie pisał I. Koschembahr-Łyskowski: *Rola sędziego w bonae fidei iudicium (quid veniat in bonae fidei iudicium) w prawie rzymskim klasycznym*, «STNW» Wydział II, 24.7-9/1931, s. 125-151; „*Quid veniat in bonae fidei iudicium*” *en droit classique romain*, [w:] *Studi in onore di Salvatore Riccobono nel XL anno del suo insegnamento*, vol. II, Palermo 1936, s. 147-168; *Uwzględnienie przez sędziego zwyczajów obrotu w prawie klasycznym rzymskim*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. II, Lwów 1936, s. 1-8.

Ogólnie o pomocnikach stron oraz ich udziale w procesach sądowych traktują publikacje F. Ochimowskiego, *Obrońca w Rzymie*, «WEPI», ser. 2, t. IV,

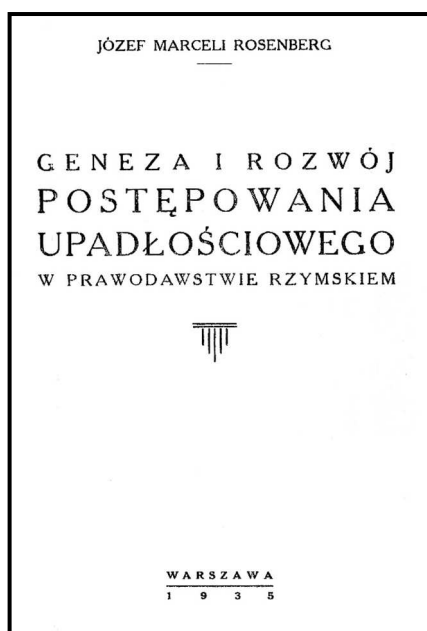
⁸³ Por. też hasło A. Bergera, *Interrogatio*, «RE», t. IX (2), Stuttgart 1916, szp. 1720-1729 wraz z notą do niego autorstwa R. Longchamps de Bérier, «PPIA» 41.1-3/1916, s. 172.

⁸⁴ Hasło *Juristicium, Juristitium*, także *Justicium* znalazło się również w identycznym brzmieniu na kartach «EPO», t. XVI: *Suplement I*, Warszawa 1904, s. 172.

Warszawa 1904, s. 563; A. Zaniewiczza, *Palestra w Rzymie starożytnym*, «Palestra» 10.11/1933, s. 657-661 i autora ukrywającego się pod inicjałami H. R.⁸⁵, *Z rzymskiego procesu (Cicero pro Quinctio)*, «Palestra» 13.7-8/1936, s. 578-601. Ponadto na łamach «ZPRG» 40.3-4/1913, s. 662-671, ukazała się recenzja A. Bergera, [z:] Ch. Wirbel, *Le cognitor*, Paris 1911.

Problematykę postępowania apelacyjnego podejmował F. Szenwic, *Zasady apelacji w prawie rzymskim*, «PPiA» 43/1918, s. 267-271.

Zachodzące na przestrzeni wieków zmiany w postępowaniu egzekucyjnym zarysował K. Stefko, *Rzut oka na historyczny rozwój prawa egzekucyjnego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza*, t. II, Lwów 1916. Autor ten przybliżył następujące zagadnienia: I. *Egzekucya wedle prawa XII tablic*, s. 461-468; II. *Egzekucya w procesie per formulas*, s. 468-472; III. *Egzekucya wedle prawa justyniańskiego*, s. 472-473; IV. *Tymczasowe zarządzenia w prawie rzymskim*, s. 473-474. O przebiegu czynności egzekucyjnych pisali też T. Dydyński, *Manus iniectio*⁸⁶, «WEPI», t. XLV, Warszawa 1910, s. 406-407 i R. Taubenschlag, *Manus iniectio*, «RE», t. XIV (2), Stuttgart 1930, szp. 1400-1402. Spod pióra J. M. Rosenberga wyszło opracowanie *Geneza i rozwój postępowania upadłościowego w prawodawstwie rzymskim*, «GSW» 62.37/1935, s. 495-498 i 62.38/1935, s. 512-514.

⁸⁵ Być może był to adwokat Henryk Rossman.

⁸⁶ Por. też *Manus iniectio*, «EPG», t. X, Kraków 1931, s. 27.

Wspomnieć też należy rozprawę doktorską P. Małaszyńskiego, *Egzekucja w Ustawie XII tablic*, Kraków 1935, ss. 70. Ta niepublikowana dysertacja znajduje się w AUJ.

Uwagę badaczy przyciągało również sądownictwo polubowne. Poza krótkim hasłem encyklopedycznym T. Dydyńskiego, *Laudum*, «WEPI», t. XLIII, Warszawa 1909, s. 18, liczne odniesienia do regulacji prawa rzymskiego w tej materii znalazły się w artykule S. Wysockiego, *O sędziach polubownych w prawie kościelnym*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza R. 1661* wydana przez członków Uniwersytetu, t. II, Lwów 1912, ss. 18 [b.c.n.s.] Warto także przywołać pracę S. Wróblewskiego *Sądy polubowne w historii prawa*⁸⁷. *Odczyt wygłoszony na publicznym posiedzeniu Polskiej Akademii Umiejętności dnia 9 czerwca 1928*, «RPAU» 1927/1928, s. 82-107, w której wiele miejsca poświęcono sądownictwu w antycznym Rzymie. Podobnie jest też w przypadku monografii przygotowanej przez B. Wilanowskiego, *Rozwój historyczny procesu kanonicznego*, t. I: *Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*⁸⁸ (Rozprawy Wydziału III TPN w Wilnie, t. III), Wilno 1929 (rozdz. VII, pkt 10: *Przepisy prawa rzymskiego o sądach polubownych*, s. 138-141; pkt 21: *Sądownictwo w Rzymie*, s. 192-219 i szczególnie rozdz. VIII: *Wpływ prawa rzymskiego na proces kościelny pierwszych wieków chrześcijaństwa*, s. 271-377).

Zajmowano się także środkami ochrony pozaprosesowej. Na kartach «WEPI» ukazały się hasła autorstwa T. Dydyńskiego, *In integrum restitutio*, t. XXX, Warszawa 1902, s. 983-984 i *Interdykt (interdictum)*⁸⁹, t. XXXI, Warszawa 1902, s. 40-41. Ponadto warszawski badacz prawa rzymskiego przygotował we współpracy ze S. Drzażdżyńskim hasło *Missio III*, *Missio in possessionem*⁹⁰, t. XLVII, Warszawa 1912, s. 208.

Obszar szczególnie wnikliwych studiów stanowiły jednak zagadnienia łączące się z interdyktami. Pierwsze publikacje dotyczące tej problematyki były efektem dogłębnych badań prowadzonych przez A. Bergera. Na łamach «ZSS RA» 36/1915, s. 176-229, ogłoszony został jego artykuł *Miszellen aus der Interdiktenlehre*⁹¹, zaś niedługo potem hasło *Interdictum*⁹², «RE», t. IX (2), Stuttgart 1916, szp. 1609-1707. Podkreślić trzeba fakt, że autor przywołanego opracowa-

⁸⁷ Nota J. K., «CAPL» 13.3/1929, s. 7.

⁸⁸ Rec.: W. Meysztowicz, «IP» 10.2/1930, s. 139-140; H. F. Schmid, «ZSS KA» 19.1/1930, s. 834-841; W. Zaïkyn, «Przew.HP» 2.2-3/1931, s. 199-203.

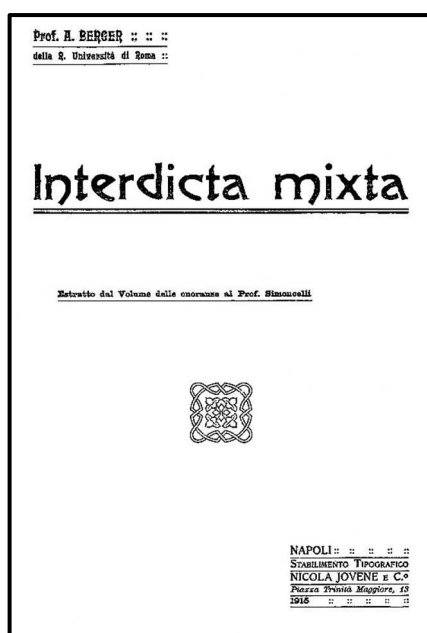
⁸⁹ Por. też *Interdykt*: «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 294; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 237.

⁹⁰ Por. też *Missio in possessionem*, «EPG», t. X, Kraków 1931, s. 251.

⁹¹ Nota R. Longchamps de Bérier, «PPiA» 41.1-3/1916, s. 173.

⁹² Nota R. Longchamps de Bérier, «PPiA» 41.1-3/1916, s. 172.

nia encyklopedycznego poruszył w nim, z charakterystyczną dla niego starannością i kunsztem naukowym, cały szereg kwestii dotyczących przedmiotowej tematyki, stąd hasło to swoją obszerną treścią znacznie wykraczało poza ramy zwyczajowo przyjęte w tego rodzaju wydawnictwach i równie dobrze mogłoby ukazać się także w formie monografii. Kolejną pracą absolwenta Wydziału Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Lwowskiego, która wpisywała się w nurt badań poświęconych rzymskim interdiktom, był napisany w języku włoskim artykuł *Interdicta mixta*, [w:] *Studi giuridici in onore di Vincenzo Simoncelli nel XXV anno del suo insegnamento*, Napoli 1917, s. 171-189.

Kilka artykułów z zakresu ochrony interdiktalnej opublikował też związany w okresie dwudziestolecia międzywojennego z UJK we Lwowie E. Gintowt-Dziewiałtowski: *O charakterze środków prawnych z tytułu edyktu „De interdictis”*, «STNL» 12.3/1932, s. 190-196; *Czy z przekazanych w Digestach rozstrzygnięć konkurencji w obrębie prawa interdiktalnego można wysnuć wnioski o charakterze iudiciorum ex interdicto?*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. I, Lwów 1936, s. 313-319; *Valeri Probi iuris notae: „R. A. Q. E. I. E.”*, «AUP» 15/1936, s. 219-236; *Über den Charakter der Interdikte und der Iudicia ex interdicto*, [w:] *Studi in memoria di Aldo Albertoni*, vol. II: *Diritto romano e bizantino*, a cura di P. Ciapessoni, Padova 1937, s. 233-297.

Uczeni polscy omawiali także publikacje obcojęzyczne. Na łamach «KH» 18/1904, s. 156, ukazały się noty W. Semkowicza, [z:] P. F. Girard, *Histoire de l'organisation judiciaire des Romains*, vol. I: *Les six premiers siècles de Rome*, Paris 1901 i [z:] H. J. Roby, *Essays on the law in Cicero's private orations*, Cambridge 1902. Recenzje zaś pisali: A. Berger, «ZPRG» 40.1-2/1913, s. 311-321, [z:] R. Samter, *Nichtförmliches Gerichtsverfahren*, Weimar 1911; «ZPRG» 42.3-4/1916, s. 733-742, [z:] E. Levy, *Privatstrafe und Schadensersatz im klassischen römischen Recht*, Berlin 1915; M. Allerhand, «Przew.HP» 1.3/1930, s. 301, [z:] A. R. Herdlitzka, *Zur Lehre vom Zwischenurteil (pronuntiatio) bei den sogenannten actiones arbitrariae*, Wien 1930; M. Kowadło, «PK» 2.7-8/1936, s. 655-656, [z:] R. Düll, *Vom vindex zum iudex*, «ZSS RA» 54/1934, s. 98-136 i 55/1935, s. 9-35; «PK» 2.7-8/1936, s. 656, [z:] F. Leifer, *Zum römischen vindex-Problem*, «ZVR» 50/1936, s. 5-62.

6. PRAWO OSOBOWE I CZYNNOŚCI PRAWNE

Zagadnienia związane z prawem osobowym i czynnościami prawnymi nie przyciągały nadmiernej uwagi polskich badaczy. Na rynku wydawniczym nie ukazała się żadna *stricte* prawnicza monografia z tego zakresu. Odnotować należy niepublikowaną rozprawę doktorską J. Rattlera, *Prawo niewolnicze w łacińskiej literaturze nieprawniczej od czwartego do siódmego wieku po Chrystusie*, Kraków 1933, ss. 39. Dysertacja ta dostępna jest w AUJ.

Ogólne wiadomości na temat niewolnictwa w starożytnym Rzymie⁹³ przedstawił M. Nowakowski, *Niewolnictwo*, «PEK», t. XXIX-XXX, Warszawa 1913, s. 28-31. Bardziej pogłębione uwagi odnoszące się do sytuacji prawnej niewolników prezentowali w swoich publikacjach: S. Drzażdżyński, *Niewolnictwo u Rzymian*, «WEPI», ser. 2, t. II, Warszawa 1903, s. 989-998; A. Berger, *Streifzüge durch das römischen Sklavenrecht*, «Philologus» 73.1/1914-1916, s. 61-108 i «ZSS RA» 43/1922, s. 398-415; S. Goldberger, *Istotne położenie niewolników w Rzymie*, «Filomata» 54/1933, s. 134-137 oraz L. Winniczuk, *Plinius Młodszy a niewolnicy*, «Filomata» 99/1938, s. 372-380. Interesujące wiadomości związane z kwestią niewolnictwa⁹⁴ zamieścił także W. Wicher, *Niewolnictwo w nauce moralnej chrześcijaństwa*, Lwów 1922, ss. 239 (rozdz. II: *Niewolnictwo w Grecji i Rzymie*, s. 15-20). Zakres szczególnych obowiązków spoczywających na niektórych niewolnikach opisał zaś S. Drzażdżyński, *Nomenclator*⁹⁵ (*nomenclator i numunclator*), «WEPI», ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 137 i *Ostiarius*, tamże, ser. 2, t. VI, Warszawa 1908, s. 769.

Podstawowe informacje o sposobach dokonywania wyzwoleń przekazał T. Dydyński, *Manumissio*, «WEPI», t. XLV, Warszawa 1910, s. 405-406. Autor ten streścił też istotę *senatus consultum Claudianum* z 52 r., na mocy którego wolna kobieta utrzymująca intymne relacje z niewolnikiem, wbrew woli i ostrzeżeniom jego właściciela, traciła wolność na rzecz pana tego niewolnika, *Klaudysza uchwata senatu*, «WEPI», t. XXXVI, Warszawa 1904, s. 641.

---

⁹³ Por. też: *Niewola*, «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 45; *Niewola, niewolnictwo*, «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 173; *Niewolnictwo*, «EPUT», t. VII, Warszawa 1935, s. 690; noty W. Zagórskiego, «KH» 14.1/1900, s. 158, [z:] E. Meyer, *Die Sklaverei im Altertum. Vortrag, gehalten in der Gehe-Stiftung zu Dresden am 15. Januar 1898*, Dresden 1898 i E. Ciccotti, *Il tramonto della schiavitù nel mondo antico*, Torino 1899; rec. W. Hejnosza, «RDSiG» 3/1934, s. 440-442, [z:] A. D'Amia, *Schiavitù romana e servitù medievale. Contributo di studi e documenti*, Milano 1931 oraz W. Kuli, «PK» 4.4-7/1938, s. 75-76, [z:] W. L. Westermann, *Sklaverei*, «RE», Suppl. VI, Stuttgart 1935, szp. 894-1068.

⁹⁴ Por. też L. Krzywicki, *Ustroje społeczno-gospodarcze w okresie dzikości i barbarzyństwa*, Warszawa 1914 (rozdz. XI: *Niewolnictwo*, s. 605-663).

⁹⁵ Por. też: *Nomenclator*, «EPO», t. X, Warszawa 1901, s. 555; *Nomenclator*, «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 193 oraz *Cubicularius*, «PEK», t. VII-VIII, Warszawa 1906, s. 231 [b.n.a.]

Kwestie związane ze statusem wyzwolenców poruszali⁹⁶ T. Dydyński, *Norbana Iunia lex*, «WEPI», ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 152-153 i *Liberti, Libertini*, tamże, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 397 oraz S. Drzażdżyński, *Libertina*, tamże, s. 397. Dydyński pisał też na temat usług, jakie musieli wykonywać wyzwolenci względem patrona⁹⁷ – *Operae*, «WEPI», ser. 2, t. V, Warszawa 1908, s. 340-341. *Ius patronatus* stanowiło również przedmiot zainteresowania F. Bossowskiego, *O pochodnem nabyciu prawa patronatu nad wyzwolencem*, «RPW» 1/1925, s. 117-136. Romanista ten ogłosił także artykuł *Ze studiów nad peculium castrense. (Zarazem przyczynek do działalności komentatorów bizantyńskich przed Kodyfikacją justyniańską)*, «RPW» 2/1928, s. 33-80.

Sytuację prawną osób, które doznawały różnego rodzaju ograniczeń w korzystaniu z wolności, przybliżył w formie haseł encyklopedycznych zamieszczonych na łamach «WEPI», T. Dydyński: *Glebae adscripti*⁹⁸, t. XXV, Warszawa 1900, s. 111-112; *Kolonat*⁹⁹, t. XXXVII, Warszawa 1904, s. 89-90; *Mancipium*¹⁰⁰, t. XLV, Warszawa 1910, s. 366.

Wartościową pracę stanowi niepublikowana rozprawa doktorska W. Osuchowskiego pt. *Rozwój rzymskiego prawa obywatelstwa w epoce cesarstwa do edyktu Karakalli*, Lwów 1931, ss. 131, obroniona na Wydziale Humanistycznym UJK we Lwowie. Dodać trzeba, że dysertacja ta, która znajduje się w zbiorach Państwowego Archiwum Obwodu Lwowskiego (Державний Архів Львівської Области), została w całości napisana odręcznie.

Wyboru źródeł dotyczących nadania obywatelstwa rzymskiego mieszkańcom Italii dokonał L. Piotrowicz, zamieszczając je w pracy *Upadek rzymskiej republiki* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 10), Kraków 1923 (rozdz. II: *Walki o dopuszczenie Italików do obywatelstwa rzymskiego*, s. 9-12). W innym opracowaniu tego autora pt. *Okres świetności cesarstwa rzymskiego* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 11), Kraków 1923, znalazł się słynny edykt cesarza Karakalli z 212 r. po Chr. (rozdz. II, pkt 16: *Nadanie obywatelstwa rzymskiego wszystkim wolnym mieszkańcom państwa rzymskiego. Constitutio Antoniniana. Papirus grecki w Giessen, wydany przez P. M. Meyera I, 40*).

⁹⁶ Por. też notę W. Zagórskiego, «KH» 14.1/1900, s. 158, [z:] T. Mommsen, *Die Freigelassenen in römischen öffentlichen Dienst*, «Hermes» 34.1/1899, s. 151-155.

⁹⁷ Por. też *Patron*: «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 160; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 289.

⁹⁸ Por. też *Glebae adscripti*: «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 171; «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 115.

⁹⁹ Por. też: notę E. Barwińskiego, «KH» 21.2-3/1907, s. 559, [z:] H. Bolkestein, *De colonatu Romano eiusque origine*, Amsterdam 1906; *Kolonat*: «EPG», t. VIII, Kraków 1930, s. 13; «EPUT», t. V, Warszawa 1933, s. 642; L. Piotrowicz, *Rozkład i upadek cesarstwa rzymskiego* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 12), Kraków 1923 (rozdz. V, pkt 21: *Kolonat*, s. 18-19).

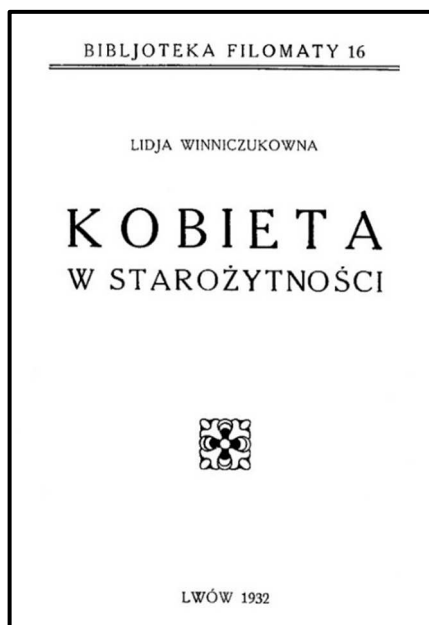
¹⁰⁰ Por. też *Mancipium*, «EPG», t. X, Kraków 1931, s. 13.

Uprawnienia przysługujące obywatelom rzymskim w sferze prawa prywatnego omówił krótko na kartach «WEPI», t. XXXIII, Warszawa 1903, S. Kutrzeba: *Jus commercii*, s. 230; *Jus connubii*¹⁰¹, s. 231. Problematyki obywatelstwa dotyczy recenzja I. Biezuńskiej, «PK» 4.4-7/1938, s. 168-169, [z:] Ch. E. Goodfellow, *Roman Citizenship. A Study of Its Territorial and Numerical Expansion from the Earliest Time to the Death of Augustus*, Lancaster 1935.

Złożoną kwestię położenia prawnego różnych grup ludności zamieszkujących rozległe terytorium państwa rzymskiego poruszał B. Fischer, *Zagadnienie antycznych źródeł prawa międzynarodowego prywatnego*, «KK» 8.1/1934, s. 55-61. O Latynach¹⁰² pisali T. Dydyński, *Nomen Latinum*, «WEPI», ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 141-142 i S. Drzażdżyński, *Lacyum pod względem prawnopolitycznym*, tamże, t. XLII, Warszawa 1908, s. 819-820.

Ogólnie status kobiety¹⁰³ w prawie rzymskim nakreślił S. Posner, *Kobieta (w Rzymie)*, «WEPI», t. XXXVI, Warszawa 1904, s. 862-863. Zagadnieniem tym zajmowała się też L. Winniczukówna, *Kobieta w dawnym Rzymie*, «Filomata» 6/1929, s. 15-31 i *Kobieta w starożytności* (Biblioteka Filomaty nr 16), Lwów 1932, ss. 114.

¹⁰¹ Por. też *Jus connubii*, «EPG», t. VII, Kraków 1930, s. 114-115.

¹⁰² Por. też *Latynowie*, «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 257.

¹⁰³ Por. też *Matrona*: «EPO», t. X, Warszawa 1901, s. 35; «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 375; «EPG», t. X, Kraków 1931, s. 84; *Mater familias*, «EPG», t. X, Kraków 1931, s. 81 oraz rec. I. Biezuńskiej, «PK» 4.4-7/1938, s. 145-147, [z:] B. Förtsch, *Die politische Rolle der Frau in der römischen Republik* (Würzburger Studien zur Altertumswissenschaft, Hf. 5), Stuttgart 1935.

Pozycja prawna westalek¹⁰⁴ stanowiła temat opracowań W. Śmiałka, *De prisci Vestae cultus reliquiis*, «EOS» 29.1/1926, s. 39-50 oraz M. Barbaszowej, *Virgines Vestales*, «Filomata» 11/1930, s. 14-26 i *Vestalka* (Biblioteczka Filomaty nr 16), Lwów 1935, ss. 60.

Syntetyczne wiadomości odnoszące się do małoletnich przedstawił S. Drżdżyński, *Minores*, «WEPI», t. XLVII, Warszawa 1912, s. 175. Znacznie obszerniej opracował tę materię A. Berger, *Minores*, «RE», t. XV (2), Stuttgart 1932, szp. 1860-1889.

Kwestię dokonywania czynności prawnych przez osoby dotknięte chorobą umysłową w okresie przeblysków świadomości zarysował krótko T. Dydyński, *Lucida intervalla*, «WEPI», t. XLIV, Warszawa 1909, s. 839.

Okoliczności mające wpływ na zakres zdolności do czynności prawnych prezentowali H. Konic, *Honor pod względem prawnym*, «WEPI», t. XXIX, Warszawa 1901, s. 323-324 oraz T. Dydyński: *Infamia*, tamże, t. XXX, Warszawa 1902, s. 953-954; *Nota*, 3) *Nota levis*, tamże, ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 252; *Nota*, 4) *Nota censoria*, tamże, s. 252.

Przedmiotem opracowań o charakterze encyklopedycznym były zagadnienia związane ze zmianą statusu prawnego osoby powstałą na skutek utraty przez nią wolności, obywatelstwa bądź też modyfikacją jej stanowiska w rodzinie – *Capitis deminutio*: «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 347; «EPG», t. II, Kraków 1929, s. 303, jak też te dotyczące pokrewieństwa: *Kognaci*, «EPO», t. VIII, Warszawa 1900, s. 349; *Kognacja*, «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 969.

Zwięzłe informacje w przedmiocie osób prawnych¹⁰⁵ nakreślił H. Insadowski, *Osoba prawna. Studium prawnokanoniczne*¹⁰⁶, Lublin 1927, ss. 160 (rozdz. IV: *Rozwój historyczny pojęcia osoby prawnej*, § 1: *Rozwój pojęcia osoby prawnej w prawie rzymskim*, s. 54-60). Działalności stowarzyszeń w Rzymie poświęcił część swojego opracowania S. Lenkowski, *Związki zawodowe w starożytności*, [w:] tenże, *Z życia i kultury antyku* (Biblioteka Filomaty nr 10), t. I, Lwów 1934, s. 231-255.

Z publikacji dotyczących czynności prawnych w pierwszej kolejności wymienić trzeba drobiazgowo artykuły S. Wróblewskiego, *Ograniczenia darowizny*

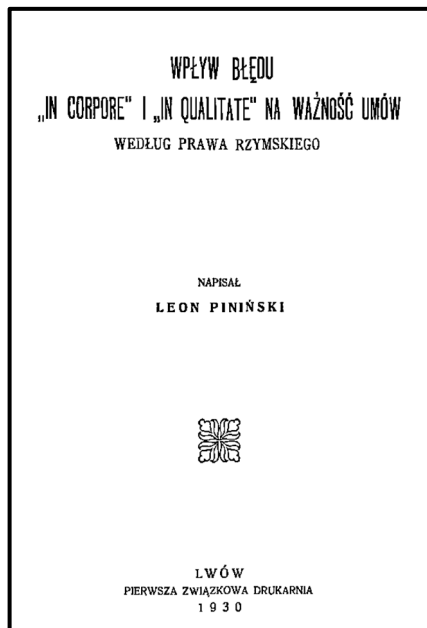
---

¹⁰⁴ Por. także *Westa*: «EPO», t. XV, Warszawa 1903, s. 219; «EPI», t. IV, Warszawa 1906, s. 348; *Westalka*, «PEK», t. XLI-XLII, Warszawa 1915, s. 217-219 (Wł. M.), w którym to opracowaniu autor przybliżył przedmiotowe zagadnienie również w okresie poprzedzającym czasy rzymskie; *Westalki*: «ETEM», t. V, Warszawa 1928, szp. 858; «EPG», t. XVIII, Kraków 1932, s. 79; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 788.

¹⁰⁵ Por. także rec. Ch. Rotbarta, «PK» 2.7-8/1936, s. 651-652, [z:] L. Schnorr von Carolsfeld, *Geschichte der juristischen Person*, Bd. I: *Universitas, corpus, collegium im klassischen römischen Recht*, München 1933.

¹⁰⁶ Por. rec. J. Sawickiego, «PT» 9.1/1928, s. 51-77 oraz odpowiedź na nią H. Insadowskiego, «AK» 22.2/1928, s. 185-194.

w prawie rzymskim¹⁰⁷, [w:] *Ku uczczeniu Bolesława Ulanowskiego. Zbiór prac wydany w 25. rocznicę jego uniwersyteckiej działalności przez profesorów i docentów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1911, s. 341-364 oraz L. Pinińskiego, *Wpływ błędu „in corpore” i „in qualitate” na ważność umów wedle prawa rzymskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, t. I, Lwów 1930, s. 393-428.

Krótsze opracowania z tego zakresu pojawiły się w «WEPI»: T. Dydyński, *Gesta et acta*, t. XXIV, Warszawa 1900, s. 947-948 i *Negotia*, ser. 2, t. I, Warszawa 1903, s. 399; E. Diehl, *Naturalia negotii*, tamże, s. 312.

Z kolei na kartach «RE» zamieszczone zostało hasło przygotowane przez A. Bergera, *Imaginarium*, t. IX (1), Stuttgart 1914, szp. 1094-1097.

Problematyka notariatu¹⁰⁸ podejmowana była przez H. Konica, *Notaryat, Notaryusz*, «WEPI», ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 255-256, następnie J. Świątopełka-Zawadzkiego, *Rys historyczny notarjatu*, «KPCiH» 2.2/1917, s. 245-264 i R. Taubenschläga, *Notarjat w starożytności*, «PN» 7.4/1928, s. 341-346. Przybliżeniu rozwiązań stosowanych w antycznym Rzymie autorzy ci poświęcili fragmenty swoich opracowań.

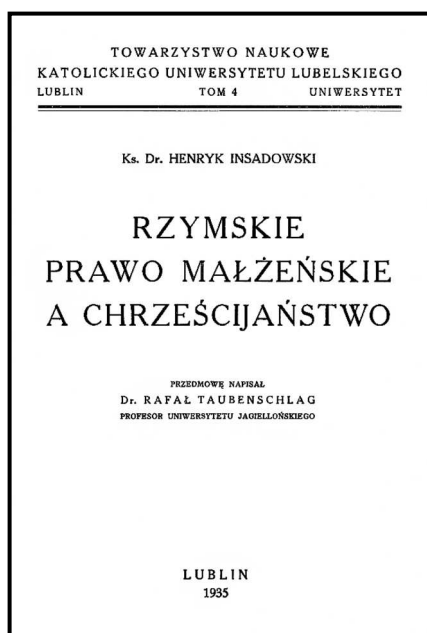
¹⁰⁷ Rec. I. Koschembahr-Łyskowski, «PPiA» 37.7/1912, s. 773-774.

¹⁰⁸ Por. też informacje dotyczące notariatu w starożytnym Rzymie, zamieszczone pod hasłami: *Notaryusz*, «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 60; *Notarjat*, «EPUT», t. VII, Warszawa 1935, s. 735.

Skutki oświadczenia woli o dokonaniu darowizny złożonego przed władzą sądowniczą i odnotowania tego faktu w protokole analizował T. Dydyński, *Insynuacya*, «WEPI», t. XXXI, Warszawa 1902, s. 27-28. Ten sam badacz prawa rzymskiego pisał również na łamach «WEPI» o wszelkich czynnościach zmierzających do wyjaśnienia treści danego przepisu prawa bądź też zakresu jego zastosowania – *Interpretacya*, t. XXXI, Warszawa 1902, s. 49-50, następnie o nabyciu określonych uprawnień z mocy samego prawa – *Ipsa iure*, t. XXXI, Warszawa 1902, s. 302 oraz obowiązywaniu ustawy, dopóki nie zostanie uchylona jej moc na skutek wejścia w życie nowej regulacji – *Obrogatio*, ser. 2, t. IV, Warszawa 1904, s. 560.

7. PRAWO RODZINNE

Prawu rodzinnemu starożytnego Rzymu poświęcono kilka ważnych monografii, które stanowią niezwykle wartościowe, czasami wręcz unikalne w romanistyce polskiej opracowania poszczególnych zagadnień. Bez wątpienia należy do nich dzieło H. Insadowskiego, *Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo*¹⁰⁹ (Towarzystwo Naukowe KUL, t. IV), Lublin 1935, ss. 333. Wspomnieć trzeba, że nieco wcześniej lubelski romanista publikował także fragmenty przywołanej pracy w formie artykułów: *Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo*, «GS» 10/1934, s. 710-719; 11/1934, s. 801-815 i 12/1934, s. 883-890 oraz *Quid momenti habuerit christianismus ad ius romanum matrimoniale evolvendum*, [w:] *Acta Congressus Iuridici Internationalis VII saeculo a Decretalibus Gregorii IX et XIV a Codice Iustiniano promulgatis Romae 12-17 Novembris 1934*, vol. II, Romae 1935, s. 37-87.

Przywołać też należy niepublikowaną rozprawę doktorską A. Woltera, *Prawo rodzinne w łacińskiej literaturze nieprawniczej od IV do VII wieku po Chrystusie*, Kraków 1929¹¹⁰.

¹⁰⁹ Rec.: J. Wiślicki, «Prąd» 22.6/1935, s. 323-325; S. Biskupski, «AK» 37.3/1936, s. 305-307; Z. Lisowski, «RPEiS» 16.2/1936, s. 259-261; S. Podoleński, «PPow.» 209/1936, s. 120-121; N. Dumka, «EOS» 38.2/1937, s. 268-272; nota, «PHom.» 14.1/1936, s. 91 [b.n.a.]

¹¹⁰ Ze względu na brak tej pracy w zbiorach AUJ, nie mogę podać jej objętości.

Jedną z form ustanowienia posagu omówił wnikliwie A. Berger: *Dotis dictio w prawie rzymskim*¹¹¹ (RAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, ser. 2, t. XXVIII, og. zb. t. 53), Kraków 1910, s. 70-204; (streszcz.), *Dotis dictio im römischen Recht*, «BIAC» 4/1909, s. 75-97 i *Dotis dictio w prawie rzymskim*, «SAU» 14.4/1909, s. 14-19.

Rzymskiego prawa małżeńskiego dotyczy część rozprawy L. Domańskiego, *O małżeństwie. Studium społeczno-prawne, omawiające kwestje małżeństw religijnych i cywilnych oraz rozwodów*¹¹², Warszawa 1932 (rozdz. II: *Krótki zarys historii prawa małżeńskiego w państwie rzymskim*, s. 10-32). Odnotować też trzeba hasła encyklopedyczne¹¹³ opublikowane w «WEPI»: S. Drzażdżyński, *Nuptiae (zaślubiny)*, 1) *U Rzymian*, ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 415-416; F. Ochimowski, *Małżeństwo I-II*, t. XLV, Warszawa 1910, s. 351-352; T. Dydyński, *Manus*, tamże, s. 406 i *Parapherna*, ser. 3, t. I, Warszawa 1914, s. 267. Ukazały się recenzje I. Bieżyńskiej, zamieszczone na łamach «PK»: 2.7-8/1936, s. 648-649, [z:] L. Wahrmond, *Das Institut der Ehe im Altertum*, Weimar 1933; 3.1-4/1937, s. 189-190, [z:] H. Lévy-Bruhl, *Les origines du mariage sine manu*, «TR» 14.4/1936, s. 453-466; 4.4-7/1938, s. 184-185, [z:] P. Noailles, *Les tabous du mariage dans le droit primitif des Romains*, «AS» 2/1937, s. 6-34 i R. Taubenschlaga, «ZSS RA» 49/1929, s. 545-547, [z:] C. W. Westrup, *Quelques observations sur la notion antique de la fidélité*, Paris 1927.

Podstawowe informacje o skutkach prawnych pozostawania przez mężczyznę i kobietę w trwałym pozamałżeńskim związku przekazał S. Posner, *Konkubinaty*, «WEPI», t. XXXVIII, Warszawa 1905, s. 635.

Duże zainteresowanie przykuwały kwestie związane z uprawnieniami i obowiązkami naczelnika rzymskiej rodziny (*pater familias*)¹¹⁴. Prezentowano je na kartach «WEPI» w formie krótkich haseł encyklopedycznych¹¹⁵: S. Posner, *Ojcowska władza (patria potestas)*, ser. 2, t. IV, Warszawa 1904, s. 993-994; S. Drzażdżyński, *Pater familias*, ser. 3, t. I, Warszawa 1914, s. 373 i *Patres*, tamże, s. 383. Szczególną uwagę zwraca jednak kompleksowe omówienie tej problematyki przygotowane przez wychowanka Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego F. Szenwica, *Власть римского домовладыки*¹¹⁶, Варшава – Москва 1914, ss. 347.

¹¹¹ Rec. C. Bertolini, «BIDR» 23.1-2/1911, s. 116-118.

¹¹² Rec. J. Wiślicki, «Prąd» 19.4/1932, s. 242-244.

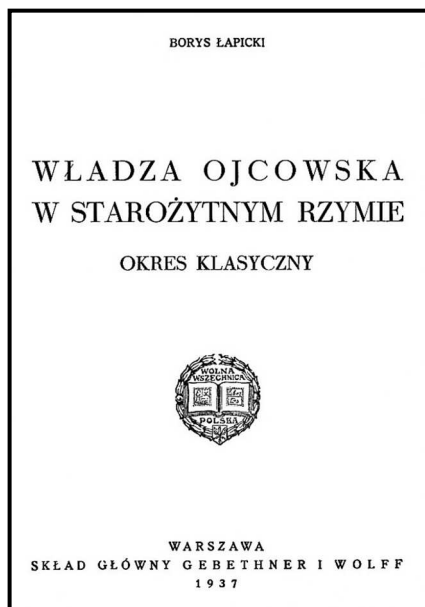
¹¹³ Por. też: *Małżeństwo*, «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 320-321; *Manus*, «EPG», t. X, Kraków 1931, s. 27.

¹¹⁴ Por. też: *Pater familias*, «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 102; *Władza ojca rodziny*, «ETEM», t. V, Warszawa 1928, szp. 942; *Patria potestas*: «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 159; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 493.

¹¹⁵ Por. też Z. Chełmicki, *Emancypacja*, «PEK», t. IX-X, Warszawa 1906, s. 390.

¹¹⁶ Rec. E. Флейшицъ, «Право» 15/1915, szp. 1121-1125.

Kilkuletnie, gruntowne badania nad istotą władzy ojcowskiej¹¹⁷ prowadził wykładający prawo rzymskie w Uniwersytecie Warszawskim oraz w Wolnej Wszechnicy Polskiej B. Łapicki. Zaowocowały one powstaniem dwóch monografii: *Władza ojcowska w starożytnym Rzymie*, cz. I: *Czasy królewskie*, cz. II: *Czasy republikańskie*¹¹⁸, Warszawa 1933, ss. 230 i *Władza ojcowska w starożytnym Rzymie. Okres klasyczny*¹¹⁹ (Bibliotheca Universitatis Liberae Polonae, ser. B nr 5), Warszawa 1937, ss. 124.

Uwagę badaczy przyciągała również materia obejmująca opiekę i kuratelę. O wyrażeniu zgody ze strony opiekuna na dokonanie niektórych czynności prawnych przez jego pupila pisał sumarycznie T. Dydyński, *Interpositio auctoritatis*, «WEPI», t. XXXI, Warszawa 1902, s. 49. Staraniem R. Taubenschlaga ukazało się zaś opracowanie *Vormundschaftsrechtliche Studien. Beiträge zur Geschichte des römischen und griechischen Vormundschaftsrechts*¹²⁰, Leipzig – Berlin 1913,

¹¹⁷ Por. też rec. A. Bergera, «ZPRG» 40.1-2/1913, s. 321-325, [z:] P. Moriaud, *De la simple famille paternelle en droit romain*, t. I, Genève 1910 oraz M. Kowadło, «PK» 3.1-4/1937, s. 193-194, [z:] C. W. Westrup, *Family property and patria potestas*, Copenhagen – London 1936.

¹¹⁸ Rec.: E. Gintowt, «Przew.HP» 4.1-4/1933, s. 137-138 (podane zostały inicjały E. U. oraz miejsce zamieszkania recenzenta – Lwów, co traktować należy raczej jako zwykły błąd drukarski i najprawdopodobniej chodzi tutaj o wspomnianego E. Gintowta); A. Rzewski, «NH» 27-28/1934, s. 270-272; V. Korošec, «ZSS RA» 57/1937, s. 419-421.

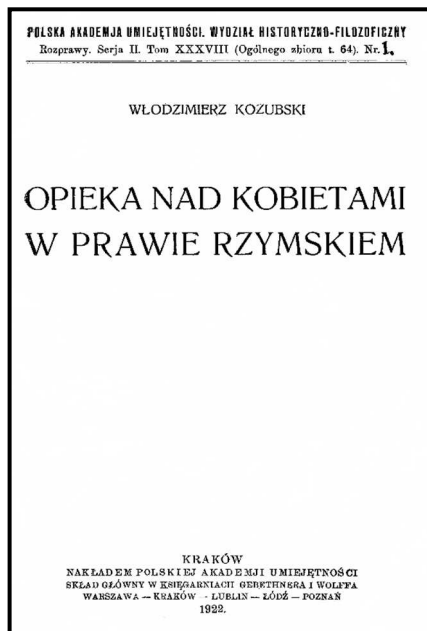
¹¹⁹ Rec.: M. Kowadło, «PK» 4.4-7/1938, s. 183-184; F. Bossowski, «RPEiS» 19.3/1939, s. 552-554; V. Korošec, «ZSS RA» 59/1939, s. 616-618; nota, «Palestra» 15.3/1938, s. 307 [b.n.a.]

¹²⁰ Rec.: S. Wróblewski, «CPiE» 13/1912, s. 429-431; C. Bertolini, «BIDR» 25.2-5/1913, s. 265-

ss. 88, w ramach którego zamieszczone zostały następujące studia: I. *Das Edikt „de administratione tutorum”*, s. 1-26; II. *Zur Lehre vom crimen suspecti*, s. 27-46; III. *Der curator impuberis im klassischen und im justinianischen Recht*, s. 47-68; IV. *Die gesetzliche Vormundschaft über Frauen im Reichsrecht und Volksrecht nach der Constitutio Antonina*, s. 69-86; (streszcz.), *Studia z zakresu rzymskiego prawa opiekuńczego*, «SAU» 17.6/1912, s. 11-17.

Adolf Berger opublikował obszerny artykuł *Zur Lehre vom Tutor suspectus*, «ZSS RA» 35/1914, s. 39-94.

Tutela mulierum stanowiła natomiast temat rozważań W. Kozubskiego. Spod pióra tego uczonego wyszła monografia *Opieka nad kobietami w prawie rzymskim*¹²¹ (PAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Rozprawy, ser. 2, t. XXXVIII, og. zb. t. 64, nr 1), Kraków 1922, s. 1-48; (streszcz.), *Opieka nad kobietami w prawie rzymskim*, «SPAU» 26.9/1921, s. 2-4 i *Die Geschlechtsvormundschaft im römischen Recht*, «BIAP», 1921, nr 1-10, s. 12-15. Dodać trzeba, że w 1923 r. Rada Wydziału Prawa i Administracji UJ przyznała W. Kozubskiemu na podstawie tej pracy *veniam legendi* z zakresu prawa rzymskiego.

267; G. Beseler, «BPW» 33.49/1913, szp. 1555-1556; E. F. Bruck, «ZSS RA» 34/1913, s. 446-449; E. Weiss, «LZ» 64.3/1913, szp. 78-79; F. Calonghi, «RFIC» 42.2/1914, s. 376-385; G. Cornil, «RDI» 46/1914, s. 210-211; B. Kübler, «KV» 52.1-2/1914, s. 10-21; Ch. Lécrivain, «RH» 39.115/1914, s. 356-357; E. Rabel, «DL» 35.40-41/1914, szp. 2331-2333 oraz M. Radin, «CP» 9.4/1914, s. 462-463.

¹²¹ Rec. Z. Lisowski, «RPiE» 3.4/1923, s. 632-633.

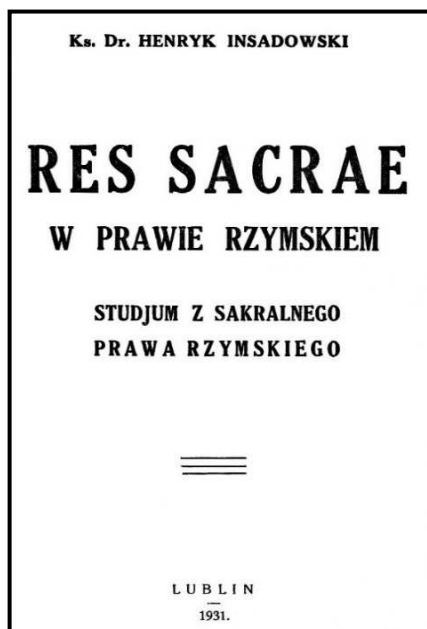
O zniesieniu ustawowej opieki agnatów nad kobietami pisał T. Dydyński, *Klaudyusza ustawa (lex Claudia)*, «WEPI», t. XXXVI, Warszawa 1904, s. 641. Ukazała się recenzja J. Wiślockiego, «Prawo» 8.3-4/1931, s. 202, [z:] G. La Pira, *Riflessi provinciali nel diritto tutelare classico romano*, «BIDR» 38.1-3/1930, s. 55-73.

Kurateli nad marnotrawcami rozprawę poświęcił F. Bossowski, *Cura prodigi et luxuriosi. Ze studjów nad rozwojem historycznym*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, t. I, Lwów 1930, s. 29-85.

8. PRAWO RZECZOWE

Zagadnienia związane z prawami rzeczowymi wzbudzały żywe zainteresowanie wielu uczonych, co znalazło swoje odzwierciedlenie w postaci licznych opracowań, jakie pojawiły się w polskiej literaturze romanistycznej na przestrzeni lat 1900-1945.

Z publikacji dotyczących pojęcia i podziałów rzeczy, mając na uwadze chronologię, wymienić należy następujące: T. Dydyński, *Mancipi res i res nec mancipi*, «WEPI», t. XLV, Warszawa 1910, s. 365-366; F. Bossowski, *Ze studjów nad rzeczami wyjętymi z obiegu wedle prawa rzymskiego*, «GSW» 51.30/1923, s. 257-260; 51.31/1923, s. 265-269 i 51.32/1923, s. 277-279; B. Łapicki, *Przyczynek do nauki o prawach rzeczowych*, «GSW» 53.19/1925, s. 299-300 i 53.20/1925, s. 315-317, a zwłaszcza monografię H. Insadowskiego, *Res sacrae w prawie rzymskiem. Studium z sakralnego prawa rzymskiego*¹²² (Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego. Wydział Prawa i Nauk Społeczno-Ekonomicznych. Sekcja Prawa nr 11), Lublin 1931, ss. 112. Godne odnotowania jest również zamieszczenie na łamach «RPW» 9/1938, s. 145-158, artykułu *De rebus corporalibus*¹²³ wraz z polskim streszczeniem *O rzeczach zmysłowych*, tamże, s. 159-167, którego autorem był profesor prawa rzymskiego na Uniwersytecie w Utrechcie Jean Ch. Naber.

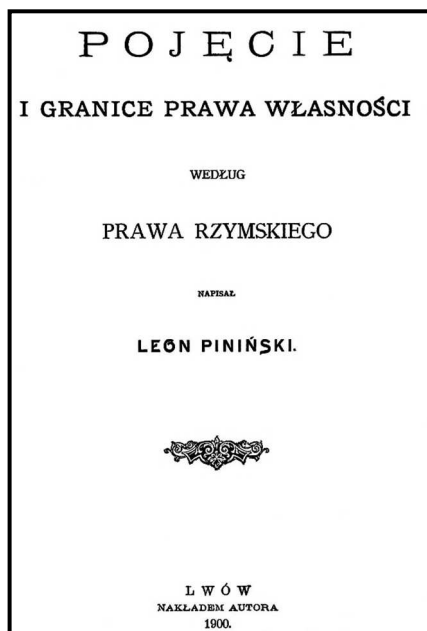

¹²² Rec. S. Biskupski, «AK» 28.3/1931, s. 302-303.

¹²³ Rec. «PP» 1.4/1938, s. 249 [b.n.a.]

Formami faktycznego władztwa nad rzeczami interesował się S. Wróblewski, który zrecenzował pracę J. Duquesne, *Distinction de la possession et de la détention en droit romain. Son fondement historique et son criterium*, Paris 1898, «CPiE» 1/1900, s. 566-569. Z kolei do dzieła krakowskiego romanisty pt. *Posiadanie na tle prawa rzymskiego*, Kraków 1899, odniósł się w obszernej polemice M. Chlamtacz, *Posiadanie w świetle teorii Wróblewskiego*, «PPiA» 26.6/1901, s. 401-422.

Najbardziej eksplorowany obszar badań stanowiły zagadnienia związane z własnością. Listę publikacji z tego zakresu otwiera opracowanie L. Pinińskiego, *Pojęcie i granice prawa własności według prawa rzymskiego*¹²⁴, [w:] *Księga pamiątkowa Uniwersytetu Lwowskiego ku uczczeniu pięćsetnej rocznicy fundacji Jagiellońskiej Uniwersytetu Krakowskiego*, Lwów 1900, ss. 59 [b.c.n.s.] Praca ta ukazała się również w języku niem., *Begriff und Grenzen des Eigentumsrechts nach römischem Recht*¹²⁵, Wien 1902, ss. 118. Gruntowne studia poświęcone prawu własności przeprowadził też I. Koschembahr-Łyskowski, *O pojęciu własności, zarazem jako przyczynek do nauki o źródłach prawa*¹²⁶, «PPiA» 27.6/1902, s. 385-410; 27.7/1902, s. 499-516; 27.8/1902, s. 582-599; 27.9/1902, s. 653-667 i 27.10/1902, s. 736-748.

¹²⁴ Rec.: M. Chlamtacz, «PPiA» 26.2/1901, s. 123-133; F. Zoll starszy, «PPol.» 35.139/1901, s. 456-465 i «GL» 91.83/1901, s. 3-4; 91.84/1901, s. 3-4; noty: A. Peretiatkowicz, «PPiA» 33.8-9/1908, s. 771 i «ARW» 2.1/1908-1909, s. 150.

¹²⁵ Rec. E. Levy, «AS» 6/1901-1902, s. 382.

¹²⁶ Noty: A. Peretiatkowicz, «PPiA» 33.8-9/1908, s. 771-772 i «ARW» 2.1/1908-1909, s. 150.

Kilka uwag odnośnie do pojęcia własności publicznej w prawie rzymskim przedstawił J. Kleinerman, *Własność publiczna*, «EPPPub.», t. II, Warszawa 1930, s. 1116.

Ogólne wiadomości o pochodnych sposobach nabycia własności¹²⁷ podał T. Dydyński, *In iure cessio*, «WEPI», t. XXX, Warszawa 1902, s. 984 i *Mancypacja (mancipatio)*, tamże, t. XLV, Warszawa 1910, s. 366. Problematykę tę poruszał również F. Bossowski, *Sur la fonction primitive des temoins dans la mancipation*, [w:] *Introduction a l'étude du droit comparé. Recueil d'études en l'honneur d'Edouard Lambert*, t. I, Paris 1938, s. 227-231 oraz *In iure cessio*, «BIDR» 46/1939, s. 384-387.

Pierwotnymi sposobami nabycia prawnego władztwa nad rzeczami zajmowali się w swoich opracowaniach: M. Chlamtacz, *O nabyciu owoców przez posiadacza w dobrej wierze w klasycznym prawie rzymskim, z uwzględnieniem prawa cywilnego austriackiego i niemieckiego*¹²⁸, Lwów 1903, ss. 219; T. Dydyński, *Occupatio*, «WEPI», ser. 2, t. IV, Warszawa 1904, s. 611-612 i *Longi temporis praescriptio*, tamże, t. XLIV, Warszawa 1909, s. 734-735; F. Hofmohl, *Der Ersitzungstitel des römischen Rechts. Historisch-dogmatischer Versuch*, Wien 1905, ss. 189; S. Wróblewski, *Usucapio pro herede*, «CPIE» 21/1923, s. 212-221; F. Bossowski, *Znalezienie skarbu wedle prawa rzymskiego* (PAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Rozprawy, ser. 2, t. XXXVIII, og. zb. t. 64, nr 5), Kraków 1925, s. 281-350 i (streszcz.), *Znalezienie skarbu według prawa rzymskiego*, «SPAU» 29.3/1924, s. 17-20 oraz W. Osuchowski, *Media sententia. Studium nad zagadnieniem specyfikacji w klasycznym prawie rzymskim*¹²⁹, «Pam.HP» 10.1/1930, s. 1-115 i *Na pograniczu między akcesją a specyfikacją. Szkic z prawa rzymskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama*, t. II, Lwów 1931, s. 199-207.

Skutki prawne porzucenia rzeczy dogłębnej analizie poddał A. Berger, *In tema di derelizione. (Osservazioni critico-esegetiche)*, «BIDR» 32.1-4/1922, s. 131-190.

Tematyka ochrony praw rzeczowych¹³⁰ stanowiła przez wiele lat przedmiot szczególnej uwagi wileńskiego badacza prawa rzymskiego F. Bossowskiego, który opublikował z tego zakresu szereg prac: *Actio ad exhibendum w prawie klasycznym i justynjańskim*¹³¹ (PAU. Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego, ser. 2, t. XLII, og. zb. t. 67, nr 4), Kraków 1929, s. 293-374; (streszcz.),

¹²⁷ Por. też: *In iure cessio*, «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 285-286; *Mancipatio*: tamże, t. X, Kraków 1931, s. 12-13; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 371.

¹²⁸ Rec.: S. Wróblewski, «PPIA» 29.1/1904, s. 56-78; F. Zoll starszy, «CPIE» 5/1904, s. 218-226.

¹²⁹ Nota M. Allerhand, «PPIA» 55/1930, s. 433; rec. M. Chlamtacz, «RPEiS» 11/1931, s. 325-328.

¹³⁰ Por. też *Publicjańska skarga*, «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 204.

¹³¹ Nota M. Allerhand, «PPIA» 54/1929, s. 487.

De actione ad exhibendum, «SPAU» 32.10/1927, s. 10-16 i *De actione ad exhibendum*, «BIAP» 7-10/1927, s. 180-192; *Ze studiów nad rei vindicatio*. (Sprawa legitymacji biernej)¹³², «RPW» 3/1929, s. 1-47; *De gregis vindicatione*, [w:] *Studi in onore di Salvatore Riccobono nel XL anno del suo insegnamento*, vol. II, Palermo 1936, s. 255-273; *De actione, quae prohibitoria appellatur, et de operis novi nuntiatione*¹³³, «RPW» 8/1936, s. 41-83 oraz (streszcz.), *Protest budowlany i powództwo zakazowe*, tamże, s. 84-92; (streszcz.), *Iuris (ususfructus, servitutis) vindicatio, hereditatis petitio, powództwo do ochrony wolności rzeczy*, «RPW» 9/1938, s. 1-14; *De iuris vindicatione, hereditatis petitione, de rei libertate defendenda*¹³⁴, tamże, s. 15-144.

Zakazu wznoszenia nowej budowli na gruncie sąsiada dotyczą hasła encyklopedyczne T. Dydyńskiego w «WEPI»: *Nuntiatio operis novi*, ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 413-414; *Operis novi nuntiatio*, ser. 2, t. V, Warszawa 1908, s. 341 i A. Bergera w «RE»: *Iactus nr 2*) II. *Iactus lapilli*, t. IX (1), Stuttgart 1914, szp. 551-552; *Nuntiatio nr 2*, t. XVII (2), Stuttgart 1937, szp. 1474-1475; *Operis novi nuntiatio*, t. XVIII (1), Stuttgart 1939, szp. 558-579.

Wspomnieć też należy monografię W. Steinberga, *Prawo sąsiedzkie*¹³⁵, Kraków 1933, ss. 268, której jeden z rozdziałów poświęcony został przybliżeniu regulacji prawa rzymskiego (Część pierwsza, dz. II: *Szkic rozwojowy prawa własności i prawa sąsiedzkiego*, rozdz. I: *Prawo rzymskie*, s. 21-25) oraz notę skreśloną przez T. E. Modelskiego, «KH» 28.3-4/1914, s. 547, [z:] *Corpus agrimensorum Romanorum*, recensuit C. Thulin, vol. I, fasc. 1: *Opuscula agrimensorum veterum*, Lipsiae 1913.

Zagadnieniem legitymacji biernej przy jednym z powództw służących ochronie prawa własności w stosunkach sąsiedzkich zajął się A. Berger, *Zur Passivlegitimation bei der actio aquae pluviae arcendae*, «ZSS RA» 31/1910, s. 405-406.

Zainteresowania badaczy skierowane były również w stronę praw na rzeczy cudzej¹³⁶. Fryderyk Zoll starszy pisał na temat służebności: *Służebności osobiste w prawie rzymskim i w nowszych ustawodawstwach*¹³⁷, [w:] *Ku uczczeniu Bolesława Ulanowskiego. Zbiór prac wydany w 25. rocznicę jego uniwersyteckiej działalności przez profesorów i docentów Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1911, s. 1-16; *Przyczynek do nauki o t.zw. służebnościach*

¹³² Nota M. Allerhand, «PPiA» 54/1929, s. 487. Kwestię legitymacji biernej przy wniesieniu *rei vindicatio* poruszał także T. Dydyński, *Laudatio auctoris*, «WEPI», t. XLIII, Warszawa 1909, s. 14.

¹³³ Rec. M. Kaser, «ZSS RA» 57/1937, s. 478-480.

¹³⁴ Rec. «PP» 1.3/1938, s. 167-168 [b.n.a.]

¹³⁵ Rec.: A. Lutwak, «GP» 10.11/1933, s. 692; P. Zarwincer, «NPal.» 1.12/1933, s. 45-46.

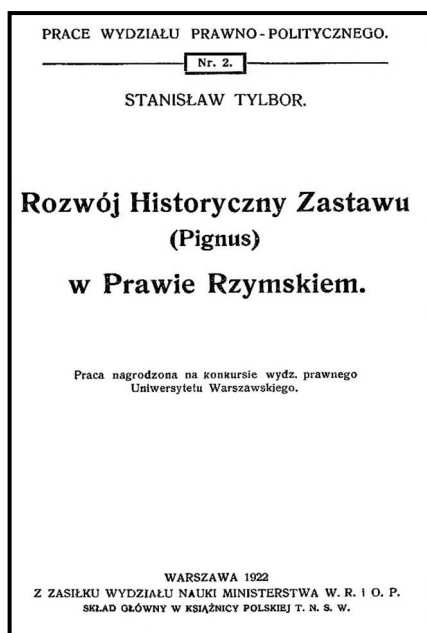
¹³⁶ Por. też *Usus*, «EPG», t. XVII, Kraków 1932, s. 291.

¹³⁷ Nota E. Till, «PPiA» 37.7/1912, s. 760.

nieprawidłowych¹³⁸, «PPIA» 36.7-8/1911, s. 747-767 = *Księga pamiątkowa wydana w setną rocznicę ogłoszenia kodeksu cywilnego z dnia 1. czerwca 1811 roku staraniem Wydziału Prawa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Lwowskiego*, s. 233-253.

Ogólne wiadomości na temat służebności polegającej na korzystaniu z pracy cudzego niewolnika nakreślił T. Dydyński, *Operae*, «WEPI», ser. 2, t. V, Warszawa 1908, s. 341.

Kwestie łączące się z zastawem stanowią pole wnikliwych dociekań kilku badaczy. Jako pierwszy pracę z tej materii ogłosił F. Bossowski, *O pojęciu prawa zastawu, jako prawa podmiotowego, w prawie rzymskim*, «CPiE» 7/1906, s. 95-152, następnie M. Chłamtacz, *O extensyi prawa zastawu na owoce rzeczy w prawie rzymskim i cywilnem prawie niemieckiem*¹³⁹, «PPIA» 35.4-5/1910, s. 255-331 i S. Tylbor, *Rozwój historyczny zastawu (pignus) w prawie rzymskim* (Prace Wydziału Prawno-Politycznego nr 2), Warszawa 1922, ss. 160. Warto podkreślić, że ostatnia z wymienionych prac została nagrodzona w konkursie zorganizowanym przez Radę Wydziału Prawa i Nauk Politycznych UW.

¹³⁸ Artykuł ukazał się również w jęz. niem., *Ein Beitrag zur Lehre von den sogenannten irregulären Servituten*, [w:] *Festschrift zur Jahrhundertfeier des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches 1 Juni 1911*, Bd. II, Wien 1911, s. 551-567.

¹³⁹ Rec. A. Berger, «ZSS RA» 31/1910, s. 447-450.

Zagadnienia związane z wniesionym bądź też wprowadzonym do gospodarstwa przez dzierżawcę gruntów wiejskich inwentarzem, który stanowił przedmiot zastawu umownego¹⁴⁰, naszkicował T. Dydyński, *Invecta et illata*, «WEPI», t. XXXI, Warszawa 1902, s. 69.

Problematykę dotyczącą możliwości żądania przez zastawnika przyznania mu własności rzeczy oddanej w zastaw przybliżył S. Kutrzeba, *Jus domini impetrandi*, «WEPI», t. XXXIII, Warszawa 1903, s. 232.

Zwięzłe informacje na temat świadczenia pieniężnego płaconego przez wieczystego dzierżawcę właścicielowi gruntu, jeśli ten, w przypadku zbycia emfiteuzy nie skorzystał z przysługującego mu prawa pierwokupu, przekazali T. Dydyński, *Laudemium*, «WEPI», t. XLIII, Warszawa 1909, s. 14 i M. Kuratów, *Laudemjum*, «EHO», t. I, Warszawa 1914, s. 369.

Odnutować trzeba także niepublikowaną rozprawę doktorską P. Spirówny, *Prawo rzeczowe w łacińskiej literaturze nieprawniczej czwartego do siódmego wieku po Chrystusie*¹⁴¹, Kraków 1930, ss. 159, jak też recenzje polskich uczonych do opracowań obcojęzycznych: A. Berger, «ZPRG», 40.1-2/1913, s. 299-309, [z:] H. Krüger, *Die prätorische Servitut*, Münster 1911; R. Taubenschlag, «ZSS RA» 47/1927, s. 439-440, [z:] S. A. Najdenowicz, *Die Formel „solemnis et corporalis traditio” in den ravennatischen Urkunden des VI u. VII Jh. und die „traditio corporalis” bei Schenkungen inter vivos im röm. Recht des IV-VI Jh.*¹⁴², Sofia 1924 i M. Allerhand, «Przew.HP» 2.2-3/1931, s. 239, [z:] S. Brassloff, *„Possessio” in den Schriften der römischen Juristen. Ein Beitrag zur Kenntnis der römischen Rechtssprache*, Wien – Leipzig 1928.

---

¹⁴⁰ Por. też J. Gautier, *Hypoteka*, «PEK», t. XVII-XVIII, Warszawa 1909, s. 31-32.

¹⁴¹ Praca znajduje się w zbiorach AUJ.

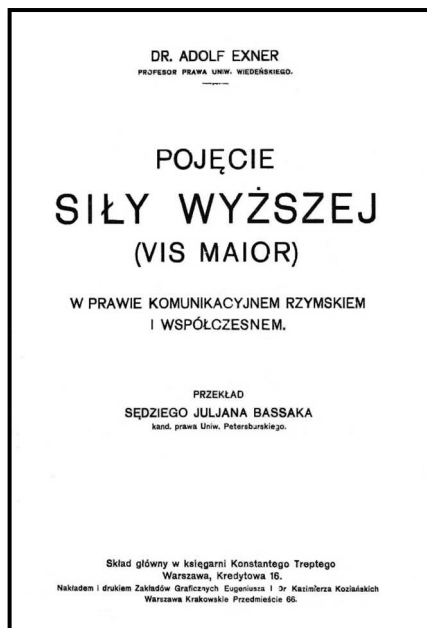
¹⁴² Tytuł pracy w języku bułgarskim brzmi: *Формулата „solemnis et corporalis traditio” в равенските дарствени папируси от VI и VII в. и traditio corporalis при даренията inter vivos в римското право от IV-VI в. сл. P. Xp.*, София 1924.

9. ZOBOWIĄZANIA

Prawo obligacyjne stanowiło jeden z głównych kierunków badań podejmowanych przez polskich uczonych. Podkreślić trzeba przede wszystkim, że z tego zakresu ogłoszonych zostało kilka bardzo wartościowych monografii, które zyskały uznanie nie tylko w polskiej, ale także w światowej romanistyce. Wiele z tych opracowań, mimo upływu czasu, stanowi nadal bardzo ważne pozycje naukowe dla badaczy zgłębiających określoną problematykę z obszaru rzymskiego prawa zobowiązań.

Zagadnienie wpływu myśli greckiej na kształtowanie się pojęcia winy w prawie starożytnego Rzymu przyciągało uwagę E. Gintowta, spod którego pióra wyszły prace: *Stopnie winy u Arystotelesa (Etyka Nikom. V, 10, 1135 b, 11 i n.) a pojęcie „culpa” w prawie rzymskim*, «STNL» 19.1/1939, s. 31-37 oraz *Handlungen met' agnoias in Aristoteles Ethica Nicomachea V, 10, 1135 b, 11ff*, «EOS» 40.1/1939, s. 70-80.

Julian Bassak dokonał przekładu rozprawy profesora prawa Uniwersytetu w Wiedniu A. Exnera, *Der Begriff der höheren Gewalt (vis Major) im römischen und heutigen Verkehrsrecht*, Wien 1883. Praca ta ukazała się na polskim rynku wydawniczym pt. *Pojęcie siły wyższej (vis maior) w prawie komunikacyjnym rzymskim i współczesnym*, Warszawa 1919, ss. 71.

Porozumienia sprzeczne z dobrymi obyczajami omawiał I. Koschembahr-Łyskowski, *Conventiones contra bonos mores w prawie rzymskim*¹⁴³ (PAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Rozprawy, ser. 2, t. XL, og. zb. t. 65, nr 4), Kraków 1925, s. 239-255 oraz *Conventiones contra bonos mores dans le droit romain*, [w:] *Mélanges de droit romain dédiés a G. Cornil a l'occasion de sa XXXe année de professorat*, t. II, Paris 1926, s. 13-35.

Dość dużo miejsca poświęcono zobowiązaniom kontraktowym¹⁴⁴. Archaiczną formę pożyczki¹⁴⁵ przybliżali T. Dydyński, *Nexum*, «WEPI», ser. 2, t. II, Warszawa 1903, s. 593 i W. Osuchowski, *O prawnym charakterze nexum w świetle źródeł jurydyczno-historycznych*, «STNL» 16.3/1936, s. 301. Korzyści, jakie mogły stać się udziałem dłużnika w przypadku przedterminowego spełnienia przez niego świadczenia, były przedmiotem encyklopedycznego opracowania T. Dydyńskiego, *Interusurium*¹⁴⁶, «WEPI», t. XXXI, Warszawa 1902, s. 55-56. Sumaryczne wiadomości odnoszące się do zjawiska pobierania wygórowanych odsetek w antycznym Rzymie¹⁴⁷ przekazał S. Posner, *Lichwa*, «WEPI», t. XLIII, Warszawa 1909, s. 411. Znacznie obszerniejsze uwagi dotyczące tej materii zamieszczone są w studium L. Halbana, *Lichwa w nauce i prawie kościelnym do soboru wienneńskiego (1311 r.)*, «Pam.HP» 2.5/1926 (rozdz. I: *Zagadnienie lichwy w nauce kościoła do upadku państwa zachodnio-rzymskiego*, s. 245-271). Prawne aspekty związane ze skargą przysługującą deponentowi skrupulatnie zanalizował R. Taubenschlag, *Zur Geschichte des Hinterlegungsvertrage im römischen Recht*¹⁴⁸, «ZPRG» 34.3-4/1907, s. 683-724 i 35.1/1908, s. 129-170. Włodzimierz Hanczakowski przygotował rozprawę doktorską pt. *Kontrakt wygodzenia w rzymskim prawie klasycznym*, Kraków 1935, ss. 44. Ta niepublikowana dysertacja znajduje się w zbiorach AUJ.

Ukazało się również kilka opracowań dotyczących kontraktów konsensualnych. Krótkie uwagi w kwestii dobrowolnego wynagrodzenia za wykonanie zlecenia¹⁴⁹ zamieścił H. Konic, *Honorarium*, «WEPI», t. XXIX, Warszawa 1901, s. 324. Z kolei na łamach «PPiA» 30.4/1905, s. 335-343, znalazły się w języku polskim główne tezy rozprawy S. Dniestrzańskiego (Станіслав Дністрянський), *Manda-*

---

¹⁴³ Streszcz.: *Conventiones contra bonos mores w prawie rzymskim*, «SPAU» 30.9/1925, s. 4-6; *Conventiones contra bonos mores im römischen Recht*, «BIAP» 1925, II partie, s. 181-185.

¹⁴⁴ Por. też hasła zawarte w «EPG»: *Kontrakt*, t. VIII, Kraków 1930, s. 66; *Najem*, t. XI, Kraków 1931, s. 80.

¹⁴⁵ Por. też *Nexum*, «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 136.

¹⁴⁶ Por. też *Interusurium*, «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 296.

¹⁴⁷ Por. też *Lichwa*, «EPG», t. IX, Kraków 1930, s. 78.

¹⁴⁸ Rec.: I. Koschembahr-Łyskowski, «PPiA» 33.6/1908, s. 489-498 oraz S. Wróblewski, «CPiE» 9/1908, s. 469-476.

¹⁴⁹ Por. też *Honorarium*, «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 206.

tut в почині правного розвитку, студія з римського права¹⁵⁰. To przywołane studium uczonego wykładającego w murach Uniwersytetu Lwowskiego prawo cywilne było wcześniej opublikowane w «ЧПіЕ» 6-7/1904, s. 1-160. Kontraktem zlecenia zajmował się też T. Dydyński, który skreślił hasło *Mandatum*, «WEPI», t. XLV, Warszawa 1910, s. 369-370. Ten warszawski romanista przekazał również najistotniejsze informacje związane ze sprzedażą towaru za cenę poniżej połowy jego wartości – *Laesio enormis*, «WEPI», t. XLII, Warszawa 1908, s. 823-824 oraz wyjaśnił istotę kontraktu najmu usług¹⁵¹ – *Operae*, tamże, ser. 2, t. V, Warszawa 1908, s. 341. O jednokrotnym zarzuceniu sieci przez rybaka jako przedmiocie kupna-sprzedaży pisał A. Berger, *Iactus* nr 2) IV. *Iactus retis*, «RE», t. IX (1), Stuttgart 1914, s. 555.

Ukazał się krótki artykuł popularnonaukowy S. Lenkowskiego, *O księgach buchalteryjnych Rzymian*, «Filomata» 66/1935, s. 219-221.

Kontrakty realne nienazwane¹⁵² stanowiły główny nurt badawczy W. Osuchowskiego, który ogłosił z tej materii dwie znakomite monografie: *O nieoznaczonych prawnie stosunkach kontraktowych w klasycznym prawie rzymskim*¹⁵³ (ATNL, dz. II, t. XI, z. 2), Lwów 1933, s. 225-462; (streszcz.), *O nieoznaczonych prawnie stosunkach kontraktowych w klasycznym prawie rzymskim*, «STNL» 12.3/1932, s. 176-183 i *Kontrakt estymatoryjny w rzymskim prawie klasycznym i justynjańskim* (ATNL, dz. B, t. XVII, z. 1), Lwów 1936, s. 1-224; (streszcz.), „*Contractus aestimatorius*” w rzymskim prawie klasycznym i justyniańskim, «STNL» 13.3/1933, s. 178-182. Lwowski romanista opublikował także artykuł *Znaczenie doktryny Aristona dla ochrony umów synallagmatycznych w prawie rzymskim*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. II, Lwów 1936, s. 147-161.

Zobowiązania, których źródło stanowiły zdarzenia zbliżone do kontraktów stały się przedmiotem szczególnie wnikliwych dociekań badaczy prawa rzymskiego, co zaowocowało powstaniem kilku wysokiej klasy rozpraw naukowych.

---

¹⁵⁰ Por. też rec. S. Wróblewskiego, «PPIA» 30/1905, s. 566-590, [z:] S. Dniestrzański, *Die Aufträge zugunsten Dritter. Eine civilistische Untersuchung mit besonderer Berücksichtigung des österreichischen und deutschen bürgerlichen Gesetzbuchs*, Bd. I: *Grundlegung*, Leipzig 1904, w której krakowski uczone odniósł się do wątków romanistycznych dotyczących zlecenia przedstawionego na szerokim tle historii rzymskiego prawa obligacyjnego i procesu cywilnego.

¹⁵¹ Por. też F. Zoll młodszy, *Prawo pracy w biegu wieków*, «RPW» 4/1930, s. 250-264, gdzie autor poświęcił sporo miejsca prawu rzymskiemu.

¹⁵² Por. też artykuł F. Bossowskiego, *Przyczynek do nauki o konstrukcji nowotworzących się instytucji prawnych*, «GSW» 52.32/1924, s. 485-489, w którym znajduje się sporo odniesień do prawa rzymskiego.

¹⁵³ Rec.: M. Chlamtacz, *O kontraktach nienazwanych w prawie rzymskim. Uwagi na marginesie pracy dr Wacława Osuchowskiego*, «PPIA» 58.1/1933, s. 253-269 oraz V. Korošec, «ZSS RA» 57/1937, s. 485-489.

Na początku XX wieku ukazało się *opus magnum* I. Koschembahr-Łyskowskiego, *Die Condictio als Bereicherungsklage im klassischen römischen Recht*, t. I¹⁵⁴, Weimar 1903, ss. 227 i t. II¹⁵⁵, Weimar 1907, ss. 368. Dzieło to poświęcone zostało omówieniu stosowanych w klasycznym prawie rzymskim środków w przypadkach bezpodstawnego wzbogacenia.

Obligaciones quasi ex contractu to także pole gruntownych badań F. Bossowskiego. Swoje spostrzeżenia w tym zakresie zawarł on w pracach *De condictione ex causa furtiva*¹⁵⁶, «AUP» 13/1927, s. 343-466 i *Ancora sulla negotiorum gestio. (Studio rivolto a integrare le trattazioni del Partsch, Riccobono, Lyskowski e Frese)*, «BIDR» 37.4-6/1929, s. 129-230. Spod pióra tego uczonego wyszło również opracowanie traktujące o cechach odróżniających kontrakt zlecenia od prowadzenia cudzych spraw bez zlecenia w okresie prawa klasycznego i prawa justyniańskiego, *Die*

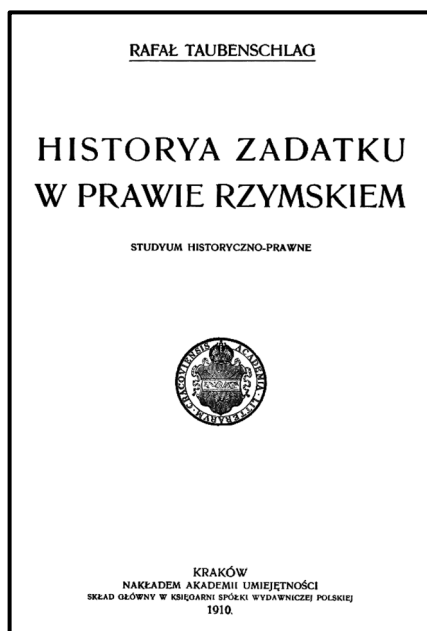
¹⁵⁴ Rec.: Kr., «LZ» 54.42/1903, szp. 1402-1403; H. Krüger, «ZSS RA» 24/1903, s. 462-471; F. Zoll starszy, «PPiA» 28.8-9/1903, s. 725-732; G. Lombroso, «AG» 72.1/1904, s. 160-163; F. Senn, «NRHD» 28/1904, s. 607-617; R. Taubenschlag, «CPiE» 5/1904, s. 213-218; F. Klingmüller, «KV» 46.2/1905, s. 277-285.

¹⁵⁵ Rec.: H. Krüger, «ZSS RA» 28/1907, s. 465-470; «LZ» 58.20/1907, szp. 635-636 [b.n.a.]; A. Berger, «PPiA» 33.2/1908, s. 163-166 i «ZPRG» 35.2/1908, s. 395-399; B. Kübler, «BPW» 28.46/1908, szp. 1441-1447; L. Michon, *L'histoire de la condictio incerti d'après M. I. von Koschembahr-Lyskowski*, «NRHD» 32/1908, s. 369-408 oraz noty: Ch. Lécivain, «RH» 33.98/1908, s. 355; J. Kohler, «ZVR» 22/1909, s. 151-152.

¹⁵⁶ Rec. B. Biondi, «BIDR» 38.4-6/1930, s. 257-258.

*Abgrenzung des mandatum und der negotiorum gestio im klassischen und justinianischen Recht (Ein Beitrag zur Lehre von den Konkurrenz der Klagen)*¹⁵⁷, (ATNL, dz. II, t. XX, z. 2), Lwów 1937, s. 371-526 i (streszcz.), *Mandatum a negotiorum gestio w prawie rzymskim klasycznym i justyniańskim*, «STNL» 14.1/1934, s. 46-51. Tematyką prowadzenia cudzych spraw bez zlecenia interesował się też I. Koschembahr-Łyskowski, który oddał do rąk czytelników okazałych rozmiarów artykuł *Czynnik społeczny a czynnik państwowy w prawie rzymskim prywatnym*¹⁵⁸, «TP» ser. 3, 1/1923, s. 19-102 i (streszcz.), *L'élément social et l'élément étatique dans le droit romain privé*, tamże, s. 205-208.

Problematyka zadatku przykuwała uwagę R. Taubenschlaga, który prowadzone w tym zakresie badania zwięździł pracą *Historia zadatku w prawie rzymskim. (Studium historyczno-prawne)*¹⁵⁹, (RAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, ser. 2, t. XXIX, og. zb. t. 54), Kraków 1911, s. 1-59; (streszcz.), *Die Geschichte des Angelds im römischen Recht*, «BIAC» 4/1910, s. 68-77 i *Historia zadatku w prawie rzymskim*, «SAU» 15.4/1910, s. 6-12.

Kwestie związane z odpowiedzialnością cywilną lekarza wobec pacjenta naskikował we fragmencie swojego artykułu J. Stawski, *Zagadnienie odpowie-*

¹⁵⁷ Nota R. Ganszyniec, «PK» 3.9-10/1937, s. 826.

¹⁵⁸ Rec. E. Till, «PPiA» 49.1-3/1924, s. 234-235.

¹⁵⁹ Rec. Z. Lisowski, «PPiA» 36.5/1911, s. 385-408 i odpowiedź na nią R. Taubenschlaga, tamże, 36.6/1911, s. 504-508; nota J. Partsch, «AP» 5.4/1913, s. 485.

działności cywilnej lekarza wobec pacjenta w zarysie historycznym, «GP» 16.1-2/1939, s. 1-9.

Powstały publikacje traktujące o rzymskim prawie handlowym¹⁶⁰. Pod hasłem *Institor*, «WEPI», t. XXX, Warszawa 1902, s. 1019, T. Dydyński przybliżył zasady odpowiedzialności za działania podjęte przez osobę, której powierzone zostało kierowanie przedsiębiorstwem handlowym. Regulacje, jakie stosowano przy zrzucie morskim towarów wyjaśnił A. Berger, *Iactus* nr 2) I. *Iactus der lex Rhodia*, «RE», t. IX (1), Stuttgart 1914, szp. 546-551.

Zobowiązania powstałe z czynów niedozwolonych i ze zdarzeń do nich zbliżonych były jedynie przedmiotem opracowań encyklopedycznym¹⁶¹, które przygotowali: T. Dydyński, *Iniuria*, «WEPI», t. XXX, Warszawa 1902, s. 984-985; S. Posner, *Kradzież*, tamże, t. XXXIX, Warszawa 1905, s. 495; R. Taubenschlag, *Maleficium*, «RE», t. XIV (1), Stuttgart 1928, szp. 870-875; Z. Lisowski, *Noxa und noxia*, «RE», Suppl. VII, Stuttgart 1940, szp. 587-604 oraz *Noxalis actio*¹⁶², tamże, szp. 604-663.

Elementarne wiadomości na temat umocnienia istniejącego węzła obligacyjnego przekazał czytelnikom «WEPI» T. Dydyński, *Intercessya (ręczenie)*¹⁶³, t. XXXI, Warszawa 1902, s. 39. Instytucja ta doczekała się również bardziej pogłębionych analiz, które przedstawił F. Hofmohl, *O intercesyi kobiet w prawie rzymskim*¹⁶⁴, «PpA» 28.5/1903, s. 370-389; 28.6/1903, s. 413-432; 28.7/1903, s. 493-511; 28.8-9/1903, s. 573-594 oraz s. 653-670; 28.10/1903, s. 733-750; 28.11/1903, s. 829-845 i 28.12/1903, s. 917-932.

Niektóre ze sposobów umorzenia zobowiązań prezentował w formie haseł encyklopedycznych T. Dydyński, *In solutum datio*, «WEPI», t. XXX, Warszawa 1902, s. 1017 i *Novatio*, tamże, ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 277.

¹⁶⁰ Por. też M. Kuratów, *Ustawodawstwo handlowe*, «EHO», t. II, Warszawa 1914, s. 258.

¹⁶¹ Por. też *Noxa*, «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 222.

¹⁶² Rec. E. Gintowt, «CPH» 1/1948, s. 155-158.

¹⁶³ Por. też *Intercesja*, «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 294.

¹⁶⁴ Rec. S. Wróblewski, «CpE» 5/1904, s. 226-229.

10. PRAWO SPADKOWE

Zagadnienia związane z prawem spadkowym tylko w niewielkim stopniu przyciągały uwagę badaczy¹⁶⁵. Zdecydowana większość z ogłoszonych opracowań przybrała formę krótkich haseł encyklopedycznych. Powstało także kilka artykułów, monografia oraz niepublikowana rozprawa doktorska.

Na łamach «WEPI» ukazały się hasła autorstwa: T. Dydyńskiego, *Incertae personae*, t. XXX, Warszawa 1902, s. 831; *Institutio heredis*, tamże, s. 1019; *Kodycył*, t. XXXVI, Warszawa 1904, s. 942; *Nuncupatio*, ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 407-408; H. Konica, *Intestatus*, t. XXXI, Warszawa 1902, s. 58 i Z. Nagórskiego, *Legitima*, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 130.

Powyższą listę uzupełniają też opracowania opublikowane w innych¹⁶⁶, poza «WEPI», encyklopediach powszechnych: *Quarta Falcidia*, «PEK», t. XXXIII-XXXIV, Warszawa 1914, s. 116 [b.n.a.]; *Falcidia lex testamentaria*, «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 9; *Fideicomissum*, «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 554; *Fideikomis*: «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 53; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 167; *Kodycył*: «EPO», t. VIII, Warszawa 1900, s. 348; «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 967-968; «EPG», t. VII, Kraków 1930, s. 304; «EPUT», t. V, Warszawa 1933, s. 612.

Ponadto wskazać trzeba na hasło A. Bergera, *Immiscere se*, «RE», t. IX (1), Stuttgart 1914, szp. 1107-1112, w którym przedstawione zostały m.in. kwestie działania za spadkobiercę.

Uczonym, który szerzej interesował się prawem spadkowym był F. Bossowski, autor opracowania *Ze studjów nad pierwotnym testamentem rzymskim (Krytyka dotychczasowych poglądów – próba nowej hipotezy)*, «CPIE» 24/1926, s. 257-325 i (streszcz.), *Z badań nad pierwotnym testamentem rzymskim*, «SPAU» 30.2/1925, s. 6-8. Wileński romanista napisał również artykuł *Nowela Justynjana 115 – Statut Litewski I R. IV. Art. 13 (14), Statut Litewski II i III R. VIII. Art. 7. – T. X. cz. I Art. 167*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania Pierwszego Statutu Litewskiego*, red. S. Ehrenkreutz, Wilno 1935, s. 107-121, w którym przybliżył regulacje prawne związane z wydziedziczeniem. Prawa spadkowego dotyczyło także jego studium *Die Nov. 118 Justinians und deren Vorgeschichte. Römische und orientalische Elemente*, [w:] *Festschrift Paul Koschaker*, t. II, Weimar 1939, s. 277-303.

¹⁶⁵ Na stosunkowo niewielkie zainteresowanie prawem spadkowym ze strony polskich badaczy po roku 1945 wskazuje również M. Zabłocka, *Romanistyka polska po II wojnie światowej*, Warszawa 2002, s. 119-122 oraz *Romanistyka polska w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku*, Warszawa 2013, s. 71-74.

¹⁶⁶ Por. też: S. Chodyński, *Testament 3*, «EK», t. XXVIII, Warszawa 1905, s. 441; E. Till, *Kaduki*, «EPPPub.», t. I, Warszawa 1926, s. 216, w którym to hasle znalazły się odniesienia do prawa rzymskiego.

Problematyka dziedziczenia przeciwtestamentowego stanowiła obszar badań profesora Uniwersytetu Lwowskiego S. Szachowskiego. Ogłosił on z tego zakresu pracę *Dziedziczenie przeciw-testamentowe w prawie rzymskim*¹⁶⁷, z. 1, Lwów 1902, ss. 116, która miała stanowić uzupełnienie podręcznika L. Piętaka, *Prawo spadkowe rzymskie*, t. I, Lwów 1882; t. II, Lwów 1888. W części pierwszej dzieła S. Szachowskiego znalazły się trzy rozdziały: *Początek i zarys ogólny instytucyj dziedziczenia przeciw-testamentowego*, s. 3-16; *Prawo a wolność testowania*, s. 17-76 oraz *Terminologia. System niemiecki t. zw. Notherbenrecht*, s. 77-86. Stosownie do zapowiedzi autora, w części drugiej: *Dziedziczenie przeciw-testamentowe według ius civile*, rozpatrzone miały być kolejno takie zagadnienia, jak: 1) *Osoby dziedziców, o których tu chodzi*; 2) *Formy ustanowienia dziedzicami lub wydziedziczenia, a których niezachowanie równa się pominięciu*; 3) *Skutki pominięcia*; 4) *Remedia pretorskie przez nadanie bonorum posesyi secundum tabulas w pewnych wypadkach, w których według ius civile testament musiałby być nullum albo ruptum* (s. 87). Autor nie ukończył jednak rozpoczętej pracy, poprzestając jedynie na przybliżeniu kwestii odnoszących się do pierwszego z wymienionych punktów (s. 88-116).

Interesujące studium stanowi niepublikowana rozprawa doktorska D. Friesa, *Prawo spadkowe w łacińskiej literaturze nieprawniczej czwartego do siódmego wieku po Chrystusie*, Kraków 1931, ss. 168. Praca ta dostępna jest w AUJ.

¹⁶⁷ Rec. M. Chłamtacz, «PPiA» 27.6/1902, s. 460-475.

Wspomnieć też należy o obszernej recenzji, jaka wyszła spod pióra S. Wróblewskiego, «CPiE» 3/1902, s. 344-352, [z:] E. Lambert, *La tradition romaine sur la succession des formes du testament devant l'histoire comparative*, Paris 1901.

Najważniejsze tezy zawarte w opracowaniu M. Wlassaka, *Studien zum alt-römischen Erb- und Vermächtnisrecht*, «SKAW» 215.2/1933, s. 1-65, przedstawił zaś M. Kowadło, «PK» 3.1-4/1937, s. 190-193.

11. PRAWO KARNE I PROCES KARNY

Regulacje rzymskiego prawa karnego, zarówno w aspekcie materialnym, jak również procesowym, nie stanowiły przedmiotu szczególnego zainteresowania przedstawicieli nauki polskiej. Spośród opracowań ogłoszonych drukiem większość przybierała formę krótkich artykułów, haseł encyklopedycznych bądź też recenzji.

Uwaga badaczy koncentrowała się na przybliżeniu zasadniczych kwestii dotyczących różnych przestępstw. *Plagium* zajmował się A. Berger¹⁶⁸, *Note critiche ed esegetiche in tema di plagio*, «BIDR» 45/1938, s. 267-292 i *Plagium*, «RE», Suppl. VII, Stuttgart 1940, szp. 386. Romanista ten napisał także artykuł o kradzieży bydła, *Some Remarks on Cattle-Stealing in Roman Law (Dig. 47, 14, 3, 1 and Bas. 60, 25, 3)*, «Seminar» 2/1944, s. 23-40.

Podstawowe wiadomości na temat fałszerstwa monet przekazał Z. Nagórski, *Monety fałszerstwo (prawo karne)*, «WEPI», t. XLVII, Warszawa 1912, s. 375. Zagadnienie to stało się również przedmiotem rozważań K. Majewskiego, *Bicie i fałszowanie monet u starożytnych*, «Filomata» 9/1929, s. 159-178 oraz R. Taubenschlaga, *Münzverbrechen*, «RE», t. XVI (1), Stuttgart 1933, szp. 455-457.

Kilka uwag dotyczących oszustwa zamieścił we fragmencie swojej rozprawy I. Lipkin, *Oszustwo w świetle kodeksów karnych obowiązujących i projektów ustawodawczych. (Studjum historyczno-dogmatyczne)*¹⁶⁹, z przedm. prof. W. Makowskiego, Warszawa 1926 (cz. I: *Rozwój historyczny*, rozdz. I: *Źródła*, pkt 3: *Prawo rzymskie*, s. 2-6).

Zwięzłe informacje o innych przestępstwach znanych rzymskiemu ustawodawstwu karnemu podali na kartach «WEPI»: M. Korenfeld, *Obraża majestatu*¹⁷⁰, ser. 2, t. IV, Warszawa 1904, s. 543-544; I. Szwarc, *Ojacobójstwo (prawo)*, tamże, s. 989; S. Posner, *Korsarstwo (prawo)*, t. XXXIX, Warszawa 1905, s. 30-31; S. Drzażdżyński, *Parricidium*¹⁷¹, ser. 3, t. I, Warszawa 1914, s. 308-309.

Problematyce walki z piratami¹⁷² część swojego artykułu poświęcił A. Wiśniewski, *Korsarstwo w starożytności*, «Filomata» 68/1935, s. 308-318.

Hieronim Markowski zajmował się analizą językową i rzeczową edyktu dotyczącego zbeczeszczenia grobów. Zgodnie z poczynionymi przez tego badacza ustaleniami, miał on zostać wydany jesienią 30 r. p.n.e. przez Oktawiana. Wykładający w murach Uniwersytetu Poznańskiego uczonego starał się także odtworzyć oryginalne, łacińskie brzmienie edyktu, który zachował się w greckim prze-

¹⁶⁸ Por. też *Nuntiatio* nr 4, «RE», t. XVII (2), Stuttgart 1937, szp. 1477.

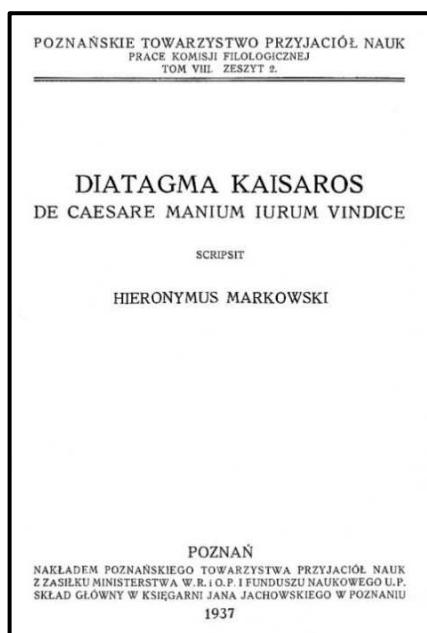
¹⁶⁹ Rozprawa doktorska przyjęta przez Radę Wydziału Prawa UW.

¹⁷⁰ Por. też *Crimen lesae majestatis*, «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 571-572.

¹⁷¹ Por. też *Parricidium*, «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 139.

¹⁷² Por. też *Piraci*, «EW», t. VI, Warszawa 1937, s. 404-405.

kładzie dokonany na polecenie Heroda. Efektem prowadzonych studiów było ogłoszenie następujących opracowań: *Ocena pogwałcenia grobu i znieważenia zwłok u Rzymian*, «PK» 1.7/1935, s. 679-691; *Rozporządzenie Cezara o ochronie grobów i części pochowanych*, «SPTPN» 9.2/1935, s. 70-71 i «EOS» 37.1/1936, s. 43-49; *De Caesaris Graeco titulo Palaestino*¹⁷³, [w:] *Munera Philologica Ludovico Ćwikliński bis sena lustra professoria claudenti ab amicis collegis discipulis oblata*, Posnaniae 1936, s. 128-137; *Diatagma Kaisaros. De Caesare Manium iurum vindice*¹⁷⁴ (PTPN. Prace Komisji Filologicznej, t. VIII, z. 2), Poznań 1937, s. 97-215; *De Graeca inscriptione Nazarea*¹⁷⁵, «EOS» 38.4/1937, s. 429-443; *Edykt nazareński a początki chrześcijaństwa*, «SPTPN» 11.2/1937, s. 31-34 oraz *Edykt nazareński a pusty grób Chrystusa*, «PK» 4.4-7/1938, s. 328-336.

Rzymskie wojskowe prawo karne przyciągało uwagę T. Rybickiego, który w artykule *Prawo karne wojskowe rzymskie*, «Woj.PP» 7.1/1934, s. 1-13, dokonał krótkiej charakterystyki przestępstw, jakich mogli dopuścić się żołnierze, jak

¹⁷³ Noty: H. Markowski, «PW» 57.41-42/1937, szp. 1147-1148; P. Collart, «REG» 51.239/1938, s. 188 i 51.243/1938, s. 524; F. Novotný, «LF» 65.1/1938, s. 71.

¹⁷⁴ Rec.: F. De Ruyt, «RBPH» 17.3-4/1938, s. 965-967; O. Eger, «ZSS RA» 58/1938, s. 273-275; R. Ganszyniec, «PK» 4.8-9/1938, s. 582-583; A. D. Nock, «CR» 52.4/1938, s. 146 i «AJP» 60.1/1939, s. 118-122; K. Rozenberg, «PH» 37/1948, s. 432-433; nota F. Novotný, «LF» 65.1/1938, s. 71.

¹⁷⁵ Nota O. Eger, «ZSS RA» 58/1938, s. 441.

też grożących im za to kar. W kolejnym opracowaniu, zatytułowanym *Prawo karne wojskowe rzymskie. Teksty. Digestorum Liber XLIX, tit. XVI: De re militari*, «Woj.PP», 7.2/1934, s. 117-134, przetłumaczył zaczerpnięte z Digestów justyniańskich fragmenty dotyczące wojskowego prawa karnego. Regulacje z tej materii stały się również przedmiotem opracowania encyklopedycznego R. Taubenschlaga, *Militärstrafrecht*, «RE», t. XV (2), Stuttgart 1932, szp. 1668-1671.

Zagadnienia związane z istotą kary¹⁷⁶ relegacji przedstawiał Z. Zmigryder-Konopka: *Istota prawna relegacji obywatela rzymskiego*, «PH» 33.2/1936, s. 469-500; (streszcz.), *La relégation d'un „civis Romanus”*, tamże, s. 540; *La nature juridique de la relégation du citoyen romain*, «RHD» 18/1939, s. 307-347. Spod pióra tego uczonego wyszedł również artykuł *Wystąpienie władzy rzymskiej przeciw Bachanaljom italskim*¹⁷⁷, «PH» 29.1/1930-1931, s. 19-63 i (streszcz.), *L'intervention du gouvernement romain contre les Bacchantales italiques*, tamże, s. 131-132.

W pracy *Jak u starożytnych Germanów karano zdradę i wszeteczeństwo*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. II, Lwów 1936, s. 163-168,

¹⁷⁶ Por. też hasła *Ad bestias damnare* i *Ad metalla damnare*, zamieszczone na łamach «PEK», t. I-II, Warszawa 1904, s. 35 [b.n.a.]

¹⁷⁷ Por. też rec. Z. Zmigrydera-Konopki zamieszczone w «PK» 3.1-4/1937, s. 177-178, [z:] W. Krause, *Zum Aufbau der Bacchanal-Inschrift*, «Hermes» 71.2/1936, s. 214-220 i «PK» 3.1-4/1937, s. 179-180, [z:] M. Gelzer, *Die Unterdrückung der Bacchantalien bei Livius*, «Hermes» 71.3/1936, s. 275-287.

S. Pilch przybliżył m.in. fragmenty dzieła T. Liwiusza *Ab Urbe condita*, dotyczące sposobu wykonania kary śmierci za zdradę w Rzymie za panowania króla Tarkwiniusza Pysznego i na początku okresu republiki. Regulacje prawa rzymskiego w kwestii kastracji zarysował K. Koranyi, *Kastracja w świetle średnio-wiecznych pomników prawnych*¹⁷⁸, «GP» 15.6-8/1938, s. 456-462.

Kilka haseł odnoszących się do prawa i procesu karnego¹⁷⁹ opracował dla wydawców stuttgarckiej «RE» R. Taubenschlag: *Mansio mala*, t. XIV (1), Stuttgart 1928, szp. 1251-1252; *Tarpeium saxum*, t. IV (2), Zw. Rh., Stuttgart 1932, szp. 2330; *Tergiversatio*, t. V (1), Zw. Rh., Stuttgart 1934, szp. 723-724; *Terminus motus*, tamże, szp. 784-785; *Testimonium falsum*, tamże, szp. 1061; *Nomen recipere*, t. XVII (1), Stuttgart 1936, szp. 816-817; *Numellae*, Suppl. VII, Stuttgart 1940, szp. 663.

Szereg odniesień do regulacji z zakresu prawa i procesu karnego w starożytnym Rzymie znalazło się w hasłach zamieszczonych w «EPPK». W kolejno publikowanych tomach były to:

– t. I, Warszawa 1931-1934: B. Wróblewski, *Animus*, s. 56-58; J. Jamontt, *Apelacja*, s. 65-69; W. Sieroszewski, *Banicja*, s. 93-95; S. Lubodziecki, *Dezercja*, s. 255-256; M. Hauswirth i S. Popower, *Dowód*, s. 326-380; J. Jamontt, *Dzieciobójstwo*, s. 437-439;

– t. II, Warszawa 1934-1936: H. Wąsowski, *Gorący uczynek*, s. 558-560; S. Walfisz, *Gwałt*, s. 579-582; J. Nowotny, *Historja prawa karnego. I. Prawo formalne – Proces rzymski*, s. 590; S. Goczałkowski i H. Wąsowski, *Historja prawa karnego. II. Prawo materialne – Starożytność*, s. 595-597; M. Siewierski, *Kradzież*, s. 783-787; K. Berezowski, *Krzywoprzysięstwo*, s. 792-794; D. Fajgenberg, *Lichwa*, s. 834-841;

– t. III, Warszawa 1936-1937: M. Hauswirth i S. Popower, *Obrońca*, s. 1159-1182; I. Lipkin, *Oszustwo*, s. 1250-1257; S. Rozenband, *Paserstwo*, s. 1269-1274; tenże, *Polityczne przestępstwa*, s. 1329-1339;

– t. IV, Warszawa 1938-1939: K. Bienkowski, „Religijne” przestępstwa, s. 1572-1574.

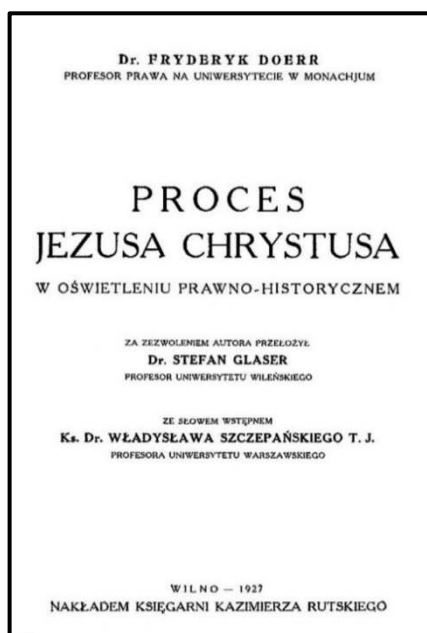
Krótkie opracowania encyklopedyczne traktowały również o stosowanej od końca republiki praktyce publicznego ogłaszania określonych osób za wyjęte spod prawa, *Proskrypcja*: «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 135; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 695; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 562; Z. Zmigryder-Konopka, *Proskrypcje*, «EW», t. VI, Warszawa 1937, s. 766 oraz *Proskrypcya*, «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 361.

Zainteresowanie badaczy budziły prawne aspekty związane z najważniejszym procesem w dziejach ludzkości. Stefan Glaser dokonał przekładu dzieła prof. Uniwersytetu w Monachium F. Doerra, *Der Prozess Jesu in rechtsgeschicht-*

¹⁷⁸ Rec. «PP» 2.3/1938, s. 154-155 [b.n.a.]

¹⁷⁹ Por. też *Quaestiones perpetuae*, «EPO», t. XII, Warszawa 1902, s. 454.

licher Beleuchtung. Ein Beitrag zur Kenntnis des jüd.-röm. Provinzialstrafrechts, Berlin 1920. Do polskiego czytelnika trafiło ono pt. *Proces Jezusa Chrystusa w oświetleniu prawno-historycznym*¹⁸⁰, ze słowem wstępnym W. Szczepańskiego, Wilno 1927, ss. 98. Wiele informacji na temat procesu Chrystusa¹⁸¹ mieści także praca J. Kaczmarczyka, *Męka Jezusa Chrystusa podług czterech ewangelij*¹⁸², Kraków 1932 (przede wszystkim rozdz. VIII: *Przed żydowskim sądowym trybunałem*, s. 108-118 i rozdz. X: *Przed rzymskim trybunałem sądowym*, s. 128-156). Opublikowano też artykuły autorstwa D. Malza, *Proces Jezusa*, «MŻ» 2.7-8/1932, s. 165-169 i E. Dąbrowskiego, *Proces Chrystusa*¹⁸³, [w:] *Christos Soter* («WST» 8/1934), s. 45-93. To ostatnie opracowanie, poprawione i uzupełnione, wydane zostało następnie w formie monografii pt. *Proces Chrystusa*¹⁸⁴, Warszawa 1935, ss. 70.

¹⁸⁰ Rec.: W. Wolter, «CPiE» 24/1926, s. 425-427; E. Neymark, «GSW» 55.8/1927, s. 109.

¹⁸¹ Por. też: *Męka Jezusa Chrystusa. Studium historyczne*, Petersburg 1902, ss. 555 (praca ta była tłumaczeniem dzieła M. J. H. Ollivier, *La passion. Essai historique*, Paris 1902, dokonany przez J. Rodziewiczza); J. Wujek, *Historja męki Pana Naszego Jezusa Chrystusa Boga i człowieka prawdziwego ze czterech ewangelistów zebrana, na dziewięć części podzielona*, przejrz. i do nowej piśmowni przyst. J. Pachucki, Kraków 1931, ss. 205 (nota J. Pawłowski, «PHom.» 9.4/1931, s. 314).

¹⁸² Rec. J. Rostworowski, «PPow.» 196/1932, s. 372-373.

¹⁸³ Rec.: K. Ciesliński, «AK» 36.1/1935, s. 105-106; W. Markucki, «PPow.» 206/1935, s. 268-269.

¹⁸⁴ Wyd. 3: *Proces Chrystusa w świetle historyczno-krytycznym*, Poznań 1965, ss. 323.

Porównaniem procesu przeciwko św. Pawłowi z Tarsu z postępowaniami w sprawach karnych, znanymi z tekstów papirologicznych, zajął się R. Taubenschlag, *Proces apostoła Pawła w świetle papyrusów*¹⁸⁵ (Rozprawy PAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, ser. 2, t. XXXVII, og. zb. t. 62), Kraków 1921, s. 57-63 i *Le procès de l'apôtre Paul en lumière des papyri*, «BIAP» 1919-1920, I partie, s. 55-59.

Zagadnienia związane z procedurą karną poruszał także Z. Zmigryder-Konopka, *U źródeł rzymskiej procedury karnej. Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit, paricidas esto*, «PH» 31.2/1933-1934, s. 157-184 i *Alle fonti della procedura penale romana*¹⁸⁶, «SIFC» 14.2/1937, s. 89-124. Kilka uwag odnośnie do przysięgi oskarżonego składanej w postępowaniu karnym zamieścił w swojej pracy W. Nestorowicz, *Oskarżony i jego przysięga w rozwoju historycznym procesu karnego*¹⁸⁷, Warszawa 1933, s. 6-7.

Na kartach «EK», t. XXIV, Warszawa 1900, pojawiły się hasła W. Krynickiego, *Sądy rzymskie wobec prześladowania chrześcijan*, s. 473-475 i J. Marxa, *Schronienia prawo II. (w Kościele kat.)*, s. 550-551. Przywołać też trzeba noty do prac poświęconych problematyce prześladowania chrześcijan¹⁸⁸, które w «KH» nakreślili: W. Hahn, 15.2/1901, s. 293, [z:] J. E. Weis, *Christenverfolgungen. Geschichte ihrer Ursachen im Römerreiche*, München 1899; W. Jankowski, 16/1902, s. 360, [z:] G. Ferrara, *L'incendio di Roma e i primi Cristiani*, «RFIC» 29.2/1901, s. 279-305; W. Semkowicz, 18.1/1904, s. 158, [z:] C. Callewaert, *Les premiers chrétiens furent-ils persécutés par édits généraux ou par mesures de police? Observations sur la théorie de Mommsen principalement d'après les écrits de Tertullien*, 1. *Le droit en vigueur d'après Tertullien*, «RHE» 2/1901, s. 771-797; 2. *L'origine de la législation persécutrice*, «RHE» 3/1902, s. 5-15, s. 324-348 i s. 604-614; E. Barwiński, 19.3/1905, s. 492, [z:] A. Linsenmayer, *Die Bekämpfung des Christentums durch den römischen Staat bis zum Tode des Kaisers Julian (363)*, München 1905; tenże, 22.4/1908, s. 763, [z:] G. Schoenaich, *Die Christenverfolgung des Kaisers Decius*, Jauer 1908; tenże, 22.4/1908, s. 763, [z:] E. Th. Klette, *Die Christenkatastrophe unter Nero. Nach ihren Quellen, insbesondere nach Tacitus Ann. XV, 44, von neuem untersucht*, Tübingen 1907; T. E. Modelski, 28.3-4/1914, s. 547, [z:] L. H. Canfield, *The early persecutions of the Christians*, New York 1913.

¹⁸⁵ Rec. K. Smoroński, «PT» 4.4/1923, s. 325-327.

¹⁸⁶ Nota H. Kreller, «ZSS RA» 58/1938, s. 445.

¹⁸⁷ Noty: A. Kotwicz-Zgórski, «PPiA» 58/1933, s. 363; K. Kraushar, «Palestra» 10.9-10/1933, s. 618; «CAPP» 7.12/1933, s. 171 [b.n.a.]

¹⁸⁸ Por. też notę A. Bergera, «EOS» 18.1/1912, s. 128, [z:] P. M. Meyer, *Die Libelli aus der decianischen Christenverfolgung*, «APAW» 1910, Abh. 5, s. 1-34.

Kwestie dotyczące aktu oskarżenia, stawiania pytań oraz wpisania nazwiska określonej osoby na listę obwinionych o popełnienie danego przestępstwa wyjaśniał T. Dydyński, *Nominis delatio et receptio*, «WEPI», ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 145. Elementarne wiadomości na temat oskarżyciela publicznego przekazał S. Drzażdżyński, *Kwadruplator (quadroplator)*, «WEPI», t. XLII, Warszawa 1908, s. 617.

Stanisław Seliga poddał analizie metody walki ze świadkami, jakie stosował w procesach sądowych Cyceron. Owocem studiów w tym zakresie było ogłoszenie artykułu *De Cicerone testium vexatore*, «EOS» 27.1/1924, s. 101-109, który został następnie wzbogacony licznymi szczegółami i wydany pt. *Cyceron przeciw świadkom*, «PHum.» 4.3/1925, s. 266-287.

Spod pióra T. Zielińskiego wyszło obszerne treściowo opracowanie *Proces karny przed dwudziestu wiekami*, [w:] tenże, *Z życia idei. Studia i szkice*, ser. 2, Warszawa 1939, s. 276-324. Znalazły się w nim rozważania poświęcone procesowi Aulusa Kluencjusza, który w 66 r. przed Chr. oskarżony został o trucicielstwo.

Warto wspomnieć studium S. Czajki, *Przedawnienie w prawie karnem kanonicznym*¹⁸⁹ (Biblioteka KUL. Wydział Prawa Kanonicznego nr 7), Lublin 1934, w którym sporo miejsca przeznaczono na omówienie regulacji prawa rzymskiego (rozdz. II: *Historja ustawodawstwa przedawnienia karnego*, s. 46-73).

Odnotować trzeba także recenzje. Monumentalną pracę niemieckiego badacza antyku T. Mommsena, *Römisches Strafrecht*¹⁹⁰, Leipzig 1899, omówił S. Posner, *Dzieło Mommsena o prawie karnem rzymskiem*, «GSW» 32.5/1904, s. 68-71. Oceny zbiorowego opracowania *Zum ältesten Strafrecht der Kulturvölker. Fragen zur Rechtsvergleichung*, gestellt von Th. Mommsen, beantwortet von H. Brunner, B. Freudenthal, I. Goldziher, H. F. Hitzig, Th. Nöldeke, H. Oldenberg, G. Roethe, J. Wellhausen, U. von Wilamowitz-Moellendorff. Mit einem Vorworte von K. Binding, Leipzig 1905, dokonał natomiast J. Makarewicz, «CPIE» 6/1905, s. 391-393. Szczegółowe uwagi dotyczące dzieła J. Coroi, *La violence en droit criminel romain*, Paris 1915, skreślił A. Berger, «GGA» 179.6/1917, s. 336-362. Zdzisław Zmigryder-Konopka podzielił się na łamach «PK» 4.4-7/1938, s. 177-179, swoimi spostrzeżeniami na temat pracy F. Vittinghoffa, *Der Staatsfeind in der römischen Kaiserzeit. Untersuchungen zur „damnatio memoriae“*, Berlin 1936, a M. Kowadło, «PK» 4.4-7/1938, s. 185-187, odniósł się do artykułu L. Gernet, *Paricidas*, «RPLHA» 63.1/1937, s. 13-29.

¹⁸⁹ Rec. S. Biskupski, «AK» 34.4/1934, s. 430.

¹⁹⁰ Por. też notę W. Hahna, «KH» 15.2/1901, s. 294.

12. PRAWO PUBLICZNE

Prawo publiczne cieszyło się bardzo dużym zainteresowaniem. Różnym zagadnieniom z tego zakresu poświęciło swoje publikacje wielu romanistów, historyków, a nawet filologów klasycznych. Powstały wartościowe naukowo monografie, szereg artykułów i ogromna wręcz ilość opracowań encyklopedycznych. Większość z haseł miała bardzo ogólny charakter, ale też część swoją obszerną i dogłębną treścią daleko wykraczała poza ramy zwyczajowo przyjęte w tego typu wydawnictwach, stąd równie dobrze mogłyby one zostać opublikowane jako artykuły na łamach różnych periodyków czy też ksiąg pamiątkowych. Zauważyć jednak należy, że na rynku wydawniczym nie ukazała się praca, która w sposób kompleksowy traktowałaby o rzymskim prawie publicznym.

Zagadnienia związane z ustrojem społeczno-politycznym¹⁹¹ w sposób przekrojowy przedstawił J. Schall¹⁹², *Ustrój Rzymu w rozwoju historycznym i dzieje polityczne starożytnego Rzymu*, Lwów 1939, ss. 35.

Odnotować też należy ukazanie się haseł encyklopedycznych: *Rzymskie starożytności*, «EPO», t. XIII, Warszawa 1902, s. 230-233; *Rzymskie państwo*: «EPI», t. IV, Warszawa 1906, s. 48-51; «EPG», t. XV, Kraków 1932, s. 171-179; *Rzym*, «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 1020-1024; *Rzym – państwo*, «EPUT», t. IX, Warszawa 1938, s. 329-334.

Najbardziej płodnym autorem zajmującym się kwestiami ustrojowymi starożytnego Rzymu był Z. Zmigryder-Konopka¹⁹³. Uczony ten ogłosił m.in. następujące opracowania¹⁹⁴: *Historja ustroju Rzplitej rzymskiej*, «PH» 28.2/1929, s. 311-355; *Les relations politiques entre Rome et la Campanie*, «EOS» 32.1/1929, s. 587-602; *Geneza i istota rzymskiej tribus*¹⁹⁵, [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 28 listopada do 4 grudnia 1930 r.*, t. I: *Referaty*, red. K. Tyszkowski, Lwów 1930, s. 107-112; *Studja nad dziejami ustroju rzymskiego (Sur la génèse des quelques institutions politique romaines)*, «STNW» Wydział II, 25.1-6/1932, s. 1-27; *Oblicze prawne ekspansji rzymskiej*, [w:] *Cha-*

---

¹⁹¹ Por. też noty: W. Jankowski, «KH» 16/1902, s. 361, [z:] A. H. J. Greenidge, *Roman public life*, London 1901 i F. F. Abbot, *A history and description of Roman political institutions*, Boston – London 1901; K. Zakrzewski, «KK» 3.1/1929, s. 96, [z:] L. Homo, *Les institutions politique romaines. De la cité à l'état (L'évolution de l'humanité nr 18)*, Paris 1927; K. W. Majewski, «EOS» 36.1/1935, s. 125, [z:] E. Kornemann, *Staaten, Völker, Männer. Aus der Geschichte des Altertums*, Leipzig 1934 – dzieło to zrecenzował Z. Zmigryder-Konopka, «PK» 2.7-8/1936, s. 650-651.

¹⁹² Na stronie tytułowej widnieje pseudonim autora – J. Szarski.

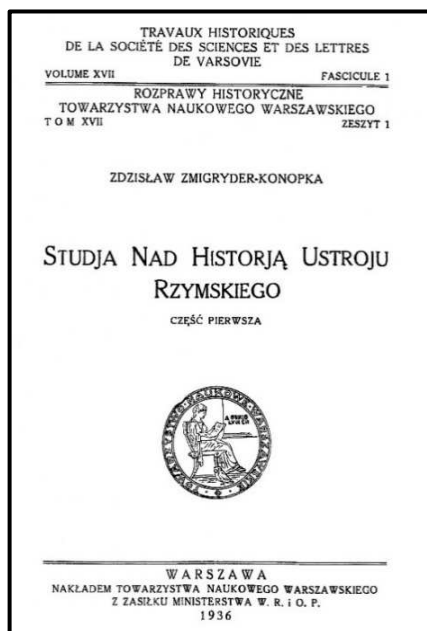
¹⁹³ Por. też rec. «PK» 4.4-7/1938, s. 172-175, [z:] F. De Martino, *Lo stato di Augusto*, Napoli 1936.

¹⁹⁴ Pozostałe publikacje tego autora wykazane zostały poniżej przy omawianiu szczegółowych zagadnień.

¹⁹⁵ Nota A. Gilewicz, «RDSiG» 1/1931, s. 362.

*risteria Gustavo Przychocki a discipulis oblata*¹⁹⁶, Varsoviae 1934, s. 335-356; *Studja nad historją ustroju rzymskiego. Część pierwsza*¹⁹⁷ (Rozprawy Historyczne TNW, t. XVII, z. 1), Warszawa 1936, ss. 88 oraz *Rzym (dzieje, ustrój, wojsko)*, «EW»¹⁹⁸, t. VII, Warszawa 1937, s. 339-354.

Interesujące opracowania z zakresu prawa publicznego, napisane odręcznie i powielane techniką litograficzną, przedstawił B. Kruczkiewicz¹⁹⁹. W pierwszym z nich, *O zarządzie państwa rzymskiego*²⁰⁰, Lwów 1910, ss. 427, omówione zostały następujące zagadnienia: A) *Dzielnice państwa rzymskiego, ich urządzenie i zarząd*, s. 7-124; B) *Gospodarstwo czyli skarbowość*, s. 125-217; C) *Sądownictwo*,

¹⁹⁶ Rec.: E. Diehl, «Gnomon» 11.3/1935, s. 171-173; F. S. R., «REG» 48.226-227/1935, s. 428-429; R. Goossens, «AC» 5.1/1936, s. 223-226.

¹⁹⁷ Rec.: M. Kowadło, «PK» 4.4-7/1938, s. 163-165; M. Poptawski, «NK» 5.2/1938, s. 91; J. Wolski, «RDSiG» 8.2/1939-1946, s. 353-354.

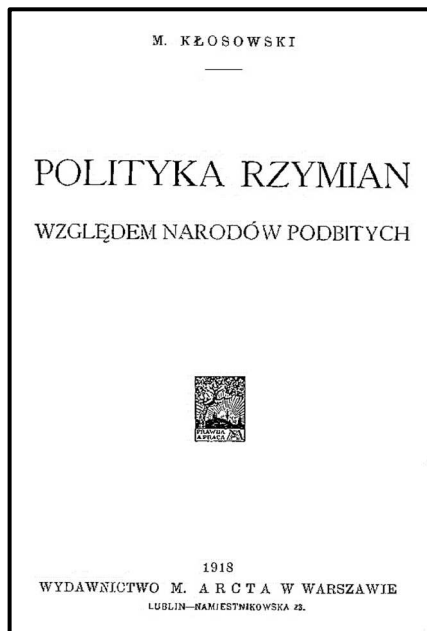
¹⁹⁸ Publikacja nie zawiera informacji o tym, kto jest autorem poszczególnych haseł. Zdzisław Zmigryder-Konopka wymieniany jest w każdym tomie jako osoba przygotowująca hasła z historii starożytnej. Sądzić więc można, że to właśnie spod jego pióra wyszły opracowania dotyczące ustroju i wojskowości starożytnego Rzymu.

¹⁹⁹ Przybliżeniu postaci B. Kruczkiewicza oraz omówieniu jego prac z zakresu rzymskiego prawa publicznego planuję poświęcić odrębną publikację.

²⁰⁰ Strona tytułowa nie zawiera informacji o autorze pracy, jak też miejscu i roku jej wydania. Zostały one podane w oparciu o opis bibliograficzny BN.

s. 217-322; D) *Wojskowość*, s. 322-427. Z kolei w drugiej pracy, *O ustroju państwa rzymskiego*, Lwów 1914, ss. 359, znalazły się: A) *Część wstępna*, s. 8-24; B) *Część ogólna. Pogląd na rozwój ustroju rzymskiego*, s. 25-192; C) *Część szczegółowa*, s. 192-359.

Problematyka stosunku Rzymian wobec ludów podbitych wzbudzała zainteresowanie: M. Kłosowskiego, *Polityka Rzymian względem narodów podbitych* (Biblioteczka Historyczna nr 6), Warszawa 1918, ss. 32; K. Morawskiego, *Rzym i podbój zachodu*, [w:] tenże, *Rzym i narody*²⁰¹, Kraków 1924, s. 5-70; M. Popławskiego, *Sprawiedliwość Romy*, «Droga» 6.12/1928, s. 1103-1117 i L. Ingbera, *Ius gentium*, «PK» 4.4-7/1938, s. 419-421. Teodor Dydyński wyjaśnił znaczenie terminu *Laeti*, «WEPI», t. XLII, Warszawa 1908, s. 824, którym to posługiwano się w państwie rzymskim wobec osób należących do podbitych ludów barbarzyńskich, osiedlanych na gruntach będących własnością państwa. Wspomnieć trzeba notę T. E. Modelskiego, «KH» 28.3-4/1914, s. 547, [z:] *Imperium Romanum. Studien zu Entwicklungsgeschichte des römischen Reiches*, von E. Täubler, Bd. I: *Die Staatsverträge und Vertragsverhältnisse*, Leipzig – Berlin 1913.

Syntetyczne wiadomości o posłach w Rzymie podał S. Drzażdżyński, «WEPI», t. XLIII, Warszawa 1909, *Legatio libera*, s. 108-109 i *Legatus*²⁰², tamże, s. 109-110.

²⁰¹ Rec.: M. Kłosowski, «PHum.» 3.4/1924, s. 285-288; J. Rostworowski, «PPow.» 161/1924, s. 264-265.

²⁰² Por. też *Legaci*: «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 259; «EPG», t. IX, Kraków 1930, s. 23; «EPW»,

Pojawiły się opracowania dotyczące zgromadzeń ludowych²⁰³. Sposób ich zwoływania, przebieg oraz zakres spraw, którymi zajmowały się w okresie republiki ukazano w publikacji *M. Tulliusza Cyncerona Cztery mowy przeciwko Lucyuszowi Katylinie*, oprac. H. Nohl, S. Bednarski, wyd. 2, Kraków 1920 (Dodatek: *Senat i zgromadzenie ludowe za czasów Cyncerona*, s. 60-62) i wyd. 3: *Cyncero. Cztery mowy przeciw Katylinie*, Kraków 1922, s. 60-62. Kazimierz Rozenberg napisał artykuł *Cynceron o ustroju centurialnym*, «PH» 35.1/1939, s. 66-88 i (streszcz.), *Cynceron, de re p. II, 22, 39, sur l'organisation centuriate*, tamże, s. 157.

Zgromadzeniom ludowym poświęcono też krótkie opracowania encyklopedyczne:

– *Centuria*: «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 551; «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 19; *Centurja*, «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 385-386; *Centurye*, «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 181;

– *Curia*, «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 588; *Kuria*, «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 320; *Kurja*, «EPG», t. VIII, Kraków 1930, s. 247;

– *Komicja*, «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 1003; *Komicje*: «EPO», t. VIII, Warszawa 1900, s. 399; «EPG», t. VIII, Kraków 1930, s. 29; *Komicye*, «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 163;

– *Trybusowe komicja*, «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 752.

Ukazywały się prace poświęcone senatowi²⁰⁴. W pierwszym rządzie wskazać należy na opracowania, które przygotował J. Oko, *O powstaniu i znaczeniu formułki „Patres conscripti”* (Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum w Stryju za rok szkolny 1904), Stryj 1904, s. 1-18 i *De senatoribus pedariis*²⁰⁵ (Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Gimnazjum VI. we Lwowie za rok szkolny 1910/11), Lwów 1911, s. 3-15.

Artykuł o charakterze popularnonaukowym opublikował T. Zieliński, *Парламентаризмъ въ римской республикѣ*²⁰⁶, [w:] *Изъ жизни идей*. Научнопо-

t. I, Warszawa 1937, s. 331.

²⁰³ Por. też rec. M. Kowadło, «PK» 4.4-7/1938, s. 165-167, [z:] H. Siber, *Die ältesten römischen Volksversammlungen*, «ZSS RA» 57/1937, s. 233-271.

²⁰⁴ Por. też: L. Piotrowicz, *Okres świetności cesarstwa rzymskiego* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 11), Kraków 1923 (rozdz. I, pkt 2: *Senat*, s. 2-3) i noty opublikowane na łamach «KH»: W. Zagórski, 14.1/1900, s. 157, [z:] P. Ribbeck, *Senatores Romani, qui fuerint Idibus Martii anni a. u. c. 710*, Berlin 1899; tamże, s. 157-158, [z:] J. B. Mispoulet, *La vie parlementaire à Rome sous la République. Essai de reconstitution des séances historiques du sénat romain*, Paris 1899; E. Barwiński, 20.1-2/1906, s. 364, [z:] O. Hirschfeld, *Die römische Staatszeitung und die Acclamation im Senat*, Berlin 1905; 21.2-3/1907, s. 559, [z:] P. F. Foucart, *Sénatus-consulte de Thisbé*, Paris 1906; 22.4/1908, s. 762-763, [z:] F. Fischer, *Senatus Romanus qui fuerit Augusti temporibus*, Berlin 1908; tamże, s. 763, [z:] Th. A. Abele, *Der Senat unter Augustus*, Paderborn 1907.

²⁰⁵ Rec. A. Rapaport, «EOS» 18.2/1912, s. 222-223.

²⁰⁶ Opracowanie to ukazało się pierwotnie na łamach «CK» z 29 lipca 1900 r.

пулярныя статьи проф. Ф. Зѣлинскаго, С. Петербургъ 1905, s. 228-235 i wyd. 2, С. Петербургъ 1908, s. 252-259. W języku polskim publikacja ta ukazała się pt. *Parlamentaryzm w republice rzymskiej*, [w:] T. Zieliński, *Z życia idei. Studja i szkice*, ser. 1, Zamość 1925, s. 161-172. Wiadomości dotyczące składu senatu rzymskiego, przysługujących mu kompetencji oraz trybu podejmowania przez niego uchwał zamieszczone zostały w pracy *M. Tulliusza Cyncerona Cztery mowy przeciwko Lucyuszowi Katylinie*, oprac. H. Nohl, S. Bednarski, wyd. 2, Kraków 1920 (Dodatek: *Senat i zgromadzenie ludowe za czasów Cyncerona*, s. 56-59); wyd. 3: *Cyncero. Cztery mowy przeciw Katylinie*, Kraków 1922, s. 56-59. Ponadto na kartach różnych encyklopedii znalazły się hasła:

– *Patres conscripti*, «WEPI», ser. 3, t. I, Warszawa 1914, s. 383-384 (S. Drzażdżyński);

– *Senat*: «EPO», t. XIII, Warszawa 1902, s. 428-429; «EPI», t. IV, Warszawa 1906, s. 84; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 1189; «EPG», t. XV, Kraków 1932, s. 314-315; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 648; *Senat rzymski*, «EPUT», t. IX, Warszawa 1938, s. 543-544;

– *Senatus consultum*: «EPO», t. XIII, Warszawa 1902, s. 431; «EPG», t. XV, Kraków 1932, s. 315; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 648;

– *Senatus Populusque Romanus*: «EPO», t. XIII, Warszawa 1902, s. 431; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 1189-1190; «EPG», t. XV, Kraków 1932, s. 315; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 648.

Wyjaśnieniu terminów wpisujących się w tematykę związaną z ustrojem politycznym i strukturą społeczną²⁰⁷ poświęcono opracowania encyklopedyczne:

– *Equites*, «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 424-425;

– *Gens*: «WEPI», t. XXIV, Warszawa 1900, s. 850-853 (W. Wróblewski); «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 99; «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 207; «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 48;

– *Interrex*: «EPO», t. VII, Warszawa 1900, s. 315; «WEPI», t. XXXI, Warszawa 1902, s. 55 (S. Drzażdżyński); «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 296;

– *Klient (w starożytnym Rzymie)*, «WEPI», t. XXXVI, Warszawa 1904, s. 710-712 (T. Dydyński); *Klient*, «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 136; *Klientela*: «EPG», t. VII, Kraków 1930, s. 278; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 279; *Klijenci*, «EPUT», t. V, Warszawa 1933, s. 574;

– *Kwiryci*: «EPO», t. IX, Warszawa 1901, s. 100; «WEPI», t. XLII, Warszawa 1908, s. 664 (S. Drzażdżyński); «EPG», t. VIII, Kraków 1930, s. 265; «EPUT», t. VI, Warszawa 1934, s. 279; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 324;

– *Nobilitas*²⁰⁸: «WEPI», ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 111-112 [red.]; «EPG»,

²⁰⁷ Por. też noty W. Jankowskiego, «KH» 16/1902, s. 361, [z:] G. Oberziner, *Origine della plebe romana*, Leipzig – Genova 1901 i L. Bloch, *Die ständischen und sozialen Kämpfe in der römischen Republik*, Leipzig 1900.

²⁰⁸ Por. też rec. K. Rozenberga, «PH» 37/1948, s. 429-430, [z:] A. Afzelius, *Zur Definition der rö-*

- t. XI, Kraków 1931, s. 189; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 443;
- *Optimates*, «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 978; *Optymaci*: «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 114; «WEPI», ser. 2, t. V, Warszawa 1908, s. 447 (S. Drzażdżyński); «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 101;
  - *Ordo 1*), «WEPI», ser. 2, t. V, Warszawa 1908, s. 508 (S. Drzażdżyński);
  - *Patron*, «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 189;
  - *Patrycjusze*: «EPO», t. XI, Warszawa 1901, s. 339-340; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 106; «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 161; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 289; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 494; *Patrycjusz*, «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 190;
  - *Plebejusz*, «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 241; *Plebs*: «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 286; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 450-451; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 515;
  - *Populares*, «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 38;
  - *Proletariat*, «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 560; *Proletarii*, «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 127.

Problematyką społeczną²⁰⁹ zajmował się K. Zakrzewski, który w artykule *Rewolucja rzymska – jej przestanki polityczne i społeczno-gospodarcze*, «PH» 33.2/1936, s. 427-468 (streszcz., *La révolution romaine – ses prémisses politiques, économiques et sociales*, tamże, s. 538-540), starał się wyjaśnić, jak w II stuleciu przed Chr. doszło do powstania specyficznych stosunków społecznych stanowiących podłoże wystąpień rewolucyjnych w końcu republiki²¹⁰. W pracy *Quelques remarques sur les révolutions romaines*, «EOS» 32.1/1929, s. 71-82, autor ten przedstawił charakter działających u schyłku Rzeczypospolitej ugrupowań politycznych. Ukazały się również publikacje: T. Zielińskiego, *Spółeczeństwo rzymskie za czasów rozkwitu Rzeczypospolitej*, «WiŻ» 2.3/1927, s. 17-25; L. Piotrowicza, *Quelques remarques sur l'attitude de l'Etrurie pendant les troubles civils à la fin de la République romaine*, «SE» 3/1929, s. 515-517 i «Klio» 23/1930, s. 334-338; tenże, *Położenie ludności rolniczej w okresie późnego cesarstwa rzymskiego*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17-20 września 1935 r.*, t. I: *Referaty*, Lwów 1935, s. 474-480; J. Smereki,

---

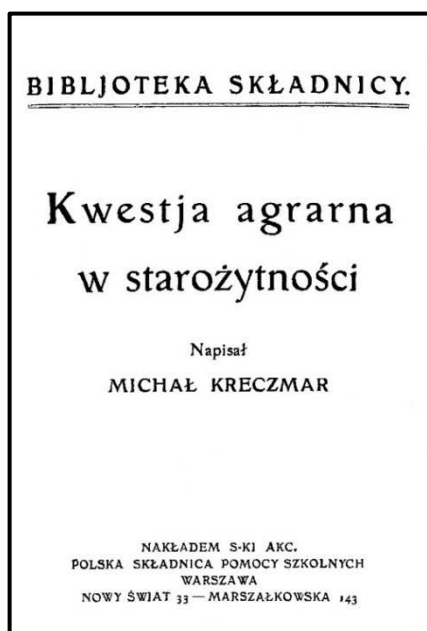
mischen Nobilität in der Zeit Ciceros, «CM» 1/1938, s. 40-94.

²⁰⁹ Por. też noty w «KH»: W. Zagórski, 14.1/1900, s. 158, [z:] J. Schwarcz, *Die Demokratie*, Bd. II, Abt. 2: *Die römische Massenherrschaft*, Leipzig 1901; W. Hahn, 15.2/1901, s. 294, [z:] A. Liechtenstein, *Das Reich der Römer. Socialpolitische Studie*, Wien 1900; E. Barwiński, 21.2-3/1907, s. 558, [z:] F. von der Mühl, *De L. Appuleio Saturnino tribuno plebis*, Basel 1906 oraz rec. S. Ro-smarina, «GP» 13.1-3/1936, s. 122, [z:] S. Brassloff, *Sozialpolitische Motive in der römischen Rechts-entwicklung*, Wien 1933.

²¹⁰ Por. też L. Piotrowicz: (streszcz.), *Pogląd na Plutarcha i Appiana jako na źródła do historii Rzymu w epoce rewolucji (133-30 przed Chr.)*, «SAU» 20.6/1915, s. 8-11; *Plutarch a Appjan. Studia źródłowe do historii Rzymu w epoce rewolucji. Okres I (133-70)*, Poznań 1921, ss. 181.

Lud w literaturze starożytnej, «EOS» 37.3/1936, s. 283-294, ze związłą historią ludności wiejskiej w Rzymie i M. Auerbacha, *Opieka społeczna w starożytnym Rzymie*, «PSPoł.» 12.1-2/1938, s. 5-25.

Zagadnienia związane z podziałem ziemi²¹¹ (*ager publicus*) na rzecz drobnych rolników przyciągnęły uwagę M. Kreczmara, *Kwestja agrarna w starożytności*, Warszawa 1922 (rozd. III: *Kwestja agrarna w starożytnym Rzymie*, s. 41-79) i K. Zakrzewskiego, *Narodziny demokracji rzymskiej. Trybunat T. Gracchusa*, «PH» 35.1/1939, s. 50-65 i (streszcz.), *La naissance de la démocratie romaine (Ti. Gracchus)*, tamże, s. 156-157. Wspomnieć trzeba o haśle S. Drzażdżyńskiego i T. Korzona, *Grakhowie*²¹², «WEPI», t. XXVI, Warszawa 1900, s. 605-608.

²¹¹ Por. też: L. Piotrowicz, *Upadek rzymskiej republiki* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 10), Kraków 1923 (rozd. I: *Kwestja agrarna w Rzymie i próby jej rozwiązania*, s. 1-9); *Walka Tyberjusza Grakcha o prawo rolne. Plutarch: Tyberjusz Grakchus* (tł. Kaltwassera), [w:] B. Gebert, G. Gebertowa, *Wypisy historyczne do nauki dziejów starożytnych*, Lwów – Warszawa 1921, s. 202-205; wyd. 2, Lwów – Warszawa 1923, s. 167-170; wyd. 3, Lwów – Warszawa 1925, s. 144-146; wyd. 4, Lwów – Warszawa 1928, s. 115-118; noty E. Barwińskiego w «KH»: 21.2-3/1907, s. 559, [z:] R. Maschke, *Zur Theorie und Geschichte der römischen Agrargesetze*, Tübingen 1906; 23.3/1909, s. 457, [z:] R. Pöhlmann, *Zur Geschichte der Gracchen*, München 1908.

²¹² Por. też *Grakhowie*, «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 406; *Grakhowie: «EPO»*, t. VI, Warszawa 1900, s. 287-288; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 199; *Grakchus* 1) *Tiberius Sempronius*; 2) *Gajus Sempronius*, «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 319; *Grakchus* 2) *Tiberius Sempronius*; 3) *Gajus Sempronius*, «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 303.

Przybliżano zagadnienia związane z organizacją administracji terytorialnej państwa²¹³. Elementarne wiadomości w tej materii zawierały hasła encyklopedyczne:

– *Kolonie rzymskie*, «WEPI», t. XXXVII, Warszawa 1904, s. 107-112 (S. Drzażdżyński);

– *Municipia*, «EPO», t. X, Warszawa 1901, s. 355; *Municipium*: «WEPI», t. XLVIII, Warszawa 1912, s. 634-636 (S. Drzażdżyński); «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 652; «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 46; «EPUT», t. VII, Warszawa 1935, s. 479-480; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 421; *Municipia*, «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 462;

– *Pagus*: «WEPI», ser. 3, t. I, Warszawa 1914, s. 49-50 (S. Drzażdżyński); «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 72;

– *Prowincja*: «EPO», t. XII, Warszawa 1902, s. 344; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 623; «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 144; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 703; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 564;

– *Tribus*: «EPG», t. XVII, Kraków 1932, s. 201; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 749; *Trybus*, «EPO», t. XIV, Warszawa 1903, s. 593.

Pogłębione badania nad samorządem miejskim²¹⁴ prowadził K. Zakrzewski, *Samorząd miast Achai rzymskiej. Arkadya – Messenia – Lakonia*, Lwów 1925, ss. 125 i *Upadek ustroju municypalnego w późnym cesarstwie rzymskim*²¹⁵, [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6-8 grudnia 1925*, t. I: *Referaty*, Lwów 1925, ss. 20 [b.c.n.s.]

Podstawowe wiadomości na temat rzymskich urzędników zamieszczono w krótkich opracowaniach encyklopedycznych: *Magistrat (Magistratus)*, «EPO», t. IX, Warszawa 1901, s. 530; *Magistrat*: «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 331; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 363; *Magistratus*: «EPG», t. IX, Kraków 1930, s. 272; «EPUT», t. VI, Warszawa 1934, s. 741; *Magistratus w prawie publicznym rzymskim*, «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 276-277. Poza tym, na kartach «WEPI» ukazały się artykuły T. Dydyńskiego, *Notitia dignitatum*, ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 267 i S. Drzażdżyńskiego, *Officium*, ser. 2, t. IV, Warszawa 1904, s. 832-833, zaś w «RE» A. Bergera, *Illustris*, t. IX (1), Stuttgart 1914, szp. 1070-1085.

²¹³ Por. też noty w «KH»: W. Semkowicz, 18/1904, s. 156, [z:] L. Cantarelli, *La diocesi italiana da Diocleziano alla fine dell'impero occidentale*, Roma 1903; E. Barwiński, 19.1/1905, s. 163, [z:] V. Chapot, *La province romaine proconsulaire d'Asie depuis ses origines jusqu'à la fin du Haut-Empire*, Paris 1904; tenże, 22.4/1908, s. 762, [z:] M. B. Peaks, *The general civil and military administration of Noricum and Raetia*, Chicago 1907; artykuł Z. Zmigrydera-Konopki, *A propos de CIL IX 5699*, «EOS» 31.1/1928, s. 557-560 oraz jego rec., «PK» 4.4-7/1938, s. 92-93, [z:] E. Magaldi, *Echi di Roma a Pompei*, «RSP» 2.1/1936, s. 25-100.

²¹⁴ Por. też noty w «KH»: W. Hahn, 15.2/1901, s. 294, [z:] W. Liebenam, *Die Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche*, Leipzig 1900; E. Barwiński, 19.4/1905, s. 657, [z:] O. Hirschfeld, *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*, 2. Aufl., Berlin 1905.

²¹⁵ Nota T. Wałek-Czernecki, «PHum.» 4.4/1925, s. 394.

Opublikowane zostały także hasła poświęcone poszczególnym urządóm:

– *Cenzor*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 181-182; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 551; «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 20; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 89;

– *Comes*, «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 219-220;

– *Duumviri (duoviri)*: «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 122; «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 206-207; *Duumvirowie*, «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 134;

– *Dyktator*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 280; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 923; «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 132; «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 220; «EW», t. II, Warszawa 1932, s. 403-404 (Z. Zmigryder-Konopka); «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 135;

– *Edyl*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 290; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 957; *Edylowie*: «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 174; «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 281; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 141;

– *Konsul*²¹⁶: «EPO», t. VIII, Warszawa 1900, s. 452; «WEPI», t. XXXVIII, Warszawa 1905, s. 771-777 (S. Drzażdżyński); «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 187; «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 1041; «EPG», t. VIII, Kraków 1930, s. 63; «EPUT», t. V, Warszawa 1933, s. 732-733; «EW», t. IV, Warszawa 1934, s. 473 (Z. Zmigryder-Konopka); «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 294;

– *Korektor*, «EPG», t. VIII, Kraków 1930, s. 89; *Korrektorowie*, «WEPI», t. XXXIX, Warszawa 1905, s. 13 (S. Drzażdżyński);

– *Kwestor*: «EPO», t. IX, Warszawa 1901, s. 95; «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 247; «WEPI», t. XLII, Warszawa 1908, s. 635-639 (S. Drzażdżyński); «EPG», t. VIII, Kraków 1930, s. 260; «EPUT», t. VI, Warszawa 1934, s. 274-275; «EW», t. IV, Warszawa 1934, s. 704-705 (Z. Zmigryder-Konopka); «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 322;

– *Liktor*: «WEPI», t. XLIII, Warszawa 1909, s. 462 (J. Peszke); «EW», t. V, Warszawa 1936, s. 53 (Z. Zmigryder-Konopka); *Liktorowie*: «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 278; «EPG», t. IX, Kraków 1930, s. 88; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 339; *Liktorzy*, «EPUT», t. VI, Warszawa 1934, s. 487;

– *Notarii et tribuni*, «WEPI», ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 255 (T. Dydyński);

– *Prefekt*²¹⁷: «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 348; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 568;

– *Pretor*: «EPO», t. XII, Warszawa 1902, s. 309-310; «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 350; «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 113; «EPUT», t. VIII, War-

²¹⁶ Por. też notę E. Barwińskiego, «KH» 25.3-4/1911, s. 571, [z:] *Fasti consulares imperii Romani von 30 v.Chr. bis 565 n.Chr.* Mit Kaiserliste und Anhang, bearb. W. Liebenam, Bonn 1910.

²¹⁷ Por. też notę E. Barwińskiego, «KH» 22.1/1908, s. 159, [z:] L. Cantarelli, *La serie dei prefetti d'Egitto. Da Ottaviano Augusto a Diocletiano (A. 30 av. Cr – A.D. 288)*, Roma 1906.

szawa 1937, s. 670; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 557; «EW», t. VI, Warszawa 1937, s. 749 (Z. Zmigryder-Konopka);

– *Prokonsul*: «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 597; «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 126; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 684; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 560; «EW», t. VI, Warszawa 1937, s. 757 (Z. Zmigryder-Konopka); *Prokonsulowie i Propretorowie*: «EPO», t. XII, Warszawa 1902, s. 325; «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 356;

– *Prokurator*: «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 357; «EW», t. VI, Warszawa 1937, s. 757-758 (Z. Zmigryder-Konopka);

– *Propretor*: «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 134; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 562; «EW», t. VI, Warszawa 1937, s. 766 (Z. Zmigryder-Konopka);

– *Triumwirowie*: «EPG», t. XVII, Kraków 1932, s. 205; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 750; *Tryumwirowie*, «EPO», t. XIV, Warszawa 1903, s. 598-599;

– *Trybun*, «EPI», t. IV, Warszawa 1906, s. 282; *Trybun i Trybunat*, «EPO», t. XIV, Warszawa 1903, s. 591-592; *Trybun ludu*, «ETEM», t. V, Warszawa 1928, szp. 597; *Trybunowie*: «EPG», t. XVII, Kraków 1932, s. 214-215; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 752.

Bardziej pogłębione opracowania dotyczące wybranych urzędów przygotowali K. Chyliński, *O powstaniu urzędu cenzorów*²¹⁸, [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6-8 grudnia 1925*, t. I: *Referaty*, Lwów 1925, ss. 8 [b.c.n.s.] oraz Z. Zmigryder-Konopka, *Kampański urząd t. zw. Meddices*, [w:] *Práce Druhého Sjezdu Klasických Filologů Slovanských v Praze 1931 = Acta Secundi Congressus Philologorum Classicorum Slavorum Pragae 1931*, [b.m.; b.r.], s. 310-321 i *Sur les origines du tribunat de la plèbe*, [w:] *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques Varsovie 1933*, t. II, Varsovie 1933, s. 1-12. Uczony ten zajmował się także genezą dyktatury i prawnopublicznym stanowiskiem dyktatora, *Dyktatura i cezaryzm*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17-20 września 1935 r.*, t. I: *Referaty*, Lwów 1935, s. 497-508. Do wspomnianej tematyki nawiązał również T. Wałek-Czernecki, *Istota i znaczenie dziejowe dyktatury i cezaryzmu*, tamże, s. 481-496.

Ciekawe informacje dotyczące kolejności piastowania urzędów, wymagań stawianych kandydatom do ich objęcia oraz krótką charakterystykę poszczególnych urzędów zamieszczono w publikacji *M. Tulliusza Cyncerona Mowa o naczelnym dowództwie Gnejusza Pompejusza*, wyd. H. Nohla, wstęp i dodatki przeł. S. Bednarski, Wiedeń – Lwów 1917 (Dodatek: *Karyera urzędowa za czasów Cyncerona*, s. 28-34).

Odnotować także należy interesujący artykuł E. Kostki, *Administracja wczoraj i dziś. (Z doświadczeń Greków i Rzymian)*, «Filomata» 101/1938, s. 542-554.

²¹⁸ Nota T. Wałek-Czernecki, «PHum.» 4.4/1925, s. 394.

Kilka haseł łączących się ze sprawowaniem różnych urzędów przygotował dla «WEPI» S. Drzażdżyński. Ten filolog klasyczny pisał o pochwałę, jaką mieszkańcy prowincji rzymskich przesyłali senatowi, gdy namiestnik pełnił swój urząd nieskazitelnie i sprawiedliwie – *Laudatio*, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 14, następnie o przedmiotach (podarkach), jakie urzędnicy, później także cesarze, rzucali podczas uroczystości w tłum – *Missilia*²¹⁹, t. XLVII, Warszawa 1912, s. 208 oraz grzywnie nakładanej przez urzędników – *Multa*, t. XLVIII, Warszawa 1912, s. 615-616. Autor ten opracował także hasło *Imperium*²²⁰, «WEPI», t. XXX, Warszawa 1902, s. 818.

Dzienniki urzędowe stały się przedmiotem artykułów S. Pilcha, które ogłaszano w czasopiśmie «Filomata»: *Dziennik w starożytnym Rzymie*, 2/1929, s. 79-82; *Jak dziennik rzymski dostawał się do prowincyj*, 5/1929, s. 216-219. Problematyką tą zajmował się też J. Manteuffel, *Zagadnienie dzienników urzędowych w starożytności*, «PH» 31.2/1933-1934, s. 109-120 i (streszcz.), *Le problème des journaux officiels dans l'antiquité*, tamże, s. 299-300.

Opracowanie Francesco M. De Robertis, *Dispensa dal „munus venatorium” in una costituzione imperiale di recente scoperta*, «Historia» 9/1935, s. 248-260, w którym analizie poddane zostały źródła epigraficzne odnoszące się do dyspensy udzielanej urzędnikowi zobowiązanemu do zorganizowania walk z dzikimi zwierzętami, omówił M. Bader, «PK» 2.7-8/1936, s. 651.

Kwestie łączące się z miejscem zamieszkania przedstawiał A. Berger, *Incola*, «RE», t. IX (2), Stuttgart 1916, szp. 1249-1256 i *Incolatus*, tamże, szp. 1256.

Spisu obywateli²²¹ dotyczą hasła encyklopedyczne, *Census*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 180; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 549; «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 384; *Cenzus*: «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 20; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 89 oraz artykuł H. Markowskiego, *O spisach ludności za czasów cesarza Augusta*, «KK» 5.1/1931, s. 13-20.

Na kartach różnych encyklopedii wyjaśniano znaczenie terminów:

– *Imperator*: «WEPI», t. XXX, Warszawa 1902, s. 816 (S. Drzażdżyński); «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 8; «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 266; «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 721; «EW», t. III, Warszawa 1933, s. 497-499 (Z. Zmigryder-Konopka); «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 230;

– *Princeps*: «EPO», t. XII, Warszawa 1902, s. 315-316; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 587; «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 118; «EPW», t. II,

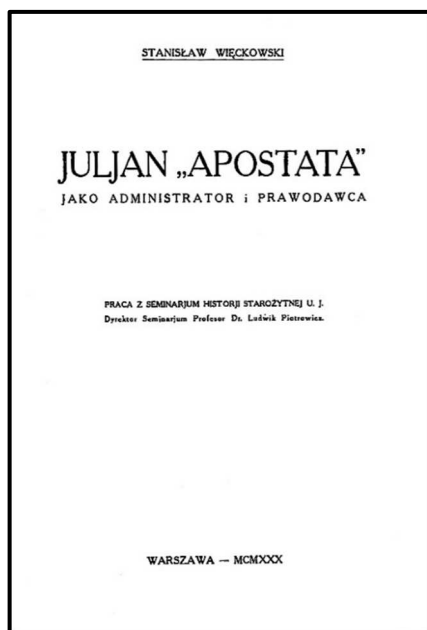
²¹⁹ Por. też *Missilia*, «EPG», t. X, Kraków 1931, s. 251 oraz znacznie szersze, oparte na tekstach źródłowych, omówienie tego zagadnienia przez A. Bergera, *Iactus* nr 2) III. *Iactus missilium*, «RE», t. IX (1), Stuttgart 1914, szp. 552-555.

²²⁰ Por. też *Imperium*: «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 266; «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 721; «EW», t. III, Warszawa 1933, s. 499 (Z. Zmigryder-Konopka); «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 230.

²²¹ Por. też notę W. Hahna, «KH» 15.2/1901, s. 294, [z:] E. Meyer, *Die Zahl der römischen Bürger unter Augustus*, Jena 1898.

Warszawa 1937, s. 558; «EW», t. VI, Warszawa 1937, s. 753 (Z. Zmigryder-Konopka).

Działalność cesarzy w sferze publicznej przybliżali S. Więckowski, *Juljan „Apostata” jako administrator i prawodawca*, Warszawa 1930, ss. 111 i S. Sadowska, *Diocletianus. Organisator państwa* (Biblioteczka Filomaty nr 15), Lwów 1935, ss. 63.

Ukazały się recenzje²²² pióra A. Rembowskiego, «Wędrowiec» 38.16/1900, s. 313 i 38.17/1900, s. 323-325, [z:] T. Dydyński, *Cesarz Hadryan. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 1899 i T. Rudniewej, «PK» 3.1-4/1937, s. 198-200, [z:] G. May, *L'activité juridique de l'Empereur Claude*, «RHD» 15/1936, s. 55-97 i 15.2/1936, s. 213-254.

Dziejami mennictwa²²³ zajmował się M. Gumowski, *Początki monety w Rzymie w świetle najnowszych badań*, «KK» 2.2/1928, s. 151-166. W opracowaniu *Moneta w starożytności*²²⁴, «WNA» 12/1928-1929, s. 13-51 oraz 13/1930, s. 1-43, badacz ten przedstawił mnóstwo interesujących informacji na temat powstania pierwszych monet, ich wagi, kształtu, nazw, metali, z jakich je wybijano, prawa menniczego i epigrafiki monetarnej.

²²² Por. też notę W. Zagórskiego, «KH» 14.1/1900, s. 158, [z:] J. Lengle, *Untersuchungen über die Sullanische Verfassung*, Freiburg im Breisgau 1899.

²²³ Por. też W. Wittyg, *Monety konsularne*, «WEPI», t. XLVII, Warszawa 1912, s. 377.

²²⁴ Nota J. K., «RDSiG» 2/1932-1933, s. 461.

Kwestie finansowe poruszali²²⁵: M. Gumowski, *Operacje finansowe Rzymu w czasie II wojny punickiej*²²⁶ (AU w Krakowie. Wydział Filologiczny. Rozprawy, t. LVIII, nr 1), Kraków 1918, ss. 93; (streszcz.), *Die finanziellen Operationen Roms während des zweiten punischen Krieges*, «BIAC» 1-10/1917, s. 28-30; *Pożyczki wojenne w starożytnym Rzymie*, «PPow.» 139-140/1918, s. 556-577; L. Piotrowicz, *Finanse cesarstwa rzymskiego w pierwszym jego okresie*²²⁷, [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6-8 grudnia 1925*, t. I: *Referaty*, Lwów 1925, ss. 11 [b.c.n.s.]; R. Knapowski, (streszcz.): *Rationes Imperii Romano Traiani Imperatore*, «SPTPN» 11.2/1937, s. 34-37; *Aerarium Saturni czyli Skarb ludu rzymskiego (studium nad rachunkami skarbowymi Imperium rzymskiego za rządów Trajana)*, «SPAU» 43.9/1938, s. 282-287 i *Das Aerarium Saturni oder der Schatz des römischen Volkes (Untersuchung über das römische Finanzwesen zur Zeit Trajans)*, «BIAP» 7-10/1938, s. 125-133; T. Wałek-Czernecki, *Dochód skarbu rzymskiego z prowincyj w I wieku przed Chr.*, «PH» 35.1/1939, s. 129-142 oraz (streszcz.), *Sur les revenus fournis au trésor romain par les provinces au I-e siècle av. J.-C.*, tamże, s. 160-161.

Opublikowany został artykuł Z. Zmigrydera-Konopki, *O kategorii t. zw. „aerarii”*, «PH» 26.2/1926-1927, s. 215-233 i (streszcz.), *L’interpretation de la catégorie dite aerarii*, tamże, s. 282 oraz kilka haseł: *Patrimonium Ceasaris*, «WEPI», ser. 3, t. I, Warszawa 1914, s. 384 (T. Dydyński); *Aerarium*, «EPUT», t. I, Warszawa 1927, s. 36; *Fiskus*: «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 66; «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 74; *Fiscus*, «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 585.

Pisano też o działalności dzierżawców dochodów państwowych – *Publikanie*: «EPO», t. XII, Warszawa 1902, s. 423; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 702; «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 204 i podatku płaconym od ilości drzwi w domu – *Ostiarium*, «WEPI», ser. 2, t. VI, Warszawa 1908, s. 769 (S. Drzażdżyński).

Ukazały się liczne recenzje prac poświęconych różnego rodzaju zagadnieniom finansowym: S. Waszyński, «EOS» 8.1/1902, s. 198-203, [z:] M. Rostovtzeff, *История государственного откупа в римской империи (Historia dzierżawy państwowej w cesarstwie rzymskim, od Augusta do Dyoklecjana)*, C. Перепбургъ 1899; W. Dyski, «RDSiG» 2/1932-1933, s. 270-275, [z:] G. Salvioli, *Il capitalismo*

²²⁵ Por. też: L. Piotrowicz, *Upadek rzymskiej republiki* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 10), Kraków 1923 (rozdz. V, pkt 30: *Dochody Rzeczypospolitej z prowincyj*, s. 31; rozdz. V, pkt 31: *Dzierżawcy dochodów państwowych czyli t. zw. publikanie*, s. 32); tenże, *Rozkład i upadek cesarstwa rzymskiego* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 12), Kraków 1923 (rozdz. I, pkt 4: *Taryfa maksymalna Dioklecjana*, s. 2-5; rozdz. V, pkt 22: *Ucisk podatkowy*, s. 19-21); *Dioklecjana taryfa maksymalna z r. 301*, [w:] K. Krotoski, *Dzieje powszechne*, t. I: *Dzieje starożytne*, wyd. 3, Lwów 1925, s. 323-328; S. Sadowska, *Ceny żywności w starożytności*, «Filomata» 19/1930, s. 110-113.

²²⁶ Por. też sprawozdanie z odczytu M. Gumowskiego, *Operacje finansowe Rzymu w czasie II wojny punickiej*, wygłoszonego na zebraniu Towarzystwa Historycznego we Lwowie, «KH» 32/1918, s. 410.

²²⁷ Nota T. Wałek-Czernecki, «PHum.» 4.4/1925, s. 394.

antico. Storia dell'economia romana, Bari 1929; J. A., «RDSiG» 2/1932-1933, s. 275-276, [z:] V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane. Contribuții la o reconstituire istorică*, Pitești 1929; E. T., «RDSiG» 2/1932-1933, s. 470-471, [z:] F. M. Heichelheim, *Wirtschaftliche Schwankungen der Zeit von Alexander bis Augustus*, Jena 1930; T. Rudniewa, «PK» 2.7-8/1936, s. 642, [z:] C. H. V. Sutherland, *The State of the Imperial Treasury at the Death of the Domitian*, «JRS» 25/1935, s. 150-162; T. Wałek-Czernecki, «RDSiG» 5/1936, s. 147-154 i «PK» 3.1-4/1937, s. 149-150, [z:] *An Economic Survey of Ancient Rome*, ed. by T. Frank in collaboration with T. R. S. Broughton, R. U. Haywood, R. S. Rogers, R. G. Collingwood, A. C. Johnson, V. M. Scramuzza, A. Grenier, J. A. O. Larsen, J. J. Nostrand, vol. I: *Rome and Italy of the Republic*, by T. Frank, Baltimore 1933 i vol. II: *Roman Egypt to the Reign of Diocletian*, by A. C. Johnson, Baltimore 1936; W. Kula, «PK» 3.1-4/1937, s. 147, [z:] W. Lotz, *Studien über Steuerverpachtung*, «SBAW» 4/1935, s. 1-33; A. Karniejew, «PK» 4.4-7/1938, s. 100-101, [z:] A. Grenier, *Tibère et la Gaule*, «REL» 14/1936, s. 373-388.

Dużym zainteresowaniem badaczy cieszyła się tematyka związana z religią²²⁸, która w starożytnym Rzymie stanowiła integralną część życia społecznego i podlegała uregulowaniom natury prawnej. Mnóstwo informacji dotyczących związków między życiem państwowym i religijnym zawierają monografie T. Zielińskiego²²⁹, *Rzym i jego religia. Studjum z cyklu: Współzawodnicy chrześcijaństwa*, Zamość 1920, ss. 116 i *Religia Rzeczypospolitej Rzymskiej*, cz. I²³⁰ (Religje Świata Antycznego, t. IV, 1), Warszawa 1933, ss. 383; cz. II²³¹ (Religje Świata

---

²²⁸ Por. też noty zamieszczone w «KH»: W. Zagórski, 14.1/1900, s. 159, [z:] E. Aust, *Die Religion der Römer. Darstellung aus dem Gebiete der nichtchristlichen Religionsgeschichte*, Bd. XIII, Münster 1899; W. Semkowicz, 18.1/1904, s. 157, [z:] G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München 1902; E. Barwiński: 20.1-2/1906, s. 364, [z:] A. Baudrillart, *La religion romaine*, Paris 1905; 22.1/1908, s. 161, [z:] J. B. Carter, *Religion of Numa and other essays on the religion of ancient Rome*, London 1906; 22.1/1908, s. 161, [z:] J. Toutain, *Les cultes païens dans l'Empire romain*, partie I: *Les provinces latines*, t. I: *Les cultes officiels, les cultes romains et gréco-romains*, Paris 1907; 24.3-4/1910, s. 685-686, [z:] A. von Domaszewski, *Abhandlungen zur römischen Religion*, Leipzig 1909; 24.3-4/1910, s. 686, [z:] T. R. Glover, *The Conflict of Religions in the Early Roman Empire*, London 1909, jak również rec.: I. Biezuńska, «PK» 2.7-8/1936, s. 652-655, [z:] E. Massonneau, *La magie dans l'antiquité romaine*, Paris 1934; «PK» 4.4-7/1938, s. 109-110, [z:] H. Janne, *Magiciens et religions nouvelles dans l'Ordre Romain*, «Latomus» 1.1/1937, s. 37-56; K. Rozenberg, «PK» 4.4-7/1938, s. 122-123, [z:] H. Wagenvoort, *Caerimonia*, «Glotta» 26.1-2/1937, s. 115-131.

²²⁹ Por. też T. Zieliński: *La Sibylle. Trois essais sur la religion antique et le christianisme*, Paris 1924, ss. 127 (rec. F. Henry, «AS», nouvelle série 1/1923-1924, s. 503-504); tenże, *Die neuesten Strömungen in der römisch-republikanischen Religionsgeschichte*, [w:] *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques Varsovie 1933*, t. I, Varsovie 1933, s. 127-128.

²³⁰ Rec.: S. Lenkowski, «WiŻ» 9.1/1934, s. 104-105; M. Popławski, «NK» 1.3/1934, s. 114-115; F. Novotný, «LF» 62.1/1935, s. 62-67.

²³¹ Rec.: S. Lenkowski, «WiŻ» 9.4/1934, s. 352-353; «Tęcza» 8.8/1934, s. 74-75 [b.n.a.]

Antycznego, t. IV, 2), Warszawa 1934, ss. 450. Zaznaczyć trzeba, że pierwsze z opracowań powstało na bazie opublikowanych wcześniej w języku rosyjskim rozpraw *Римъ и римская „религія”*, «BE» 38.1/1903, s. 5-37 i *Римъ и его религія*, [w:] *Изъ жизни идей*. Научно-популярныя статьи проф. Ф. Зѣлинскаго, t. III: *Соперники христіанства*. Статьи по исторіи античныхъ религій, С. Петербургъ 1907, s. 1-87. Wspomniana praca poświęcona religii antycznego Rzymu ukazała się również w języku niemieckim, *Rom und seine Gottheit*²³², «BAZ» 37/1903, s. 289-293; 38/1903, s. 298-302 i 39/1903, s. 307-309, przedr., [w:] T. Zieliński, *Iresione*, t. II: *Dissertationes ad antiquorum religionem spectantes continens*²³³ (Eus Supplementa, vol. 8), Leopoli 1936, s. 111-153.

Ciekawą lekturę stanowi napisane odręcznie przez B. Kruczkiewicza i wydane w formie odbitek litograficznych opracowanie pt. *O czci bogów w Rzymie*, Lwów 1913²³⁴, ss. 444. Znalazły się w nim m.in. takie zagadnienia, jak: *Istota i rozwój religii rzymskiej w ogólności*, s. 17-32; *Wpływy, którym rodzinna religia rzymska uległa*, s. 32-36; *Podział religii rzymskiej*, s. 36-86, czy też obszerny w treści *Dział szczegółowy. Mitologia*, s. 86-444.

Liczne wątki łączące się z tematyką religijną wyjaśniał w formie haseł zamieszczanych w «RE» A. Berger: *Ius divinum*, t. X (1), Stuttgart 1917, szp. 1212-1215; *Ius humanum*, tamże, szp. 1238; *Ius pontificium*, t. X (2), Stuttgart 1919, szp. 1286-1289; *Ius sacrum*, tamże, szp. 1292-1300.

Przedmiotem odrębnych prac stały się zagadnienia związane z działalnością kolegiów kapłańskich. Pontyfikami (*pontifices*) zajmowali się T. Dydyński, *Libri pontificales*, «WEPI», t. XLIII, Warszawa 1909, s. 405 oraz Z. Zmigryder-Konopka, *Pontifex maximus – iudex atque arbiter rerum divinarum humanarumque*, «EOS» 34.1/1932-1933, s. 361-372. Z kolei augurów (*augures*), do których należała interpretacja przeprowadzanych wróżb (*auspicia*)²³⁵, dotyczyły opracowania S. Drzażdżyńskiego, *Obnuntiatio*, «WEPI», ser. 2, t. IV, Warszawa 1904, s. 519, T. Dydyńskiego, *Libri augurales*, tamże, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 405, jak też artykuł przygotowany wspólnie przez Z. Zmigrydera-Konopkę i I. Biezuńską, *Marsyas italski. Auspicja i libertas w strukturze państwowości rzymskiej*, «PK» 5.6-8/1939, s. 585-603.

Starożytnej praktyce obserwacji lotu ptaków, a następnie zasięgnięciu na tej podstawie opinii augurów co do tego, czy dokonanie określonej czynności, jaką

²³² Rec. O. Gruppe, «BPW» 24.47/1904, szp. 1490-1493.

²³³ Nota K. Rozenberg, «PK» 4.4-7/1938, s. 107.

²³⁴ Strona tytułowa nie zawiera informacji o autorze pracy, jak też miejscu i roku jej wydania. Zostały one podane w oparciu o opis bibliograficzny Biblioteki Uniwersyteckiej KUL.

²³⁵ Por. też rec. Z. Zmigrydera-Konopki, «PK» 4.4-7/1938, s. 162-163, [z:] H. Ericsson, *Die römischen Auspizien in ihrem Zusammenhang mit der Magistratur*, «ARel.» 33.3-4/1936, s. 294-303.

było np. objęcie funkcji przez urzędnika, nie jest sprzeczne z wolą bogów, poświęcono hasła encyklopedyczne, *Inauguracja*: «EPO», t. VII, Warszawa 1900, s. 263; «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 621; «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 268; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 231 i *Inauguracja*, «WEPI», t. XXX, Warszawa 1902, s. 831 [red.] Ponadto ukazały się opracowania:

– *Augur*, «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 69; *Augurowie*: «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 212; «EPUT», t. I, Warszawa 1927, s. 475; «EPG», t. II, Kraków 1929, s. 32; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 40;

– *Auspicje*: «EPUT», t. I, Warszawa 1927, s. 488; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 215; «EPG», t. II, Kraków 1929, s. 37; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 40;

– *Epulonowie*, «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 280;

– *Fetiales*, «EW», t. II, Warszawa 1932, s. 613 (Z. Zmigryder-Konopka); *Fetiales (Fecjałowie)*, «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 48;

– *Pontifex*: «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 316; «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 34; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 574; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 541; *Pontifex maximus*, «PEK», t. XXXI-XXXII, Warszawa 1913, s. 323 (R. Jałbrzykowski).

Księgi sybillińskie²³⁶, które miały być przechowywane, a ich treść w razie konieczności wyjaśniana przez powstałe w VI stuleciu p.n.e. *collegium duoviri sacris faciundis*²³⁷, stały się przedmiotem opracowań T. Dydyńskiego, *Libri Sybillini*, «WEPI», t. XLIII, Warszawa 1909, s. 405 oraz J. Archutowskiego, *Sybilli. Sybillińskie książki*, «PEK», t. XXXVII-XXXVIII, Warszawa 1913, s. 270-272. Wiele wiadomości na temat wspomnianych ksiąg zawiera również dzieło T. Zielińskiego, *Rzym i jego religja*, Zamość 1920 (rozd. VII, s. 50-64).

Badania nad rolą czynnika seksualnego w sferze religijnej prowadził M. Popławski, *Kapłani kastraci w starożytności*²³⁸, [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6-8 grudnia 1925*, t. I: *Referaty*, Lwów 1925, ss. 11 [b.c.n.s.] oraz *La vie sexuelle dans les religions antiques*, «EOS» 29.1/1926, s. 101-134. Uwagę lubelskiego uczonego przykuwały również zagadnienia leżące na styku prawa i religii²³⁹. Pokłosem badań w tym zakresie było

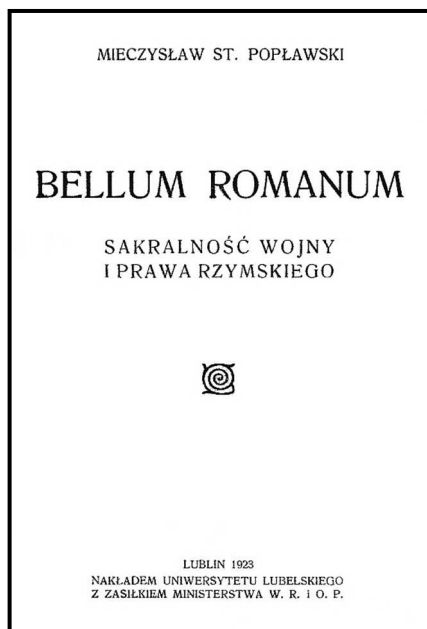
²³⁶ Por. też *Sybillińskie księgi*, «EK», t. XXVII, Warszawa 1904, s. 298-301 (O. Bardenhewer); *Sybilli*: «EPG», t. XVI, Kraków 1932, s. 276-277; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 698; *Sybilli*, «EPUT», t. X, Warszawa 1938, s. 232.

²³⁷ Początkowo kolegium liczyło dwóch kapłanów, od 367 r. p.n.e. – dziesięciu (*decemviri*), a od panowania Sulli – piętnastu (*quindecimviri*). Por. też *Decemviri – decemviri sacrorum*, «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 748; *Quindecimviri*, «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 226.

²³⁸ Nota T. Wałek-Czernecki, «PHum.» 4.4/1925, s. 393-394.

²³⁹ Por. także K. Morawski, *Modlitwa w starożytnym Rzymie. Wykład wstępny przy otwarciu Uniwersytetu w r. 1906*, «PPol.» 41.163/1907, s. 38-49, przedr., [w:] tenże, *Rzym. Portrety i szkice*, Kraków 1921, s. 283-297; wyd. 2 niez., Kraków 1924.

ogłoszenie obszernego studium pt. *Bellum Romanum. Sakralność wojny i prawa rzymskiego*²⁴⁰ (Biblioteka Uniwersytetu Lubelskiego. Wydział Nauk Humanistycznych nr 4), Lublin 1923, ss. 395 oraz artykułu *Remarques sur l'origine de la divination*, «EOS» 28.1/1925, s. 25-36.

Wspomnianą problematykę poruszali także: M. Gumowski, *Przełom religijny w Rzymie w czasie drugiej wojny punickiej*²⁴¹ (Prace Komisji Historycznej PTPN, t. IV), Poznań 1927, ss. 84; Z. Zmigryder-Konopka, *Bellum*, «EW», t. I, Warszawa 1931, s. 249-250 i A. Chodźko-Domaniewska, *Ius belli jako wynik charakteru sakralnego wojny rzymskiej*, [w:] *Charisteria Gustavo Przychocki a discipulis oblata*²⁴², Varsoviae 1934, s. 41-52.

Na temat przyznawanego przez senat zwycięskiemu wodzowi prawa do uroczystego przejazdu, począwszy od Pola Marsowego (*Campus Martius*²⁴³) aż do

²⁴⁰ Rec.: R. Ganszyniec, «Lud» 22/1923, s. 148-150; M. Kłosowski, «PHum.» 2.4/1923, s. 371-373; J. Archutowski, «PPow.» 162/1924, s. 75.

²⁴¹ Rec. Nadgoplanin, «AK» 22.1/1928, s. 101-102.

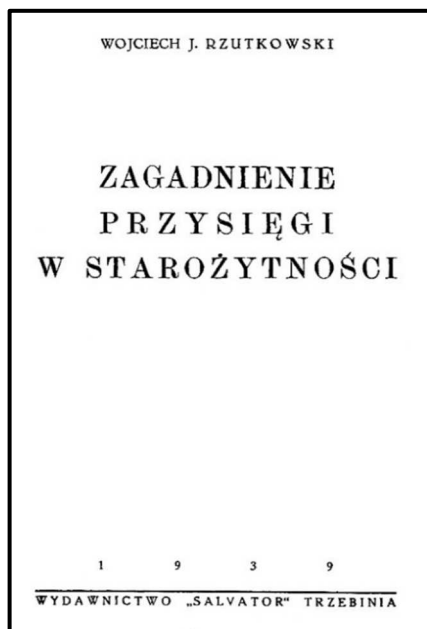
²⁴² Rec.: E. Diehl, «Gnomon» 11.3/1935, s. 171-173; F. S. R., «REG» 48.226-227/1935, s. 428-429; R. Goossens, «AC» 5.1/1936, s. 223-226.

²⁴³ Por. też *Marsowe pole*: «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 357; «WEPI», t. XLV, Warszawa 1911, s. 495 [red.]; *Campus Martius*: «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 338; «EW», t. I, Warszawa 1931, s. 543 (Z. Zmigryder-Konopka); «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 86.

Kapitolu, pisali M. Popławski, *Triumf rzymski jako spełnienie devotio*²⁴⁴, [w:] *Charisteria Casimiro de Morawski septuagenario oblata ab amicis, collegis discipulis*, Cracoviae 1922, s. 32-50 i T. M. Lewicki, *O triumfie rzymskim (Podług Liviusa ks. XLV)*, Lwów 1934, ss. 37. Na kartach różnych encyklopedii znalazły się hasła *Tryumf*: «EPO», t. XIV, Warszawa 1903, s. 598; «EPI», t. IV, Warszawa 1906, s. 284 oraz *Triumf*: «ETEM», t. V, Warszawa 1928, szp. 584-585; «EPG», t. XVII, Kraków 1932, s. 204; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 750. Przybliżano też mniej uroczystą formę triumfu: *Owacya*, «WEPI», ser. 2, t. VI, Warszawa 1908, s. 954-955 (S. Drzażdżyński); *Owacja*: «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 53; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 476.

Problematyką przysięgi składanej na słońce zajął się we fragmencie swojego artykułu W. Semkowicz, *Przysięga na słońce. Studium porównawcze prawn-etnologiczne*²⁴⁵, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza*, t. II, Lwów 1916 (pkt 3: *Przysięga na słońce u Greków i Rzymian*, s. 340-343). Szereg aspektów związanych z przysięgą w antycznym Rzymie przedstawił W. J. Rzutkowski, *Zagadnienie przysięgi w starożytności*, Trzebinia 1939 (zwłaszcza Część szczegółowa: *Przysięga u Rzymian*, s. 75-192 i Część dodatkowa: *Wojkowość*, s. 193-235).

²⁴⁴ Nota J. Ludvíkovský, «LF» 51.4-5/1924, s. 304.

²⁴⁵ Rec. P. Dąbkowski, «PPiA» 42.12/1917, s. 551-553.

Spore zainteresowanie badaczy przyciągały kwestie związane z polityką wyznaniową²⁴⁶ w cesarstwie rzymskim. Opracowania z tego zakresu opublikowali²⁴⁷: Z. Chełmicki, *Edykt tolerancyjny (medyolański)*, «PEK», t. IX-X, Warszawa 1906, s. 312-313; W. Abraham, *Edykt Medyolański. W 1600-letnią rocznicę*²⁴⁸, «PPow.» 119/1913, s. 1-31; R. Konecki, *Cesarza Juliana Apostaty próba odbudowy świątyni żydowskiej w Jerozolimie*, «PT» 2.1/1921, s. 40-59; 2.4/1921, s. 282-313 i 3.1/1922, s. 72-96; T. Zieliński, *Judejczycy za cesarza Klaudjusza*, [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6-8 grudnia 1925*, t. I: *Referaty*, Lwów 1925, s. 1 [b.c.n.s.]; *Cesarz Klaudjusz i Judejczycy*, «PH» 26.2/1926-1927, s. 133-150 i (streszcz.), *L'empereur Claude et les Judéens*, tamże, s. 276; *L'empereur Claude et l'idée de la domination mondiale des Juifs*²⁴⁹, «RUB» 32/1926-1927, s. 128-148, przedr., [w:] T. Zieliński, *Iresione*, t. II: *Dissertationes ad antiquorum religionem spectantes continens*²⁵⁰ (Eus Supplementa, vol. 8), Leopoli 1936, s. 276-296; M. Weissmann, *Polityka żydowska cesarza Hadryjana*²⁵¹, Lwów 1933, ss. 92; J. Kobierski, *Stosunek Kościoła do Państwa według św. Atanazego*, «AK» 36.5/1935, s. 433-455; I. Strycharski, *Dwa świadectwa starożytne o pierwszych chrześcijanach*, «Filomata»

²⁴⁶ Por. też: L. Piotrowicz, *Rozkład i upadek cesarstwa rzymskiego* (Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej, z. 12), Kraków 1923 (rozdz. II, pkt 6: *Edykt medyolański 313 r.*, s. 5-6, przedr., [w:] J. Lechicka, *Zarys dziejów powszechnych*, cz. I: *Grecja, Rzym i wieki średnie do 1300 r.*, Lwów 1937, s. 271 i teże, *Historia dla I klasy liceum*, cz. I: *Grecja, Rzym i wieki średnie do 1300 r.*, Lwów 1938, s. 278-279; pkt 7: *Arjanizm*, s. 6-7; pkt 10: *Rozporządzenie ces. Konstancjusza przeciw poganom*, s. 7; rozdz. III: *Reakcja pogaństwa za Juliana Apostaty*, s. 8-9; rozdz. IV: *Polityka kościelna późniejszych cesarzy*, s. 9-14); *Edykt medyolański* (tł. W. Abraham), [w:] B. Gebert, G. Gebertowa, *Wypisy historyczne do nauki dziejów starożytnych*, Lwów – Warszawa 1921, s. 283; wyd. 2, Lwów – Warszawa 1923, s. 243-244; wyd. 3, Lwów – Warszawa 1925, s. 210-211; wyd. 4, Lwów – Warszawa 1928 s. 177-178; *Tak zw. edykt tolerancyjny Medjolany r. 313 po Chr.*, [w:] K. Krotoski, *Dzieje powszechne*, t. I: *Dzieje starożytne*, wyd. 3, Lwów 1925, s. 330-331; *Prawo Teodozjusza Wielkiego przeciw kacerzom i poganom 380 r. po Chr.* (tł. O. Gratzego), [w:] B. Gebert, G. Gebertowa, *Wypisy historyczne do nauki dziejów starożytnych*, Lwów – Warszawa 1921, s. 286; wyd. 2, Lwów – Warszawa 1923, s. 246-247; wyd. 3, Lwów – Warszawa 1925, s. 213; wyd. 4, Lwów – Warszawa 1928, s. 180.

²⁴⁷ Por. też anonimową pracę *Julian Apostata i poganizm*, «Homiletyka» 13.3/1910, s. 193-196 i rec.: A. Rembowski, «BWar.» 256/1904, s. 575-579, [z:] J. Machlejd, *Julian Apostata. Odczyt*, Warszawa 1904; M. Skibniewski, «AK» 35.4/1935, s. 414, [z:] L. Homo, *Les empereurs romains et le christianisme*, Paris 1931; A. Karniejew, «PK» 2.7-8/1936, s. 645-646, [z:] R. Farney, *La religion de l'empereur Julien et le mysticisme de son temps*, Paris 1934; A. Gieysztor, «PK» 4.4-7/1938, s. 213-217, [z:] K. Voigt, *Staat und Kirche von Konstantin dem Grossen bis zum Ende der Karolingerzeit*, Stuttgart 1936.

²⁴⁸ Rec. J. Pająk, «Prawnik» 2.9/1913, s. 424-425.

²⁴⁹ Rec. R. Ganszyniec, «KK» 1.3/1927, s. 256.

²⁵⁰ Nota K. Rozenberg, «PK» 4.4-7/1938, s. 107.

²⁵¹ Rec. M. Rosenbusch, *Żydzi a Rzym*, «MŻ» 4.1/1934, s. 95-96.

87/1937, s. 255-259; S. Więckowski, *Z dziejów ostatniej reakcji pogańskiej w Rzymie starożytnym*²⁵², «PK» 3.1-4/1937, s. 27-78 i T. Rudniewa, *Cesarz Claudius a chrześcijaństwo*, tamże, 4.8-9/1938, s. 555-561.

Zjawiskiem prostytucji w antycznym Rzymie interesował się J. Lubecki, poświęcając mu część²⁵³ pracy *Historja prostytucji w Starożytności i wśród Kościoła Chrześcijańskiego*, Warszawa 1900, s. 74-125. Tę samą tematykę z pogranicza prawa i obyczajowości poruszali również S. Drzażdżyński, *Leno*, «WEPI», t. XLIII, Warszawa 1910, s. 215-216 i *Meretrices*, tamże, t. XLVI, Warszawa 1911, s. 829-830 oraz J. Macko, *Prostytucja. Nierząd – handel „żywym towarem” – pornografja ze stanowiska historii, etyki, higieny i prawa*, wstęp napisał W. Chodźko, Warszawa 1927 (rozdz. I: *Historja powszechna prostytucji. Starożytność. Rzym*, s. 5-11 i *Pierwsze wieki chrześcijaństwa*, s. 12-17).

Powstawały też publikacje poświęcone wojskowości. Na kartach «WEPI» znalazły się opracowania: *Missio I*, t. XLVII, Warszawa 1912, s. 208 (S. Drzażdżyński i T. Dydyński); *Optio*, ser. 2, t. V, Warszawa 1908, s. 444 oraz *Ordinarius i Ordo 3*), tamże, s. 508, które skreślił S. Drzażdżyński.

Kilkanaście haseł²⁵⁴ dla «EW» przygotował Z. Zmigryder-Konopka²⁵⁵:

– t. I, Warszawa 1931: *Aerarium militare*, s. 23; *Annona militaris*²⁵⁶, s. 73-74; *Capite censi*²⁵⁷, s. 548; *Centurja*²⁵⁸, s. 608-609; *Centurjon*, s. 609; *Comes*, s. 763; *Comitatenses*, s. 764;

– t. II, Warszawa 1932: *Decurio*²⁵⁹, s. 153; *Devotiones*, s. 197; *Dezserter (desertor)*, s. 199; *Dilectus*, s. 230-231; *Dona militaria*, s. 282-283; *Dux*, s. 388; *Exploratores*, s. 568; *Extraordinarii*, s. 568;

– t. IV, Warszawa 1934: *Legjon (legio)*, s. 785-788;

– t. V, Warszawa 1936: *Limitanei milites i limitanae terrae*, s. 61-62; *Magister equitum*²⁶⁰, s. 292-293; *Missio*, s. 525-526;

– t. VII, Warszawa 1937: *Sacramentum*, s. 356.

---

²⁵² Rec.: A. Karniejew, «PK» 4.4-7/1938, s. 128-129; M. H. Serejski, «KH» 52/1938, s. 310.

²⁵³ Por. też informacje na temat starożytnego Rzymu zawarte w rozdz. *Era chrześcijańska*, s. 126-160. Praca J. Lubeckiego ukazała się też wcześniej w Warszawie w 1878 r.

²⁵⁴ Por. też *Rzymska armja*, «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 1024-1028.

²⁵⁵ Por. też rec. Z. Zmigrydera-Konopki, «PK» 3.1-4/1937, s. 202-203, [z:] T. Różycki, O. Laszkowski, *Piechota w rozwoju historycznym*, Warszawa 1936.

²⁵⁶ Por. też *Annona*, «EPG», t. I, Kraków 1929, s. 221.

²⁵⁷ Por. też *Capite censi*: «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 347; «EPG», t. II, Kraków 1929, s. 303.

²⁵⁸ Por. też *Centuria*, «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 89; *Centurye*, «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 181; *Centuryon*, tamże, s. 181.

²⁵⁹ Por. też *Decurio*, «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 253.

²⁶⁰ Por. też *Magister equitum i Magister militum*, «EPG», t. IX, Kraków 1930, s. 271.

Ukazała się praca *Podręcznik historii wojskowości powszechnej. Rzym i Bizancjum*²⁶¹, przeł. S. Płoski, Warszawa 1931, ss. 142, która była tłumaczeniem dzieła rosyjskiego generała i historyka wojskowości P. Simanskiego (Симанский Пантелеймон Николаевич). Spod pióra A. Konarka²⁶² wyszło zaś opracowanie *Podręcznik wojskowości w Rzymie starożytnym*²⁶³. (Na marginesie książki Dankfrida Schenka: *Flavius Vegetius Renatus. Die Quellen der Epitoma Rei Militaris*, Leipzig 1930), «PHW» 9.1/1936, s. 83-92. Krótką pracę o charakterze popularnonaukowym opublikował S. Pilch, *O służbie wojskowej u Rzymian*, «Filomata» 41/1931, s. 291-294.

Pojawiły się opracowania na temat cesarskiej gwardii przybocznej, zarówno w formie artykułów T. Kuczkiwicza, *Praefectus praetorio – maiordomus*, «Filomata» 41/1931, s. 295-298 i B. Chrzanowskiego, *Wódz naczelny i jego sztab w epoce Caeasara*, «Filomata» 111/1939, s. 461-467, jak też haseł encyklopedycznych, *Pretorjanie*: «EPO», t. XII, Warszawa 1902, s. 310; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 575; «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 113; «EW», t. VI, Warszawa 1937, s. 749-750 (Z. Zmigryder-Konopka); «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 671 i *Pretoryanie*, «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 351.

Warto również zwrócić uwagę na artykuł H. Markowskiego, *Cesarz Augustus jako wychowawca*, «Filomata» 51/1933, s. 507-516, w którym omówione zostały regulacje prawne dotyczące młodzieży i jej wychowania²⁶⁴, zwłaszcza w kierunku podniesienia sprawności fizycznej i przysposobienia wojskowego.

Tematyka prawa pogrzebowego przykuwała uwagę R. Taubenschlaga²⁶⁵, który ogłosił opracowanie *Miszelen aus dem römischen Grabrecht*, «ZSS RA» 38/1917, s. 244-262 i (streszcz.), *Przyczynki do rzymskiego prawa grobowego*, «SAU», 22.3/1917, s. 14-16 oraz S. Drzażdżyńskiego, *Laudatio funebris*, «WEPI», t. LXIII, Warszawa 1909, s. 14 i *Laudatores*, tamże, s. 14.

O dniach targowych i znaczeniu, jakie odgrywały one w życiu publicznym starożytnych Rzymian pisał S. Drzażdżyński, *Nundinae*²⁶⁶, «WEPI», ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 411.

---

²⁶¹ Rec. A. Wagner, «KH» 46/1932, t. II: «WH», s. 51-52; nota, *Książka w Bibliotece...*, s. 596 [b.n.a.]

²⁶² Por. też rec. A. Konarka, «PK» 4.4-7/1938, s. 210-211, [z:] A. Betz, *Ein neuer Soldatengrabstein aus Carnuntum*, «WS» 54.1-2/1936, s. 188-192.

²⁶³ Rec. Z. Zmigryder-Konopka, «PK» 4.4-7/1938, s. 207-208.

²⁶⁴ Por. też notę S. Zdziarskiego, «Muzeum» 20.12/1904, s. 1111, [z:] A. Müller, *Jugendfürsorge in der römischen Kaiserzeit*, Hannover 1903.

²⁶⁵ Por. też rec. tego autora w «ZSS RA» 51/1931, s. 486-487, [z:] A. G. Valdecasas, *La fórmula H·M·H·N·S en las fuentes epigráficas romanas (Contribución a la historia de los sepulcros familiares y hereditarios en el Derecho Romano)*, «AHDE» 5/1928, s. 5-82.

²⁶⁶ Por. też *Nundinae*, «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 227.

Tradycję święta obchodzonego co 100 lat, które rozpoczynało nowy wiek (*saeculum*)²⁶⁷, przypomniał H. Markowski, *Ludi saeculares*, «PK» 2.9-10/1936, s. 799-846.

Na łamach czasopisma «Filomata» ukazywały się artykuły popularnonaukowe: J. Horowski, *Straż pożarna w starożytnym Rzymie*, 57/1934, s. 261-264; M. Huczneker, *Prawo nadbrzeżne w starożytności*, 65/1934, s. 158-162; L. Winniczukówna, *Powódzie w starożytnym Rzymie*, 66/1935, s. 224-229; I. Strycharski, *Bandytyzm w starożytnym Rzymie*, 84/1936, s. 101-109.

Wzmianki dotyczące rzymskiego prawa publicznego odnaleźć można w opracowaniu B. Mussoliniego, *Rzym starożytny na morzu. Odczyt wygłoszony 5 października 1926 r. w sali Dei notari na inaugurację Włoskiego Uniwersytetu dla Cudzoziemców w Perugii*²⁶⁸, z oryg. przeł. F. Szyfmanówna, Warszawa 1928, ss. 84. Ówczesny premier Włoch odwołuje się w nim do dzieł pisarzy antycznych (Polibiusz, Liwiusz) i prac historyków starożytności, takich jak T. Mommsen czy E. Pais.

Różne kwestie o charakterze polityczno-ustrojowym²⁶⁹ okresu późnego cesarstwa stały się przedmiotem opracowań K. Zakrzewskiego: *Ostatnie lata Stili-chona*²⁷⁰, «KH» 39.2/1925, s. 445-514; (streszcz.), *Il governo e l'opposizione nel tardo impero romano al tempo di Arcadio*, «BIAP» 1-10/1926, s. 149-154; *Rządy i opozycja za cesarza Arkadiusza* (PAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Rozprawy, ser. 2, t. XLI, og. zb. t. 66, nr 3), Kraków 1927, s. 75-231; *La politique théodosienne* (Communication faite au II-e Congrès des Études Byzantines à Belgrade), «EOS» 30.1/1927, s. 339-345; *Le consistoire impérial du Bas-Empire Romain*, tamże, 31.1/1928, s. 405-417; *Un homme d'état du Bas-Empire: Anthémius*, tamże, s. 417-438; *Le parti théodosien et son antithèse* (Eus Supplementa, vol. 18), Leopoli 1931, ss. 183; (streszcz.), *La rivoluzione di Odoacre*, «BIAP» 4-6/1931, s. 142-146; *Rewolucja Odoakra* (PAU. Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego, ser. 2, t. XLIV, og. zb. t. 69, nr 2) Kraków 1933, s. 165-254; „*La Cité Chrétienne*”, [w:] *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques Varsovie 1933*, t. I, Varsovie 1933, s. 391-408.

²⁶⁷ Por. też notę W. Jankowskiego, «KH» 16/1902, s. 359-360, [z:] W. Vollbrecht, *Das Säkularfest des Augustus*, Gütersloh 1900.

²⁶⁸ Nota M. Allerhand, «PPiA» 53/1928, s. 292.

²⁶⁹ Por. także rec. do pracy A. Chudzińskiego, *Staatseinrichtungen des römischen Kaiserreichs in gemeinfasslicher Darstellung*, Gütersloh 1905, jakie skreślili: J. A., «WKP» 22.40/1905, szp. 1085-1087 i M. Janelli, «Muzeum» 21.8-9/1905, s. 738-739.

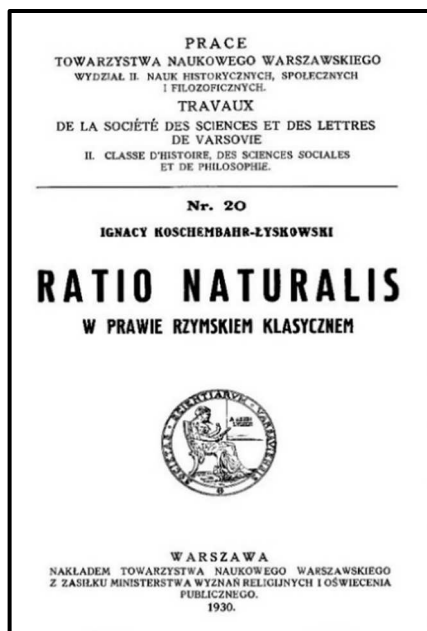
²⁷⁰ Nota T. Wałek-Czernecki, «PHum.» 4.4/1925, s. 394-395.

13. FILOZOFIA PRAWA, METODOLOGIA I DOKTRYNY POLITYCZNOPRAWNE

Badania nad zagadnieniami związanymi z filozofią prawa, metodologią i doktrynami politycznoprawnymi prowadziło wielu uczonych, wśród których liczną grupę stanowiły osoby spoza grona romanistów. Ich prace ukazywały się zazwyczaj w formie artykułów i monografii.

Określeniem istoty prawa i roli, jaką odgrywa prawo w życiu społecznym zajmował się I. Koschembahr-Łyskowski, *Pojęcie prawa*²⁷¹, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza R. 1661* wydana przez członków Uniwersytetu, t. I, Lwów 1912, ss. 69 [b.c.n.s.]

Ten sam uczony pisał także o *ratio naturalis* jako czynniku twórczym w ewolucji prawa pozytywnego i metodzie ustalania zasad pomocnych przy rozstrzygnięciu różnych przypadków: (streszcz.), *Ratio naturalis w prawie rzymskim klasycznym*, «STNW» Wydział II, 22.1-6/1929, s. 1-6; *Ratio naturalis en droit romain classique*, tamże, s. 7-12; *Ratio naturalis w prawie rzymskim klasycznym*, Warszawa 1930, ss. 50; *Naturalis ratio en droit classique romain*, [w:] *Studi in onore di Pietro Bonfante nel XL anno d'insegnamento*²⁷², vol. III, Milano 1930, s. 467-498.

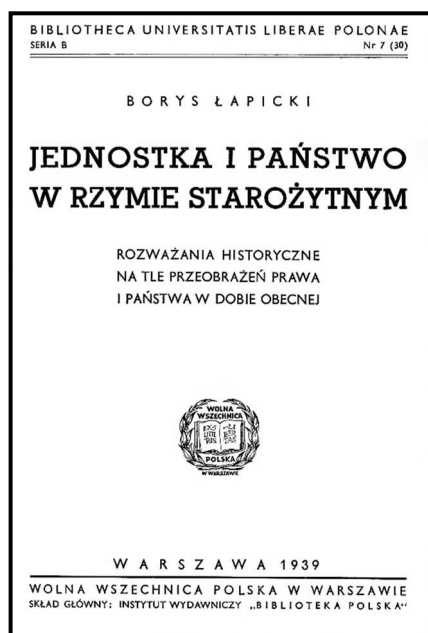
²⁷¹ Rec.: A. Peretiatkowicz, «RF» 2.10/1912, s. 209-210; «PF» 16.1/1913, s. 118-125 i nota «ARW» 9.4/1916, s. 413; S. Posner, «Książka» 12.12/1912, s. 573-574 i «TP» ser. 2, 1.1/1913, s. 204-208. Por. też J. Paygert, *O pojęciu istoty prawa. Rzecz o rozprawie Prof. dr. I. Koschembahr-Łyskowskiego*, «PPiA» 38.5/1913, s. 368-394.

²⁷² Rec. J. B. Paris, «RHD» 11/1932, s. 516-538.

Kilka uwag dotyczących pojęcia ustawy w antycznym Rzymie nakreślił we fragmencie swojego opracowania J. Kleinerman, *Ustawa*, «EPPPub.», t. II, Warszawa 1930, s. 1082-1090.

Interesujące studium stanowi niepublikowana rozprawa doktorska D. Lipschitza, *Pojęcia prawne w literaturze nieprawniczej IV-VII w.*, Kraków 1934, ss. 71. Znajduje się ona w zbiorach AUJ.

Poznanie stosunku państwa do jednostki²⁷³ stanowiło przedmiot wnikliwych dociekań wykładowcy prawa rzymskiego i prawa cywilnego Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie – B. Łapickiego. Ówczesny prorektor tej uczelni ogłosił z tego zakresu obszerną monografię *Jednostka a państwo w Rzymie starożytnym. Rozważania historyczne na tle przeobrażeń prawa i państwa w dobie obecnej* (Bibliotheca Universitatis Liberae Polonae, ser. B nr 7), Warszawa 1939, ss. 294.

Zdzisław Zmigryder-Konopka podzielił się w «PK» 4.4-7/1938, s. 158-161, swoimi spostrzeżeniami na temat pracy H. Kloesela, *Libertas*, Breslau 1935, w której pojęcie rzymskiej *libertas* ujęte zostało przez jej autora jako koncepcja filozoficzna i hasło polityczne.

²⁷³ Por. też rec. A. Bergera, «KV» 57.1/1925, s. 191-195, [z:] *Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer bis zum Ausgang des Mittelalters*, von U. von Wilamowitz-Moellendorff, J. Kromayer, A. Heisenberg (Die Kultur der Gegenwart, hrsg. von P. Hinneberg, Tl. 2, Abt. 4, 1), Leipzig – Berlin 1923.

Problematykę dotyczącą sposobu prowadzenia badań nad prawem rzymskim poruszali: I. Koschembahr-Łyskowski, *Dwa nowe opracowania rzymskiego prawa prywatnego*. P. F. Girard, *Manuel de droit romain*, wyd. 4, Paris 1906; L. Mitteis, *Römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diocletians, I. Band: Grundbegriffe und Lehre von den juristischen Personen*, Leipzig 1908, «PPiA» 33.5/1908, s. 329-353; 33.6/1908, s. 443-456 i 34.1/1909, s. 53-77; *O metodzie w badaniach prawno-historycznych*, «RPEiS» 9.1/1929, s. 1-9; A. Berger, *L'indirizzo odierno degli studi di diritto romano. Prolusione al Corso libero di Diritto romano nella R. Università di Roma letta il 21 novembre 1914*²⁷⁴, «RCSS» 2.1-2/1915, ss. 40 oraz B. Łapicki, *Uwagi o kryzysie nauki prawa rzymskiego*, Warszawa 1936, ss. 51.

Wspomnieć również trzeba opracowanie o charakterze encyklopedycznym, które wyszło spod pióra S. Posnera, *Historyczna szkoła prawa*, «WEPI», t. XXIX, Warszawa 1901, s. 35-37. Co ciekawe, po upływie dwóch lat na kartach «WEPI», t. XXXIII, Warszawa 1903, s. 226-227, zamieszczone zostało też hasło *Jurystów historyczna szkoła*, skreślone przez S. Kutrzebę. Ukazały się także recenzje prac obcojęzycznych²⁷⁵.

²⁷⁴ Nota R. Longchamps de Bérier, «PPiA» 41.1-3/1916, s. 173.

²⁷⁵ Por.: A. Berger, «ZVR» 40/1923, s. 400-402, [z:] H. Kantorowicz, *Einführung in die Textkritik. Systematische Darstellung der textkritischen Grundsätze für Philologen und Juristen*, Leipzig 1921 – pracę tę recenzował także W. Chodaczek, «EOS» 26.1/1923, s. 141-142; J. Adamus, «Przew.HP»

Opublikowano szereg prac o charakterze podręcznikowym z historii filozofii prawa oraz historii doktryn politycznych, których fragmenty poświęcone zostały czasom starożytnego Rzymu: E. Krzymuski, *Historja filozofji prawa do połowy XIX wieku*²⁷⁶, Kraków 1923 (cz. I: *Filozofja prawa w wiekach starożytnych*, rozdz. VII: *Filozofja prawa u Rzymian. Cyceron*, s. 35-41); P. Janet, *Historja doktryn politycznych wraz z historją filozofji prawa*²⁷⁷, przeł. E. Rutkowska, przejrz. i uzup. doktrynami politycznymi XIX i XX w. A. Peretiatkowicz, cz. I: *Od Sokratesa do Machiavellego*, Poznań 1923 (rozdz. IV: *Stoicyzm. Cicero*, s. 96-103; rozdz. V: *Polybius. Cicero*, s. 104-109; rozdz. VI: *Nowy Testament i Ojcowie Kościoła*, s. 110-127); *Historja filozofji prawa według wykładów Prof. dra Jerzego Landego*, dz. II: *Historja filozofji prawa starożytności klasycznej*, Kraków 1930 (rozdz. IX: *Filozofia prawa w Rzymie*, s. 71-76; rozdz. X: *Początki chrześcijaństwa*, s. 76-81; rozdz. XI: *Upadek chrześcijaństwa i kultury starożytnej*, s. 81-87) i Kraków 1935, s. 71-87; *Filozofja prawa*, cz. I: *Starożytność*. Według wykładów uniwersyteckich oprac. M. Galpern i M. Dajches, Wilno 1934, s. 122-174; *Filozofja prawa*. Skrypt w/g wykładów Dr. Wiktora Sukiennickiego Docenta i Zastępcy Profesora w r. akad. 1935/1936, cz. I: *Starożytność* (Wydawnictwo Akademickiego Koła Prawników Studentów USB), oprac. A. Magdziak, Wilno 1936, s. 93-137; Wilno 1939, s. 100-146;

Wzmianki dotyczące istoty państwa i prawa wyrażane przez starożytnych jurystów oraz filozofów, w tym chrześcijańskich, znajdują się również w następujących pracach: F. Klimke, *Institutiones historiae philosophiae*, vol. I, Roma 1923 (Aetas secunda: *Philosophia patristica seu emendatio philosophiae antiquae ope veritatis christianae apud Patres Ecclesiae*, s. 81-128); *Historja filozofji*²⁷⁸, z oryg. łac. przeł. F. Zbroja, t. I, Kraków 1929 (Epoka druga: *Filozofja patrystyczna, czyli naprawa filozofji starożytnej przez Ojców Kościoła przy pomocy prawdy chrześcijańskiej*, s. 99-149); *Filozofja prawa i nauka o państwie*. Według wykładów prof. dr. W. Maliniaka, [b.m.; b.r.²⁷⁹], ss. 87; I. Myślicki, *Encyklopedia Filozofji*, cz. I: *Historja filozofji w trzech tomach*, t. I: *Filozofja ludów pierwotnych i narodów starożytnych*, Warszawa 1930 (§ 16: *Filozofja Rzymian*

5/1934-1936, s. 133-135, [z:] J. G. Lautner, *Die Methoden einer antik-rechtsgeschichtlichen Forschung*, «ZVR» 47/1933, s. 27-76; M. Kowadło, «PK» 4.4-7/1938, s. 154-155, [z:] E. Betti, *Methode und Wert des heutigen Studiums des römischen Rechts. (Die rechtsdogmatische Methode)*, «TR» 15.2/1937, s. 137-174.

²⁷⁶ Rec. A. Peretiatkowicz, «RPiE» 4.3/1924, s. 398.

²⁷⁷ Rec.: E. Till, «PPIA» 48/1923, s. 267; Cz. Znamierowski, «RPiE» 4.3/1924, s. 397-398.

²⁷⁸ Rec.: K. Kowalski, «AK» 27.5/1931, s. 503-507; J. Rostworowski, «PPow.» 189/1931, s. 110-111.

²⁷⁹ W głównym katalogu komputerowym BN znajduje się informacja, że praca opublikowana została w Warszawie w 1926 r. przez Sekcję Skryptową Wolnej Wszechnicy Polskiej.

pogańskich, s. 205-210); G. Radbruch, *Zarys filozofii prawa*²⁸⁰, przeł. Cz. Znamierowski, Warszawa – Kraków 1938, ss. 335.

Publicystyka polityczna w Rzymie okresu schyłku republiki oraz początku pryncypatu stała się przedmiotem dogłębnych studiów M. Popławskiego, *Polityczna publicystyka w dobie Cezara i Augusta*²⁸¹, Lublin 1935, ss. 305.

Artykuł H. Wagenvoorta, *Princeps*, «Philologus» 91.2/1936, s. 206-221 i 91.3/1936, s. 323-345, poświęcony analizie pojęcia *princeps* u Cycerona i zagadnieniu, czy August przyjął taki tytuł dla siebie pod jego wpływem, streścił Ch. Rotbart²⁸², «PK» 4.4-7/1938, s. 171-172.

Rozprawę *Ciceros Glaube an Rom* (Würzburger Studien zur Altertumswissenschaft, Hf. 6), Stuttgart 1935, w której J. Vogt nakreślił stanowisko Arpinaty wobec idei Rzymu, a dokładniej wobec rzymskiej przeszłości, terażniejszości i przyszłości, zrecenzował K. Rozenberg, «PK» 3.1-4/1937, s. 180-182. Pracę J. C. Plumpe, *Wesen und Wirkung der auctoritas maiorum bei Cicero*, Münster 1932, przybliżył zaś W. Miłułka, «PK» 5.3-5/1939, s. 399-400.

Różne zagadnienia ze spuścizny literackiej Cycerona²⁸³ prezentowali: T. Zieliński, *O czytaniu mów sądowych Cycerona w szkole*, «KK» 2.1/1928, s. 13-31; J. Loria, *Wychowawcze wartości dzieł Cicerona*, tamże, 8.2/1934, s. 97-103 oraz J. Smereka, *Cyceron nauczycielem i wychowawcą Rzymian*, «EOS» 39.4/1938, s. 504-514.

Opinie o cesarzach, jakie wyrażał Lucjusz Anneusz Seneka²⁸⁴, przedstawił S. Hammer, *De Seneca philosopho principum censore*²⁸⁵, [w:] *Munera Philologica Ludovico Ćwikliński bis sena lustra professoria claudenti ab amicis collegis discipulis oblata*, Posnaniae 1936, s. 185-210. Poglądy filozoficzno-etyczne Seneki prezentował A. Kukliński, *Ze studyów nad Seneką*²⁸⁶, [w:] *Szkice filozoficzne. Księga pamiątkowa ku czci Prof. Maurycego Straszewskiego*, Kraków 1910, s. 31-49.

²⁸⁰ Rec.: S. Rosmarin, «GP» 15.9-10/1938, s. 650 i «PPiA» 63.3/1938, s. 200-203; «PP» 2.2/1938, s. 134-135 [b.n.a.]

²⁸¹ Rec. F. Stefańczyk, «AK» 38.2/1936, s. 211-216.

²⁸² Por. też rec. Ch. Rotbarta, «PK» 4.4-7/1938, s. 30, [z:] I. Zechner, *Hat Tacitus seine politische Überzeugung geändert?*, «WS» 54.1-2/1936, s. 100-117.

²⁸³ Por. też K. Morawski, *M. Tullius Cicero. Życie i dzieła*, Kraków 1911, ss. 329 (rec.: B. Kruczkiewicz, «EOS» 17.2/1911, s. 243-245; A. Miodoński, «PPow.» 114/1912, s. 247-251; T. Sinko, «RF» 2.6/1912, s. 107).

²⁸⁴ Por. także rec. W. Rubczyńskiego, «KF» 3.1/1925, s. 111-113, [z:] Lucius Annaeus Seneca, *Philosophische Schriften*. Übersetzt, mit Einleitungen und Anmerkungen versehen von O. Apelt, Leipzig 1923.

²⁸⁵ Nota H. Markowski, «PW» 57.41-42/1937, szp. 1150-1151.

²⁸⁶ Nota I. Halpern, «Książka» 11.5/1911, s. 199.

Idee sprawowania władzy przez pierwszego z cesarzy nakreślił H. Markowski, *Program pryncypatu Augusta*, «PK» 4.4-7/1938, s. 313-328. Badania w tym zakresie prowadzili również M. Popławski²⁸⁷, *Oktawian August*, «Prąd» 25.3-4/1938, s. 153-194 i Z. Zmigryder-Konopka, *Die politische Grundidee des augusteischen Imperatorats*, [w:] *VIII-e Congrès International des Sciences Historiques Zurich 1938*, t. I, Paris 1938, s. 22-27.

Twórczością literacką Marka Aureliusza zajmowali się: J. Korczyńska, *Filozofia Marka Aurelego i Epikteta*²⁸⁸, [w:] *Szkice filozoficzne. Księga pamiątkowa ku czci Prof. Maurycego Straszewskiego*, Kraków 1910, s. 51-64; L. Piniński, *Pod wrażeniem „Rozmyślań” Marka Aurelego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661 wydana przez członków Uniwersytetu*, t. II, Lwów 1912, ss. 58 [b.c.n.s.]; H. Elzenberg, *Marek Aureljusz. Z historii i psychologii etyki*, Lwów – Warszawa 1922, ss. 109 i E. Jarra, *Marco Aurelio filosofo del diritto*, «RIFD» 12.4-5/1932, s. 489-504.

Inny z władców rzymskich – Flawiusz Julian, przyciągnął uwagę L. Cwiiklińskiego, *Cesarz Julian Apostata i jego satyra Symposion*, Poznań 1936, ss. 31 i S. Więckowskiego, *Cesarz Julian o ideale władcy według satyry jego Καίσαρες (Cesarowie). Próba analizy wewnętrznej utworu*²⁸⁹, «PH» 35.1/1939, s. 35-49; (streszcz.), *L'idéal d'un souverain d'après la satire Καίσαρες (les Césars) de Julien l'Apostat*, tamże, s. 155-156.

Zbadania zjawiska apoteozy²⁹⁰ dotyczyły publikacje L. Piotrowicza, *Kult panującego w starożytności*²⁹¹ (PTPN. Prace Komisji Historycznej, t. II, z. 3), Poznań 1922, ss. 39 oraz M. Popławskiego, *L'apothéose de Sylla et d'Auguste*, «EOS» 30.1/1927, s. 273-338.

Ciekawe studium stanowi praca T. Zielińskiego *Chrześcijaństwo starożytne a filozofia rzymska*, publikowana na pierwszej stronie «GL» 111.170-174/1921. Wspomnieć należy, iż ukazała się ona wcześniej w języku rosyjskim, *Древнее христианство и римская философия*, «ВФип» 14.1/1903, s. 36-51, a następnie, [w:] *Изъ жизни идей*. Научно-популярныя статьи проф. Ф. Зѣлинскаго, t. III: *Соперники христианства*. Статьи по исторіи античныхъ религій, С. Петербургъ 1907, s. 186-200.

---

²⁸⁷ Por. też *Cesarz, ludzie i księżniczka*, «Droga» 10.1/1931, s. 71-82 i 10.2/1931, s. 143-160, gdzie znajdują się uwagi dotyczące ustawodawstwa małżeńskiego Augusta.

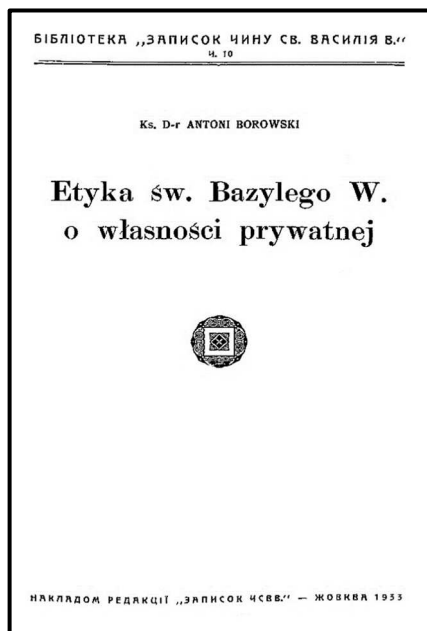
²⁸⁸ Nota I. Halpern, «Książka» 11.5/1911, s. 199.

²⁸⁹ Rec. R. Ganszyniec, «PK» 5.6-8/1939, s. 800-801.

²⁹⁰ Por. też rec.: Ch. Rotbart, «PK» 2.7-8/1936, s. 644, [z:] F. Taeger, *Zum Kampf gegen den antiken Herrscherkult*, «ARel.» 32.3-4/1935, s. 282-292; K. Rozenberg, «PH» 37/1948, s. 434, [z:] E. Hohl, *Die angebliche „Doppelbestattung” des Antoninus Pius*, «Klio» 31/1938, s. 169-185.

²⁹¹ Rec. R. Konecki, «KTW» 1.1/1923, s. 169-171.

Kwestie społeczno-moralne związane z własnością prywatną²⁹² podejmowane były przez: L. Andrzejewskiego, *Własność prywatna i jej ograniczenia według św. Bazylego*, «AK» 26.5/1930, s. 433-456; A. Borowskiego, *Etyka św. Bazylego W. o własności prywatnej*, ЖОВКВА 1933, ss. 40; *Własność prywatna według św. Augustyna*, [w:] *Studja augustyńskie. Praca zbiorowa* («WST» 3/1931), przedm. A. Szlągowski, s. 93-113; *Dwa poglądy na własność prywatną: Starochrześcijański i współczesny mu pogański*, «AK» 34.4/1934, s. 369-379 i L. Halbana, *Własność podstawą wolności*²⁹³, Lwów 1939 (przede wszystkim pkt 2: *Własność i wolność*, b) *Ujęcie chrześcijańskie*, s. 18-26).

Spuścizna filozoficzna św. Augustyna z Hippony stała się przedmiotem dociekań ze strony: M. Straszewskiego, *Filozofia św. Augustyna na tle epoki*²⁹⁴, Kraków 1905, ss. 386 i wyd. 2²⁹⁵, Lwów 1922, ss. 289; *Święty Augustyn – największy*

²⁹² Por. też S. Zegarliński, *Zagadnienia społeczno-moralne*, cz. I: *Prawo własności*, Kraków 1911, ss. 316, gdzie znajdują się odniesienia do prawa rzymskiego (rec.: M. Pachucki, «Prąd» 4.7/1912, s. 272-277; A. Peretiatkowicz, «ARW» 9.4/1916, s. 412-413).

²⁹³ Rec. A. Laniewski, «CS» 13.3/1939, s. 155.

²⁹⁴ Rec.: F. Gabryl, «PPow.» 92/1906, s. 81-88; W. Gielecki, «BWar.» 263/1906, s. 382-390; A. Mahrburg, «Książka» 6.8/1906, s. 305-308; W. Rubczyński, «PF» 11.1-2/1908, s. 63-70.

²⁹⁵ Rec. E. Bursche, *Augustyn w rozwoju religii chrześcijańskiej. (Uwagi na marginesie książki prof. Mauryczego Straszewskiego „Filozofia św. Augustyna na tle epoki”)*, «PWAr.» 3.17/1923, s. 149-177.

z filozofów chrześcijańskich, Kraków 1910, ss. 61; L. Lipke, „Civitas Dei” w epoce Karola Wielkiego. Teorie kościelno-państwowe św. Augustyna i pisarzy wczesnego średniowiecza, «Ppow.» 108/1910, s. 229-248; J. Czuja, Kościół a państwo u św. Augustyna, «MKiW» 5.12/1916, s. 493-500; 6.1/1917, s. 15-23; 6.2/1917, s. 63-69; 6.3/1917, s. 111-117; 6.5/1917, s. 221-228; 6.6-7/1917, s. 267-273; 6.8-9/1917, s. 336-344 i 6.10/1917, s. 378-387; *Idea państwa u św. Augustyna*, «Droga» 10.11/1931, s. 855-869 i 10.12/1931, s. 1011-1019; *Żywot św. Augustyna*²⁹⁶, Kraków 1928 (rozdz. XIII: *O Państwie Bożem*, s. 277-310); S. Brossa, *Idea pokoju u św. Augustyna i jej wpływ na średniowiecze*, [w:] *Św. Augustyn (praca zbiorowa)*²⁹⁷, red. S. Bross, Poznań 1930, s. 7-26; L. Halbana, *Společno-polityczne wskazania św. Augustyna*, «PT» 11.4/1930, s. 491-499; P. Stygera, *Św. Augustyn jako patrjota*, [w:] *Studja augustyńskie. Praca zbiorowa* («WST» 3/1931), przedm. A. Szlagowski, s. 117-121; J. Pastuszki, *Idea państwa chrześcijańskiego według św. Augustyna*, «Prąd» 18.1/1931, s. 16-34 i J. Sielskiego, *Wpływ Cycerona na św. Augustyna (Hortensjusz)*, «MDCh» 80.7/1937, s. 576-593; 80.8/1937, s. 692-703 i 80.9-10/1937, s. 817-824.

Wzmianki dotyczące relacji między kościołem a państwem w ujęciu św. Augustyna znajdują się też w opracowaniach: W. M. Kozłowski, *Historja filozofji*, cz. I: *Do końca XVIII wieku*, Warszawa 1904, s. 77; E. Jarra, *Historja filozofji prawa*²⁹⁸, Warszawa 1923 (rozdz. III: *Średniowiecze*, s. 99-103); E. Krzymuski, *Historja filozofji prawa do połowy XIX wieku*²⁹⁹, Kraków 1923 (cz. II: *Filozofja prawa w wiekach średnich*, rozdz. I: *Doktryna supremacji Kościoła nad państwem. Św. Augustyn. Św. Tomasz z Aquino*, s. 44-45).

Istotę jednej z naczelnych cnót chrześcijańskich w świetle pism Ojców Kościoła i źródeł prawa rzymskiego analizował zaś B. Łapicki, *Misericordia w prawie rzymskim*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. II, Lwów 1936, s. 117-131.

Wyjaśnieniem znaczenia, jakie posiadał u Rzymian na przestrzeni wieków zwrot *vir bonus* zajął się T. Sinko: (streszcz.), *De Romanorum viro bono*, «BIAC» 5/1903, s. 76-79 i «SAU» 8.5/1903, s. 3-6; *De Romanorum viro bono*³⁰⁰ (RAU. Wydział Filologiczny, ser. 2, t. XXI), Kraków 1904, s. 251-300; *Doskonały Grek i Rzymianin*, Lwów 1939 (rozdz. *Vir bonus*, s. 46-70).

²⁹⁶ Rec. W. Budzik, «AK» 23.2/1929, s. 202-203.

²⁹⁷ Rec. B. Gładysz, «AK» 27.1/1931, s. 94-95.

²⁹⁸ Rec.: E. Till, «PPiA» 48/1923, s. 267-269; E. Bautro, «KF» 2.1/1924, s. 118-126; Cz. Znamierowski, «RPiE» 4.3/1924, s. 395-397.

²⁹⁹ Rec. A. Peretiatkowicz, «RPiE» 4.3/1924, s. 398.

³⁰⁰ Rec.: B. Kruczkiewicz, «EOS» 10.1/1904, s. 100-102; F. Cauer, «WKP» 22.44/1905, szp. 1198-1200; M. Janelli, «Muzeum» 21.6-7/1905, s. 625-627; O. Hey, «ALLG» 14/1906, s. 139.

Problemy doktrynalnych dotyczą opracowania: M. Serejski, *Idea Imperium Romanum w Galji merowińskiej w VI stuleciu*, «PH» 25/1925, s. 261-314; S. Mystkowski, *Idea prawa naturalnego w starożytności i u scholastyków. (Studjum prawno-etyczne)*, Warszawa 1928, ss. 182; L. Halban, *Ideał wolności i Chrześcijaństwo*, «PKat.» 5.40/1926, s. 644-646 i 5.41/1926, s. 662-664; *Spoleczne ideały chrześcijaństwa w pierwszych wiekach*³⁰¹, Poznań 1929, ss. 153; *Wczesne chrześcijaństwo w stosunku do państwa na tle ogólnej katolickiej nauki o państwie*, Warszawa 1938, ss. 32; J. Górecki, *Wojna w świetle Nowego Testamentu*, Warszawa 1931, s. 5-17; część opracowania S. Lenkowskiego, *Starożytne teorie państwa*, «WiŻ» 10.3/1935, s. 203-209 oraz 10.4/1935, s. 273-280, przedr., [w:] tenże, *Z życia i kultury antyku* (Biblioteka Filomaty nr 16), t. III, Lwów 1936, s. 318-348; E. Jarra, *Jedność obywatelska w dziejach filozofii prawa*, Warszawa 1937 (rozdz. II: *Źródła klasyczne*, pkt B: *Rzym*, s. 23-24); L. Winowski, *Pogląd na stosunek chrześcijaństwa pierwszych wieków do wojny*, «STNL» 17.3/1937, s. 230-233.

Polem badań były też zapatrywania na kwestie ekonomiczne św. Tomasza z Akwinu. Tezy głoszone przez jednego z najwybitniejszych myślicieli chrześcijańskich, dla którego punkt odniesienia stanowiły nierzadko rozwiązania prawa rzymskiego, przedstawiali L. Caro, *Nauki gospodarcze Św. Tomasza z Akwinu*, «Prąd» 15.5/1926, s. 241-246 i A. Nattel, *Nauka o słusznej cenie (iustum pretium) u św. Tomasza z Akwinu*³⁰², «CPiE» 31/1938, s. 176-237.

Zawartość pracy H. Goudy'ego, *Dreiteiligkeit in römischen Recht. Aus dem Englischen übertragen von E. Ehrlich*, München – Leipzig 1914, poświęconej omówieniu znaczenia, jakie przywiązywano w prawie rzymskim do liczby trzy, streścił M. Allerhand, «PPiA» 47/1922, s. 286.

---

³⁰¹ Rec. «AK» 24.5/1929, s. 525-526 (podpisana b).

³⁰² Rec. «PP» 2.8/1939, s. 542-543 [b.n.a.]

14. PRAWO RZYMSKIE PO ŚMIERCI JUSTYNIANA

Dziejami prawa rzymskiego po śmierci Justyniana interesowało się wielu uczonych. Polem badań były kwestie związane z działalnością założonej w II połowie XI w. szkoły glosatorów, a także powstałej u schyłku XIII stulecia szkoły komentatorów, których przedstawiciele zwano też postglosatorami lub konsyliatorami. Uwaga badaczy koncentrowała się również na omówieniu rzymskich korzeni prawa kanonicznego. Analizą objęto zagadnienia wpływów prawa rzymskiego oraz rzymsko-bizantyńskiego na państwa zachodniej i wschodniej Europy. Zdecydowanie najwięcej opracowań poświęconych zostało historii prawa rzymskiego w Polsce, przede wszystkim zaś jego oddziaływaniu na kształt przyjmowanych na przestrzeni wieków rozwiązań prawnych. Pojawiały się także publikacje poświęcone nauczaniu prawa rzymskiego.

O pochodzącym z końca VIII bądź też początku IX w. po Chr. zbiorze zawierającym regulacje prawne dla ludności rzymskiej zamieszkującej państwo frankońskie, pisał A. Berger, *Lex Romana Raetica Curiensis*, «RE», t. XII (2), Stuttgart 1925, szp. 2406-2407.

Spisane w języku greckim opracowanie prawa justyniańskiego, które obowiązywało w cesarstwie bizantyńskim, scharakteryzował krótko Z. Chełmicki, *Bazyliki*, «PEK», t. III-IV, Warszawa 1904, s. 175-176. Nazwa ułożonego pod koniec XI w. dzieła podającego zawartość *Bazylik* stała się z kolei przedmiotem rozważań A. Bergera, *Tipoukeitos: The Origin of a Name. A Contribution to the History of Byzantine Legal Science*, «Traditio» 3/1945, s. 394-402.

Pracę C. A. Spulbera, *L'eclogue des Isauriens. Texte, traduction, histoire*, Cernautzi 1929, omówił K. Koranyi, «Przew.HP» 2.1/1931³⁰³, s. 71-76.

Podstawowe wiadomości dotyczące działalności szkół glosatorów i komentatorów³⁰⁴ podał na kartach «WEPI» S. Posner: *Glossa (prawo)*, t. XXV, Warszawa 1900, s. 151-153; *Irnerysz*³⁰⁵, t. XXXI, Warszawa 1902, s. 130-131; *Jacobus de Porta Ravennate*, tamże, s. 352; *Jacobus de Arena z Parmy*, tamże, s. 352; *Jan Johannes Andreae*, t. XXXII, Warszawa 1902, s. 530; *Komentatorowie*, t. XXXVII, Warszawa 1904, s. 284-286; *Odofredus*, ser. 2, t. IV, Warszawa 1904, s. 721. Zagadnienia te poruszał także W. Holewiński, *Rzut oka na szkoły prawa*

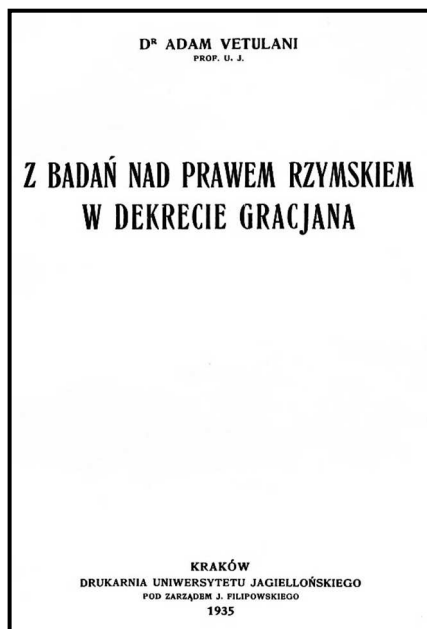
³⁰³ W tym samym numerze znalazło się również opracowanie *Une nouvelle édition des sources du droit byzantin*, s. 88-89, które podpisane zostało (*abc*).

³⁰⁴ Por. też *Glosa*: «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 181; «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 250; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 192; *Glosatorowie*, «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 263; *Glosa*, «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 385; *Glossa (w nauce prawa)*, «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 123-124 oraz wiadomości przekazane przez T. Dydyńskiego na temat dołączania przez glosatorów zbioru lennego prawa longobardzkiego i niektórych ustaw cesarzy niemieckich do kodyfikacji justyniańskiej i Nowel, *Libri feudorum*, «WEPI», t. XLIII, Warszawa 1909, s. 405.

³⁰⁵ Por. też *Irnerysz*, «PEK», t. XVII-XVIII, Warszawa 1909, s. 183 [b.n.a.]

rzymskiego we Włoszech i we Francji, «TP» ser. 2, 1.1/1913, s. 16-44. Ukazanie się rozprawy C. Freundta, *Das Wechselrecht der Postglossatoren*, Tl. 1, Leipzig 1899, poświęconej powstaniu i materialnej treści zobowiązań z weksla w świetle poglądów postglossatorów, odnotował S. Estreicher, «CPiE» 1/1900, s. 229.

Problematyka oddziaływania prawa rzymskiego na prawo kanoniczne to temat analiz A. Vetulani: *Z badań nad prawem rzymskim w Dekrecie Gracjana*, «CPiE» 30/1936, s. 119-149; *Z badań nad pierwotnym tekstem Dekretu Gracjana*, «CT» 17.1-2/1936, s. 70-93; *Znaczenie Dekretu Gracjana w badaniach nad autentykami*, «SPAU» 41.1/1936, s. 10-13; *Études sur les authentiques*, «BIAP» 1-3/1936, s. 50-56; *Une suite d'études pour servir à l'histoire du „Décret” de Gratien, (I): Les manuscrits du Décret de Gratien conservés dans les bibliothèques polonaises*, «RHD» 15/1936, s. 344-358; *Une suite d'études pour servir à l'histoire du „Décret” de Gratien, (II): Les Nouvelles de Justinien dans le „Décret” de Gratien*, tamże, 16/1937, s. 461-479 oraz 16.4/1937, s. 674-692; *O sposobie powoływania się na przepisy prawa rzymskiego i kanonicznego w późniejszym średniowieczu*, «KH» 50.1/1936, s. 51-60; *Z badań nad recepcją przepisów prawa rzymskiego przez autorów zbiorów kanonicznych w średniowieczu*, «SPAU» 46.10/1945, s. 282-283 i H. Insadowskiego, *Prawo rzymskie jako źródło prawa kanonicznego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Jego Ekscelencji X. Biskupa Mariana Leona Fulmana*, t. I, Lublin 1939, s. 111-125.

Wpływem prawa rzymskiego na postępowanie przed sądami inkwizycyjnymi zajmował się M. Skibniewski, *L'influence du droit romain sur la procédure judiciaire des tribunaux de l'inquisition*³⁰⁶, [w:] *La Pologne au VII-e Congrès International des Sciences Historiques Varsovie 1933*, t. I, Varsovie 1933, s. 357-364 i *Comment juger les faits et les événements historiques. (Essai sur l'histoire de l'inquisition)*, «NMT» 2/1935, s. 256-272.

Na łamach «PT» 10.3/1929, s. 381-383, ukazała się recenzja J. Sawickiego, [z:] G. C. Mor, *Lex romana canonice compta. Testa di leggi romano-canoniche del sec. IX pubblicato sul ms. parigino Bibl. Nat. 12448. (Con introduzione e due tavole delle fonti)*, Pavia 1927.

Zagadnieniem recepcji prawa rzymsko-bizantyńskiego w zbiorach średniowiecznego prawa serbskiego interesował się W. Namysłowski³⁰⁷: *Ustrój sądowy w średniowiecznej Serbji*, Lwów 1922, ss. 61; *Serbskie prawo karne w wiekach średnich*, «CPIE» 21/1923, s. 39-86; (streszcz.), *Le droit pénal serbe au moyen âge*, «BIAP» 1-10/1923, s. 53-55; *Zarys postępku sądowego w średniowiecznej Serbji*, «TP» ser. 3, 2/1924-1925, s. 159-186; *Zarys serbskiego prawa majątkowego w wiekach średnich*, «Pam.HP» 1.2/1925, s. 19-67; *Wege der Rezeption des byzantinischen Rechts im mittelalterlichen Serbien*, «JKGS» 1.2/1926, s. 139-152; *Serbskie prawo sądowe w wiekach średnich*, «Pam.HP» 2.4/1926, s. 151-235.

Wspomnieć też trzeba o wydanej w Warszawie w 1868 r. pracy R. Hubego, *O znaczeniu prawa rzymskiego i rzymsko-byzantyńskiego u narodów słowiańskich. W dodatku Excerpta serbskie z praw rzymsko-byzantyńskich*, której przedruk znalazł się w publikacji K. Dunina, *Pisma Romualda Hubego poprzedzone zarysem biograficzno-krytycznym*³⁰⁸, t. I, Warszawa 1905, s. 341-397. W opracowaniu tym R. Hube zajął się kolejno: Bułgarią, Serbią, Czarnogórą, Rusią, Dalmacją, Chorwacją, Czechami, Śląskiem i Polską.

Ukazanie rzymskiej i germańskiej genezy różnych regulacji z zakresu prawa karnego statutów miast włoskich stanowiło przedmiot dociekań M. Patkaniowskiego, *Wina i kara. Elementy rzymskie i germańskie w prawie karnym statutów miast włoskich*, Kraków 1939, ss. 130. Spod pióra tego autora wyszła też praca *Charakterystyka ustawodawstwa statutowego na tle rozwoju komuny włoskiej*, «CPIE» 31/1938, s. 119-175; (streszcz.), *La législation statutaire en Italie caractérisée d'après le développement de la commune italienne*, «BIAP» 7-10/1937,

³⁰⁶ Nota F. Olivier-Martin, «RHD» 12/1933, s. 531.

³⁰⁷ Por. też artykuł tego badacza *O identyczności niektórych norm w średniowiecznym prawie polskim i południowo-słowiańskim. (Fragmenty z historyczno-prawnych studjów porównawczych)*, «Przew.HP» 1.2/1930, s. 109-124.

³⁰⁸ Rec.: O. Balzer, «Książka» 5.4/1905, s. 137-139; A. Rembowski, «BWar.» 258/1905, s. 571-579.

s. 139-143 i *Charakterystyka ustawodawstwa statutowego na tle rozwoju komuny włoskiej*³⁰⁹, «SPAU» 42.10/1937, s. 290-294.

Pracę A. Halbana, *Das römische Recht in den germanischen Volksstaaten. Ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte*, t. I-III, Breslau 1899-1907, poświęconą zbadaniu roli, jaką odegrało prawo rzymskie w obrębie nowo utworzonych państw germańskich, zrecenzował³¹⁰ S. Estreicher: t. I, «CPiE» 1/1900, s. 221; t. II, tamże, 3/1902, s. 301. Krakowski uczoney podzielił się także krótkimi uwagami na temat następujących opracowań: «CPiE» 1/1900, s. 226, [z:] H. Auffroy, *Évolution du testament en France des origines au XIII-e siècle*, Paris 1899, gdzie mocno eksponowane są wpływy rzymskiego prawa prywatnego na kształt francuskich regulacji odnoszących się do testamentu; tamże, s. 227, [z:] Ch. Lefebvre, *Leçons d'introduction générale à l'histoire du droit matrimonial français*, Paris 1900, w którym obszernie części poświęcone są rzymskim (s. 44-260) i germańskim (s. 261-455) regulacjom prawa małżeńskiego; «CPiE» 3/1902, s. 303, [z:] K. Heldmann, *Der Kölngau und die Civitas*, Köln 1900, w którym autor dzieła bada początki miasta Kolonia i formalne związki instytucji germańskich z rzymskimi.

Przywołać należy studium S. Estreichera, *Początki prawa umownego* (RAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, ser. 2, t. XVI, og. zb. t. 41), Kraków 1902, s. 228-399, w którym nakreślone zostały najważniejsze instytucje średniowiecznego obrotu umownego, ze szczególnym uwzględnieniem społeczeństwa niemieckiego do XVI w. Praca ta zawiera sporo odniesień do prawa rzymskiego. Obecne są też one w rozprawie W. Sawickiego, *Gallo frankoński comes civitatis w VI-ym wieku po Chrystusie. Studium z historii średniowiecznego prawa francuskiego*, Warszawa 1933, ss. 162.

Przedmiotem rozważań naukowych stały się też poglądy, jakie głosił Hugo Grotius. Ten wybitny prawnik i filozof wielokrotnie odwoływał się w swoim monumentalnym dziele *De iure belli ac pacis* do prawa rzymskiego. Jego koncepcje prezentowali B. Nawroczyński, *Prawo narodów i prawo przyrodzone w trzech księgach Hugona Grocyusza „O prawie wojny i pokoju”*³¹¹, «TP» ser. 2, 2.2/1913, s. 47-76 i A. Peretiatkowicz we fragmencie artykułu *Wojna a idea prawa*³¹² (Odczyt wygłoszony w Towarzystwie Prawniczym Warszawskim we wrześniu 1917 roku), «PPiA» 42/1917, s. 468-486 (pkt II: *Wojna w filozofii prawa. Kierunek*

³⁰⁹ Rec. «PP» 2.8/1939, s. 544 [b.n.a.]

³¹⁰ Por. też rec: L. Schmidt, «HV» 3.3/1900, s. 411-415 (t. I); O., «LZ» 59.31/1908, szp. 1006-1007 (t. III); C. Koehne, «ARW» 2.2/1908-1909, s. 297-298 (t. I-III) oraz notę E. Barwińskiego, «KH» 22.4/1908, s. 763 (t. III).

³¹¹ Rec. A. Peretiatkowicz, «ARW» 9.4/1916, s. 420-421.

³¹² Por. również A. Peretiatkowicz, *Krieg und Rechtsidee*, «ARW» 11.3/1917-1918, s. 320-329; 12.1/1918, s. 47-55 i 12.2/1919, s. 129-135.

idealistyczny, s. 471-473). Zapatrywania te ukazały się także w kolejnej edycji pracy *Wojna a idea prawa*, wyd. 2, Poznań 1920, s. 7-10 i w publikacji *Studia prawnicze*³¹³, Poznań 1938, s. 160-162. Spod pióra A. Peretiatkowicza wyszło również opracowanie *Idea umowy społecznej w rozwoju historycznym*³¹⁴, Poznań 1920 (rozdz. II: *Teorja Grotiusa*, s. 11-25). Spuścizną H. Grotiusa zajmował się też A. Miller, *Pojęcie słusznej wojny w trzech księgach Grocjusza O prawie wojny i pokoju*³¹⁵, «GSW» 54.32-33/1926, s. 433-437 i 54.34/1926, s. 463-465.

Problematyka oddziaływania prawa starożytnych Rzymian na polskie prawo i kulturę prawniczą stała się mocno eksplorowanym obszarem badań naukowych. Przekrojowo dzieje prawa rzymskiego w Polsce prezentowali: R. Taubenschlag, *Zur Geschichte der Rezeption des römischen Rechts in Polen*, «ZSS RA» 51/1932, s. 325-326; *Il diritto romano nei documenti polacchi medioevali*, [w:] *Acta Congressus Iuridici Internationalis VII saeculo a Decretalibus Gregorii IX et XIV a Codice Iustiniano promulgatis Romae 12-17 Novembris 1934*, vol. II, Romae 1935, s. 359-375; *La storia della recezione del diritto romano in Polonia fino alla fine del secolo XVI*³¹⁶, Bologna 1939, ss. 17; S. Estreicher, *Kultura prawnicza w Polsce XVI w.*³¹⁷, [w:] *Kultura staropolska*, Kraków 1932, s. 40-118; S. Kutrzeba, *Il diritto romano in Polonia fino alle fine del secolo decimottavo*, [w:] *Le relazioni fra l'Italia e la Polonia dall'età romana ai tempi nostri*, Roma 1936, s. 59-80; J. Rafacz, *Z dziejów prawa rzymskiego w Polsce*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. II, Lwów 1936, s. 197-200. Najdawniejszym okresem w dziejach Polski zajął się J. Wisłocki, *Prawo rzymskie w Polsce piastowskiej od czasów przedchrześcijańskich do śmierci Władysława Łokietka*, «CPiE» 33/1945, s. 35-42.

Syntetycznie na temat oddziaływania prawa rzymskiego na prawo polskie i litewskie pisał P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. I, Lwów 1910, s. 22-28.

Elementy prawa rzymsko-bizantyńskiego w II Statucie litewskim analizował R. Taubenschlag: (streszcz.), *Wpływy rzymsko-bizantyńskie w drugim Statucie litewskim*, «STNL» 11.3/1931, s. 121-122; *Wpływy rzymsko-bizantyńskie w drugim Statucie litewskim* (Studja nad historją prawa polskiego imienia Oswalda Balzera,

³¹³ Rec.: A. Deryng, «RPEiS» 18.3/1938, s. 501-506; W. Hanczakowski, «GPS» 2.3/1938, s. 403-404; Cz. Rawski, «WMP» 4.4/1938, s. 22-23; H. Dembiński, «PSocj.» 7.1-2/1939, s. 388-390.

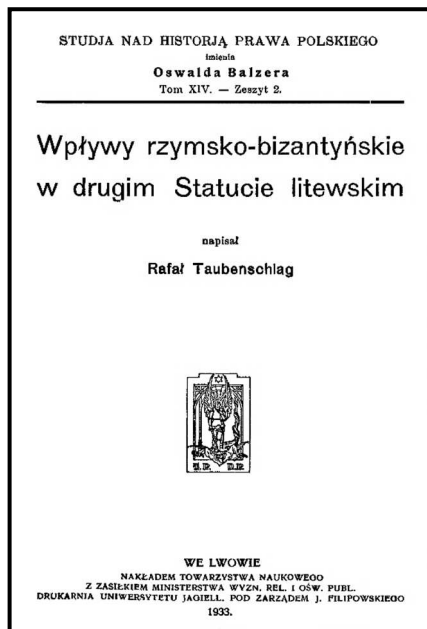
³¹⁴ Rec. E. Till, «PPiA» 45/1920, s. 236-237.

³¹⁵ Jak informuje sam autor, był to odczyt wygłoszony 25 listopada 1925 r. na posiedzeniu Polskiego Oddziału Towarzystwa Prawa Międzynarodowego (International Law Association, Polish Branch), poświęconego trzechsetleciu ukazania się dzieła Grocjusza „*O prawie wojny i pokoju*”.

³¹⁶ Rec. A. Kłodziński, «KH» 53.2/1939, s. 360-362.

³¹⁷ Rec. R. Taubenschlag, «Przew.HP» 3.1-4/1932, s. 150-152.

t. XIV, z. 2), Lwów 1933, s. 209-244; *Gli influssi romano-bizantini sul secondo Statuto lituano*, «SDHI» 3.1/1937, s. 42-62.

Wspomniany nurt prac badawczych podejmowali również: S. Ehrenkreutz, *Zagadnienie wpływu prawa rzymskiego na Statuty litewskie*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17-20 września 1935 r.*, t. I: *Referaty*, Lwów 1935, s. 189-196; F. Bossowski, *Nowela Justynjana 115 – Statut Litewski I R. IV. Art. 13 (14), Statut Litewski II i III R. VIII. Art. 7. – T. X. cz. 1 Art. 167*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania Pierwszego Statutu Litewskiego*, red. S. Ehrenkreutz, Wilno 1935, s. 107-121; K. Koranyi, *O niektórych postanowieniach karnych Statutu litewskiego z r. 1529 (Studjum prawno-porównawcze)*, tamże, s. 123-157.

Ukazywały się także publikacje poświęcone głębszemu przybliżeniu sylwetek różnych autorów oraz ich dzieł zawierających treści romanistyczne. Uwagę Jana N. Fijałka przyciągnął jeden z najwybitniejszych jurystów w historii, Bartolus de Saxoferrato (1313-1357)³¹⁸. Z okazji 600. rocznicy urodzin tego prawnika, krakowski uczoney ogłosił pracę, w której przedstawił „rzecz o rozprzestrzenieniu pism Bartola z Sassoferato w Polsce na tle studium nad znajomością prawa

³¹⁸ Por. też: Cz. Sokołowski, *Bartole (Bartolus) de Sassoferato*, «PEK», t. III-IV, Warszawa 1904, s. 135; *Bartolus (Bartolo)*: «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 298; «EPUT», t. I, Warszawa 1927, s. 635; *Bartolus z Sassoferato*, «EPG», t. II, Kraków 1929, s. 126.

rzymskiego w naszym kraju”, *Dominus Bartolus de Saxoferrato. Eiusque permagna in Polonos auctoritas*³¹⁹, Cracoviae 1914, ss. 99 i (streszcz.), *Bartolo z Sasoferrato i studium prawa rzymskiego w Polsce*, «SAU» 19.8-10/1914, s. 12-18 oraz *Bartolo von Sassoferato und das Studium des römischen Rechts in Polen*, «BIAC» 8-10/1914, s. 111-120.

Jakubem Przyłuskim (ok. 1512-1554)³²⁰ i jego dziełem *Leges seu Statuta ac privilegia Regni Poloniae*, Cracoviae 1553, interesowali się R. Taubenschlag, *Jakób Przyłuski, polski romanista XVI w. Przyczynek do t. zw. średniowiecznej literatury popularnej* (RAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, ser. 2, t. XXXVI, og. zb. t. 61), Kraków 1918, s. 232-276 i (streszcz.), *Jakób Przyłuski, polski romanista XVI w.*, «SAU» 23.2/1918, s. 3-8 oraz B. Ulanowski, *Jakób Przyłuski i jego Statut*³²¹, «RwPol.» 2.8/1922, s. 241-255.

Szereg informacji na temat hiszpańskiego prawnika i poety przez wiele lat związanego z Polską – Pedro Ruiza de Moroza (ok. 1505-1571)³²², zwanego Rojzjuszem i jego pracy *Decisiones de rebus in sacro auditorio Lituano ex appellatione iudicatis*, Cracoviae 1563, zamieścił K. Koranyi, *Jurisconsultos y jurisprudencia españoles en Polonia desde el siglo XV hasta el siglo XVIII*, «AHDE» 5/1928, s. 227-245. Uczony ten pisał także o Janie Tucholczyku (zm. 1557)³²³, *Joannes Cervus Tucholiensis i jego dzieła. (Z dziejów praw obcych i literatury prawniczej w Polsce)*, «Przew.HP» 1.1/1930, s. 1-29, zajmując się przede wszystkim analizą jego dzieła prawniczego *Farrago actionum iuris civilis et provincialis Saxonici, municipalisque Maydeburgensis: libri septem*, Cracoviae 1540.

Zygmunt Lisowski, profesor prawa rzymskiego w Poznaniu, ogłosił artykuł *Zamoyski*³²⁴ czy *Sigonius* (Notatka bibliograficzna), [w:] *Księga pamiątkowa ku*

³¹⁹ Rec. I. Grabowski, «PT» 1.1/1920, s. 52-55.

³²⁰ Por. też *Przyłuski Jakób*: «EPO», t. XII, Warszawa 1902, s. 395; «PEK», t. XXXIII-XXXIV, Warszawa 1914, s. 82 (J. Niedzielski); «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 183; G. Korbut, *Jakób Przyłuski*, [w:] *Literatura polska od początków do wojny światowej*, t. I: *Od wieku X do końca XVII*, wyd. 2, Warszawa 1929, s. 160-161.

³²¹ Jest to publikacja rękopisu odczytu habilitacyjnego o Przyłuskim z 1886 r., jaki zachował się w spuściźnie po B. Ulanowskim. Nie został on ogłoszony drukiem za życia autora i dopiero za zgodą PAU uczyniła to redakcja «RwPol.», uzupełniając tekst przypisami, por. s. 241, przyp. 1.

³²² Por. też *Roizius Ruiz Piotr*: «EPO», t. XIII, Warszawa 1902, s. 2; «PEK», t. XXXIII-XXXIV, Warszawa 1914, s. 296-297 (J. Niedzielski); «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 900; *Roizjusz Piotr*, «EPG», t. XV, Kraków 1932, s. 43; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 604.

³²³ Por. też *Tucholczyk Jan*: «EPO», t. XIV, Warszawa 1903, s. 609; «EK», t. XXIX, Warszawa 1907, s. 271-272 (M. Bartynowski); «PEK», t. XXXIX-XL, Poznań 1914, s. 296-297 (J. Niedzielski); «ETEM», t. V, Warszawa 1928, szp. 610; «EPG», t. XVII, Kraków 1932, s. 225; H. Barycz, *Cervus Jan*, «PSB», t. III, Kraków 1937, s. 235-236.

³²⁴ Por. też A. Karniejew-Grebarow, *Uwagi nad rękopisami Jana Zamoyskiego rozprawy „De Senatu Romano”*, «STNL» 18.2/1938, s. 156-157.

czci Leona Pinińskiego, t. II, Lwów 1936, s. 57-86, w którym zabrał głos w dyskusji dotyczącej autorstwa rozprawy „*De Senatu Romano*”.

Powstawały również opracowania, które tylko pośrednio dotyczyły prawa rzymskiego i jego znaczenia w dawnej Polsce³²⁵. Kwestie związane z rozwojem prawa sądowego stały się przedmiotem wnikliwych studiów i jednocześnie ostrej polemiki toczonej przez wykładowców UJ – R. Taubenschlaga i A. Vetulaniego.

Pierwszy z badaczy ogłosił prace: *Proces polski XIII i XIV wieku do Statutów Kazimierza Wielkiego*³²⁶ (Studia nad Historią Prawa Polskiego, red. O. Balzer, t. X, z. 3), Lwów 1927, s. 365-469; (streszcz.), *Proces polski najdawniejszy do Statutów Kazimierza Wielkiego*, «SPAU» 31.4/1926, s. 4-8 i *Proces polski XIII i XIV wieku do Statutów Kazimierza Wielkiego*, «STNL» 7/1928, s. 156-157; *Die Entstehung der Statuten Kasimirs des Grossen*, «BIAP» 1-3/1928, s. 18-33; (streszcz.), *Geneza statutów Kazimierza Wielkiego*, «SPAU» 33.1/1928, s. 5-6; *Geneza pozwu pisemnego w średniowiecznym procesie polskim* (PAU. Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego, ser. 2, t. XLIII, og. zb. t. 68, nr 3), Kraków 1931, s. 324-335; (streszcz.), *Geneza pozwu pisemnego w średniowiecznym procesie polskim*, «SPAU» 36.3/1931, s. 10 i *Der Ursprung der schriftlichen Ladung im mittelalterlichen polnischen Prozess*, «BIAP» 1-3/1931, s. 57-63; *Jeszcze o genezie polskiego pozwu pisemnego (odpowiedź P. doc. A. Vetulaniemu)*, «Przew.HP» 2.4/1931, s. 272-293 i *Polemika*, tamże, s. 351-353; *Die Einstandshaft und die Prokurator im mittelalterlichen polnischen Prozess*, «BIAP» 1-3/1931, s. 63-67; (streszcz.), *Zachodźca a prokurator w średniowiecznym procesie polskim*, «SPAU» 36.3/1931, s. 10-13; *Proces kanoniczny w praktyce sądów duchownych polskiego średniowiecza*, «SPAU» 37.5/1932, s. 7-13; *La citazione scritta nel processo polacco medioevale. (Contributo alla recezione del processo romano-canonico in Polonia)*, «SDHI» 1.2/1935, s. 307-318; *Klauzula o „wolnej i nieprzymuszonej woli” w dokumentach prawnych polskiego średniowiecza*, «KH» 49.1-2/1935, s. 108-110 oraz *Art. B IV 5 statutów Kazimierza Wielkiego*, «SPAU» 40.5/1935, s. 146.

Spod pióra A. Vetulaniego wyszły natomiast następujące opracowania: *Pozew sądowy w średniowiecznym procesie polskim*³²⁷ (PAU. Wydział Historyczno-Filozoficzny. Rozprawy, ser. 2, t. XL, og. zb. t. 65, nr 3), Kraków 1925, s. 123-

---

³²⁵ Por. też R. Taubenschlag, *Laesio enormis nel diritto polacco medievale*, [w:] *Studi in memoria di Aldo Albertoni*, vol. III: *Storia del diritto italiano e diritti stranieri*, a cura dello Istituto di Diritto Commerciale Comparato dell'Università L. Bocconi, Padova 1938, s. 157-161.

³²⁶ Rec. K. Koranyi, «KH» 43/1929, s. 558-561; por. również artykuł R. Taubenschlaga, *Pozew w I i II Statucie litewskim*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania Pierwszego Statutu Litewskiego*, red. S. Ehrenkreutz, Wilno 1935, s. 327-328, w którym autor nawiązuje do ustaleń poczynionych w tej pracy.

³²⁷ Nota, «PBib.» 12.2/1926, s. 18-19 [b.n.a.]

237; (streszcz.), *L'ajournement dans la procédure polonaise du moyen âge*, «BIAP» 1-10/1924, s. 92-98 oraz *Pozew w średniowiecznym procesie polskim*, «SPAU» 29.7/1924, s. 10-11; *Wpływ zasad procesu rzymsko-kanonicznego na polski pozew pisemny w średniowieczu*, «Przew.HP» 2.4/1931, s. 253-271 i *Polemika*, tamże, s. 343-350.

Rafał Taubenschlag dostrzegł też pewne wpływy prawa rzymskiego na polskie prawo karne okresu średniowiecza. W jego ocenie miały się one jednak ograniczać do recepcji pojęcia *crimen laesae maiestatis*, kar za tę zbrodnię oraz kar za przestępstwa podpalenia i wymuszenia. Swoje spostrzeżenia zamieścił w pracy *Prawo karne polskiego średniowiecza* (Studja nad Historją Prawa Polskiego imienia Oswalda Balzera, t. XIV, z. 3), Lwów 1934, s. 245-340; (streszcz.), *Historja prawa karnego w polskim średniowieczu*, «SPAU» 38.9/1933, s. 18-19 i *Prawo karne polskiego średniowiecza*, «STNL» 13.3/1933, s. 177-178. Rozprawa R. Taubenschlaga ukazała się także po niemiecku, *Das Strafrecht des polnischen Mittelalters*, «ZVR» 51/1937, s. 282-374.

Zagadnienie wpływu antycznych pojęć politycznych na twórczość literacką Andrzeja Frycza Modrzewskiego³²⁸ budziło zainteresowanie S. Kota³²⁹, *Wpływ starożytności klasycznej na teorye polityczne Andrzeja Frycza z Modrzewa*³³⁰ (Rozprawy AU. Wydział Historyczno-Filozoficzny, ser. 2, t. XXIX, og. zb. t. 54), Kraków 1911, s. 231-323 i (streszcz.), *Wpływ starożytnych pojęć politycznych na Andrzeja Frycza Modrzewskiego*, «SAU» 16.2/1911, s. 16-19.

Wątki romanistyczne pojawiające się w dziełach takich autorów, jak: Andrzej Frycz Modrzewski, Piotr Skarga, Łukasz Opaliński, Ignacy Krasicki, Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Zygmunt Krasiński, Cyprian Kamil Norwid, Józef Ignacy Kraszewski i Henryk Sienkiewicz, omówił krótko Z. Kołakowski, *Prawo rzymskie w literaturze polskiej*, «Prawo» 15.1-2/1938, s. 18-20.

Kwestiom związanym z nauczaniem prawa starożytnych Rzymian na ziemiach polskich poświęcono jedynie fragmenty większych prac przedstawiających historię poszczególnych uczelni.

---

³²⁸ Por. także obszerne studium W. Maliniaka, *Andreas Fricius Modrevius. Ein Beitrag zur Geschichte der Staats- und Völkerrechtstheorien*, «SKAW» 170.10/1913, s. 1-210 (rec.: B. Jasinowski, «PF» 17.3/1914, s. 361-374; M. Kridl, «BWar.» 293/1914, s. 585-587; A. Peretiatkowicz, «RF» 4.7/1914, s. 178-180).

³²⁹ Por. też S. Kot, *Andrzej Frycz Modrzewski. Studium z dziejów kultury polskiej w. XVI.*, Kraków 1919, ss. 313 (rec. A. Brückner, «KH» 35.1-2/1921, s. 142-145); wyd. 2, Kraków 1923, ss. 320 (rec. A. Brückner, «PWar.» 3.27/1923, s. 431-433); tenże, (streszcz.), *Andrzej Frycz z Modrzewia. Życie i działalność*, «SAU» 23.7/1918, s. 5-7 i *André Frycz Modrzewski. Sa vie et son oeuvre*, «BIAP» 1-10/1918, s. 37-40; T. Grabowski (streszcz.), *Ze studjów nad Andrzejem Fryczem z Modrzewia*, «SAU» 23.5/1918, s. 4-5.

³³⁰ Rec.: S. Łempicki, «Książka» 12.1/1912, s. 6-8; M. Kridl, «BWar.» 289/1913, s. 176-182; nota A. Peretiatkowicz, «ARW» 9.4/1916, s. 414.

Ogólne informacje na temat obecności oraz znaczenia prawa rzymskiego w procesie edukacji studentów najstarszego uniwersytetu w Polsce, jak również osób wykładających ten przedmiot, znajdują się w opracowaniach przygotowanych przez K. Morawskiego, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie Wieki i Odrodzenie*, t. II, Kraków 1900, s. 94-98 oraz H. Barycza, *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935 (rozdz. poświęcone wydziałowi prawa: s. 191-211, s. 422-434 i s. 579-588). Interesujące wiadomości podaje również J. N. Fijałek w rozprawie *Dominus Bartolus de Saxoferato. Eiusque permagna in Polonos auctoritas*, Cracoviae 1914 (rozdz. VII: *De cathedra iuris Romani fundata in Universitate Jagellonica a. 1533 brevis notitia*, s. 70-76).

Zarys dziejów nauki i nauczania prawa rzymskiego w Wilnie nakreślił J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579-1831)*³³¹, t. II, Kraków 1899-1900 (rozdz. XLVIII: *Prawo cywilne i kryminalne*, s. 474-487).

Krótkie uwagi o wykładach prawa antycznego Rzymu w pierwszych latach działalności Akademii Zamojskiej³³² odnaleźć można w pracy S. Łempickiego, *Działalność Jana Zamoyskiego na polu szkolnictwa 1573-1605*³³³, Kraków 1922, s. 215-216.

Interesujące szczegóły dotyczące nauczania prawa rzymskiego w Warszawie zawiera opracowanie autorstwa J. Bielińskiego, *Szkoła Prawa Księstwa Warszawskiego (1808-1815). Zarys historyczny*, które ukazywało się w kolejnych numerach «GSW» z 1906 r.: 34.9, s. 144-148; 34.10, s. 159-162; 34.11, s. 174-177; 34.12, s. 191-193; 34.13, s. 208-210; 34.14, s. 226-227; 34.15, s. 244-245; 34.16, s. 258-261; 34.17, s. 274-276 i 34.18, s. 288-290. Znalazło się ono następnie w obszernej monografii tego badacza, zatytułowanej *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816-1831)*, t. II, Warszawa 1911, s. 185-247. W tym samym tomie J. Bieliński, oprócz kilku ogólnych informacji³³⁴ na temat przedmiotów poświęconych przybliżaniu prawa rzymskiego na ówczesnym Wydziale Prawa i Administracji (nazwa wykładu, prowadzący, rok studiów, dzień i godziny odbywania zajęć), przedstawił także realizowane w ich trakcie treści merytoryczne. Analizą autora objęte zostały: *Historia prawa, szczególnie rzymskiego*, s. 316-331; *Instytucje prawa rzymskiego*, s. 331-335 oraz *Pandekta*, s. 336-346.

³³¹ Rec. S. Tarnowski, «PPol.» 35.140/1901, s. 470-483 (dotyczy t. I-III).

³³² Bardzo skąpe wiadomości zawiera opracowanie J. K. Kochanowskiego, *Dzieje Akademii Zamojskiej (1594-1784)*, Kraków 1899-1900 (rec. S. Tarnowski, «PPol.» 35.140/1901, s. 492-500).

³³³ Rec. A. Brückner, «KH» 36/1922, s. 125-126.

³³⁴ Znajdują się one w różnych miejscach części drugiej, zatytułowanej *Wydział Prawa i Administracji*, w rozdz. IV i V, s. 248-293.

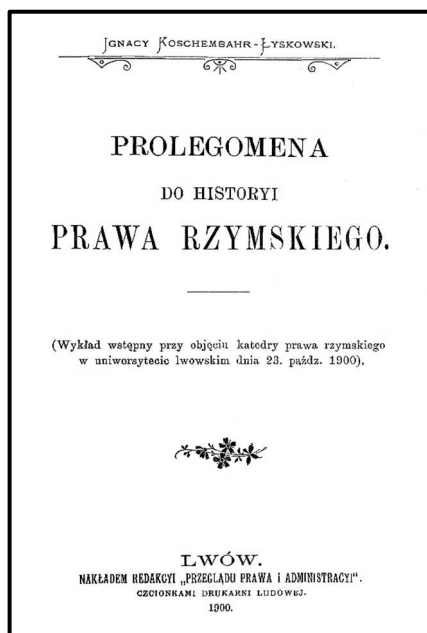

Sposób wykładania materii z prawa rzymskiego przez F. Maciejowskiego, P. Popiela, W. Miklaszewskiego, W. Okęckiego i T. Dydyńskiego krótkiej charakterystyce poddał zaś F. Ochimowski, *Kilka uwag o wydziale prawnym byłej Szkoły Głównej Warszawskiej*, «GSW» 31.25/1903, s. 390 i *Wydział Prawa i Administracji w Szkole Głównej Warszawskiej* (Odczyt wygłoszony na ogólnym zebraniu Towarzystwa Prawniczego w Warszawie w dniu 27 listopada 1912 r.), «Prawnik» 2.2/1913, s. 39-50. Znacznie szerzej działalność dydaktyczną wspomnianych uczonych nakreślił S. Borowski, *Szkoła Główna Warszawska 1862-1869. Wydział Prawa i Administracji*, Warszawa 1937. W swojej publikacji poświęcił on miejsce kolejno: F. Maciejowskiemu, s. 49-51 i s. 53; T. Dydyńskiemu, s. 51-53; W. Miklaszewskiemu, s. 53-54 i s. 108; P. Popielowi, s. 55-62 oraz W. Okęckiemu, s. 63-65.

15. ZNACZENIE PRAWA RZYMSKIEGO

Uwaga autorów, wśród których liczną grupę stanowili uczeni spoza grona romanistów, skupiała się głównie na dyskusji wokół pozycji prawa rzymskiego w modelu edukacji studentów wydziałów prawa. Powstały także opracowania, w których podkreślano znaczenie rzymskiej myśli prawniczej jako historycznego źródła oraz fundamentu nowożytnego prawa prywatnego.

Swój stosunek do nauki prawa rzymskiego i roli, jaką powinno ono odgrywać zarówno w zakresie nauczania, jak również procesie tworzenia nowych regulacji prawnych, przedstawił I. Koschembahr-Łyskowski, *Prolegomena do historii prawa rzymskiego (Wykład wstępny przy objęciu Katedry Prawa Rzymskiego w Uniwersytecie Lwowskim dnia 23 paźdz. 1900)*, «PPiA» 25.11/1900, s. 849-861.

Spod pióra I. Koschembahr-Łyskowskiego wyszło też opracowanie *O stanowisku prawa rzymskiego w powszechnej ustawie cywilnej dla Cesarstwa Austriackiego*³³⁵, «PPiA» 36.7-8/1911, s. 659-725 = *Księga pamiątkowa wydana w setną rocznicę ogłoszenia kodeksu cywilnego z dnia 1. czerwca 1811 roku staraniem Wydziału Prawa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Lwowskiego*, s. 145-211.

³³⁵ Rec. S. Posner, «Książka» 11.9/1911, s. 376-377. Praca ukazała się też w jęz. niem., *Zur Stellung des römischen Rechtes im allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche für das Kaisertum Österreich*, [w:] *Festschrift zur Jahrhundertfeier des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches 1 Juni 1911*, Bd. I, Wien 1911, s. 209-294.

Rozważaniom dotyczącym obecności i sposobu wykładania prawa rzymskiego w procesie uniwersyteckiego kształcenia kolejnych pokoleń prawników w Niemczech i Austrii³³⁶ na progu nowego stulecia, poświęcili artykuły romanisci wykładający ten przedmiot na UJ: F. Zoll starszy, *O naukowem stanowisku prawa rzymskiego po zaprowadzeniu powszechnego kodeksu cywilnego w Niemczech*, «CPiE» 1/1900, s. 1-17; S. Wróblewski, *O wykładach prawa rzymskiego*, tamże, s. 433-443 i (streszcz.), *Próba nowego ujęcia historii prawa rzymskiego*, «SAU», 19.8-10/1914, s. 10-12.

Najważniejsze zadania stojące przed nauką prawa rzymskiego w odrodzonej Polsce nakreślił S. Wróblewski, *Potrzeby nauki polskiej a prawo rzymskie*, «NP» 2/1919, s. 262-266. Swoimi spostrzeżeniami w tej materii podzielił się również kilka lat później I. Koschembahr-Łyskowski, *Kilka uwag o najważniejszych potrzebach nauki prawa*, «NP» 10/1929, s. 298-299.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego trwała w Polsce dosyć burzliwa dyskusja na temat miejsca dyscyplin historycznoprawnych, w tym także prawa rzymskiego, w programie studiów prawniczych. Najbardziej ożywioną polemikę w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości toczyli między sobą profesorowie UJK we Lwowie – O. Balzer³³⁷ i J. Makarewicz³³⁸. Swoje uwagi wyartykułował też I. Koschembahr-Łyskowski, *Nasze wydziały prawne*, «TP» ser. 3, 1/1923, s. 191-198, według którego prawo rzymskie powinno być wykładane zarówno na pierwszym, jak i drugim roku studiów. Głos w sprawie zabierali również inni uczeni. W związku z publikacją artykułu A. Peretiatkowicza³³⁹, *Reforma studiów prawniczych*, «RPEiS» 14.1/1934, s. 25-29, w którym jego autor poddał krytyce zasadność nauczania prawa rzymskiego już na początkowym etapie studiów³⁴⁰, na łamach «Przew.HP» 5/1934-1936, s. 150-153, ukazały się opinie na temat miejsca oraz znaczenia tego przedmiotu w modelu edukacji prawniczej

³³⁶ Por. też uwagi o znaczeniu prawa rzymskiego sformułowane przez M. Chlamtacza, *O potrzebie reformy studiów prawniczych*, «APol.» 3/1908, s. 150-160, przedr. «Prawnik» 2.3/1913, s. 88-96.

³³⁷ *W sprawie reformy nauki prawa w uniwersytetach polskich*, «PPiA» 44.1-3/1919, s. 1-14; *Nauka uniwersytecka a kolejność studiów w uniwersyteckiej nauce prawa*, Warszawa 1921, ss. 43; *Głosy do artykułu o kolejności studiów prawa*, «PPiA» 47.1-3/1922, s. 33-59; *Dwa światy*, Kraków 1923, ss. 30.

³³⁸ *Reforma metody nauczania prawa*, «PPiA» 44.4-6/1919, s. 113-124; *Kolejność studiów prawniczych*, tamże, 46.10-12/1921, s. 217-230; *Dwa światy*, «RPEiE» 2.4/1922, s. 701-721.

³³⁹ Por. też *Zagadnienie reformy studium prawa: Wywiad z P. Profesorem Dr. Antonim Peretiatkowiczem, Rektorem Uniwersytetu Poznańskiego*, «WMP» 2.11/1936, s. 6-8 (przepr. J. Zwierzyński); *Wywiad z P. Profesorem Dr. Fryderykiem Zollem, B. Rektorem Uniwersytetu Jagiellońskiego*, tamże, s. 8-10 (przepr. J. Poznański).

³⁴⁰ Por. też krytyczne uwagi wyrażone przez Cz. Znamierowskiego: *O poziom studiów prawniczych*, «RPEiS» 5.4/1925, s. 1021-1028; *Reforma studiów prawniczych*, «PWspół.» 12.45/1933, s. 351-374; *O reformie studiów prawniczych* «CAPP» 7.11/1933, s. 124-128 oraz J. Bekermana, *O reformie studiów prawniczych*, «Palestra» 11.9/1934, s. 560-570.

wyrażone przez P. Dąbkowskiego³⁴¹, I. Koschembahr-Łyskowskiego, F. Bosowskiego i B. Łapickiego.

Impulsem do podjęcia kolejnej wymiany argumentów stało się ogłoszenie przez Związek Zrzeszeń Młodych Prawników Rzeczypospolitej Polskiej opracowania *Zagadnienie reformy uniwersyteckich studiów prawniczych*, Warszawa 1936, ss. 46. Opowiedziano się w nim za usunięciem wykładu prawa rzymskiego jako obowiązkowego i umieszczeniu go w programie studiów specjalistycznych w sekcji cywilistycznej na czwartym roku studiów.

Zwolennikiem rozwiązań zaproponowanych przez Związek był Cz. Znamierowski. Uczony ten prezentował krytyczne uwagi dotyczące roli prawa rzymskiego w kształceniu studentów na stronach «GPol.»: *Reforma studiów prawniczych*, 8.97/1936, s. 3; *Zjazd profesorów prawa*, 8.125/1936, s. 9; *Młodzież prawnicza*, 8.238/1936, s. 3 i 8.239/1936, s. 3, przedr., *Zagadnienie reformy uniwersyteckich studiów prawniczych*, «WMP» 2.8-9/1936, s. 22-25; *Wysoka stawka*, 8.320/1936, s. 3; *Który Rzym?*, 9.48/1937, s. 1; *Nil desperandum*, 9.114/1937, s. 1; *Szkola prawa*, 9.118/1937, s. 1. Prace Cz. Znamierowskiego odnoszące się do reformy programu nauczania na wydziałach prawa znalazły się też w publikacji *O naprawie studiów prawniczych*³⁴², Warszawa 1938, ss. 113.

Na temat znaczenia prawa rzymskiego i potrzeby jego wykładu już na początku studiów wypowiadał się także B. Winiarski, *Zagadnienia organizacji studiów prawniczych*, «RPEiS» 17.2/1937, s. 129-204.

O wartościach płynących z nauki prawa starożytnych Rzymian pisał I. Koschembahr-Łyskowski: *Dlaczego uczymy się prawa rzymskiego?*, «Prawnik» 3.1/1914, s. 1-6 i «BKPSUW» 4.3/1927, s. 1-4; *Prawo rzymskie a czasy dzisiejsze*, «GSW» 51.46/1923, s. 409-412. Uczony ten zajmował się również zagadnieniem doniosłości prawa rzymskiego dla komparatystyki prawniczej, publikując w tej materii opracowanie *La role du droit romain pour le droit comparé*, [w:] *Introduction a l'étude du droit comparé. Recueil d'Etudes en l'honneur d'Edouard Lambert*, t. I, Paris 1938, s. 257-260.

Charakterystycznym zjawiskiem okresu omawianego w niniejszym opracowaniu było łączenie badań naukowych z zakresu prawa rzymskiego z przepisami posiadającymi już moc obowiązującą, bądź też z dopiero przedkładanymi projektami przyjęcia proponowanych rozwiązań prawnych³⁴³. Autorzy prac, w których zestawiano konstrukcje stosowane w prawie starożytnego Rzymu z odnośnymi

³⁴¹ Redakcja «Przew. HP» zamieściła tu artykuł tego uczonego pt. *Więcej historii prawa*, który ukazał się wcześniej w czasopiśmie «Dekada» 5.20/1935, s. 3.

³⁴² Rec.: J. Handzel, «GPS» 2.2/1938, s. 257-258; B. Winiarski, «RPEiS» 19.1/1939, s. 9-10.

³⁴³ Por. także rec. A. Bergera, «KV» 55.1/1922, s. 136-142, [z:] G. Draganesco, *Die Lehre vom Besitzerwerb durch Stellvertreter nach römischem und bürgerlichem Recht mit Berücksichtigung des gemeinen und vergleichenden Rechts und mit einem Vorschlag de lege ferenda*, Berlin 1916.

regulacjami współczesnego prawa, podkreślali często wpływ rzymskiej myśli prawniczej na kształt nowożytnego ustawodawstwa. Publikacje tego rodzaju dotyczyły najczęściej prawa obligacyjnego. W formie artykułów drukiem ogłoszone zostały kolejno³⁴⁴: L. Taraszkiewicz, *Skarga Pauljańska a skarga o symulację*, «GSW» 36.23/1908, s. 371-374 i 36.24/1908, s. 387-390; *Skarga o zwrot zapłaty dla przyczyny niegodziwej*, tamże, 44.23/1916, s. 265-267 i 44.24/1916, s. 281-283; F. Szenwic, *Poręczenie za zobowiązania naturalne według prawa rzymskiego i kodeksu cywilnego*, «GSW» 46.10/1918, s. 97-99 i 46.11/1918, s. 109-112; *Zadatek w prawie rzymskim i kodeksie cywilnym*, tamże, 47.24/1919, s. 237-238; 47.25/1919, s. 247-249 i 47.26/1919, s. 254-255; F. Bossowski³⁴⁵, *Ze studiów nad najmem i dzierżawą. (Szkiec do rozprawy dogmatyczno-krytycznej)*, «CPIE» 19/1921, s. 144-160.

Odniesienia do rzymskiego prawa obligacyjnego zawierają też prace: I. Koschembahr-Łyskowski, *Podstawy skargi o zwrot „niestusznego wzbogacenia”*, «KPCiH» 1.1/1916, s. 11-25; *W sprawie kodyfikacji naszego prawa cywilnego*, «TP» ser. 3, 2/1924-1925, s. 1-112; *La codification du droit civil en Pologne. Les transformations modernes du droit civil. Essai de théorie d'une nouvelle base juridique des obligations*³⁴⁶, «TR» 6.2/1925, s. 236-247; *O zagadnieniu międzynarodowego ujednostajnienia prawa o zobowiązaniach*, «TP» ser. 3, 4/1928-1929, s. 21-29; *Le probleme de l'unification internationale du droit des obligations*, «RPLCC» 2/1929, s. 25-33; E. Till, *Projekt prawa o zobowiązaniach. Objasnienia*, «PPiA» 48.10-12/1923, s. 285-377 i 49.1-3/1924, s. 1-52; E. Till, R. Longchamps de Bérier, *Projekt prawa o zobowiązaniach (część szczegółowa)*, «PPiA» 53/1928, s. 55-120 oraz *Objasnienia*, tamże, s. 153-212; s. 305-349 i s. 455-556; L. Domański, *Prawo o zobowiązaniach w ogólności według projektu Komitetu Francuskiego do Spraw Zjednoczenia Ustawodawczego*, «GSW» 54/1926, kolejno od nr 1 do 20: s. 2-4; s. 17-20; s. 33-35; s. 49-52; s. 66-67; s. 74-76; s. 90-92; s. 101-102; s. 116-117; s. 131-134; s. 144-146; s. 160-161; s. 170-172; s. 185-188; s. 197-199; s. 215-217; s. 228-230; s. 239-242; s. 255-256; s. 271-273; *System kodeksu zobowiązań*, Warszawa 1934, ss. 146; *Instytucje Kodeksu zobowiązań. Komentarz teoretyczno-praktyczny. Część ogólna*³⁴⁷, Warszawa 1936, ss. 1008; *Instytucje Kodeksu zobowiązań. Komentarz teoretyczno-praktyczny. Część szcze-*

³⁴⁴ Por. także artykuł S. Polaka, *O umowie komisowej*, «KPCiH» 1.3/1916, s. 435-463, w którym znalazło się kilka odwołań do prawa rzymskiego.

³⁴⁵ Por. też *Ze studiów nad § 367 kod. cyw. austr., art. 2279 i 2280 kod. Nap., tudzież § 932-936 kod. cyw. niem. (O wpływie prawa żydowskiego na ochronę rzetelnego obrotu w prawie nowożytnym)*, «CPIE» 19/1921, s. 64-120.

³⁴⁶ Nota, «RHD» 4/1925, s. 504 [b.n.a.]

³⁴⁷ Rec.: A. Lutwak, «GP» 14.5-6/1937, s. 314-315; S. Druszkowski, «GPŚ» 2.3/1938, s. 401; A. Ohanowicz, «RPEiS» 18.4/1938, s. 767-769; Cz. Rawski, «WMP» 4.5/1938, s. 32; L. S., «CS» 12.3/1938, s. 165-166.

gólna, t. I-II, Warszawa 1938-1939, ss. 808 oraz I. Blei, *Zagadnienie kontraktów realnych w projekcie polskiego kodeksu cywilnego*, «GP» 8.10/1931, s. 479-482 i 8.11/1931, s. 528-533.

Pogłębione studia poświęcone rzymskim korzeniom nowożytnych regulacji prawnych z obszaru prawa zobowiązań przeprowadził M. Chlamtacz, spod pióra którego wyszły prace: *Kontrakty realne w prawie rzymskim, w teorii cywilistycznej i w projekcie polskiego kodeksu cywilnego*³⁴⁸ (ATNL, dz. II, t. VIII, z. 1), Lwów 1930, s. 1-111; (streszcz.), *Kontrakty realne w prawie rzymskim, w teorii cywilistycznej i w projekcie polskiego kodeksu cywilnego*, «STNL» 10.2/1930, s. 68-84; *Zagadnienie posiłkowej poręki w prawie rzymskim i w prawach nowożytnych. Studium historyczno-dogmatyczne*³⁴⁹ (ATNL, dz. II, t. IX, z. 3), Lwów 1932, s. 347-433; (streszcz.), *Zagadnienie posiłkowej poręki w prawie rzymskim i w prawach nowożytnych*, «STNL» 12.2/1932, s. 107-113; *Problem posiłkowości (subsidiarności) poręki w polskim kodeksie zobowiązań*, «RPEiS» 17.1/1937, s. 1-13; *Sposoby wynagrodzenia szkody w polskim kodeksie zobowiązań i w prawodawstwach nowożytnych*³⁵⁰, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. I, Lwów 1936, s. 163-231.

³⁴⁸ Rec. F. Bossowski, *Jeszcze w sprawie kontraktów realnych*, «RPEiS» 11.3/1931, s. 267-276.

³⁴⁹ Rec.: R. Longchamps de Bérier, «PPiA» 58.1/1933, s. 38-42; Z. Lisowski, «RPEiS» 14.2/1934, s. 285-287.

³⁵⁰ Rec.: A. Ohanowicz, «RPEiS» 17.2/1937, s. 275-276; B. Walaszek, «PPiA» 62.1/1937, s. 81-82.

Badania komparatystyczne z prawa rzeczowego podejmowali lwowscy uczeni, M. Chlamtacz: *O nabyciu owoców przez posiadacza w dobrej wierze w klasycznym prawie rzymskim, z uwzględnieniem prawa cywilnego austriackiego i niemieckiego*³⁵¹, Lwów 1903, ss. 219; *O extensyi prawa zastawu na owoce rzeczy w prawie rzymskim i cywilnym prawie niemieckim*³⁵², «PPiA» 35.4-5/1910, s. 255-331; *O nabyciu owoców przez posiadacza w dobrej wierze w cywilnym prawie austriackim*, «PPiA» 36.7-8/1911, s. 609-638 = *Księga pamiątkowa wydana w setną rocznicę ogłoszenia kodeksu cywilnego z dnia 1. czerwca 1811 roku staraniem Wydziału Prawa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Lwowskiego*³⁵³, s. 97-124; *Podział pożytków przy zmianie osób do ich poboru uprawnionych według polskiego projektu prawa rzeczowego*³⁵⁴, «RPEiS» 18.4/1938, s. 374-392 i W. Osuchowski, *Problem przerobienia rzeczy w kodyfikacjach współczesnych*, «PPiA» 57.3/1932, s. 340-352; 57.4/1932, s. 393-420 i 58.1/1933, s. 25-28.

Ukazały się też publikacje dotyczące prawa spadkowego, które wyszły spod pióra S. Wróblewskiego, *Podstawienie powiernicze*, «CPiE» 4/1903, s. 494-534 oraz L. Taraszkiewicza, *Beneficjum separationis w Kodeksie Napoleońskim*³⁵⁵, «GSW» 43.8/1915, s. 82-84 i 43.9/1915, s. 92-94.

Niektórzy z romanistów brali udział w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. Nawiązania do prawa rzymskiego znajdują się w uzasadnieniach projektu księgi pierwszej Kodeksu cywilnego³⁵⁶ przygotowanego przez I. Koschembahr-Łyskowskiego: *Kodeks cywilny Rzeczypospolitej Polskiej. Księga pierwsza. Przepisy ogólne. Projekt wraz z uzasadnieniem* (KKRP, Podsekcja III

³⁵¹ Rec.: S. Wróblewski, «PPiA» 29.1/1904, s. 56-78; F. Zoll starszy, «CPiE» 5/1904, s. 218-226.

³⁵² Rec. A. Berger, «ZSS RA» 31/1910, s. 447-450.

³⁵³ Praca ukazała się też w jęz. niem., *Das Fruchtrecht des redlichen Besitzers im österreichischen bürgerlichen Gesetzbuche*, [w:] *Festschrift zur Jahrhundertfeier des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches 1 Juni 1911*, Bd. II, Wien 1911, s. 431-452.

³⁵⁴ Rec. «PP» 2.6/1939, s. 389-391 [b.n.a.]

³⁵⁵ Por. uwagi J. J. Litauera, *W kwestii „Beneficjum separationis*, «GSW» 43.10/1915, s. 104-105 oraz odpowiedź L. Taraszkiewicza, tamże, 43.12/1915, s. 130-131.

³⁵⁶ Por. I. Łyskowski, *Kodeks cywilny Rzeczypospolitej Polskiej. Księga pierwsza. Przepisy ogólne. Projekt wraz z uzasadnieniem* (KKRP, Podsekcja III Prawa Cywilnego), t. I, z. 3a: *Projekt. Część pierwsza (Art. 1-128)*, Warszawa 1928, ss. 30; t. I, z. 3c: *Projekt. Część druga (dział III: O rzeczach, Art. 129-161)*, Warszawa 1931, ss. 10; t. I, z. 3e: *Projekt. Część trzecia (ostatnia, dział IV: O stosunkach prawnych, Art. 162-169)*, Warszawa 1932, ss. 7. Wspomniany projekt, wraz z krótkimi uwagami, publikowany był również w językach obcych: *Code civil de la République de Pologne. Livre premier. Dispositions générales*, «RPLCC» 1.1/1928 (Annexe 1), ss. 32 i 4/1931 (Annexe 1), ss. 4; *Zivilgesetzbuch der Republik Polen. Erstes Buch. Allgemeine Vorschriften (Art. 1-128)*, «RPLE» 1.2/1928 (Anlage), s. 1-25 oraz *Übersicht der Artikel*, s. I-VI; *Entwurf eines polnischen Zivilgesetzbuches. Erstes Buch. Allgemeine Vorschriften (Art. 129-161)*, tamże, 3.1/1930, s. 75-82; *Progetto di codice civile per la Repubblica Polacca*, «RDP» 1.1/1931, s. 43-67; 1.2/1931, s. 125-132 i 2.4/1932, s. 308-310.

Prawa Cywilnego), t. I, z. 3b: *Uzasadnienie. Część pierwsza (Art. 1-128)*, Warszawa 1928, ss. 171; t. I, z. 3d: *Uzasadnienie. Część druga (Art. 129-161)*, Warszawa 1931, ss. 87.

Warto również wspomnieć o artykule cywilisty F. Zolla młodszego, *Przedmiot praw rzeczowych*³⁵⁷, «KPP» 1.3/1938, s. 203-242. Krakowski uczyony, wyjaśniając powody, jakie przesądziły o redakcji art. 1 projektu Podkomisji Prawa Rzeczowego, poświęcił sporo miejsca prawu rzymskiemu.

Liczne odwołania do rzymskiej myśli prawniczej, poczynione w związku z omawianiem różnych przepisów nowożytnego prawa, zawierają także³⁵⁸ prace I. Koschembahr-Łyskowskiego: *Quelques dispositions générales d'un projet de Code civil polonais*, «RTDC» 27.3/1928, s. 551-578; *Przepisy ustawy a prawo w prawie cywilnem. Studium z dziedziny prawa porównawczego*, «STNW» Wydział II, 26.1-2/1933, s. 27-42, pełny tekst tej pracy ogłoszony został na łamach «RPW» 7/1935, s. 1-92³⁵⁹, jak również w języku francuskim, *Les dispositions de la loi et le droit en droit civil. Étude de droit comparé* (PTNW, Wydział II Nauk Historycznych, Społecznych i Filozoficznych nr 22), Varsovie 1933, s. 1-98; *Le devoir juridique (droits passifs). Théorie objective de V. Punschart*³⁶⁰, «TP» ser. 3, 10/1937, s. 32-37.

Przedmiot dociekań naukowych L. Pinińskiego stanowiły powstałe wskutek złożenia określonych oświadczeń woli stosunki, którym ustawodawca nie nadaje pełnej skuteczności, odmawiając im ochrony na drodze sądowej: *O stosunkach prawnych niebronionych skarg*³⁶¹, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, t. II, Lwów 1925, s. 189-253 i (streszcz.), *O stosunkach prawnych niebronionych skarg*, «STNL» 5.2/1925, s. 54-57. Przy omawianiu poszczególnych zagadnień autor uwzględnia w szerokiej mierze regulacje prawa rzymskiego, które zestawia następnie z rozwiązaniami przyjętymi przez współczesne prawo austriackie oraz niemieckie. Romanista ten odwołuje się też sporadycznie do projektu polskiego Kodeksu zobowiązań opracowanego przez lwowskiego cywilistę E. Tilla.

Odniesienia do regulacji przyjętych w prawie rzymskim znalazły się także w kilku hasłach zamieszczonych na kartach «EPPP», powstałej z inicjatywy

---

³⁵⁷ Rec.: L. Frendl, «GPS» 3.1/1939, s. 101; «PP» 2.6/1939, s. 391-393 [b.n.a.]

³⁵⁸ Por. też Z. Nuzikowski, *Communio pro diviso z punktu widzenia prawa austriackiego*. (Praca wygłoszona na Seminarium austr. prawa cywilnego Prof. dr. Tilla w lipcu 1913 r.), «Prawnik» 2.8/1913, s. 323-342.

³⁵⁹ Rec. J. Górski, «RPEiS» 16.2/1936, s. 249-251.

³⁶⁰ Rec. «PP» 1.3/1938, s. 167 [b.n.a.]

³⁶¹ Rec.: R. Longchamps de Bérier, «PPiA» 51.1-3/1926, s. 477-480; F. Zoll młodszy, «GSW» 54.19/1926, s. 262-263.

warszawskiego cywilisty H. Konica. Ich autorami w kolejno ukazujących się woluminach byli:

– t. I, Warszawa 1934: W. Lentz, *Bezpodstawne wzbogacenie*, s. 67-113; *Hotele* (§ 1: *Odpowiedzialność utrzymujących hotele za rzeczy wniesione przez gości*), s. 379-395;

– t. II, Warszawa 1936: W. Sowiński, *Morskie prawo handlowe (Uwagi wstępne)*, s. 939-1004; M. Chłamtacz, *Naturalne (niezupelne) zobowiązanie*, s. 1033-1047; *Nowacja (odnowienie)*, s. 1089-1100;

– t. III, Warszawa 1937: F. Bossowski, *Osoby fizyczne i osoby prawne*, s. 1272-1334; *Prywatne prawo*, s. 1774-1826; J. Korzonek, *Pauljańskie roszczenia*, s. 1388-1418; *Przedawnienie (umarzające)*, s. 1830-1856; M. Chłamtacz, *Poręczenie*³⁶², s. 1609-1637; A. Liebeskind, *Posiadanie*, s. 1637-1649.

Publikowane były też opracowania o bardziej ogólnym charakterze. Znaczeniem ustaw w starożytnym Rzymie i nowożytnym prawie cywilnym zajmował się L. Petrażycki, *Rola ustaw w dziejach prawa cywilnego*³⁶³, przeł. J. Sunderland, «Palestra» 15.7-8/1938, s. 708-719. Artykuł ten znalazł się też w publikacji L. Petrażycki, *Zagadnienia prawa zwyczajowego*, przeł. J. Sunderland, Warszawa 1938, s. 62-74.

Prace o charakterze prawnoporównawczym ogłaszali także S. Kwadyński, *Legitimatío per subsequens matrimonium et per rescriptum principis unter Berücksichtigung des römischen, gemeinen Rechts, der Landesgesetze und B.G.B (§§ 1719-1740)*, Rostock 1904, ss. 110 oraz F. Bossowski³⁶⁴: *Romanistische und einheimische Elemente im System des ostpolnischen Zivilrechts*³⁶⁵, Wilno 1932, ss. 11; *Ochrona przeciwko nieuczciwej konkurencji ze stanowiska prawa porównawczego oraz prawa rzymskiego*, «RPEiS» 15.3/1935, s. 125-133; *Das römische Recht und die vergleichende Rechtswissenschaft (Betrachtung einzelner Rechtsinstitute)*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. I, Lwów 1936, s. 99-112.

Zagadnienia związane ze stosunkami międzynarodowymi stały się polem badań F. Bossowskiego, *Zasady prawa rzymskiego jako źródła prawa posiłkowego w prawie międzynarodowym*, «Wil.PP» 4.4/1933, s. 95-99 i B. Winiarskiego, *Przyczynek do rozważań nad stosunkiem prawa międzynarodowego do prawa rzymskiego*, «RPEiS» 14.1/1934, s. 11-24.

³⁶² Nota A. Ohanowicza, «RPEiS» 18.2/1938, s. 279, w której autor omówił też *Nowację*.

³⁶³ Rec. «PP» 2.3/1938, s. 152-153 [b.n.a.]

³⁶⁴ Por. też pracę *Przesilenie obecne a katastrofa gospodarcza w starożytnym Rzymie*, «Polska» 1.24/1921, s. 9-12; 1.25/1921, s. 10-13; 1.26/1921, s. 13-15 i 1.27/1921, s. 12-17.

³⁶⁵ Na osobnym odbiciu tego opracowania widnieje informacja, iż ukazało się ono w «PPiA» z 1932 r. Lwowski periodyk nie zawiera jednak tego artykułu. Nie ma go też w żadnym z innych roczników «PPiA».

Uczeni polscy pisali również recenzje: P. Dąbkowski, «PPiA» 31.6/1906, s. 498-503, [z:] J. Kapras, *Poručenství nad sirotky v právu českém se zřetelem k právům římskému, německému a v Rakousích platnému*, Praha 1904; A. Berger, «ZPRG» 36.1/1909, s. 211-223, [z:] *Aus römischem und bürgerlichem Recht. Ernst Immanuel Bekker zum 16. August 1907*, überreicht von F. Bernhöft, P. F. Girard, O. Gradenwitz, E. Hölder, P. Krüger, R. Leonhard, L. Mitteis, E. Rabel, E. Seckel, A. von Tuhr, L. Wenger, E. Zitelmann, Weimar 1907.

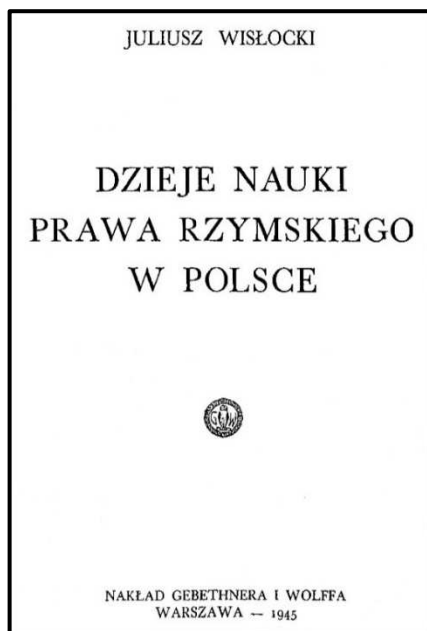
16. POSTACIE I DOROBEK NAUKOWY ROMANISTÓW

Opracowań poświęconych przypomnieniu życiorysów i twórczości naukowej zarówno romanistów polskich, jak też zagranicznych, pojawiło się bardzo wiele. Przybierały one rozmaite formy: artykułów, biogramów zamieszczanych w słownikach, encyklopediach i albumach, okolicznościowych ksiąg dedykowanych danemu uczonemu, czy wspomnień pośmiertnych. Wydawano również prace, w których nakreślone zostały dzieje funkcjonujących na ziemiach polskich ośrodków akademickich wraz ze znajdującymi się w ich strukturach wydziałami kształcącymi prawników. Zawierają one także wiadomości o zatrudnionych wykładowcach i ogłaszanych przez nich wynikach badań. Zdecydowana większość opracowań traktuje o romanistach i ich dorobku naukowym, których działalność zamykała się w obrębie jednej, niekiedy dwóch uczelni, rozlokowanych w Krakowie, Wilnie, Zamościu, Lwowie oraz Warszawie. Wpłynęło to, poza kilkoma publikacjami o charakterze ogólnym, na sposób zaprezentowania materii niniejszego rozdziału.

Prace polskich badaczy prawa rzymskiego powstałe w pierwszych dekadach XX wieku przybliżył R. Taubenschlag, *Gli studi di diritto romano in Polonia nel secolo XX*, [w:] *Gli studi romani nel mondo*, vol. III, Roma 1936, s. 247-268.

Próbie pełnego zestawienia dorobku romanistycznego polskich uczonych, od początku istnienia państwa Polskiego do zakończenia II wojny światowej, podjął J. Wiśłocki, *Dzieje nauki prawa rzymskiego w Polsce*³⁶⁶, Warszawa 1945, ss. 155. W wielu przypadkach przedstawione przez autora wykazy opracowań poszczególnych badaczy są jednak dalece niekompletne. W opinii J. Wiśłockiego wpływ na taki stan rzeczy miało zamknięcie wszystkich księgozbiorów przez niemieckie władze okupacyjne w latach 1941-1944.

Biogramy osób wykładających prawo rzymskie w Krakowie naszkicowali: H. Łopaciński, *Turobińczyk*, albo *Turobinus Jan*, «EK», t. XXIX, Warszawa 1907, s. 308-309; G. Korbut, *Jan Ursinus (Ber)*, [w:] *Literatura polska od początków do wojny światowej*, t. I: *Od wieku X do końca XVII*, wyd. 2, Warszawa 1929, s. 57; W. Pocięcha, *d'Alifio Ludwik*, «PSB», t. I, Kraków 1935, s. 77-78; J. Muczkowski, *Bartynowski Piotr Łukasz (1795-1874)*, tamże, s. 335; H. Barycz, *Burszowic (v. Burszewic) Maciej*, «PSB», t. III, Kraków 1937, s. 140; *Charvinius Jakub*, tamże, s. 264; *Dąbrówka (z Dąbrówki) Jan*³⁶⁷, «PSB», t. V, Kraków 1939-1946, s. 26-28.

³⁶⁶ Rec. Z. Lisowski, «CPH» 1/1948, s. 189-194; tenże, *Wyjaśnienie*, «CPH» 2/1949, s. 501-502.

³⁶⁷ Por. też: K. Morawski, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie Wiek i Odrodzenie*, t. I, Kraków 1900, s. 424-428; G. Korbut, *Jan Dąbrówka*, [w:] *Literatura polska od początków do wojny światowej*, t. I: *Od wieku X do końca XVII*, wyd. 2, Warszawa 1929, s. 33-34.

O Bartłomieju Groickim³⁶⁸ (ok. 1534-1605), autorze i tłumaczu dzieł prawnych, pisał H. Konic, *Groicki Bartłomiej*, «WEPI», t. XXVI, Warszawa 1900, s. 889-890.

W opracowaniach o charakterze encyklopedycznym³⁶⁹ przybliżano postać Mikołaja Zalasowskiego (1631-1703), profesora prawa rzymskiego i kanonicznego w Krakowie oraz Kolegium Lubrańskiego w Poznaniu.

Drogę życiową i prace naukowe jednego z najwybitniejszych polskich romanistów, Fryderyka Zolla starszego³⁷⁰ (1834-1917), przypominali: S. Posner, *Fryderyk Zoll*, «GSW» 31.49/1903, s. 765-773; *Jubileusz prof. Zolla*, tamże, 31.50/1903, s. 788-789 [b.n.a.]; *Jubileusz prof. Fryd. Zolla starszego*, «PPIA» 29.1/1904, s. 78-79 [red.]; *Dwaj jubilaci*, «Świat» 1.46/1906, s. 8 (oprac. K. – być może chodzi tu o założyciela czasopisma S. Krzywoszewskiego); *Fryderyk Zoll*, «RAU» 1916/1917, s. XLVI [red.]; M. Kuratów, *Fryderyk Zoll*, «GSW» 45.15/1917, s. 157-158; *Fryderyk Zoll starszy*, «PPIA» 42.3-4/1917, s. 120 [red.]; I. Koschembahr-Łyskowski, *Ś.p. Fryderyk Zoll i jego działalność naukowa*, «PPIA» 42.8-10/1917, s. 257-272; tenże, *Fryderyk Zoll jako romanista*, «GSW» 45.41/1917, s. 409-411; *Ś.p. prof. Fryderyk Zoll*, «Czas» 70.154/1917, wyd. wiecz., s. 1 [b.n.a.]; *Ś.p. Fryderyk Zoll*, «TI» 58.16/1917, s. 200 [b.n.a.]; S. Tarnowski, *Fryderyk Zoll. Wspomnienie pośmiertne*, «Czas» 70.241/1917, s. 1-2; 70.244/1917, s. 1-2 i 70.248/1917, s. 1-2; F. K. Fierich, *Wspomnienie pośmiertne Fr. Zoll starszy*, «CPiE» 17/1917-1918, s. II-VII; *Ś.p. prof. Fryderyk Zoll*, «Świat» 12.15/1917, s. 8 [b.n.a.]

Życiorys Stanisława Wróblewskiego³⁷¹ (1868-1938) i wykaz ogłoszonych przez niego publikacji, zamieszczone zostały w «RAU» 1909/1910, s. 42. Pamięć krakowskiego uczonego przywoływali: A. Liebeskind, *Ś.p. Stanisław Wróblewski*, «GA» 13.10-11/1938, s. 289-294; W. N., *Ś.p. prof. Stanisław Wróblewski*, «Czas» 90.350/1938, s. 5; F. Bossowski, *Ś.p. Stanisław Wróblewski*, «RPEiS» 19.1/1939, s. 220-222; J. Gwiazdomorski, *Życie i działalność ś.p. Stanisława*

³⁶⁸ Por. także *Groicki Bartłomiej*: «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 365-366; «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 354; «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 18; «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 285.

³⁶⁹ Por. też *Zalasowski Mikołaj*: «EPO», t. XVI, Warszawa 1904, s. 21; «ETEM», t. V, Warszawa 1928, szp. 1108-1109.

³⁷⁰ Por. też *Zoll Fryderyk starszy*: «EPO», t. XVI, Warszawa 1904, s. 145 i t. XVIII: *Suplement II*, cz. II, Warszawa 1912, s. 727; «ETEM», t. V, Warszawa 1928, szp. 1180-1181; «EPG», t. XVIII, Kraków 1932, s. 297; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 840-841.

³⁷¹ Por. też *Wróblewski Stanisław*: «EPG», t. XVIII, Kraków 1932, s. 207; «ETEM», t. VI: *Suplement A-Z*, Warszawa 1937, szp. 2057-2058; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 817; *Stanisław Wróblewski*, [w:] *Sejm i Senat 1935-1940. IV kadencja*, opr. L. Zieleniewski, Warszawa 1936, s. 456; *Prof. Wróblewski Stanisław*, [w:] *Album – Skorowidz Senatu i Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej oraz Sejmu Śląskiego. Kadencja 1935-1940*, Kraków 1936, s. 246.

Wróblewskiego³⁷², «Palestra» 16.4/1939, s. 467-487; R. Longchamps de Bérier, *Ś.p. S. Wróblewski*, «PPIA» 64.1/1939, s. 102-103; T. Śmiarowski, J. Sas-Wiśłocki, *Ś.p. Stanisław Wróblewski*, «WMP» 5.1/1939, s. 4-6; F. Zoll młodszy, *Ś.p. Stanisław Wróblewski*, «KPP» 2.1/1939, s. 7-15; *Ś.p. Stanisław Wróblewski*, «PP» 2.4/1939, s. 225-226 [red.]

Działalność naukową Rafała Taubenschlaga³⁷³ (1881-1958) zaprezentował W. Kozubski, *Rafała Taubenschlaga prace historyczno-prawne w latach 1913-1925*, «PPIA» 51.1-3/1926, s. 61-70 i *Rafał Taubenschlag, (z okazji trzydziestolecia działalności naukowej) (1904-1934)*, «PPIA» 59.1/1934, s. 297-307.

Informacje biograficzne o wykładowcach prowadzących w Wilnie zajęcia z historii oraz prawa starożytnego Rzymu, zamieszczone zostały w opracowaniu J. Bielińskiego, *Uniwersytet Wileński (1579-1831)*, t. III, Kraków 1899-1900. Byli to: Aloisio Luigi Cappelli, s. 149-150; Augustyn Dąbrowski, s. 156; Szymon Dilger, s. 157; Aron Aleksander Olizarowski, s. 280; Stanisław Paszkiewicz, s. 286; Uldaryk Peier (Peyer, Pejer), s. 286; Waleryan Pietkiewicz, s. 286-287; Kornel Pocolojewski, s. 290; Bernard Syruć (Siruć), s. 319; Antoni Ostoja Zagórski, s. 360. W tej samej pracy znalazły się również wiadomości o wychowankach wileńskiej Wszechnicy, którzy ogłosili rozprawy z zakresu prawa rzymskiego: Ignacym Ołdakowskim, *O przyczynach upowszechnienia i trwałości powagi Prawodawstwa Justyniiana po Szkołach i Sądownictwach* (Krzemieniec 1814, ss. 36), s. 281-282; Aleksandrze Mickiewicz, *Jaki wpływ prawodawstwo rzymskie, na prawodawstwo polskie i litewskie mieć mogło?* («DWar.» 1.4/1825, s. 457-502 i 2.6/1825, s. 133-162), s. 451-452; Kazimierzu Moniuszce, *Rzut oka na początek i upowszechnienie prawa rzymskiego z krótkim rozbiorem nowego wydania zasad prawa cywilnego napisanych przez Heynekcyusza i z wiadomością o życiu tego autora* («DWil.» 3.16/1816, s. 327-358), s. 453 oraz Franciszku Morze, *O wpływie prawodawstwa rzymskiego na prawodawstwo polskie i litewskie* («DWar.» 4.11/1826, s. 57-74; 5.14/1826, s. 1-21 i 5.15/1826, s. 112-131), s. 454.

Postać A. Cappellego (1776-1838) przybliżali też: Cz. Sokołowski, *Capelli (Cappelli, Kapelli) Alojzy*, «PEK», t. V-VI, Warszawa 1905, s. 295; Cz. Falkowski, *Cappelli (Capelli, Kappelli) Ludwik Alojzy*, «PSB», t. III, Kraków 1937, s. 200-202 i L. Janowski, *Słownik bio – bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*, Wilno 1939, s. 57-59.

Sylwetkę A. Olizarowskiego prezentowali zaś: A. Karbowiak, *Olizarowski o edukacji*, «Muzeum» 21.4/1905, s. 321-330 i 21.5/1905, s. 433-440; S. Kot,

³⁷² Rec. «PP» 3.1/1939, s. 14-15 [b.n.a.]

³⁷³ Por. też *Taubenschlag Rafał*: «EPO», t. XVIII: *Suplement II*, cz. II, Warszawa 1912, s. 631; «ETEM», t. VI: *Suplement A-Z*, Warszawa 1937, szp. 1935-1936; «EPG», t. XVII, Kraków 1932, s. 105; *Rafał Taubenschlag*, «RPAU» 1927/1928, s. XXVI-XXVII [red.].

Działalność naukowa i literacka Arona Aleksandra Olizarowskiego, «SPAU» 25.5/1920, s. 2-3 i *Aron Aleksander Olizarowski, profesor prawa Akademii Wileńskiej*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. I: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu*, Wilno 1929, s. 23-45 oraz E. Jarra, *Aron Aleksander Olizarowski jako filozof prawa*, [w:] *Księga pamiątkowa celem uczczenia 350-ej rocznicy założenia Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie*, Warszawa 1931, s. 33-72.

Życiorys I. Ołdakowskiego (1785-1821), nauczyciela prawa rzymskiego w Liceum Krzemienieckim, zamieszczony został w «WEPI», ser. 2, t. V, Warszawa 1908 s. 224. Nie podano nazwiska autora hasła, a odwołano się jedynie do *Encyklopedii Orgelbranda*, w której biogram uczonego nakreślił F. M. Sobieszczański, «EPO» t. XIX, Warszawa 1865, s. 897-898. Informacje o I. Ołdakowskim³⁷⁴ podaje też L. Janowski, *Słownik bio – bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*, Wilno 1939, s. 312.

Postać A. Mickiewicza³⁷⁵ (1801-1871), młodszego brata Adama i wykładowcy prawa rzymskiego w Liceum Krzemienieckim, a następnie na Uniwersytecie św. Włodzimierza w Kijowie i Uniwersytecie Charkowskim, przybliżali: E. Chwalewik, *Mickiewicz Aleksander*, «WEPI», t. XLVI, Warszawa 1911, s. 1001; A. Wrzosek, *Aleksander Mickiewicz, ostatni profesor prawa w dawnym Liceum Krzemienieckim*, «MP» 1.1/1927, s. 75-79; G. Korbut, *Aleksander Mickiewicz*, [w:] *Literatura polska od początków do wojny światowej*, t. III: *Od roku 1820 do roku 1863*, wyd. 2, Warszawa 1930, s. 516-517 i L. Janowski, *Słownik bio – bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*, Wilno 1939, s. 279-281.

Najważniejsze wydarzenia z życia K. Moniuszki³⁷⁶ wyartykułował E. Chwalewik w «WEPI», t. XLVII, Warszawa 1912, s. 382-383. W tym samym tomie «WEPI» zamieszczono biogram F. Morze³⁷⁷, s. 490-491 [red.]

Absolwentem Uniwersytetu Wileńskiego, który wykładał na swej macierzystej uczelni prawo krajowe, był Ignacy Daniłowicz³⁷⁸ (1788-1843). Spod jego pióra wyszła praca traktująca o roli prawa rzymskiego w prawie polskim i litewskim, *Historischer Blick auf die Litthauische Gesetzgebung*. Opublikowano ją pierwotnie w roku 1834 na łamach «DJLSK», t. II, w formie artykułów zatytuło-

³⁷⁴ Por. też *Ołdakowski Ignacy*, «EPO», t. XI, Warszawa 1901, s. 86.

³⁷⁵ Por. też *Mickiewicz Aleksander*: «EPO», t. X, Warszawa 1901, s. 146-147; «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 491; «EPG», t. X, Kraków 1931, s. 187; «EPUT», t. VII, Warszawa 1935, s. 262.

³⁷⁶ Por. też *Moniuszko Kazimierz*, «EPO», t. X, Warszawa 1901, s. 269.

³⁷⁷ Por. też *Morze Franciszek*: «EPO», t. X, Warszawa 1901, s. 310; «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 620; «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 15.

³⁷⁸ Por. też *Daniłowicz Ignacy*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 249; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 759-760; «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 704; «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 249.

wanych: *Das Litthauische Statut, dessen Recensionen, Handschriften, Ausgaben und Uebersetzungen*, s. 289-296; *Das Römische Recht in Polen*, s. 385-393 i *Das Römische Recht in Litthauen*, s. 481-491. Następnie wspomniana rozprawa ukazała się także po polsku w Krakowie, *Rzut oka historyczny na prawodawstwo litewskie*, «Pam.N» 1.2/1837, s. 235-267 i w Wilnie, *Historyczny rzut oka na prawodawstwo narodu litewskiego*, «WiRN» 13/1837, s. 81-134. O życiu i dokonaniach na polu naukowym I. Daniłowicza pisali: J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579-1831)*, t. III, Kraków 1899-1900, s. 153-156; L. Uziębło, *Ignacy Daniłowicz*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. II, Warszawa 1903, s. 266-268; G. Korbut, *Ignacy Daniłowicz*, [w:] *Literatura polska od początków do wojny światowej*, t. II: *Od wieku XVIII do r. 1820*, wyd. 2, Warszawa 1929, s. 278-279; T. Turkowski, *Daniłowicz Ignacy*, «PSB», t. IV, Kraków 1938, s. 412-414 i L. Janowski, *Słownik bio – bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*, Wilno 1939, s. 85-94.

Wspomnieć trzeba jeszcze o innym wychowanku wileńskiej Wszechnicy, magistrze obojga praw, Józefie Jaroszewiczu (1793-1860). Prowadził on zajęcia z prawa rzymskiego i polsko-litewskiego w Liceum Krzemienieckim, a od roku 1826 prawo cywilne i karne polsko-litewskie na Uniwersytecie Wileńskim. Jego drogę życiową, działalność dydaktyczną i prace naukowe przypominali³⁷⁹: J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579-1831)*, t. III, Kraków 1899-1900, s. 204-205; J. K. Kochanowski, *Jaroszewicz Józef*, «WEPI», t. XXXII, Warszawa 1902, s. 683-684; G. Korbut, *Józef Jaroszewicz*, [w:] *Literatura polska od początków do wojny światowej*, t. II: *Od wieku XVIII do r. 1820*, wyd. 2, Warszawa 1929, s. 279 i L. Janowski, *Słownik bio – bibliograficzny dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*, Wilno 1939, s. 172-174.

Z wileńskim środowiskiem naukowym XIX stulecia związany był również Joachim Lelewel³⁸⁰ (1786-1861), autor pracy *Prawo Rzymskie i jakim sposobem w Polsce w sprawach kryminalnych użyte było*, «TP» 1/1828, s. 97-139. Życiorys i twórczość naukową tego historyka przybliżali: J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579-1831)*, t. III, Kraków 1899-1900, s. 242-246; T. Korzon, *Joachim Lelewel*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. I, Warszawa 1901, s. 222-229; S. Krzemiński, *Lelewel Joachim*, [w:] *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej. Życiorysy, streszczenia, wyjątki*, red. B. Chlebowski, I. Chrzanowski, H. Galle, G. Korbut, S. Krzemiński, t. IV, Warszawa 1908, s. 1-41; *Lelewel Joachim*, «WEPI», t. XLIII, Warszawa 1910, s. 169-175 [b.n.a.]; A. Śliwiński, *Joachim Lelewel. Zarys biograficzny. Lata 1786-1831*, Warszawa 1918, ss. 455 i wyd. 2, Warszawa 1932, ss. 434; G. Korbut, *Joachim Lelewel*, [w:] *Literatura*

³⁷⁹ Por. też *Jaroszewicz Józef*, «PEK», t. XVII-XVIII, Warszawa 1909, s. 407 [b.n.a.]

³⁸⁰ Por. też *Lelewel Joachim*: «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 263; «EPG», t. IX, Kraków 1930, s. 33-34; «EPUT», t. VI, Warszawa 1934, s. 398-400.

polska od początków do wojny światowej, t. III: *Od roku 1820 do roku 1863*, wyd. 2, Warszawa 1930, s. 187-193 i M. Handelsman, *Lelewel Joachim*, [w:] *Encyclopaedia of the Social Sciences*, ed. E. R. A. Seligman, A. Johnson, t. IX, London 1933, s. 406.

Postać Tadeusza Czackiego³⁸¹ (1765-1813), założyciela (przy udziale Hugona Kołłątaja) Gimnazjum Wołyńskiego (od roku 1819 Liceum Krzemienieckie) oraz autora głośno komentowanej rozprawy pt. *Czy prawo rzymskie było zasadą praw litewskich i polskich? I czy z połnocnemi narodami mielismy wiele wspólnych praw i zwyczajów?*, Wilno 1809, ss. 122, wspominali: A. Kraushar, *Tadeusz Czacki*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. I, Warszawa 1901, s. 20-22; S. Krzemiński, *Czacki Tadeusz*, [w:] *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej. Życiorysy, streszczenia, wyjątki*, red. I. Chrzanowski, H. Galle, S. Krzemiński, t. I, Warszawa 1906, s. 134-145; R. Centnerszerowa, *Tadeusz Czacki (1813-1913)*, «Izraelita» 48.8/1913, s. 1-4; P. Dąbkowski, *Tadeusz Czacki jako prawnik. W setną rocznicę zgonu (1813-1913)*³⁸², «PPiA» 38.5/1913, s. 337-367; M. Handelsman, *Tadeusz Czacki (1765-1813)*, «GSW» 41.8/1913, s. 113-115; A. J. Mikulski, *Tadeusz Czacki. (W setną rocznicę zgonu)*, «Muzeum» 29.2/1913, t. I, s. 131-153; M. Rolle, *Tadeusz Czacki i Krzemieniec. W setną rocznicę zgonu odnowiciela i reformatora polskiego szkolnictwa*³⁸³, Lwów 1913, ss. 131; L. Janowski, *W promieniach Wilna i Krzemieńca*, Wilno 1923 (rozd. *W promieniach Krzemieńca: Tadeusz Czacki*, s. 221-231; *Czacki i Rosja*, s. 231-236); G. Korbut, *Tadeusz Czacki*, [w:] *Literatura polska od początków do wojny światowej*, t. II: *Od wieku XVIII do r. 1820*, wyd. 2, Warszawa 1929, s. 267-270; A. Knot, *Czacki Tadeusz (1765-1813)*, «PSB», t. IV, Kraków 1938, s. 144-146.

Wiadomości o Franciszku Bossowskim³⁸⁴ (1879-1940), profesorze prawa rzymskiego na USB w Wilnie, wraz z wykazem jego publikacji zawiera *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. II: *Dziesięciolecie 1919-1929*, Wilno 1929, s. 259-261.

³⁸¹ Por. też *Czacki Tadeusz*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 232; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 709; «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 618-619; «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 207-208; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 108; L. Uziębło, *Szkoła Krzemieniecka i stanowisko Czackiego w 1812 r.*, «LiR» 2.2-3/1912, s. 158-164; F. Majchrowicz, *Stanowisko Tadeusza Czackiego w dziejach wychowania narodowego w Polsce. (W setną rocznicę zgonu)*, «Muzeum» 29.4/1913, t. II, s. 471-486; A. J. Mikulski, *Działalność oświatowa Tadeusza Czackiego*, Poznań 1913, ss. 45 (rec. T. Czapczyński, «Muzeum» 29.1/1913, t. II, s. 105-106; nota J. Magiera, tamże, 29.2/1913, t. II, s. 253).

³⁸² Rec.: S. Posner, «Książka» 13.11/1913, s. 570; Z. Robel, «Prawnik» 2.6/1913, s. 250-252.

³⁸³ Rec.: Z. Bujakowski, «BWar.» 292/1913, s. 580-583 oraz «Książka» 13.11/1913, s. 566-567; W. Jankowski, «Muzeum» 29.5/1913, t. II, s. 695.

³⁸⁴ Por. też *Bossowski Franciszek*: «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 423; «EPG», t. XIX, Kraków 1933, s. 146.

Informacje biograficzne o wykładowcach prawa rzymskiego w Akademii Zamojskiej znalazły się w opracowaniu Jana A. Wadowskiego, *Anacephaleosis Professorum Academiae Zamoscensis. Wiadomość o profesorach Akademii Zamojskiej*, Warszawa 1899-1900. Byli to kolejno: Petrus Brusius (William Bruce), s. 36 i s. 99; Tomasz Drezner, s. 37 i s. 102-103; Sebastian Siekanowicz, s. 38 i s. 106; Marcin Foltynowicz, s. 39 i s. 111-114; Bazyli Kazimierz Rudomicz, s. 41 i s. 122-123; Adrian Kazimierz Krobski, s. 44 i s. 150-151; Marcin Ksawery Szumliński (Szumlański), s. 48 i s. 175; Michał Pruski, s. 51 i s. 185; Józef Jan Mikołajski, s. 53 i s. 188; Ludwik Wiktoryn Pawłowski, s. 59 i s. 227-228; Jan Józef Gorayski, s. 59-60; Wawrzyniec Józef Żłoba (Czerczycki), s. 61 i s. 237-238; Jan Kruszyński, s. 62-63 oraz Andrzej Gabriel Kostkiewicz, s. 63 i s. 241. Być może prawo starożytnych Rzymian wykładał także Walenty Maciej Tepper, autor rozprawy doktorskiej z rzymskiego prawa spadkowego, zatytułowanej *De haereditatibus quae ab intestato deferuntur, conformiter ad ius civile Romanum cum nonnullis annotationibus iuris Austriaci et Polonici*, Zamość 1779. Wadowski pisze o nim na s. 65 i s. 247.

Biogram szkockiego uczonego – Williama Bruce’a³⁸⁵ (ok. 1560 – zm. po 1613), który jeszcze przed przybyciem do Zamościa wykładał prawo rzymskie na Uniwersytetach w Tuluzie, Cahors oraz Würzburgu, nakreślił S. Kot, *Bruce (Bruse, Brussius) William*, «PSB», t. III, Kraków 1937, s. 3-4.

O Tomaszu Dreznerze³⁸⁶ (1560-1616), profesorze i rektorze Akademii Zamojskiej, pisali: S. Łempicki, *Działalność Jana Zamojskiego na polu szkolnictwa 1573-1605*, Kraków 1922, s. 143-144; s. 233 i s. 240-242; G. Korbut, *Literatura polska od początków do wojny światowej*, t. I: *Od wieku X do końca XVII*, wyd. 2, Warszawa 1929, s. 193; J. Ptaśnik, *Tomasz Drezner, zasłużony profesor-prawnik Akademii Zamojskiej*, «MP» 2.1-4/1929, s. 1-8 i A. Knot, *Drezner Tomasz (1560-1616)*, «PSB», t. V, Kraków 1939-1946, s. 376.

Biogram pierwszego wykładowcy prawa starożytnych Rzymian we Lwowie nakreślił A. Knot, *Borzaga Baltazar (1745-1806)*, «PSB», t. II, Kraków 1936, s. 361.

O Józefie Maksymilianie Ossolińskim³⁸⁷ (1748-1826), autorze opracowania *O prawie rzymskim w Polsce, jak z niego korzystano i jak nauka jego kwitła aż*

---

³⁸⁵ Ciekawe informacje o tym wykładowcy podaje także S. Łempicki, *Działalność Jana Zamojskiego na polu szkolnictwa 1573-1605*, Kraków 1922, s. 144-145, s. 148 i s. 157.

³⁸⁶ Por. też *Drezner Tomasz*: «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 876-877; «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 84; *Dresner (Drezner) Tomasz*, «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 136.

³⁸⁷ Por. też *Ossoliński Józef Maksymilian*: «EPO», t. XI, Warszawa 1901, s. 165; «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 132-133; «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 1027; «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 37; «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 142-143; *Ossolińscy 4) Józef Maksymilian*, «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 473.

do XV wieku³⁸⁸, pisali: W. Kętrzyński, *Józef Maksymilian Ossoliński*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. I, Warszawa 1901, s. 125-128; I. Chrzanowski, *Ossoliński Józef Maksymilian*, [w:] *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej. Życiorysy, streszczenia, wyjątki*, red. I. Chrzanowski, H. Galle, S. Krzemiński, t. I, Warszawa 1906, s. 440-441 i B. Gubrynowicz, *Józef Maksymilian Ossoliński. Człowiek i pisarz*, Lwów 1928, ss. 93.

Informacje na temat Józefata Zielonackiego (1818-1884) i Ferdynanda Źródłowskiego (1843-1894), którzy w XIX wieku prowadzili we Lwowie zajęcia z prawa starożytnego Rzymu, zamieszczano w encyklopediach³⁸⁹.

Sylwetkę Stanisława Szachowskiego³⁹⁰ (1843-1906), wykładowcy prawa rzymskiego we Lwowie, przypomniano w anonimowych opracowaniach: *Stanisław Szachowski (nekrolog)*, «PPiA» 29.12/1906, s. 1031-1032; *Stanisław Szachowski*, «TI» 47.36/1906, s. 711.

Pamięć o romaniście oraz rektorze Uniwersytetu Lwowskiego – Leonardzie Piętaku³⁹¹ (1841-1909), przywoływali E. Till, *Leonard Piętak*, «PPiA» 34.3/1909, s. 268-272 i F. Zoll starszy, *Leonard Piętak. (Wspomnienie pośmiertne)*, «PPol.» 43.172/1909, s. 201-206. Ukazały się także anonimowe publikacje: *Dr. Leonard Piętak*, «TI» 50.10/1909, s. 195; *Leonard Piętak*, «Muzeum» 25.3/1909, t. I, s. 237-238. Relację z pogrzebu uczonego zawiera *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego (1898/9-1909/10)*, zest. W. Hahn, Lwów 1912, s. 250-252.

Sporo miejsca poświęcono Leonowi Pinińskiemu³⁹² (1857-1938). W publikacji *Leon Piniński. Z okazji pięćdziesięciolecia doktoratu*, Lwów 1931, S. Wit-

---

³⁸⁸ Jest to jeden z rozdziałów głównego studium J. M. Ossolińskiego, *Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiej, o pisarzach polskich, także postronnych, którzy w Polszcze albo o Polszcze pisali, oraz o ich dziełach z roztrząśnieniem wzrostu i różnej kolei ogólnego oświecenia, jako też szczególnych nauk w Narodzie Polski*, t. II, Kraków 1819, s. 325-371.

³⁸⁹ Por. *Zielonacki Józefat*: «EPO», t. XVI, Warszawa 1904, s. 95; «ETEM», t. V, Warszawa 1928, szp. 1159; «EPG», t. XVIII, Kraków 1932, s. 282 oraz *Źródłowski Ferdynand*: «EPO», t. XVI, Warszawa 1904, s. 226; «ETEM», t. V, Warszawa 1928, szp. 1214; «EPG», t. XVIII, Kraków 1932, s. 312.

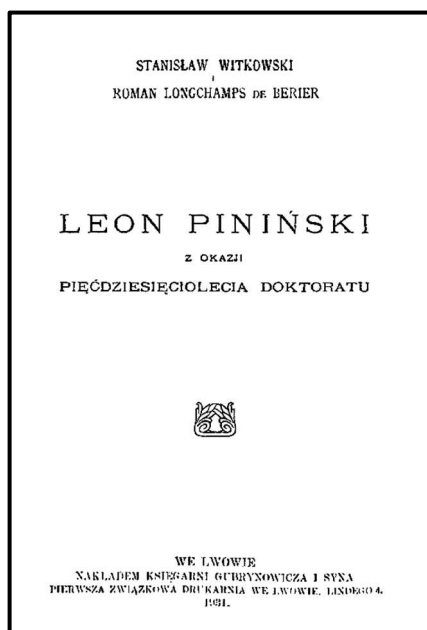
³⁹⁰ Por. też *Szachowski Stanisław*: «EPO», t. XIV, Warszawa 1903, s. 218 i t. XVIII: *Suplement II*, cz. II, Warszawa 1912, s. 607; *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego (1898/9-1909/10)*, zest. W. Hahn, Lwów 1912, s. 324.

³⁹¹ Por. też *Piętak Leonard*: «EPO», t. XI, Warszawa 1901, s. 466; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 215; «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 245. Por. również relację z uroczystego pożegnania L. Piętaka jako wykładowcy Uniwersytetu Lwowskiego w dniu 28 kwietnia 1900 r., *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego (1898/9-1909/10)*, zest. W. Hahn, Lwów 1912, s. 37-44.

³⁹² Por. też: *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego (1898/9-1909/10)*, zest. W. Hahn, Lwów 1912, s. 308; *Piniński Leon hr.*, «STNL» 1.2/1921, s. 130-131; G. Korbut, *Leon Piniński*, [w:] *Literatura polska od początków do wojny światowej*, t. IV: *Od roku 1864 do r. 1914*, wyd. 2, Warszawa 1931, s. 175-176 oraz *Piniński Leon*: «EPO», t. XI, Warszawa 1901, s. 479; «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 227; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 227; «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 255; «EPUT»,

kowski przedstawił *Życie i działalność Leona hr. Pinińskiego* (s. 3-8), natomiast R. Longchamps de Bérier scharakteryzował osiągnięcia naukowe lwowskiego profesora, *Leon hr. Piniński jako prawnik* (s. 8-15)³⁹³.

O Pinińskim pisali także: S. Łempicki, *Leon Piniński. (Z powodu złotych godów z Uniwersytetem Lwowskim)*, «GL» 120.289/1930, s. 3-4; W. Osuchowski, *Le renouvellement du doctorat du professeur comte Piniński*, «Przew.HP» 2.1/1931, s. 84-86 oraz *Bibliografia prac Leona Pinińskiego (1883-1935)*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, t. II, Lwów 1936, s. 435-448; F. Bossowski, *Kronika: Dwa jubileusze (Leon hr. Piniński 1885-1935, Fryderyk Zoll Młodszy 1896-1936)*, «RPW» 8/1936, s. 358-362; A. Wojtunik, *Leon Piniński w 50-lecie habilitacji*, «Prawo» 13.5-6/1936, s. 190-191; *Uroczysta Akademia dla uczczenia zasług Prof. Dra Leona hr. Pinińskiego*, «PPiA» 61.3/1936, s. 179-189 [b.n.a.]; S. Pilch, *Uroczysta Akademia dla uczczenia 50-letniego jubileuszu pracy naukowej i kulturalnej oraz działalności obywatelskiej prof. dr Leona hr. Pinińskiego*, «EOS» 37.3/1936, s. 383-384.

t. VIII, Warszawa 1937, s. 411; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 509; «RPAU» 1937/1938, s. 104-105; «RTNW» 30/1937, s. 124-126.

³⁹³ Por. też Dodatek: *Pięćdziesięciolecie doktoratu Leona hr. Pinińskiego*, w którym znalazł się opis przebiegu uroczystości wraz z przemówieniem Jubilata, s. 16-21 i *Bibliografia ważniejszych prac Prof. Pinińskiego*, s. 22. Praca ukazała się także w «PPiA» 56.1/1931, s. 84-97 (*Uroczystość odnowienia dyplomu doktorskiego Profesora Leona hr. Pinińskiego*).

Lwowskiego luminarza nauki wspomniano również w opracowaniach pośmiertnych: M. Chlamtacz, *Śp. Leon Piniński. (Wspomnienie pośmiertne i ocena działalności naukowej)*, «GSW» 65.18/1938, s. 276-279 i 65.19/1938, s. 289-290; R. Dyboski, *Count Leon Pininski*, «SEER» 17.49/1938, s. 212-215 i *Leon Piniński jako humanista*, «Czas» 90.105/1938, s. 2-3; T. Mańkowski, *Leon Piniński*, «KH» 52.1/1938, s. 793-794 oraz *Leon Piniński (1857-1938)*, «PKHS» 7.2/1938, s. 265-267; W. Osuchowski, *Śp. Leon hr. Piniński*, «RPEiS» 18.3/1938, s. 731-733; *Prof. hr. Leon Piniński (Przemówienie prof. Przybyłowskiego, dziekana Wydziału Prawa U. J. K. wygłoszone 6 kwietnia 1938 na pogrzebie prof. hon. dr Leona Pinińskiego)*, «PPiA» 63.2/1938, s. 153-154; *Zgon prof. Leona Pinińskiego*, «STNL» 18.2/1938, s. 236-237 [b.n.a.]

Życiorys i publikacje Ignacego Koschembahr-Łyskowskiego³⁹⁴ (1864-1945) przedstawione zostały w «RAU» 1909/1910, s. 40-42 [red.]

Postać oraz ważniejsze opracowania Marceliego Chlamtacza³⁹⁵ (1865-1947) ukazano krótko na łamach «RPAU» 1936/1937, s. XXIV [red.]

Drogę życiową oraz spuściznę naukową Jana Wincentego Bandtkie-Stężyńskiego³⁹⁶ (1783-1846), autora takich prac, jak *Vindiciae juris Romani Justinianeii, Vratislaviae* 1808, ss. X+58 oraz *Lineamenta juris Romani ad ordinem Institutio-num Justiniani Imperatoris Digesta, Varsaviae* 1816, ss. 278, wykładowcy Szkoły Prawa Księstwa Warszawskiego i następnie Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego, przypominali: S. Kutrzeba, *Jan Wincenty Bandtkie-Stężyński*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. II, Warszawa 1903, s. 221-225; tenże, *Bandtkie Jan Wincenty (1783-1846)*, «PSB», t. I, Kraków 1935, s. 259-260; S. Krzemiński, *Bandtke Jan Wincenty*, [w:] *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej. Życiorysy, streszczenia, wyjątki*, red. B. Chlebowski, I. Chrzanowski, H. Galle, G. Korbut, S. Krzemiński, t. II, Warszawa 1907, s. 294-296 i G. Korbut, *Jan Wincenty Bandtkie*, [w:] *Literatura polska od początków do wojny światowej*, t. II: *Od wieku XVIII do r. 1820*, wyd. 2, Warszawa 1929, s. 257.

O Wacławie Aleksandrze Maciejowskim³⁹⁷ (1793-1883), profesorze prawa rzymskiego w Królewskim Uniwersytecie Warszawskim, spod pióra którego

³⁹⁴ Por. też *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego (1898/9-1909/10)*, zest. W. Hahn, Lwów 1912, s. 330-332 i *Łyskowski-Koschembahr Ignacy*: «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 257; «EPG», t. IX, Kraków 1930, s. 248.

³⁹⁵ Por. też *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego (1898/9-1909/10)*, zest. W. Hahn, Lwów 1912, s. 328-329 i *Chlamtacz Marceli*, «ETEM», t. I, Warszawa 1927, szp. 594.

³⁹⁶ Por. też *Bandtkie 2) Bandtkie-Stężyński Jan Wincenty*, «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 96 oraz *Bandtk(i)e Jan Wincenty*: «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 227; «EPUT», t. I, Warszawa 1927, s. 601; «EPG», t. II, Kraków 1929, s. 110.

³⁹⁷ Por. też *Maciejowski Wacław Aleksander*: «EPO», t. IX, Warszawa 1901, s. 515; «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 328-329; «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 265; «EPG», t. IX, Kraków 1930, s. 258-259; «EPUT», t. VI, Warszawa 1934, s. 717-718; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 361.

wyszedł m.in. podręcznik *Principia juris Romani*, Varsaviae 1820, ss. XIV+498, pisali: S. Kutrzeba, *Wacław Aleksander Maciejowski*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. II, Warszawa 1903, s. 226-232; tenże, *Maciejowski Wacław Aleksander*, [w:] *Encyclopaedia of the Social Sciences*, ed. E. R. A. Seligman, A. Johnson, t. X, London 1933, s. 27; J. F. Gajsler, *Maciejowski Wacław Aleksander*, «WEPI», t. XLV, Warszawa 1910, s. 150; J. Niedzielski, *Maciejowski Wacław Aleksander*, «PEK», t. XXV-XXVI, Warszawa 1911, s. 147-148; I. T. Baranowski, *Maciejowski Wacław Aleksander*, [w:] *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej. Życiorysy, streszczenia, wyjątki*, red. B. Chlebowski, I. Chrzanowski, H. Galle, G. Korbut, M. Kridl, S. Krzemiński, t. VII, Warszawa 1912, s. 478-485; J. Kucharzewski, *Epoka Paskiewiczowska. Losy oświaty*, Warszawa 1914, s. 430-510; G. Korbut, *Wacław Aleksander Maciejowski*, [w:] *Literatura polska od początków do wojny światowej*, t. III: *Od roku 1820 do roku 1863*, wyd. 2, Warszawa 1930, s. 358-359.

Sylwetkę i twórczość Romualda Jana Hubego³⁹⁸ (1803-1890), który w zakresie prawa antycznego Rzymu dał się przede wszystkim poznać jako wydawca źródeł – *Domitii Ulpiani Fragmenta libri regularum singularis*, Varsaviae 1826, ss. 56 i *Gaii Institutionum commentarii IV. Ad fidem secundae editionis Berolinensis editi. Praemissa est commentatio de vita et scriptis Gaii*, Varsaviae 1827, ss. XXIV+206 oraz autor dysertacji pt. *De furtis doctrinam ex jure Romano historice et dogmatice*, Varsaviae 1828, ss. 152, prezentowali: A. Rembowski, *Romuald Hube*, [w:] *Pisma Alexandra Rembowskiego*, t. I, Warszawa 1901, s. 405-447; K. Dunin, *Hube Romuald*, «WEPI», t. XXIX, Warszawa 1901, s. 433-435; tenże, *Romuald Hube*, [w:] *Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX*, t. II, Warszawa 1903, s. 233-239; tenże, *Romuald Hube (1803-1890). Studium biograficzno-bibliograficzne*, [w:] *Pisma Romualda Hubego poprzedzone zarysem biograficzno-krytycznym*, t. I, Warszawa 1905, s. III-LXXXIX; J. Niedzielski, *Hube Romuald*, «PEK», t. XV-XVI, Warszawa 1908, s. 373-374; I. T. Baranowski, *Hube Romuald*, [w:] *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej. Życiorysy, streszczenia, wyjątki*, red. B. Chlebowski, I. Chrzanowski, H. Galle, G. Korbut, M. Kridl, S. Krzemiński, t. VII, Warszawa 1912, s. 489-492; G. Korbut, *Romuald Hube*, [w:] *Literatura polska od początków do wojny światowej*, t. III: *Od roku 1820 do roku 1863*, wyd. 2, Warszawa 1930, s. 364-365.

Życiorys Józefa Hubego (1804-1891)³⁹⁹, brata Romualda i autora rozprawy *Krótki rys historyczny wystawiający wpływ prawa Rzymskiego na stosunki pra-*

³⁹⁸ Por. też *Hube Romuald*: «EPO», t. VII, Warszawa 1900, s. 179-180; «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 472; «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 569; «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 220; «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 642-643; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 225.

³⁹⁹ Por. też *Hube Józef*, «PEK», t. XV-XVI, Warszawa 1908, s. 373 [b.n.a.]

wne Francyi, «TP» ser. 3, 2/1828, s. 194-226, przybliżył K. Dunin, *Hube Józef*, «WEPI», t. XXIX, Warszawa 1901, s. 435.

Postać Józefa Dionizego Minasowicza (1792-1849), wykładowcy prawa rzymskiego na Królewskim Uniwersytecie Warszawskim, przypomniał A. Goldberg, *Minasowicz Józef Dyonizy*, «WEPI», t. XLVII, Warszawa 1912, s. 149.

Biogram profesora Szkoły Głównej Warszawskiej, Franciszka Maciejowskiego⁴⁰⁰ (1798-1873), który na polu twórczości naukowej z prawa rzymskiego zaznaczył się głównie jako autor podręcznika *Zasady prawa rzymskiego pospolitego podług Instytucyj justynijańskich wraz z krótkim wywodem dziejowego rozwoju prawodawstwa rzymskiego*, t. I-II, wyd. 2, Warszawa 1865, ss. 476 i ss. 440, znalazł się w anonimowym haśle *Maciejowski Franciszek*, «WEPI», t. XLV, Warszawa 1910, s. 150.

Najważniejsze wiadomości o życiu innego z grona wykładowców prawa rzymskiego Szkoły Głównej Warszawskiej – Pawła Popiela (1837⁴⁰¹-1910), znalazły się w opracowaniach: *Ś.p. Paweł Popiel*, «BWar.» 278/1910, s. 609-610 [b.n.a.]; S. Tarnowski, *Paweł Popiel, syn. (Wspomnienie pośmiertne)*, «PPol.» 44.176/1910, s. 383-390 oraz M. Bartynowski, *Popiel Paweł*, «PEK», t. XXXI-XXXII, Warszawa 1913, s. 328.

Wspomnieć należy również Jana Nepomucena Janowskiego⁴⁰² (1803-1888), absolwenta Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego i autora pracy *Investigetur omnes sententiae et loci iuris Romani, quotquot in Cadlubcone occurrant et indicentur fontes eorum*, Varsaviae 1827, ss. 79. Jego postać przypominali: P. Chmielowski, *Janowski Jan Nepomucen (1803-1888)*, «WEPI», t. XXXII, Warszawa 1902, s. 568; T. T. Jeż, *Sylwety emigracyjne*, Lwów 1904, s. 287-297 oraz G. Korbut, *Jan Nepomucen Janowski*, [w:] *Literatura polska od początków do wojny światowej*, t. III: *Od roku 1820 do roku 1863*, wyd. 2, Warszawa 1930, s. 195-196.

Warszawskiego romanistę – Władysława Okęckiego⁴⁰³ (1840-1918), który ogłosił prace: *O wyborze metody do wykładów prawa rzymskiego*, Warszawa 1865 i *Prawo rodzinne u Rzymian, cz. 1: Prawo małżeńskie*, Warszawa 1866, wspominał J. Sajdak, *Ś.p. Władysław Okęcki*, «EOS» 23.1/1918, s. 121.

---

⁴⁰⁰ Por. też *Maciejowski Franciszek*: «EPO», t. IX, Warszawa 1901, s. 516; «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 265; «EPG», t. IX, Kraków 1930, s. 259.

⁴⁰¹ S. Borowski, *Szkoła Główna Warszawska 1862-1869. Wydział Prawa i Administracji*, Warszawa 1937, s. 55, podaje, że P. Popiel urodził się 25 stycznia 1838 r.

⁴⁰² Por. też *Janowski Jan Nepomucen*: «EPO», t. VII, Warszawa 1900, s. 428; «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 716.

⁴⁰³ Por. też *Okęcki Władysław*: «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 932; «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 282.

Sylwetka Teodora Dydyńskiego⁴⁰⁴ (1836-1921) przybliżona została w artykule *Dwaj jubilaci*, «Świat» 1.46/1906, s. 8 (oprac. K. – być może autorem był założyciel czasopisma S. Krzywoszewski) i w pracy *Prof. dr Teodor Dydyński*, «KWar.» 93.318/1913, s. 3-4 [b.n.a.] Szerzej o dokonaniach tego uczonego pisali S. Posner, *Teodorowi Dydyńskiemu wspomnienie jubileuszowe ofiarowane przez S. Posnera*, «GSW» 36.27/1908, s. 433-436 i I. Koschembahr-Łyskowski, *Teodor Dydyński. Wspomnienie pośmiertne wypowiedziane dnia 28. października 1921 r. na posiedzeniu Wydziału Historycznego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, «PPiA» 46.10-12/1921, s. 242-249. Ponadto ukazały się opracowania: A. Kraushar, *Ś.p. prof. dr. Teodor Dydyński*, «KWar.» 101.246/1921, wyd. wieczorne, s. 7; *Ś.p. Teodor Dydyński*, «TI» 62.40/1921, s. 640 [b.n.a.]; *Teodor Dydyński. (Wspomnienie pozgonne)*, «GSW» 49.37/1921, s. 293 (oprac. K.)

Życie i działalność naukową Walentego Miklaszewskiego⁴⁰⁵ (1839-1924), autora dzieła *Wykład postępowania cywilnego rzymskiego w zarysie historycznym*, Warszawa 1885, ss. 343, przypomniał S. Posner, *Miklaszewski Walenty Piotr*, «WEPI», t. XLVII, Warszawa 1912, s. 64-66. Uczzonego tego wspominano również w «PPiA» 49.1-3/1924, s. 102-103, *Ś.p. Walenty Miklaszewski* [b.n.a.]

Tadeusz Manteuffel, *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16 – 1934/35. Kronika*, Warszawa 1936, podał najistotniejsze dane biograficzne badaczy prawa rzymskiego, którzy związani byli z tą warszawską uczelnią: T. Dydyńskiego, s. 100; K. Dynowskiego, s. 100; W. Kozubskiego, s. 101; B. Łapickiego, s. 101; I. Koschembahr-Łyskowskiego, s. 101-102; W. Miklaszewskiego, s. 102; L. Pe-trażyckiego, s. 103 (wszyscy Wydział Prawa) i Z. Zmigrydera-Konopki, s. 212 (Wydział Humanistyczny).

O Konradzie Dynowskim (1862-1930), który w latach 1889-1896 wykładał prawo rzymskie na Cesarskim Uniwersytecie Noworosyjskim w Odessie, a później procedurę cywilną na Uniwersytecie Warszawskim, pisali⁴⁰⁶: T. Michalski, *Jubileusz Prof. Konrada Dynowskiego*, «Palestra» 4.11/1927, s. 482-484; *Ś.p. Konrad Dynowski (17.XII 1862-21.VII 1930). Przemówienie prof. Karola Luto-stańskiego, Dziekana Wydziału Prawa U.W. wygłoszone 24.VII.30 nad grobem zmarłego*, «GSW» 58.30/1930, s. 421-422; K. Głębocki, *Ś.p. Konrad Dynowski*, tamże, 58.34/1930, s. 477-479; L. Sumorok, *Ś.p. Profesor Konrad Dynowski*, «Wil.PP» 1.8/1930, s. 233-235 oraz W. Osuchowski, *Ś.p. Konrad Dynowski*, «Przew.HP» 1.3/1930, s. 313-315.

⁴⁰⁴ Por. też *Odgłosy z Warszawy*, «KP» 3.163/1908, s. 1-2 (Topór) oraz *Dydyński Teodor*: «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 279; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 921; «EPG», t. IV, Kraków 1930, s. 130; «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 218.

⁴⁰⁵ Por. też *Miklaszewski Walenty*: «EPO», t. X, Warszawa 1901, s. 175; «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 510; «EPG», t. X, Kraków 1931, s. 218.

⁴⁰⁶ Por. też *Ś.p. Konrad Dynowski (nekrolog)*, «PPiA» 55/1930, s. 349 [b.n.a.]

Pamięć o Leonie Petrażyckim⁴⁰⁷ (1867-1931) i jego dziełach podtrzymywali: J. Lande, *Wobec jubileuszu Leona Petrażyckiego*, «CPiE» 24/1926, s. VIII-XI; tenże, *Ś.p. Prof. Leon Petrażycki*, «RPEiS» 11.3/1931, s. 838-840; tenże, *Leon Petrażycki*, «PF» 35.1-2/1932, s. 3-33; S. Posner, *Leon Petrażycki*, «GSW» 55.16/1927, s. 211-212; W. Komarnicki, *Ś.p. Prof. Leon Petrażycki*, «RPW» 5/1931, s. V-XII; L. Sumorok, *Ś.p. Leon Petrażycki*, «Wil.PP» 2.6/1931, s. 181-182; I. Koschembahr-Łyskowski, *Ś.p. Leon Petrażycki*, «PPiA» 56.2/1931, s. 256-257; *Ś.p. Prof. Dr Leon Petrażycki*, «Prawo» 8.5-6/1931, s. 243-244; R. Longchamps de Bérier, *Leone Petrażycki*, «RDP» 1.4/1931, s. 311-312; J. S. Konic, *Ś.p. Prof. Leon Petrażycki. (Wspomnienie pozgonne)*, «GSW» 59.22/1931, s. 309-311; M. Orzęcki, *Leon Petrażycki. (Zamiast nekrologu)*, «Palestra» 8.8-9/1931, s. 404-410. Ukazały się też publikacje: W. Makowski, *Jubileusz Prof. dr. Leona Petrażyckiego*, «GP» 4.5-6/1927, s. 201-202; *Przemówienie prof. Emila Stanisława Rappaporta w imieniu Komisji Kodyfikacyjnej, na pogrzebie ś.p. prof. Leona Petrażyckiego, w. d. 19 maja 1931*, «GSW» 59.21/1931, s. 293; *Przemówienie prof. Wasiutyńskiego nad grobem ś.p. prof. Petrażyckiego w dniu 19 maja 1931 r.*, tamże, 59.24/1931, s. 336-337.

Postać Zdzisława Zmigrydera-Konopki (1897-1939), badacza dziejów ustroju państwa rzymskiego, prezentowano w formie krótkich not biograficznych: *Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, Warszawa 1938, s. 848; *Sejm i Senat 1938-1943. V kadencja*, oprac. L. Zieleniewski, Warszawa 1939, s. 484; «Przekrój» 2.1/1939, s. 154 [b.n.a.]

Sylwetkę Zygmunta Lisowskiego (1880-1955), wieloletniego wykładowcy prawa rzymskiego w Uniwersytecie Poznańskim, przybliżano w opracowaniach encyklopedycznych: «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 147; «EPG», t. IX, Kraków 1930, s. 111.

Informacje o uczonych zajmujących się prawem antycznego Rzymu znalazły się w pracy A. Peretiatkowicza i M. Sobeskiego, *Współczesna kultura polska. Nauka, literatura, sztuka. Życiorysy uczonych, literatów i artystów z wyszczególnieniem ich prac*, Poznań 1932. Byli nimi kolejno: F. Bossowski, s. 19; B. Bouffał⁴⁰⁸, s. 19; M. Chlamtacz, s. 27; J. Fiedorowicz, s. 51; I. Koschembahr-Łyskowski, s. 110-111; W. Kozubski, s. 117; Z. Lisowski, s. 139; B. Łapicki, s. 143; L. Piniński, s. 196; F. Szenwic, s. 253; R. Taubenschlag, s. 264-265 i S. Wróblewski, s. 299.

Biogramy romanistów ukazały się także w opracowaniu *Czy wiesz, kto to jest?*, red. S. Łoza, Warszawa 1938: F. Bossowski, s. 67; M. Chlamtacz, s. 97; W. Kozubski, s. 379; Z. Lisowski, s. 429; I. Koschembahr-Łyskowski, s. 448-

⁴⁰⁷ Por. też *Petrażycki Leon*: «EPUT», t. VIII, Warszawa 1937, s. 361; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 502.

⁴⁰⁸ Por. też *Bouffał Bronisław*, «EPG», t. XIX, Kraków 1933, s. 147.

449; L. Piniński, s. 573; R. Taubenschlag, s. 748; S. Wróblewski, s. 821-822 i F. Zoll starszy, s. 849.

W prezentowanym na łamach poznańskiego «RPEiS» w latach 1925-1939 *Albumie prawników polskich* znaleźli się następujący badacze prawa rzymskiego: I. Koschembahr-Łyskowski – 8.1/1928; L. Petrażycki – 8.4/1928; L. Piniński – 9.1/1929; K. Dynowski – 10.4/1930; M. Chlamtacz – 11.3/1931; F. Bossowski – 14.3/1934; R. Taubenschlag – 18.2/1938 i S. Wróblewski – 19.1/1939.

Wspominani byli również romaniści zagraniczni. Ich biogramy nakreślił w kolejnych tomach «WEPI» S. Posner: *Gans Edward*, t. XXIV, Warszawa 1900, s. 638-639; *Girard Paweł F.*, t. XXV, Warszawa 1900, s. 65; *Glück Krystyan Fryderyk von*, tamże, s. 158; *Goldschmidt Levin*, tamże, s. 319-320; *Grotius, de Groot Hugon Cornets*⁴⁰⁹, tamże, s. 911-913; *Heineccius Jan Bogumit (Gottlieb)*, t. XXVIII, Warszawa 1901, s. 583-584; *Hugo Gustaw*, t. XXIX, Warszawa 1901, s. 467-468; *Huschke Filip*, t. XXX, Warszawa 1902, s. 543; *Ihering Rudolf*, tamże, s. 737-738; *Krüger Paweł*, t. XLI, Warszawa 1908, s. 169; *Lenel Otton*, t. XLIII, Warszawa 1909, s. 208; *Leonhard Rudolf*, tamże, s. 243-244; *Oldendorp Jan*, ser. 2, t. V, Warszawa 1908, s. 100; *Mommsen Teodor*, t. XLVII, Warszawa 1912, s. 356-357. Ponadto w «WEPI» zamieszczono też hasła: *Gibbon Edward*, t. XXIV, Warszawa 1900, s. 978 [b.n.a.]; H. Konic, *Haloander (Meltzer) Grzegorz*, t. XXVII, Warszawa 1901, s. 268; Z. Nagórski, *Muromcew Sergiusz*, t. XLVIII, Warszawa 1912, s. 670-672; E. Długopolski, *Niebuhr Bartold Jerzy*, ser. 2, t. II, Warszawa 1903, s. 647-648; M. Straszewski, *Noodt Gerard*, ser. 2, t. III, Warszawa 1904, s. 151.

Dla porządku odnotować należy także biogramy pojawiające się na kartach innych encyklopedii powszechnych:

- *Bynkershoek Cornelis van*, «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 494;
- *Conrat (Cohn) Max*, «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 155;
- *Cujas Jakób (Cuiacius)*: «PEK», t. VII-VIII, Warszawa 1906, s. 237 (J. Niedzielski); «EPO», t. XVII: *Suplement II*, cz. I, Warszawa 1911, s. 305; *Cuiacius Jacques*: «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 1522; «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 188; *Cujas Jacques*, «EPUT», t. II, Warszawa 1928, s. 577;
- *Cuq Edouard*, «EPO», t. XVII: *Suplement II*, cz. I, Warszawa 1911, s. 307;
- *Czyhlarz Karl von*, «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 233;
- *Dernburg Heinrich*: «EPO», t. XVII: *Suplement II*, cz. I, Warszawa 1911, s. 359; «ETEM», t. I, Warszawa 1926, szp. 807; «EPG», t. III, Kraków 1929, s. 307; «EPUT», t. III, Warszawa 1930, s. 25;
- *Domat Jean*, «EPO», t. XVII: *Suplement II*, cz. I, Warszawa 1911, s. 379;
- *Eisele Fridolin*, «EPO», t. XVII: *Suplement II*, cz. I, Warszawa 1911, s. 422;

⁴⁰⁹ Por. też S. Kot, *Hugo Grotius a Polska. (W 300-lecia dzieła O prawie wojny i pokoju)*, «RwPol.» 4.13-16/1926, s. 100-120 (rec. J. Urban, «PPow.» 173/1927, s. 245-246).

- *Exner Adolf*, «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 11;
- *Gans Eduard*: «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 45; «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 176; «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 182-183;
- *Gibbon Edward*: «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 134-135; «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 378; «PEK», t. XIII-XIV, Warszawa 1907, s. 125 (Z. Chełmicki); «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 226; «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 79-80;
- *Glück Christian Friedrich*, «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 182-183;
- *Goldschmidt Levin*: «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 212; «EPG», t. V, Kraków 1930, s. 272;
- *Grotius (de Groot) Hugo*: «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 371; «EPI», t. I, Warszawa 1905, s. 418; «PEK», t. XIII-XIV, Warszawa 1907, s. 359-361 (H. Przeździecki); «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 356; «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 21; «EPUT», t. IV, Warszawa 1931, s. 290-291; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 202;
- *Haloander Gregor Meltzer*, «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 483;
- *Haubold Christian*, «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 542;
- *Heineccius Jan Gottlieb*, «EPO», t. VI, Warszawa 1900, s. 583; *Heinecke* albo *Heineccius*, «PEK», t. XV-XVI, Warszawa 1908, s. 116 [b.n.a.];
- *Hugo Gustav*: «EPO», t. VII, Warszawa 1900, s. 187-188; «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 571; «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 224;
- *Humbert Gustaw Amadeusz*: «EPO», t. VII, Warszawa 1900, s. 194; «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 228;
- *Huschke Philip Eduard*: «EPO», t. VII, Warszawa 1900, s. 208; «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 233;
- *Ihering Rudolph von*: «EPO», t. VII, Warszawa 1900, s. 517; «ETEM», t. II, Warszawa 1927, szp. 764; «EPG», t. VI, Kraków 1930, s. 257; «EPUT», t. V, Warszawa 1933, s. 207-208; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 229;
- *Karlowa Otto*, «EPO», t. XVIII: *Suplement II*, cz. II, Warszawa 1912, s. 15;
- *Keller Friedrich Ludwig von*: «EPO», t. VIII, Warszawa 1900, s. 227; «EPG», t. VII, Kraków 1930, s. 234;
- *Kipp Theodor*, «EPG», t. VII, Kraków 1930, s. 260;
- *Krüger Paul*, «EPG», t. VIII, Kraków 1930, s. 182;
- *Lenel Otto*, «EPO», t. XVIII: *Suplement II*, cz. II, Warszawa 1912, s. 126;
- *Leonhard Rudolf*: «EPO», t. XVIII: *Suplement II*, cz. II, Warszawa 1912, s. 127; «EPG», t. IX, Kraków 1930, s. 47;
- *Mommsen Theodor*: «EPO», t. X, Warszawa 1901, s. 262-263 i t. XVIII: *Suplement II*, cz. II, Warszawa 1912, s. 256; «EPI», t. II, Warszawa 1906, s. 439; «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 572-573; «EPG», t. X, Kraków 1931, s. 287-288; «EPUT», t. VII, Warszawa 1935, s. 381-382; «EPW», t. I, Warszawa 1937, s. 409;

- *Muromcew Siergiej Aleksandrowicz*: «EPO», t. X, Warszawa 1901, s. 363 i t. XVIII: *Suplement II*, cz. II, Warszawa 1912, s. 272; «ETEM», t. III, Warszawa 1927, szp. 657; «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 50; «EPUT», t. VII, Warszawa 1935, s. 487;
- *Niebuhr Barthold Georg*: «EPI», t. III, Warszawa 1906, s. 32; «EPG», t. XI, Kraków 1931, s. 143; «EPUT», t. VII, Warszawa 1935, s. 643;
- *Pernice Alfred*: «EPO», t. XI, Warszawa 1901, s. 394; «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 196;
- *Pernice Ludwig*, «EPG», t. XII, Kraków 1931, s. 196;
- *Pothier Robert Josèphe*: «EPO», t. XII, Warszawa 1902, s. 236; «EPG», t. XIV, Kraków 1932, s. 63;
- *Rudorff Adolf Friedrich*, «EPO», t. XVIII: *Suplement II*, cz. II, Warszawa 1912, s. 508;
- *Savigny Friedrich Carl von*: «EPO», t. XIII, Warszawa 1902, s. 336; «ETEM», t. IV, Warszawa 1927, szp. 1116; «EPG», t. XV, Kraków 1932, s. 256; «EPUT», t. IX, Warszawa 1938, s. 466; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 640;
- *Scialoja Vittorio*: «EPO», t. XVIII: *Suplement II*, cz. II, Warszawa 1912, s. 544; «EPG», t. XV, Kraków 1932, s. 291;
- *Sohm Rudolf*: «EPO», t. XIII, Warszawa 1902, s. 612; «ETEM», t. V, Warszawa 1928, szp. 98; «EPG», t. XVI, Kraków 1932, s. 122; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 670;
- *Thibaut Anton Friedrich Justus*, «EPO», t. XIV, Warszawa 1903, s. 486;
- *Vangerow Karl Adolf von*, «EPO», t. XV, Warszawa 1903, s. 53;
- *Voigt Moritz*, «EPO», t. XV, Warszawa 1903, s. 87;
- *Windscheid Bernhard*: «EPO», t. XV, Warszawa 1903, s. 353; «EPG», t. XVIII, Kraków 1932, s. 145; «EPW», t. II, Warszawa 1937, s. 802;
- *Wlassak Moritz*: «EPO», t. XV, Warszawa 1903, s. 390; «EPG», t. XVIII, Kraków 1932, s. 162;
- *Zachariae von Lingenthal Karl Eduard*, «EPO», t. XVI, Warszawa 1904, s. 6;
- *Zasius Ulrich*, «EPO», t. XVIII: *Suplement II*, cz. II, Warszawa 1912, s. 720; *Zasius (Zási) Ulrych*, «PEK», t. XLIII-XLIV, Poznań 1914, s. 192-193 [b.n.a.].

Opracowania, w których polscy uczeni przybliżali życiorysy i twórczość naukową zagranicznych badaczy prawa rzymskiego, pojawiały się także w różnych periodykach:

- «GSW»: *Henryk Dernburg (1829-1907)*, 35.49/1907, s. 754-755 (Sz. Rundstein) i 35.50/1907, s. 765-767; 35.51/1907, s. 780-783; 35.52/1907, s. 797-798 (S. Posner); *Paweł Fryderyk Girard (60-ta rocznica urodzin)*, 40.44/1912, s. 674 (H. A. Konn);
- «Ogniwo»: *Teodor Mommsen 1817-1903*, 1.46/1903, s. 1089-1090; 1.49/1903, s. 1161-1162 i 1.50/1903, s. 1187-1188 (S. Posner);

- «PPiA»: *Śp. Teodor Kipp*, 56.2/1931, s. 258 (R. Longchamps de Bérier); *Cuq Edouard (nekrolog)*, 59/1934, s. 358-359 (I. Koschembahr-Łyskowski);
- «Prąd»: *Prof. Contardo Ferrini*, 10.4-5/1922, s. 98-105 (J. Archutowski);
- «Przew.HP»: *Śp. Aldo Albertoni*, 1.1/1930, s. 87-88 (K. Koranyi); *Śp. Pietro Bonfante*, 3.1-4/1932, s. 198 i *Śp. Pietro Delogu*, tamże, s. 203 (W. Osuchowski); *Śp. Andrzej Fliniaux*, 4.1-4/1933, s. 152 i *Śp. Wiktor Scialoja*, tamże, s. 153-154 (P. Dąbkowski); *Śp. Fryderyk Woess*, 4.1-4/1933, s. 152-153 (E. Gintowt); *Wspomnienia pozgonne: Edward Cuq, Karol Appleton, Otton Lenel, Otton Gradenwitz*, 5/1934-1936, s. 143-144 (K. Koranyi);
- «SDHI»: *Paul M. Meyer (In memoriam)*, 2.1/1936, s. 249-250 (R. Taubenschlag);
- «ZVR»: *Paul M. Meyer*, 50/1936, s. 225-229 (A. Berger).

Na łamach lwowskiego «PPiA» zamieszczane były, bez podawania nazwisk autorów⁴¹⁰, nekrologi: *Henryk Dernburg*, 32.12/1907, s. 1055-1056; *Ernest Hruza*, 34.4/1909, s. 360; *Ludwik Mitteis*, 47.1-3/1922, s. 91; *Paweł Ludwik Huvelin*, 49.1-3/1924, s. 247; *Franciszek Klein*, 51/1926, s. 342.

Międzynarodowe kongresy naukowe, w których udział brali także romanisci z Polski, relacjonowali: F. Bossowski, *I Międzynarodowy Kongres Prawa Rzymskiego*, «RPEiS» 13/1933, s. 790-795; E. Gintowt, *Pierwszy międzynarodowy Kongres romanistów*, «Przew.HP» 4.1-4/1933, s. 81-86 i *Kongres międzynarodowy prawa rzymskiego*, «PK» 1.3/1935, s. 190-192; H. Insadowski, *Międzynarodowy Kongres prawny w Rzymie*, «GS» 10/1934, s. 709-710 oraz «Prąd» 21.12/1934, s. 251-253; R. Taubenschlag, *Międzynarodowy Kongres prawa rzymskiego i kanonicznego w Rzymie z okazji 1400-lecia Corpus iuris civilis a 700-lecia dekretów Grzegorza IX*, «RPEiS» 15.1/1935, s. 287-289; I. Grabowski, *Międzynarodowy kongres prawników w Rzymie*, «AK» 35.1/1935, s. 78-85. Ponadto w czasopiśmie «Prawo» 11.7/1934, s. 207-208, opublikowane zostało anonimowe⁴¹¹ sprawozdanie: *Międzynarodowy Kongres Prawny poświęcony prawu kanonicznemu i rzymskiemu*.

---

⁴¹⁰ Por. też *Teodor Mommsen*, «EOS» 9.2/1903, s. 228 [b.n.a.]

⁴¹¹ Por. też krótką relację: *Z Kongresu Prawa Rzymskiego*, «Światowid» 10.21/1933, s. 23.

ZAKOŃCZENIE

Przegląd opracowań opublikowanych w latach 1900-1945 przez polskich badaczy, których zainteresowania naukowe koncentrowały się wokół praw antycznych pozwala na sformułowanie kilku ogólnych wniosków. W analizowanym przedziale czasowym wyróżnić można trzy zasadnicze okresy: 1) lata 1900-1918, do odzyskania niepodległości przez Polskę; 2) lata 1918-1939, do wybuchu II wojny światowej; 3) lata 1939-1945, do zakończenia wojny. Każdy z tych okresów charakteryzowały odmienne warunki polityczne, gospodarcze i społeczne.

W pierwszym z nich polscy uczeni prowadzili działalność w zaledwie kilku ośrodkach akademickich. Wpływ na wiele istotnych kwestii w zakresie planowania badań oraz rozwoju naukowego miała polityka realizowana przez określone władze zaborcze. Widoczne są na tym polu wyraźne różnice. Jak trafnie zauważył J. Kodrębski (*Prawo rzymskie w Polsce XIX wieku*, Łódź 1990, s. 259), niemal wszyscy romaniści polscy XX wieku wywodzą się bezpośrednio lub pośrednio z uniwersytetów galicyjskich. Z drugiej strony uczeni zajmujący się prawem rzymskim, którzy pracowali w systemie rosyjskiego szkolnictwa wyższego, nie pozostawili po sobie następców. Znamienne dla okresu przypadającego na lata 1900-1918 jest także bardzo silne związanie polskich uczonych z nauką niemiecką, co miało znaczący wpływ na specyfikę prowadzonych badań.

Wiele ważnych zmian przyniósł okres dwudziestolecia międzywojennego, który bez wątpienia uznać można za najbardziej owocny dla rozwoju piśmiennictwa polskiego w zakresie praw antycznych w analizowanym w pracy przedziale czasowym. To właśnie w latach 1918-1939 funkcjonowało najwięcej ośrodków akademickich, gdzie ożywioną aktywność naukową prowadziło szerokie grono specjalistów zajmujących się badaniem różnorodnych zagadnień prawnych starożytności. Wyzwolone z więzów zaborczych Państwo polskie starało się stworzyć uczynom możliwie jak najlepsze warunki do działalności badawczej. Przyniosło to wymierne efekty w postaci ukazania się pokaźnej liczby opracowań. Szereg z nich, dzięki nawiązaniu współpracy międzynarodowej z wieloma ośrodkami zagranicznymi i zatrudnioną w nich kadrą naukową, było publikowanych w wydawanych przez te instytucje renomowanych periodykach, encyklopediach czy też księgach okolicznościowych. Warto zwrócić uwagę na fakt utrzymywania przez polskich uczonych szczególnie bliskich kontaktów o charakterze naukowym z badaczami włoskimi. Kilku z nich: Pietro Bonfante, Salvatore Riccobono i Pietro De Francisci, otrzymało nawet tytuły doktorów *honoris causa* polskich uniwersytetów.

Ostatni z okresów, przypadający na zawieruchę II wojny światowej, różnił się w zasadniczy sposób od dwóch pozostałych. Ukazało się wówczas najmniej publikacji, co absolutnie nie może dziwić. Wiele z nich przygotowanych zostało jeszcze przed wybuchem działań wojennych. W miarę normalną działalność naukową kontynuowali jedynie ci uczeni, którym udało się przedostać poza granice naszego kraju.

Prawami antycznymi zajmowali się przede wszystkim naukowcy pracujący w szkołach wyższych, wśród których byli prawnicy, historycy, filologowie klasycyści i kanoniści. Publikacje z tego zakresu wychodziły również spod piór autorów niezwiązanych z ośrodkami akademickimi, którzy zatrudnieni byli w szkolnictwie średnim, jak też osób wykonujących różne zawody prawnicze: adwokata, notariusza czy sędziego.

Opracowania polskich badaczy ukazywały się w różnych formach: monografii, rozpraw doktorskich, artykułów zamieszczanych w periodykach naukowych i księgach pamiątkowych, haseł encyklopedycznych, recenzji i not bibliograficznych. Wiele z nich publikowanych było przez wydawnictwa cieszące się uznaną marką w świecie nauki. Niektóre miały natomiast charakter prac popularnonaukowych, skierowanych do znacznie szerszego kręgu odbiorców. Odnotować trzeba, że publikacje polskich autorów oraz recenzje i noty bibliograficzne do nich zamieszczane były na łamach ponad 250 periodyków naukowych wydawanych w różnych językach.

Ogromna większość opracowań powstałych w latach 1900-1945, napisana została w języku polskim. Ukazały się też liczne prace w językach: niemieckim, francuskim, włoskim oraz łacińskim. Znacznie rzadziej natomiast do rąk czytelników trafiały publikacje ogłaszane w językach: angielskim, rosyjskim, czeskim, hiszpańskim czy hebrajskim.

Najbardziej płodnymi autorami zajmującymi się różnorodnymi zagadnieniami natury prawnej świata antycznego byli: Rafał Taubenschlag, Adolf Berger, Mojżesz Schorr, Franciszek Bossowski oraz Ignacy Koschembahr-Łyskowski. Warto przy tym podkreślić, że wiele publikacji tych uczonych wydanych zostało w językach obcych.

Największe zainteresowanie badaczy wzbudzało prawo rzymskie, zaś w jego obrębie kwestie dotyczące historii źródeł, prawa rzeczowego, obligacyjnego oraz prawa publicznego. Sporo uwagi poświęcono również wpływowi, jakie wywarło prawo starożytnego Rzymu na kształt nowożytnych instytucji prawnych. *Ius Romanum*, pomimo podnoszenia licznych głosów krytycznych, stanowiło ważny składnik polskiej kultury prawnej, odgrywając znaczącą rolę w procesie kształcenia kolejnych pokoleń prawników, jak też w pracach nad kodyfikacją polskiego prawa.

Pewne zdziwienie wzbudza stosunkowo niewielka, przy ogólnie dużej ilości opracowań z zakresu prawa rzymskiego, liczba tłumaczeń tekstów źródłowych. W latach 1900-1945 nie ukazał się ani jeden całościowy przekład istotnego pomnika prawnego antycznego Rzymu, jakim była np. ustawa XII tablic. Brak również polskiego przekładu dzieł powstałych w czasie prac nad uporządkowaniem prawa, do jakich doszło za panowania cesarza Justyniana (*Institutiones, Digesta, Codex*). Na rynku wydawniczym pojawiały się tylko prace zawierające tłumaczenia fragmentów różnych regulacji prawnych i to najczęściej bez fachowego komentarza. Były one zazwyczaj przeznaczone dla uczniów szkół średnich. W kontekście poczynionych uwag na podkreślenie zasługuje fakt ukazania się w języku polskim tekstów źródłowych o fundamentalnym znaczeniu dla wszystkich osób zainteresowanych poznaniem prawa obowiązującego w Babilonii (D. H. Müller, *Ustawy Hammurabiego i ich stosunek do ustawodawstwa możeszowego jakoteż do dwunastu tablic*, wyd. pol., Stryj 1905) czy Asyrii (M. Schorr, *Pomnik prawa staroassyryjskiego z XIV w. przed Chr.*, Lwów 1923).

Publikacje dotyczące poszczególnych praw antycznych powstawały przy wykorzystaniu różnych źródeł ich poznania. Analizą autorów objęte więc zostały źródła jurydyczne, literackie, epigraficzne, papirologiczne i archeologiczne. Najczęściej przedmiotem badań były teksty prawnicze pochodzące od jurystów i cesarzy rzymskich, dzieła pisarzy antycznych, papirusy, zapisane skorupki ceramiczne (ostraka) oraz gliniane tabliczki z pismem klinowym.

Podsumowując dorobek polskich badaczy w zakresie praw antycznych powstały w latach 1900-1945, stwierdzić należy, że jest to znaczący wkład zarówno do historii nauki polskiej, jak też nauki światowej. Liczne opracowania stanowią nawet współcześnie podstawowe dzieła dla uczonych zajmujących się różnymi zagadnieniami natury prawnej. Nazwiska wielu polskich autorów zapisały się na trwałe w gronie wybitnych specjalistów w dziedzinie praw antycznych. Niektóre prace z okresu międzywojennego doczekały się na początku XXI wieku ponownych wydań (np. M. Popławski, *Bellum romanum. Sakralność wojny i prawa rzymskiego*, Lublin 2011 czy H. Insadowski, *Opera selecta. Res sacrae w prawie rzymskim. Prawo rzymskie u Horacego. Rzymskie prawo małżeńskie a chrześcijaństwo*, Lublin 2014). Wybuch II wojny światowej zahamował w ogromnym stopniu rozwój prowadzonych przez polskich uczonych badań. Wielu z nich poniosło śmierć wskutek wydarzeń wojennych, liczne publikacje przygotowane do druku zostały bezpowrotnie utracone.

BIBLIOGRAFIA

- Bar J., *Polska bibliografia prawa kanonicznego za lata 1941-1947*, «RTK» 1/1949, s. 477-487.
- Bar J., *Polska bibliografia prawa kanonicznego za lata 1941-1956*, «PKan.» 1.1-2/1958, s. 387-439.
- Bar J., Zmarz W., *Polska bibliografia prawa kanonicznego od wynalezienia druku do 1940 r.*, t. II: *Za lata 1800-1940*, Lublin 1947.
- Bibliografia historii starożytnej*, «PK» 2.7-8/1936, s. 625-662 i 3.1-4/1937, s. 89-224.
- Bibliografia historii starożytnej*, zest. przez komitet warszawski, red. Z. Zmigryder-Konopka (osobny dodatek do «PK» 4.4-7/1938).
- Bibliografia polska 1901-1939*, t. I (A-Bars), red. I. Olszewska, Wrocław 1986 – t. XVIII (Koro-Krasu), red. M. Barańska, A. Bobrowicz, H. Machnik, Warszawa 2018.
- Bibliographie juridiques polonaise 1944-1956*, red. W. Czachórski, Warszawa 1958.
- Bober P., *Przegląd czasopiśmiennictwa kanonistycznego za okres 1940-1949*, «PS» 2.4/1949, s. 358-376; 4.1/1951, s. 85-100 i 4.3/1951, s. 266-276.
- Caes L., Henrion R., *Collectio bibliographica operum ad ius Romanum pertinentium*, ser. 1, t. I-X, Bruxelles 1949-1961.
- Czech-Jezińska B. A., *Nauczanie prawa rzymskiego w Polsce w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Lublin 2011.
- Dębiński A., *Church and Roman law*, tł. K. Szulga, Lublin 2010.
- Dębiński A., *Kościół i prawo rzymskie*, wyd. 2, Lublin 2008.
- Grzybek S., Czerwień H., Panasiuk B., *Polska bibliografia biblijna za lata 1931-1965*, z. 1-2, Warszawa 1968.
- Grzybowski S., *Dzieje prawa. Opowieść, refleksje, rozważania*, Wrocław 1981.
- Gurney O. R., *Hetyci*, z ang. przeł. B. Kupis, Warszawa 1970.
- Hahn W., *Bibliografia filologii klasycznej i literatury humanistycznej w Polsce*, «EOS» (osobna paginacja): z. IV (za lata 1899-1900) – 8.2/1902; z. V (za lata 1901-1902) – 9.2/1903; z. VI (za lata 1903-1904) – 12.2/1906; z. VII (za lata 1905-1907) – 16.1/1910; z. VIII (za lata 1908-1910) – 19.2/1913.
- Hahn W., *Bibliographia philologiae classicae et humanisticae polonorum a. 1911-1925*, Leopoli 1929.
- Hamza G., *Origine e sviluppo degli ordinamenti giusprivatistici moderni in base alla tradizione del diritto romano*, Santiago de Compostela 2013.
- Hoesicka biblijografja prawnicza polska 1918-1928*, zest. S. Łoza, przejrz. i słowem wstępem popr. H. Mościcki, Warszawa 1930.

- Jarra E., *Rassegna di letteratura giuridica polacca (Anno 1932)*, con la collab. dei E. Piętka, S. Borowski, G. Świda, S. Zalewski, A. Szczygielski, A. Zmarz, «BGI» 1.3/1936, s. 327-362.
- Klíma J., *Prawa Hammurabiego*. Z języka czeskiego przeł. C. Kunderewicz, Warszawa 1957.
- Kodeks Hammurabiego*, przekł. M. Stępień, wyd. 2, Warszawa 2000.
- Kodrębski J., *Prawo rzymskie w Polsce XIX wieku*, Łódź 1990.
- Koranyi K., *Bibliografia historyczno-prawna za lata 1926-1936*, t. I, Lwów 1938; t. II, Lwów 1939.
- Koranyi K., Koranyiowa J., *Bibliografia historyczno-prawna za lata 1937-1947*, t. I, Toruń 1953; t. II, Toruń 1959.
- Kupiszewski H., *Le droit romain en Pologne 1945-1970*, [w:] *L'antiquité classique au cours des 25 années de la République Populaire de Pologne*, red. O. Jurewicz, Wrocław 1974, s. 71-90.
- Kupiszewski H., *Prawo rzymskie a współczesność*, Warszawa 1988.
- Kupiszewski H., *Prawo rzymskie w 25-leciu PRL ze szczególnym uwzględnieniem lat ostatnich*, «SPAN» 13.3-4/1970, s. 51-68.
- Kuryłowicz M., *Nowe polskie badania nad rzymskim prawem małżeńskim*, «AUWr.» 3063/2008, *Prawo 305: Studia Historycznoprawne. Tom poświęcony pamięci Profesora Edwarda Szymoszka*, red. A. Konieczny, s. 169-178.
- Kuryłowicz M., *Prawa antyczne w polskiej literaturze historycznoprawnej*, [w:] *Współczesna romanistyka prawnicza w Polsce*, red. A. Dębiński, M. Wójcik, Lublin 2004, s. 165-174.
- Kuryłowicz M., *Prawa antyczne. Wykłady z historii najstarszych praw świata*, Lublin 2006.
- Kuryłowicz M., *Rzymskie prawo karne w polskich badaniach romanistycznych*, «ZNUR» 7/2003, Seria Prawnicza. *Prawo 1: Jednostka, państwo i prawo dawniej i dziś. Prace ofiarowane Profesorowi Zbigniewowi Sobolewskiemu w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. E. Ura, s. 167-175.
- Kwiatkowski B., *Poczet faraonów. Życie, legenda, odkrycia*, Warszawa 2002.
- Lipiński E., *Prawo bliskowschodnie w starożytności. Wprowadzenie historyczne*, Lublin 2009.
- Łoś S., *Sylwetki rzymskie*, Warszawa 1958.
- Milewski S., Redzik A., *Themis i PHEME. Czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 roku*, Warszawa 2011.
- Miller A., *Bibliografia prawnicza za okres pięcioletni 1930-1934*, Warszawa 1935.
- Modrzejewski J., *La papyrologie juridique en Pologne 1945-1955*, «Iura» 7/1956, s. 150-154.
- Modrzejewski J., *Papirologia i prawo antyczne w Polsce – prace i perspektywy*, «NPol.» 5.3/1957, s. 150-161.
- Modrzejewski J., *Polish Papyrology in the Years 1945-1955*, Warsaw 1955.

- Modrzejewski J., *Polska papirologia prawnicza w okresie dziesięciolecia 1945-1955*, «EOS» 47.2/1954-1955, s. 283-291.
- Modrzejewski J., *Работы польских ученых в области византийской палеопалеологии (1945-1955)*, «BB» 12/1957, s. 304-311.
- Modrzejewski J., *Trente années d'études papyrologiques en Pologne*, [w:] *Proceedings of the IX International Congress of Papyrology, Oslo, 19th-22nd August 1958*, ed L. Amundsen, V. Skånland, Oslo 1961, s. 369-380.
- Nauki historycznoprawne w polskich uniwersytetach w II Rzeczypospolitej*, red. M. Pyter, Lublin 2008.
- Osuchowski W., *Les études du droit romain en Pologne*, «CPH» 2/1949, s. 508-513.
- Osuchowski W., *Prawo antyczne*, wyd. 2, Kraków 1951.
- Polska bibliografia biblijna. Od 1900-1930 r.* Zebrana przez Koło Bibliistów U. U. J., przedm. napisał J. Archutowski, Kraków 1932.
- Polska bibliografia prawnicza 1911, 1912. Rejestr alfabetyczny.* Z polecenia Komisji Bibliograficznej Towarzystwa Prawniczego we Lwowie zest. dr R. Longchamps de Bérier, Lwów 1916.
- Polska bibliografia prawnicza 1944-1959*, red. K. Koranyi, z. 1, oprac. I. Kuczyńska, Z. Nałęczowa, Warszawa 1962.
- Prawa Hammurabiego. Dīnāt mīšarim*, w przekł. i w oprac. W. Tyborowskiego, Poznań 2019.
- Prawo. Bibliografia podstawowych dzieł z dziedziny prawa i ekonomji*, Lwów 1936.
- Przychocki G., *Il contributo della Polonia liberata agli studi riguardanti Roma antica e la civiltà Latina*, [w:] *Gli studi romani nel mondo*, vol. II, Bologna 1935, s. 191-221.
- Roux G., *Mezopotamia*, tł. B. Kowalska, J. Kozłowska, wyd. 3, Warszawa 2018.
- Sawicki J., *Materiały do polskiej bibliografii historyczno-prawnej za lata 1944-1953*, «CPH» 6.2/1954, s. 445-519.
- Serejski M. H., *Na pograniczu starożytności i średniowiecza (Przegląd prac polskich z lat 1918-1930)*, «PH» 29.1/1930-1931, s. 110-129.
- Sondel J., *La situazione delle ricerche romanistiche in Polonia*, «Index» 12/1983-1984, s. 83-86.
- Sondel J., *Polnische Romanistik in den vergangenen fünfundsiebzehn Jahren. Abriss einer Bibliographie*, «ZNUJ» 543/1980, *Prace Prawnicze* 86, s. 133-168.
- Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, wyd. 15, Warszawa 2015.
- Suligowski A., *Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku. Poprzedzona słowem wstępnym i rzutem oka na twórczość piśmienniczą prawników polskich w ciągu XIX i pierwszego dziesięciolecia XX wieku*, Warszawa 1911.
- Szczygielski K., *Romanistyka polska w latach 1918-1945 (Przegląd bibliografii)*, «ZP» 10.2/2010, s. 355-411.
- Szymik S., *Nowy Testament*, «EKat.», t. XIV, Lublin 2010, szp. 101-102.

- Świderek A., *25 années de la papyrologie polonaise (1945-1970)*, [w:] *L'antiquité classique au cours des 25 années de la République Populaire de Pologne*, red. O. Jurewicz, Wrocław 1974, s. 91-100.
- Taubenschlag R., *Gli studi di diritto romano in Polonia nel secolo XX*, [w:] *Gli studi romani nel mondo*, vol. III, Roma 1936, s. 247-268.
- Taubenschlag R., *Papirologia polska i jej znaczenie w światowej nauce*, «Problemy» 13.5/1957, s. 316-319.
- Taubenschlag R., *Rzymskie prawo prywatne na tle praw antycznych*, Warszawa 1955.
- Wałek-Czernecki T., *Historja ustrojowa grecka. Przegląd literatury 1919-1929*, «PH» 28.2/1929, s. 288-310.
- Wiaderna-Kuśnierz R., *Prawo rzymskie na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym (1918-1939)*, Toruń 2015.
- Wiliński A., *Rapporto bibliografico (Polonia)*, «Index» 3/1972, s. 86-105 oraz 6/1976, s. 323-348.
- Wisłocki J., *Dzieje nauki prawa rzymskiego w Polsce*, Warszawa 1945.
- Wołodkiewicz W., *Europa i prawo rzymskie. Szkice z historii europejskiej kultury prawnej*, Warszawa 2009.
- Zabłoccy M. i J., *Ustawa XII tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienia*, Warszawa 2000.
- Zabłocka M., *Badania romanistów polskich w latach 2011-2013*, «ZP» 15.2/2015, s. 191-242.
- Zabłocka M., *Gorsze lata polskiej romanistyki*, «ZP» 17.4/2017, s. 131-177.
- Zabłocka M., *La romanistica polacca del XXI secolo*, [w:] *Scritti per Alessandro Corbino*, red. I. Piro, vol. VII, Tricase 2016, s. 567-588.
- Zabłocka M., *Le ricerche dei romanisti polacchi negli ultimi anni (1994-1999)*, «IA» 8/2001, s. 164-176.
- Zabłocka M., *Osiągnięcia polskich romanistów w ciągu ostatnich dwóch lat (2006/2007 – 2007/2008)*, «ZP» 8.2/2008, s. 7-35.
- Zabłocka M., *Romanistica polacca dopo la seconda guerra mondiale*, [w:] *Colloquio dei romanisti dell'Europa Centro-Orientale e dell'Asia, Novi Sad, 24-26 ottobre 2002*, Novi Sad 2003, s. 1-6.
- Zabłocka M., *Romanistica polacca negli ultimi dieci anni (1994-2004)*, «DS» 4/2005 (publikacja dostępna wyłącznie w wersji elektronicznej: <http://www.dirittoestoria.it/4/Tradizione-Romana/Zablocka-Romanistica-polacca.htm>).
- Zabłocka M., *Romanistyka polska od 1980 roku*, «PKan.» 37.1-2/1994, s. 189-222.
- Zabłocka M., *Romanistyka polska po II wojnie światowej*, Warszawa 2002.
- Zabłocka M., *Romanistyka polska w pierwszym dziesięcioleciu XXI wieku*, Warszawa 2013.
- Zabłocka M., *Stan badań polskiej romanistyki*, «SP» 7/2007, s. 9-19.
- Zmarz W., *Polska bibliografia prawa kanonicznego 1925-1933*, Włocławek 1936.

ANCIENT LAWS IN POLISH LITERATURE IN THE YEARS 1900–1945

SUMMARY

During the last dozen or so years, M. Zabłocka has published works on the achievements of Polish researchers in the field of ancient laws, especially the Roman law (see p. 23). It should be added that the achievements of Roman law studies in Poland in the 19th century were presented by J. Kodrębski, *Prawo rzymskie w Polsce XIX wieku*, Łódź 1990. However, the literature lacked a complete list of works written in the years 1900–1945. This period can be divided into three sub-periods: 1) the years 1900–1918, until Poland regained its independence; 2) the years 1918–1939, until the outbreak of World War II; 3) the years 1939–1945, until the end of the war. Each of them was characterized by different political, economic, and social conditions.

In the first sub-period, Polish scientists were active in only a few academic centers. A number of important issues in the conduct of research and scientific development were influenced by the policies pursued by the governments of the three partitioning powers. There are clear differences in this regard. What is also characteristic of the 1900–1918 sub-period is the very strong connection of Polish scientists with German science and its influence on the nature of research.

Many important changes occurred in the interwar sub-period, which undoubtedly can be considered as the most fruitful period of development of Polish studies of ancient laws in the period analyzed in this publication. The years 1918–1939 witnessed the largest number of academic centers, with a wide range of specialists studying various legal issues of the ancient world. Liberated from the shackles imposed by the partitioning powers, Poland tried to create the best possible conditions for science. This brought tangible results in the form of a significant number of works. A number of them, thanks to cooperation with many foreign universities and their academic staff, were published in their renowned journals, encyclopedias, and commemorative books. Of note is the fact that Polish scientists maintained particularly close scientific contacts with Italian researchers. Several of them (Pietro Bonfante, Salvatore Riccobono, Pietro De Francisci), even received *honoris causa* doctorates from Polish universities.

The last sub-period, the years of World War II, was fundamentally different from the others. At that time, the fewest publications appeared, which is absolutely not surprising. Many of them were prepared before the outbreak of the war.

Fairly normal scientific activity was conducted only by those scientists who managed to escape from the occupied Poland.

Ancient laws were studied by scientists working at universities, including lawyers, historians, classical philologists, and canonists. It should be emphasized that authors of publications in that sub-period included people unrelated to universities who were employed in secondary education or practiced as advocates, notaries, or judges. Works by Polish researchers were published in various forms: monographs, dissertations, papers in scientific journals and commemorative books, encyclopedic entries, reviews, and bibliographic notes. Many of them were published by publishers with recognized position in the scientific world. Some, however, were popular science works, intended for a much wider audience. Works by Polish authors, as well as reviews and bibliographic notes to them, were published in over 250 scientific journals in various languages. A vast majority of the publications were written in Polish. Also, numerous works in German, French, Italian, and Latin were published. Much fewer works were published in English, Russian, Czech, Spanish, and Hebrew.

The most prolific authors, working on various legal issues of the ancient world, were: Rafał Taubenschlag, Adolf Berger, Mojżesz Schorr, Franciszek Bossowski, and Ignacy Koschembahr-Łyskowski. The subject enjoying the greatest interest of researchers was Roman law and, within it, issues concerning the history of sources, law of property, law of obligations, and public law. Much attention was also paid to the influence of Roman law on the shape of modern legal institutions. The number of translations of source texts in that sub-period is surprisingly low. In the years 1900-1945, there was not a single comprehensive translation of an important legal monument of ancient Rome, such as the Law of the Twelve Tables. There was also no Polish translation of works written during the Justinian's codification (*Institutiones*, *Digesta*, *Codex*). Only works containing translations of parts of various laws were published, most often without any professional commentary. They were usually intended for secondary school students. However, it should be emphasized that Polish translations of sources of fundamental importance to the knowledge of the law in force in Babylonia and Assyria were published at that time.

When summarizing the achievements of Polish researchers in the field of ancient laws in the years 1900-1945, it should be stated that they constitute a significant contribution to the history of both Polish and world science. Many of those publications are even today the basic literature for scholars working on particular issues and many Polish authors are considered as outstanding experts in the field of ancient laws. The outbreak of World War II hindered to a great extent the development of research conducted by Polish scientists. Many of them died during the war and many of the publications that had been prepared for printing were lost forever.

LA DOTTRINA POLACCA DEI DIRITTI ANTICHI NEL 1900-1945

RIASSUNTO

Da oltre dieci anni la presentazione del contributo degli studiosi polacchi dei diritti antichi, e in particolare di diritto romano, è affidata alle cure di M. Zabłocka (vedi p. 23). Le ricerche della romanistica polacca dell'Ottocento sono state illustrate da J. Kodrębski, *Prawo rzymskie w Polsce XIX wieku*, Łódź 1990. Mancava un quadro esauriente degli studi pubblicati nel 1900-1945, un lasso di tempo suddivisibile in tre periodi: 1) 1900-1918, fino alla riconquista dell'indipendenza; 2) 1918-1939, fino all'inizio della seconda guerra mondiale; 3) 1939-1945, sino alla fine della guerra. Ciascuno di questi periodi è contraddistinto da particolari condizioni politiche, economiche e sociali.

Nel primo periodo gli studi si svolsero in pochi centri accademici e furono in vario modo condizionati dalle autorità dei tre Stati dominanti. Il legame con la dottrina tedesca fu molto forte.

Nel 1918-1939, il più fecondo dei periodi in parola, si produssero cambiamenti assai significativi. Crebbe il numero dei centri accademici, si allargò notevolmente la cerchia degli studiosi dediti a molteplici indagini sui diritti antichi. Gli studi furono agevolati da uno Stato polacco tendenzialmente sensibile alle esigenze del mondo accademico. Una parte dei numerosi studi pubblicati nell'arco del ventennio ebbe a pubblicarsi all'estero in prestigiose riviste nonché in enciclopedie e volumi di scritti in onore, a riprova dei rapporti di fruttuosa collaborazione con diverse università straniere. Meritano un accenno a parte i legami stretti e cordiali con gli studiosi italiani. Ad alcuni di loro (Pietro Bonfante, Salvatore Riccobono, Pietro De Francisci) le università polacche si pregiarono di conferire i dottorati *honoris causa*.

Imparagonabile con gli altri fu l'ultimo periodo, coincidente con la seconda guerra mondiale. Non può certo stupire l'esiguo numero degli studi andati in stampa, perlopiù scritti ancora in tempo di pace. Soltanto gli studiosi che erano riusciti a riparare all'estero si trovarono nelle condizioni di poter proseguire in modo più o meno normale le loro ricerche.

A coltivare gli studi dei diritti antichi furono anzitutto ricercatori universitari: giuristi, storici, filologi classici e canonisti. Ne scrissero anche docenti di liceo, avvocati, notai, magistrati.

Si stamparono monografie, dissertazioni di dottorato, articoli pubblicati su riviste scientifiche e volumi di scritti in onore, voci di enciclopedie, recensioni e note bibliografiche. Buona parte di tali contributi fu stampata da editori legati al mondo accademico; quelli di taglio divulgativo furono affidati alle case editrici capaci di raggiungere il largo pubblico. La stragrande maggioranza fu scritta in polacco. Significativo, comunque, anche il numero di contributi redatti in tedesco, francese, italiano e latino. Pochi invece quelli scritti in inglese, russo, ceco, spagnolo ed ebraico.

Fra gli studiosi dei diritti antichi particolarmente fecondi furono Rafał Taubenschlag, Adolf Berger, Mojżesz Schorr, Franciszek Bossowski e Ignacy Koschembahr-Łyskowski. La maggior parte predilesse il diritto romano e, specificando, la storia delle fonti e i diritti: reale, delle obbligazioni e pubblico. Alquanto studiata fu anche l'impronta romana nelle istituzioni giuridiche moderne. Sorprende la scarsità delle traduzioni di monumenti giuridici romani: neanche una traduzione integrale della legge delle XII Tavole né delle opere di Giustiniano codificatore (*Institutiones*, *Digesta*, *Codex*). Ogni tanto si stampavano, perlopiù senza adeguato commento, traduzioni di brani di singoli testi giuridici, di solito destinate agli studenti liceali. A tale pochezza fa da controcanto la traduzione di fonti babilonesi ed assiri fondamentali per la conoscenza di quei diritti.

Tirando le somme, si osserverà che gli studiosi polacchi dei diritti antichi diedero un rilevante contributo a tutta la scienza polacca nonché alla dottrina mondiale. Molti contributi scritti nel 1900-1945 rimangono tuttora validi; diversi autori seguitano ad annoverarsi tra i numi tutelari della materia. La seconda guerra recise gran parte delle ricerche in corso. Numerosi studiosi dei diritti antichi vi trovarono la morte. I risultati di varie indagini, sovente già pronte ad andare in stampa, non furono mai pubblicati.

SPIS RYSUNKÓW

Rozdział I: Ruiny świątyni Artemidy w starożytnym mieście rzymskim Gerasa (obecnie Jerash w Jordanii).

Rozdział II: Faraon Ramzes II, zwany też Ramzesem Wielkim (1279-1213 r. p.n.e.); jeden z najwybitniejszych władców starożytnego Egiptu.

Rozdział III: Babiloński król Hammurabi (1792-1750 r. p.n.e.); twórca słynnego kodeksu.

Rozdział IV: Mojżesz (XIII w. p.n.e.); prawodawca oraz biblijny przywódca Izraelitów w okresie ich wyjścia z Egiptu i wędrówki do Ziemi Obiecanej.

Rozdział V: Likurg (IX lub VIII w. p.n.e.); legendarny prawodawca i twórca ustroju Sparty.

Rozdział VI: Cesarz bizantyński Justynian I Wielki (527-565 r.); w czasach jego panowania przeprowadzona została kodyfikacja prawa rzymskiego.

Autorem rysunków do poszczególnych rozdziałów jest Konrad Zych.

INDEKS OSOBOWY

A

Abbott Frank Frost 208
Abele Theodor Anton 211
Abraham Władysław 226
Adamus Jan 153, 232-233
Afzelius Adam 212-213
Akerberg Armand 153
Albertario Emilio 125
Albertoni Aldo 277
Albrecht Karl 96
Allerhand Maurycy 80, 83, 97, 135,
150, 174, 188, 189, 191, 229, 238
Alt Albrecht 42
Altamira Rafael 127
Amundsen Leiv 24, 285
André Louis 45
Andrysik Kazimierz Mieczysław 65
Andrzejewski Leon 236
Andrzejewski Bogdan 144, 145
Apelt Otto 234
Appel Karol 30
Applebaum Shimon 99
Appleton Charles Louis 127, 128, 277
Arangio-Ruiz Vincenzo 62, 68, 105,
128, 169
Arbanitopulos Apostolos Soteriu 112
Archutowski Józef 28, 36, 90, 94, 95,
96, 97, 99, 100, 223, 224, 277, 285
Arnò Carlo 127, 128
Arnold Stanisław 46
Askenazy Szymon 30
Audibert Adrien 127, 128, 169
Auerbach Elias 90
Auerbach Marian 109, 115, 148, 214
Auffroy Henri 242
Aust Emil 221

B

Bader Marian 218

Baikie James 42, 59
Balzer Oswald 241, 246, 251
Bałaban Majer 84, 90-91
Bandtkie-Stężyński Jan Wincenty 269
Bar Joachim Roman 29, 283
Baranowski Ignacy Tadeusz 270
Barańska Małgorzata 28, 283
Barbaszowa Maria 178
Bardenhewer Otto 223
Barini Concetta 155
Baron Julius 132
Bartolus de Saxoferrato 244-245
Bartynowski Marian 245, 271
Bartynowski Piotr Łukasz 260
Barwick Karl 155
Barwiński Aleksander 38
Barwiński Eugeniusz 41, 42, 43, 44, 48,
55-56, 59-60, 62, 63, 65, 68, 74, 77,
78, 81, 83-84, 91, 92, 93, 97, 106,
111, 113-114, 115, 119, 135, 162,
176, 206, 211, 213, 214, 215, 216,
221, 242
Barycz Henryk 245, 248, 260
Bassak Julian 192
Baudrillart André 221
Bauman Pärtel 116
Bautro Eugeniusz 46, 237
Bawiera Giovanni 128, 164
Bączek Jan 117
Beck D. 147
Becker Albrecht 120
Becker Carl Heinrich 60
Bednarski Stanisław 211, 212, 217
Beer Max 44
Bekerman Józef 251
Bell Harold Idris 55, 56, 61
Belleli Lazare 92
Berezowski Konrad 204

- Berger Adolf 27, 41, 49, 56-59, 61, 65, 67, 68, 70, 77, 78, 79, 80, 84, 128, 129, 130, 135, 150, 152, 153-154, 156-160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172-173, 174, 175, 178, 179, 182, 183, 184, 188, 189, 190, 191, 194, 195, 197, 198, 201, 206, 207, 215, 218, 222, 231, 232, 239, 252, 255, 258, 277, 280, 288, 290
- Bergmann Hugo 95
- Bernhöft Franz 258
- Bertholet Alfred 42
- Bertolini Cesare 182, 183
- Berve Helmut 155
- Beseler Gerhard 152, 184
- Besta Enrico 127
- Betti Emilio 233
- Betz Artur 228
- Bielecki Adam 152
- Bieliński Józef 248, 262, 264
- Bieńkowski Krzysztof 97, 204
- Biežuńska Iza 45, 64, 69, 111-112, 177, 182, 221, 222
- Bignone Ettore 116
- Billauer Abraham 97
- Binder Julius 128
- Binding Karl 207
- Biondi Biondo 169, 195
- Biskupski Stefan 29, 181, 186, 207
- Blei Izrael 97, 254
- Bloch Alfred 135
- Bloch Leo 212
- Bludau August 92
- Boak Arthur Edward Romilly 59, 61
- Bober Piotr 29, 283
- Bobrowicz Anna 28, 283
- Bobrzyński Michał 75
- Bocheński Innocenty Maria 120
- Bodek Maksymilian (Bodyński Marian) 144, 145
- Bojasiński Józef 40
- Bolkestein Hendrik 176
- Bonfante Pietro 45, 128, 166, 277, 279, 287, 289
- Bonner Robert Johnson 114
- Borowski Antoni 47, 236
- Borowski Marian 120
- Borowski Stanisław 28, 249, 271, 284
- Bortolucci Giovanni 67
- Borzaga Baltazar 266
- Boscheron Achille 81
- Bossowski Franciszek 106, 127, 141, 152, 163-164, 166-167, 176, 183, 185, 186, 188-189, 190, 194, 195-196, 198, 244, 252, 253, 254, 257, 261, 265, 268, 273, 274, 277, 280, 288, 290
- Bouffał Bronisław 273
- Boulard Louis 78
- Bovensiepen Rudolf 150
- Boxler Antoine 41
- Boyer Georges 82
- Brandileone Francesco 127
- Brandstätter Michał 46
- Brassloff Stephan 164, 191, 213
- Braunstein Otto 111
- Breasted James Henry 42
- Brewer Heinrich 113
- Bromski Józef 35, 36, 80
- Broniewski Kazimierz 30
- Bross Stanisław 237
- Broughton Thomas Robert Shanon 45, 221
- Bruce William 266
- Bruck Eberhard Friedrich 61, 184
- Brugi Biagio 127, 128
- Brunner Heinrich 207
- Bruns Carl Georg 155, 164
- Bruyère Bernard 55
- Brückner Aleksander 30, 247, 248
- Brzezińska-Morzycka Rozalia 36, 37
- Budde Karl 99
- Budzik Władysław 101, 237
- Buhl Frants 90
- Bujak Franciszek 46, 70
- Bujakowski Zygmunt 265
- Burnier Charles Emile 116
- Bursche Edmund 236
- Burszowic Maciej 260
- Bynkershoek Cornelis van 274

C

- Caes Lucien 26, 283
Cagnat René 56
Caillemer Robert 127
Calderini Aristide 55
Callewaert Camillus 206
Calogero Guido 120
Calonghi Ferruccio 184
Canfield Leon Hardy 206
Cantarelli Luigi 215, 216
Capart Jean 55
Cappelli Aloisio Luigi 262
Carlyle Alexander James 128
Caro Leopold 238
Carter Jesse Benedict 221
Cauer Friedrich 237
Cavaignac Eugène 74
Centnerszerowa Róża 265
Champeaux Ernest 128
Chapot Victor 215
Charvinius Jakub 260
Chassinat Émile 81
Chełmicki Zygmunt 30, 165, 182, 226, 239, 275
Chénon Émile 127
Cheyne Thomas Kelly 99
Chiappelli Luigi 127-128
Chlamtacz Marceli 137, 139, 151, 152, 187, 188, 190, 194, 199, 251, 254, 255, 257, 269, 273, 274
Chlebowski Bronisław 264, 269, 270
Chmielowski Piotr 271
Chodaczek Władysław 49, 232
Chodyński Stanisław 198
Chodźko Witold 70, 81, 100, 117, 227
Chodźko-Domaniewska Aleksandra 224
Christescu Vasile 221
Chrzanowski Bogdan 228
Chrzanowski Ignacy 264, 265, 267, 269, 270
Chrzanowski Waclaw 63-64
Chudziński Antoni 47, 229
Chwałewik Edward 263
Chyliński Konstanty 119, 217
Ciapessoni Pietro 154, 173
Ciccaglione Federico 128
Ciccotti Ettore 44, 175
Ciechanowiecka Ludwika 46
Cieśliński Karol 94, 97, 99, 116, 205
Clark Edwin Charles 128
Clay Albert Tobias 81, 82
Collart Paul 55, 60, 66, 69, 202
Collinet Paul 128
Collingwood Robin George 45, 221
Condamin Albert 78
Conrat Max 127, 274
Cornil Georges 67, 78, 127, 128, 184
Cornill Carl Heinrich 42
Coroï Jean 207
Costa Emilio 152, 168
Costanzi Vincenzo 108
Cowley Arthur Ernest 92
Creighton Mandell 37
Crönert Wilhelm 56
Cujas Jacques 274
Cuq Edouard 135, 274, 277
Cybichowski Zygmunt 29, 44, 119
Czabak Orest 113
Czachórski Witold 28, 283
Czacki Tadeusz 265
Czajka Stanisław 207
Czapczyński Tadeusz 265
Czech-Jeziarska Bożena Anna 26, 145, 283
Czernecki Jan 131
Czerwień Henryk 28, 283
Czeżowski Adam 80
Czeżowski Tadeusz 120
Czuj Jan 100-101, 237
Czyhlarz Karl von 133, 134, 145, 274
- Ć**
Ćwikliński Ludwik 235
- D**
Dajches M. 117, 233
d'Alifio Ludwik 260
D'Amia Amerigo 175
Daniłowicz Ignacy 263-264
David Martin 82, 85

- Dąbkowski Przemysław 116, 225, 243,
252, 258, 265, 277
Dąbrowska Wanda 36
Dąbrowski Augustyn 262
Dąbrowski Eugeniusz 205
Dąbrowski Jan 35, 40-41
Dąbrówka Jan 260
Dąbska Izydora 118
De Francisci Pietro 125, 279, 287, 289
De Linage Joseph 55
De Martino Francesco 208
De Morgan Jacques 83
De Ricci Seymour 59
De Robertis Francesco Maria 218
De Ruyt Franz 202
De Visscher Fernand 162
Debray Louis 67, 128-129
Debrunner Albert 56
Declareuil Joseph 129
Dedio Stanisław 100
Degni Francesco 128
Del Giudice Pasquale 128
Delatte Armand 56, 116
Delitzsch Friedrich 83, 91, 92
Delogu Pietro 277
Dembiński Henryk 243
Dembitzer Zachariasz 109, 147
Dernburg Heinrich 135, 274, 276, 277
Deryng Antoni 243
Desserteaux Fernand 129
Dębicki Ignacy 93
Dębiński Antoni 24, 124, 283, 284
Di Marzo Salvatore 129
Diehl Edmund 179
Diehl Erich 54, 209, 224
Dilger Szymon 262
Długopolski Edward 274
Dniestrzański Stanisław
(Дністрянський Станіслав
Севериінович) 193-194
Doerr Friedrich 204-205
Doleżan Wiktor 36
Domański Ludwik 182, 253-254
Domaszewski Alfred von 221
Domaszewski Jan Waclaw 151, 152
Domat Jean 274
Domińczak Stanisław 120
Draganesco George 252
Drezner Tomasz 266
Druffel Ernst von 58
Drumann Wilhelm 43
Druszkowski Stanisław 253
Drzażdżyński Stanisław 45, 68, 105,
106, 109, 111, 114, 117, 153, 162,
172, 175, 176, 177, 178, 182, 201,
207, 210, 212, 213, 214, 215, 216,
218, 220, 222, 225, 227, 228
Drzewiecki M. 41
Dubnov Semen Markovič 38
Dumka Nikita 107, 181
Dunin Karol 97, 241, 270, 271
Duquesne Joseph 127, 129, 187
Düll Rudolf 174
Dyboski Roman 269
Dydyński Teodor 54, 151, 156, 159, 162,
165, 169-170, 171, 172, 175, 176, 177,
178, 179, 180, 182, 183, 185, 186,
188, 189, 190, 191, 193, 194, 197,
198, 207, 210, 212, 215, 216, 219,
220, 222, 223, 227, 239, 249, 272
Dygasiński Adolf 117
Dynowski Konrad 272, 274
Dyski W. 220
Dzieduszycki Wojciech 117-118
Dziurzyński Tadeusz 81
Dzwonkowski Włodzimierz 36
- E**
Ebeling Erich 79, 82
Edgerton William Franklin 59
Eger Otto 56, 65, 67, 202
Ehelolf Hans 83
Ehrenkreutz Stefan 198, 244, 246
Ehrlich Eugen 238
Ehrlich Ludwik 44
Eisele Fridolin 274
Ejnik Janina 141
Elzenberg Henryk 235
Endelmanowa Czesława 97
Engers Mauritius 56, 68

- Ericsson Harry 222
Erman Adolf 42
Erman Heinrich 129
Esmein Adhémar 129
Esser A. 95
Estreicher Karol 30
Estreicher Stanisław 74, 76, 92, 162,
240, 242, 243
Exner Adolf 192, 275
- F**
Fadda Carlo 128, 166
Fajgenberg Dawid 204
Falkowski Czesław 262
Farney Roger 226
Fehr Hans 84
Fehr Martin 169
Feldman Wilhelm 91
Ferrara Giovanni 206
Ferrero Guglielmo 43
Ferrini Contardo 164, 166, 277
Fichelle Alfred 116
Fiedorowicz Jerzy 137, 273
Fierich Franciszek Ksawery 261
Figulla Hugo Heinrich 82
Fijałek Jan Nepomucen 244-245, 248
Filichowski Jan 146
Fischer Bernard 177
Fischer Friedrich 211
Fitting Hermann 127, 128, 160
Flach Jacques 127
Flejszic Ekaterina (Флейшицъ
Екатерина Абрамовна) 182
Flinders Petrie William Matthew 42
Fliniaux André 277
Foltynowicz Marcin 266
Foucart Paul François 211
Förster Gerhard 98
Förtsch Barbara 177
Fraenkel Jacobus Maurits 56
Francotte Henri 44, 114, 115
Frank Tenney 45, 221
Frendl Ludwik 256
Frese Benedict 60
Freudenthal Berthold 207
- Freundt Carl 240
Friedrich Thomas 81
Fries Dawid 199
Frommer Leon 28
Funk Salomon 96
Furlani Giuseppe 82
Fyffe Charles Alan 38
- G**
Gabryl Franciszek 236
Gadomski Jerzy 39
Gagé Jean 155
Gajsler Justyn Feliks 270
Galicz Jan 36
Galpern M. 117, 233
Gall Stanisław 165
Galle Henryk 264, 265, 267, 269, 270
Gandz Salomon 96
Gans Eduard 274, 275
Ganszyniec Ryszard 36, 54, 55, 64, 69,
95, 196, 202, 224, 226, 235
Gardiner Alan Henderson 62
Gautier Jerzy 191
Gautier Joseph Étienne 81
Gawenda Jerzy 142
Gąsiorowska Natalia 40, 76, 154
Gąsiorowski Władysław 118
Gebauer Werner 119
Gebert Bronisław 40, 61, 76, 110, 149,
154, 155-156, 214, 226
Gebertowa Gizela 40, 61, 76, 110,
149, 154, 155-156, 214, 226
Gelder Hendrik van 43
Gelzer Matthias 203
Gerhard Gustav Adolf 58
Gernet Louis 113, 115, 207
Gibbon Edward 274, 275
Gielecki Wojciech 236
Gieysztor Aleksander 119, 226
Gilewicz Aleksy 106, 208
Gincburg Raul (Гинцбургъ Рауль
Исаакович) 98
Gintowt Edward 127, 173, 183, 192,
197, 277
Girard Paul Frédéric 128, 135, 152,

- 162, 164, 174, 258, 274, 276
 Glaser Stefan 204-205
 Glotz Gustave 43, 45, 56, 67, 113
 Glover Terrot Reaveley 41, 221
 Glück Christian Friedrich von 274, 275
 Gładysz Bronisław 237
 Głębocki Kazimierz 272
 Goczałkowski Stanisław 113, 204
 Goldberg Adolf 271
 Goldberger Stanisław 44, 126, 175
 Goldin Michał 142, 143
 Goldschmidt Lazarus 95
 Goldschmidt Levin 274, 275
 Goldziher Ignác 207
 Gołba Franciszek 93
 Goodfellow Charlotte Elizabeth 177
 Goodspeed Edgar Johnson 60
 Goossens Roger 54, 209, 224
 Gorayski Jan Józef 266
 Gostomski Walery 46
 Goudy Henry 238
 Goyski Marian 37, 147
 Górecki Juliusz 238
 Górka Olgierd 85
 Górski Józef 256
 Górski Krzysztof 146
 Grabowski Ignacy 245, 277
 Grabowski Tadeusz 247
 Gradenwitz Otto 55, 58, 129, 164, 258, 277
 Graetz Heinrich 37
 Gratz O. 155, 226
 Greenidge Abel Hendy Jones 208
 Grenfell Bernard Pyne 55, 59, 60
 Grenier Albert 45, 221
 Gressman Hugo 95
 Griffiths James Simon 95
 Groebe Paul 43
 Groh Vladimír 36, 107
 Groicki Bartłomiej 261
 Gronkowski Witold 76, 92
 Groszlik Izrael Leon 95
 Grosman Kazimierz 107
 Grotius Hugo 242, 243, 274, 275
 Gruppe Otto 95, 222
 Gruszka Piotr 115
 Grzybek Stanisław 28, 283
 Grzybowski Stefan 123, 283
 Guarducci Margherita 108
 Gubrynowicz Bronisław 267
 Guiraud Paul 44
 Gumowski Marian 115, 219, 220, 224
 Gumplowicz Ludwik 74
 Gumplowicz Władysław 46
 Gunkel Hermann 92
 Gurney Oliver Robert 73, 283
 Guthe Hermann 42
 Gutzwiller Max 142, 143
 Gwiazdomorski Jan 261-262
- H**
 Haam Achad 95
 Hahn Wiktor 27, 41, 42, 43, 44, 48, 55, 109, 111, 112, 148, 206, 207, 213, 215, 218, 267, 269, 283
 Halban Alfred 242
 Halban Leon 193, 236, 237, 238
 Halecki Oskar 35
 Halévy Joseph 78, 82, 84
 Halliday William Reginald 116
 Haloander (Meltzer) Gregor 274, 275
 Halpern Ignacy – por. Myślicki Ignacy
 Hammer Seweryn 234
 Hampl Franz 108
 Hamza Gábor 123, 283
 Hanczakowski Włodzimierz 193, 243
 Handelsman Marcelli 265
 Handzel Jan 252
 Harrison Jane Ellen 115
 Hartleb Kazimierz 78
 Hasebroek Johannes 45
 Hasenoehrl Elizabeth Sayre 59
 Haubold Christian Gottlieb 275
 Hauswirt Mieczysław 97, 113, 204
 Haywood Richard Mansfield 45, 221
 Hecht Gedo 93
 Heichelheim Fritz Moritz 45, 221
 Heilfron Eduard 135
 Heineccius Johann Gottlieb 274, 275

Heinrich Władysław 118
Heisenberg August 57, 58, 231
Hejnosz Wojciech 175
Helbing Robert 56, 57
Heldmann Karl Christian 242
Heller Leon 105, 108
Henle Rudolf 166
Henrion Roger 26, 283
Henry Fr. 221
Herburt-Heybowicz Stanisław 46
Herdlitzka Arnold Rudolf 174
Hermann Karl Friedrich 108
Herzen Nicolas 129
Hey Oskar 237
Hillbricht Wiktor 154, 155
Hilprecht Hermann Volrath 81, 82, 84
Hinneberg Paul 108, 231
Hirschfeld Otto 211, 215
Hitzig Hermann Ferdinand 207
Hoberg Gottfried 94
Hofmokr Franciszek 169, 188, 197
Hohl Ernst 155, 235
Hohlwein Nicolas 60
Holewiński Władysław 239-240
Holzer Kurt Emil 126
Hombert Marcel 54, 55, 62
Homo Léon 208, 226
Horoszowski Paweł 113
Horowski Jan 229
Hoschander Jacob 79
Hölder Eduard 258
Hölscher Gustav 42, 99
Hruza Ernst 277
Hube Józef 270-271
Hube Romuald Jan 241, 270
Huber Max 44
Hubert Stanisław 44
Huczneker Maurycy 229
Hugo Gustav 274, 275
Humbert Gustave Amédée 275
Hunt Arthur Surridge 55, 56, 59, 60
Huschke Philipp Eduard 160, 274, 275
Husselman Elinor Mullett 59, 61
Huvelin Paul Louis 95, 129, 277
Huzarski Jerzy 91

I

Ingber Leon 210
Inglot Stefan 45, 46
Insadowski Henryk 134, 168, 178,
181, 186, 240, 277, 281

J

Jaglarz Jerzy 119
Jałbrzykowski Romuald 97, 100, 223
Jamontt Janusz 204
Janelli Marian 39, 229, 237
Janet Paul 47, 118, 233
Jankowski A. 120
Jankowski Władysław 42-43, 44, 48,
113, 114, 119, 135, 206, 208, 212,
229, 265
Janne Henri 221
Janowski Benon 40, 149
Janowski Jan Nepomucen 271
Janowski Ludwik 262, 263, 264, 265
Jaroszewicz Józef 264
Jarra Eugeniusz 28, 46, 119, 235, 237,
238, 263, 284
Jasinowski Bogumił 247
Jastrzębska Justyna 38, 40, 76, 154
Jaworski Lesław 39
Jelito Józef 42, 89, 92, 94, 95, 99
Jeremias Alfred 92
Jeremias Johannes 92
Jeziński Edmund 39
Jeż Teodor Tomasz 271
Jhering Rudolf von 274, 275
Jobbé-Duval Émile 127
Johnson Allan Chester 45, 221
Johnson Alvin 265, 270
Jolowicz Herbert Felix 61-62
Jones Henry Stuart 43
Jouguet Pierre 58, 60
Jurewicz Oktawiusz 23, 24, 284, 286

K

Kacnelson Maks (Каценельсон
Макс Лазаревич) 89
Kaczmarczyk Józef 205
Kaerst Julius 43, 119

- Kahan Zundel 99
Kahrstedt Ulrich 115
Kakowski Aleksander 166
Kalb Wilhelm 150
Kaltwasser 214
Kamieński Henryk 106
Kan Juan van 68
Kantorek Feliks 165
Kantorowicz Hermann 232
Kapras Jan 258
Kara Stanisław 116
Karbowiak Antoni 262
Karlowa Otto 275
Karniejew (Grebarow) Angelina 221,
226, 227, 245
Kaser Max 189
Kaulen Franz 83, 96
Kautsky Karl 43-44, 106
Kayser August 99
Kazarow Gawril 115
Keil Bruno 108
Keller Friedrich Ludwig von 275
Kenyon Frederic George 56
Kessler Juliusz 98, 153
Kętrzyński Wojciech 267
Kierski Feliks 120
Kieszkowski Bohdan 120
Kilarski Tadeusz 147
King Leonard William 82, 83
Kipp Theodor 152, 275, 277
Kisielewski Józef 40, 43
Kittel Rudolf 42, 89
Klawek Aleksy 36, 92
Klein Franz 277
Kleinerman Jakub 118, 188, 231
Klepacz M. 118
Klette Emil Theodor 206
Klíma Josef 75, 284
Klimke Fryderyk 118, 233
Klinger Witold 107
Klingmüller Fritz 195
Kloesel Hans 231
Kłodziński Andrzej 243
Kłosowski Mikołaj 36, 37, 39, 40, 47,
90, 106, 210, 224
Knapiński Władysław 94, 96
Knapowski Roch 70, 115, 220
Knapp Hermann 67, 68
Kniep Ferdinand 129, 161
Knot Antoni 265, 266
Kobierski Jan 226
Kochanowski Jan Karol 248, 264
Kodreński Jan 23, 279, 284, 287, 289
Koehne Carl 242
Kohler Josef 41, 66, 67, 81, 83, 169,
195
Kołakowski Zygmunt 247
Kołątaj Hugo 265
Komarnicki Władysław 273
Kon Pinchas 96
Konarek Andrzej 228
Konecki Roman 226, 235
Konic Henryk 29, 111, 178, 179, 193,
198, 257, 261, 274
Konic Jan Stanisław 273
Konieczny Alfred 24, 284
Konn Henryk Apolinary 276
Koranyi Karol 27, 204, 239, 244, 245,
246, 277, 284, 285
Koranyiowa Jadwiga 27, 284
Korbut Gabriel 245, 260, 263, 264-
265, 266, 267, 269, 270, 271
Korczyńska Justyna 235
Korenfeld Mikołaj 201
Kornemann Ernst 56, 66, 208
Korošec Viktor 183, 194
Korwin-Piotrowski Jerzy 142
Korzon Tadeusz 37, 45, 154, 214, 264
Korzonek Jan 257
Korzonkiewicz Jan 89
Koschaker Paul 78, 79, 82, 83
Koschembahr-Łyskowski Ignacy 127,
135, 137, 140-141, 152, 167, 168,
170, 179, 187, 193, 195, 196, 230,
232, 250, 251, 252, 253, 255-256,
261, 269, 272, 273, 274, 277, 280,
288, 290
Koskowski Bolesław 46
Kostecka Eugenia 79, 95
Kostka Edward 114, 217

- Kostkiewicz Andrzej Gabriel 266
Kot Stanisław 247, 262-263, 266, 274
Kotwicz-Zgórski Alfred 113, 206
Kowadło Mieczysław 129, 162, 174,
183, 200, 207, 209, 211, 233
Kowalska Beata 73, 285
Kowalski Jerzy 110
Kowalski Kazimierz 118, 120, 233
Kozicki Stanisław 47
Kozłowska Jolanta 73, 285
Kozłowski Władysław Mieczysław 38,
43, 117, 237
Kozubski Włodzimierz 133, 134, 147,
152, 167, 184, 262, 272, 273
Köberle Justus 100
Krall Jakob 41
Krasicki Ignacy 247
Kraśniński Zygmunt 247
Krasnowolski Antoni 44
Kraszewski Józef Ignacy 247
Krause Wolfgang 203
Kraushar Aleksander 265, 272
Kraushar Kazimierz 113, 152, 206
Krauz Kazimierz 119
Kreczmar Michał 37, 38, 39, 40, 41,
106, 115, 149, 214
Kreller Hans 154, 164, 206
Kridl Manfred 247, 270
Krobski Adrian Kazimierz 266
Kromayer Johannes 231
Krotoski Kazimierz 38, 61, 76, 110,
154-155, 156, 220, 226
Kruczkiewicz Bronisław 148, 149,
152, 209-210, 222, 234, 237
Kruszyński Jan 266
Kruszyński Józef 74, 94, 99
Krüger Hugo 129, 169, 191, 195
Krüger Paul 129, 152, 166, 169, 258,
274, 275
Krynicky Władysław 206
Kryński Adam Antoni 84
Krywult Walerian 37-38
Krzemiński Stanisław 64, 264, 265,
267, 269, 270
Krzymuski Edmund 117, 233, 237
Krzywicki Ludwik 175
Krzywoszewski Stefan 261, 272
Kucharzewski Jan 270
Kuczkiewicz Tadeusz 228
Kuczyńska Izabela 27, 285
Kuentz Charles 55
Kukiel Marian 35
Kukliński Antoni 234
Kula Witold 28, 111, 115, 175, 221
Kunderewicz Cezary 75, 76, 284
Kunz Joseph Laurentz 61
Kupis Bogdan 73, 283
Kupiszewski Henryk 23, 123, 284
Kuratów Marek 191, 197, 261
Kuratów Roman 132
Kurcysz Aleksy 119
Kuryłowicz Marek 23, 24, 25, 53, 73,
89, 105, 124, 284
Kutrzeba Stanisław 125, 159, 169,
177, 191, 232, 243, 269, 270
Kuttner Stephan 61
Kübler Bernhard 129, 150, 160, 161,
169, 184, 195
Kwadyński Stanisław 257
Kwiatkowski Bogusław 53, 284
Kwiatkowski Franciszek 118
Kwieciński Apolinary 97
Kyle Melvin Grove 94
- L**
La Pira Giorgio 185
Lachance Louis 119
Ladier Salomon 98
Lam Stanisław 30, 35
Lambert Edouard 153, 200
Landau Szymon 101
Lande Jerzy 117, 233, 273
Langdon Stephen 91
Laniewski Alfred 236
Larsen Jakob Aall Ottesen 45, 221
Laskowski Otton 30, 227
Latte Kurt 116
Laudien Arthur 57
Lauffer Siegfried 115
Lautner Julius Georg 83, 233

- Lech Anastazy 163
 Lechicka Jadwiga 41, 110, 154, 156, 226
 Lécivain Charles 66, 184, 195
 Lee Guy Carleton 162
 Lefebvre Charles 242
 Lehmann Carl Friedrich 91, 92
 Leifer Franz 174
 Lejbenberg Jechok 142
 Lelewel Joachim 264-265
 Lenel Otto 129, 162, 274, 275, 277
 Lenger Marie Thérèse 24
 Lengle Joseph 219
 Lenkowski Stanisław 40, 54, 65, 111, 119, 148, 167, 178, 194, 221, 238
 Lentz Wiktor 257
 Leonhard Rudolf 129, 258, 274, 275
 Lesquier Jean 57, 60, 66
 Levi Mario Attilio 43
 Levy Ernst 166, 174, 187
 Lévy Louis Germain 97
 Lévy-Bruhl Henri 62, 129, 182
 Lewes George Henry 117
 Lewicki Jan 140
 Lewicki Tadeusz Marian 225
 Lewiński Stanisław Jan 119
 Lewiówna Sara 101
 Lewis Naphtali 62
 Lichtenbaum Henryk 89, 97, 99, 100
 Liebenam Wilhelm 215, 216
 Liebeskind Adolf 257, 261
 Liechtenstein Alois 213
 Lietzmann Hans (Iohannes) 57
 Lilien Henryk 148
 Lindl Ernest 82
 Linforth Ivan Mortimer 116
 Linsenmayer Anton 206
 Lipiński Aleksander 75, 96, 97, 99
 Lipiński Edward 53, 73, 76, 284
 Lipke Leonard 237
 Lipkin Izaak 98, 113, 201, 204
 Lipschitz Dawid 231
 Lipsius Justus Hermann 114
 Lisiecki Stanisław 110
 Lisowski Zygmunt 24, 55, 56, 62, 65, 127, 131, 133, 135, 147, 161, 181, 184, 196, 197, 245-246, 254, 260, 273
 Litauer Jan Jakub 255
 Lobel Edgar 59
 Longchamps de Bérier Roman 27, 67, 130, 131, 132, 133, 135, 170, 172, 232, 253, 254, 256, 262, 268, 273, 277, 285
 Longo Carlo 129
 Loria Jadwiga 234
 Lot Ferdinand 48
 Lotmar Philipp 129
 Lotz Walther 221
 Lubecki Józef 70, 81, 100, 117, 227
 Lubicz-Majewski Stanisław 38
 Lubodziecki Stanisław 204
 Lubowicki Jerzy 46
 Luckenbill Daniel David 79
 Ludvíkovský Jaroslav 68, 225
 Lujo Brentano 45
 Lumbroso Giuseppe 195
 Lutosławski Wincenty 120
 Lutostański Karol 272
 Lutwak Anzelm 189, 253
- Ł**
- Łapicki Borys 127, 153, 183, 186, 231, 232, 237, 252, 272, 273
 Łempicki Stanisław 247, 248, 266, 268
 Łomżyński J. 46
 Łopaciński Hieronim 260
 Łoś Stanisław 154, 284
 Łoza Stanisław 27, 85, 273, 283
 Łukasiewicz Jan 120
- M**
- Macchioro Vittorio 43
 Machlejd Julian 226
 Machnik Hanna 28, 283
 Maciejowski Franciszek 249, 271
 Maciejowski Waclaw Aleksander 269-270
 Macko Józef 70, 81, 100, 117, 227
 Maculewicz Jan 90
 Magaldi Emilio 215

- Magdziak Albert 117, 233
Magiera Jan 265
Mahrburg Adam 236
Majchrowicz Franciszek 265
Majer-Leonhard Ernst 57
Majewski Kazimierz 115, 201, 208
Makarewicz Juliusz 112, 207, 251
Makowski Wacław 29, 98, 113, 201, 273
Malczewski Władysław Aleksander 39
Maleczyński Karol 49
Maliniak Władysław 233, 247
Mallon Alexis 92
Malz Dawid 205
Małaczyński Piotr 172
Manteuffel Jerzy 36, 54-55, 59, 60, 68, 218
Manteuffel Tadeusz 84, 272
Mańkowski Tadeusz 269
Markowski Hieronim 69, 113, 155, 201-202, 218, 228, 229, 234, 235
Markucki Władysław 205
Marti Karl 99
Martin Albert 106
Martin Victor 58
Martyniak Czesław 118
Marx Jakob 206
Maschke Richard 214
Maspero Gaston 41, 66
Massonneau Éliane 221
Matuszewski Ryszard 118
May Gaston 129, 219
Mayr Richard von 45, 129, 135
McCartney Eugene Stock 116
Meier Moritz Hermann Eduard 114
Meissner Bruno 42, 78, 83
Menzel Adolf 119
Mesk Josef 56
Messerschmidt Leopold 74
Messina Vitrano Filippo 128
Meyer Eduard 42-43, 74, 175, 218
Meyer Paul Martin 56, 57, 58, 59, 64, 66, 125, 206, 277
Meynial Edmond 127
Meysztowicz Walerian 96, 172
Michalski Stanisław Franciszek 30
Michalski Tadeusz 272
Michalski Wilhelm 89-90, 94
Michałowski Kazimierz 55, 61
Michon Lucien 195
Mickiewicz Adam 247
Mickiewicz Aleksander 262, 263
Mieses Józef 94, 95
Mihułka W. 234
Miklaszewski Walenty 249, 272
Mikołajski Józef Jan 266
Mikulski Antoni Jan 265
Milewski Stanisław 29, 284
Miller Artur 27, 31, 243, 284
Milne Marjorie J. 167
Miltner Franz 160
Minasowicz Józef Dionizy 271
Mintz Salomon 92, 95
Miodoński Adam 106, 234
Mispoulet Jean Baptiste 44-45, 211
Mitteis Ludwig 55, 57-58, 60, 67, 129, 133, 135, 166, 258, 277
Modelski Teofil Emil 48, 108, 189, 206, 210
Modica Marco 58
Modrzejewski Józef 24, 26, 56, 284, 285
Modrzewski Andrzej Frycz 247
Mogilnicki Aleksander 77
Mommsen Theodor 164, 166, 176, 207, 229, 274, 275, 276
Moniuszko Kazimierz 262, 263
Mor Guido Carlo 241
Morawski Kazimierz 47, 90, 210, 223, 234, 248, 260
Moriaud Paul 129, 183
Morze Franciszek 262, 263
Mosca Gaetano 46-47
Mosing Kazimierz 112
Moskała Romuald 69
Moszczeńska Wanda 41, 76, 155, 166
Mościcki Henryk 27, 283
Mroczek Feliks 145
Mrozewicz Leszek 149
Mrozowska Halina 41, 76, 155, 166
Muczkowski Józef 260

- Muromcew Siergiej (Муромцев Сергей Андреевич) 274, 276
 Mussolini Benito 229
 Muszkowsski Jan 36
 Mühl Friedrich von der 213
 Müller Albert 228
 Müller David Heinrich 75, 76, 84, 281
 Müller N. L. 75
 Müller Otto 111
 Myres John Linton 66
 Mystkowski Stanisław 238
 Myślicki Ignacy 118, 119, 233-234, 235
- N**
- Naber Jean Charles 129, 186
 Nadel Benjamin Irving 62
 Nadgoplanin 224
 Nagórski Zygmunt 198, 201, 274
 Najdenowicz Stefan Aleksandrow (Найденевич Стефан Александров) 191
 Nałęczowa Zofia 27, 285
 Namysłowski Władysław 241
 Nanke Czesław 39
 Narolewski Teofil 35
 Nattel Adolf 238
 Nawroczyński Bogdan 242
 Nestorowicz Władysław 113, 206
 Neumann Wilhelm Anton 96
 Neurath Otto 45
 Neymark Edward 205
 Nicolau Mathieu 162
 Niebuhr Barthold Georg 274, 276
 Niedzielski Jan 245, 270, 274
 Niese Benedikt 43, 108
 Niewojska Irena 74, 113
 Niżyński Jerzy 36
 Noailles Pierre 182
 Nock Arthur Darby 202
 Nohl Hermann 211, 212, 217
 Noodt Gerard 274
 Norden Fritz 168
 Norwid Cyprian Kamil 247
 Nostrand John James van 45, 221
 Novotný František 202, 221
 Nowakowski Marcelli 111, 175
 Nowodworski Michał 29
 Nowotny Juliusz 204
 Noyes George Rapall 116
 Nöldeke Theodor 207
 Nuzikowski Zygmunt 256
- O**
- Oberziner Giovanni 212
 Ochimowski Feliks 106, 170-171, 182, 249
 Oertel Friedrich 68
 Ohanowicz Alfred 253, 254, 257
 Okęcki Władysław 249, 271
 Oko Jan 211
 Oldenberg Hermann 207
 Oldendorp Johann 274
 Oliver Edmund Henry 44
 Olivier-Martin François 167, 168, 241
 Olivieri Alessandro 105
 Olizarowski Aron Aleksander 262-263
 Ollivier Marie Joseph Henri 205
 Olszewska Irena 28, 283
 Ołdakowski Ignacy 262, 263
 Ołtuszewski Władysław 43
 Opaliński Łukasz 247
 Oppenheim Leo 83
 Oras Ants 116
 Orzęcki Michał 273
 Ossoliński Józef Maksymilian 266-267
 Osterloff Waldemar 38
 Ostersetzer Izrael 84, 93, 96-97, 100
 Osuchowski Wacław 25, 26, 127, 129, 139, 152, 161, 167, 168, 176, 188, 193, 194, 255, 268, 269, 272, 277, 285
 Otto Walter 54
- P**
- Pacchioni Giovanni 129
 Pace Edward 95
 Pachucki Józef 205
 Pachucki Marian 236
 Pais Ettore 229
 Pająk Józef 226
 Pampaloni Muzio 129
 Panasiuk Bazyli 28, 283

- Parandowski Jan 47, 110, 148
Paris J. B. 62, 230
Partsch Josef 63, 67, 196
Pastuszka Józef 118, 237
Paszkwicz Stanisław 262
Paszowska E. 76
Patkaniowski Michał 241-242
Pawlicki Stefan 118, 119
Pawłowski J. 205
Pawłowski Ludwik Wiktoryn 266
Pawłowski Stanisław 45, 162-163
Paygert Jan 230
Peaks Mary Bradford 215
Peier Uldaryk 262
Peiser Felix Ernst 81, 83
Peremans Willy 62
Peretiatkowicz Antoni 47, 84, 117, 118,
119, 187, 230, 233, 236, 237, 242-
243, 247, 251, 273
Pernice Alfred 276
Pernice Ludwig 276
Peroutka Emanuel 66
Perozzi Silvio 128, 129
Pestalozza Uberto 44
Peszke Ignacy 159
Peszke Józef 216
Petrażycki Leon 132, 257, 272, 273, 274
Petropoulos Geōrgios Andrea 62
Piankówna Gabriela 116
Pick Hermann 78
Pietkiewicz Waleryan 262
Piętaś Leonard 138, 199, 267
Piętaś Henryk 28, 284
Pilch Stanisław 36, 114, 203-204, 218,
228, 268
Pinches Theophilus Goldridge 78
Pineles Stanislaus 152
Piniński Leon 112, 127, 139, 167, 179,
187, 235, 256, 267-269, 273, 274
Piotrowicz Ludwik 35, 68, 111, 148-
149, 154, 156, 166, 176, 211, 213,
214, 220, 226, 235
Piro Isabella 23, 286
Plumpe Joseph Conrad 234
Płoski Stanisław 228
Pociecha Władysław 260
Pocołojewski Kornel 262
Podoleński Stanisław 181
Poebel Arno 84
Pokrowskij Josif Alekseewic (Покров-
ский Иосиф Алексеевич) 134
Polak Stanisław 253
Poland Franz 111
Popiel Paweł 249, 271
Popławski Mieczysław Stanisław 116,
209, 210, 221, 223-224, 225, 234,
235, 281
Popower Samuel 97, 113, 204
Posner Stanisław 47, 80, 84, 96, 109,
111, 130, 152, 165, 177, 182, 193,
197, 201, 207, 230, 232, 239, 250,
261, 265, 272, 273, 274, 276
Potempa Wiktor Filip 118
Pothier Robert Joseph 276
Poznański Jerzy 251
Poznański Samuel 79, 92, 95
Pöhlmann Robert 43, 119, 214
Préaux Claire 55, 62
Preisigke Friedrich 56, 57, 58, 59, 68
Pruski Michał 266
Przeworski Stefan 35, 41, 49, 74
Przeździecki Henryk 95, 97, 275
Przybyłowski Kazimierz 269
Przychocki Gustaw 27, 285
Przyłuski Jakub 245
Ptaśnik Jan 47, 266
Pyter Magdalena 26, 284
- Q**
Quasten Johannes 61
- R**
Raape Leo 58
Rabel Ernst 62, 66, 166, 184, 258
Radau Hugo 84
Radbruch Gustav 118, 234
Radin Max 62, 184
Radliński Ignacy 92, 95, 99
Radziszewski Henryk 45
Raeder Hans 56

- Rafacz Józef 127, 243
 Ranke Hermann 42, 81
 Ranoszek Rudolf 74
 Rapaport Artur 40, 41, 211
 Rapaport Mordché Wolf 95, 101
 Rappaport Emil Stanisław 273
 Rappaport Wolf 150
 Ratti Umberto 62
 Rattler Jerzy 175
 Rawski Czesław 243, 253
 Redzik Adam 29, 284
 Reinach Salomon 116
 Reinach Théodore 59
 Rembowski Aleksander 151, 219, 226, 241, 270
 Rhodokanakis Nikolaus 78, 83
 Ribbeck Paulus 211
 Riccobono Salvatore 128, 129, 164, 166, 279, 287, 289
 Robel Zygmunt 265
 Roby Henry John 174
 Rodkowski (Rappaport) Juliusz 138, 139, 146
 Rodziewicz Juliusz 205
 Roethe Gustav 207
 Rogers Robert Samuel 221
 Rogers Robert William 42
 Rojzjusz Piotr (Pedro Ruiz de Moros) 245
 Rokicki Czesław 39
 Rolle Michał 265
 Romanowski Henryk 118
 Rosenberg Józef Marcei 171
 Rosenbusch Maks 226
 Rosmarin Stefan 118, 213, 234
 Rossbach Ferdinand 38
 Rossman Henryk 171
 Rostovtzeff Michael (Ростовцев Михаил Иванович) 45, 47, 59, 70, 220
 Rostworowski Jan 205, 210, 233
 Rotbart Chaim 108, 178, 234, 235
 Roux Georges 73, 285
 Rozenband Stefan 113, 204
 Rozenberg Chaim Szyja 142
 Rozenberg Kazimierz 55, 107, 155, 202, 211, 212-213, 221, 222, 226, 234, 235
 Rózański Aleksander 36
 Różycki Tadeusz 227
 Rubczyński Stanisław 110, 148
 Rubczyński Witold 117, 234, 236
 Rubensohn Otto 55
 Rudniewa Tatiana 219, 221, 227
 Rudomicz Bazyli Kazimierz 266
 Rudorff Adolf August Friedrich 276
 Rundstein Szymon 76, 95, 98, 276
 Rutkowska Eugenia 47, 118, 233
 Ryba Bohumil 116
 Rybarski Roman 45-46
 Rybicki Tomasz 202-203
 Rzutkowski Wojciech Józef 116, 225
 Rzewski Aleksy 183
- S**
- Sachau Eduard 93
 Sadowska Stefania 219, 220
 Sainte Fare Garnot Jean 55
 Sajdak Jan 271
 Salamucha Jan 120
 Saleilles Raymond 129
 Salvioli Giuseppe 220-221
 Samter Richard 174
 San Nicolò Mariano 58, 68, 82, 83
 Sas Józef 38
 Savigny Friedrich Carl von 276
 Sawicki Jakub 27, 178, 241, 285
 Sawicki Witold 242
 Sayce Archibald Henry 92
 Schaefer Hans 108
 Schall Jakub (Szarski Jakub) 36, 208
 Scheil Vincent 83
 Schenk Dankfrid 228
 Scherling Karl 56
 Schiller Arthur Abraham 49
 Schiller Hermann 41
 Schipper Ignacy 99-100
 Schlager Benjamin 97
 Schlögl Nivard 96
 Schmid Heinrich Felix 96, 172
 Schmidt Karl Fr. 55

- Schmidt Ludwig 242
Schneider Stanisław 91, 92, 95, 99
Schnorr von Carolsfeld Ludwig 178
Schoenaich Gustav 206
Schorr Mojżesz 36, 41, 42, 44, 48, 74,
75, 76, 77-79, 80, 81-83, 84, 85, 90,
91, 92-93, 94-95, 96, 99, 280, 281,
288, 290
Schott Karol 38
Schömann Georg Friedrich 114
Schrader Eberhard 82, 91
Schubart Wilhelm 55, 57, 66
Schulten Adolf 66
Schulthess Otto 56
Schulz Fritz 166
Schürer Emil 42
Schvarcz Julius 213
Schwarz Andreas Bertalan 58
Scialoja Vittorio 166, 276, 277
Scramuzza Vincent Mary 45, 221
Seckel Emil 150, 160, 161, 258
Segrè Angelo 61
Segrè Arturo 45
Segrè Gino 67, 128, 129
Segre Mario 116
Seidl Erwin 24, 62
Seignobos Charles 40
Selfridge Harry Gordon 46
Seliga Stanisław 207
Seligman Edwin Robert Anderson
265, 270
Sellin Ernst 95
Semkowicz Aleksander 36
Semkowicz Władysław 37, 43, 48, 116,
153, 164, 174, 206, 215, 221, 225
Sempołowska Stefania 109
Senn Félix 195
Serejski Marian Henryk 27, 41, 48,
227, 238, 285
Sethe Kurt 60, 62
Shorey Paul 116
Siber Heinrich 211
Siekanowicz Sebastian 266
Sielski Juliusz 237
Sienkiewicz Henryk 247
Sieroszewski Władysław 113, 204
Siewierski Mieczysław 204
Simanski Pantelejmon (Симанский
Пантелеймон Николаевич) 228
Sinko Tadeusz 35, 40, 41, 119, 234,
237
Siwek Paweł 120
Skånland Vegard 24, 285
Skarga Piotr 247
Skibniewski Mariusz 226, 241
Słowacki Juliusz 247
Smereka Jan 115, 213-214, 234
Smoleński Tadeusz 63, 74
Smolka Franciszek 54, 55, 59, 61, 63,
64-65, 66, 67, 68-69, 70, 101, 106,
111
Smoroński Kazimierz 94, 206
Smyly Josiah Gilbert 59
Sobeski Michał 84, 273
Sobieszczański Franciszek
Maksymilian 263
Sobociński Bolesław 118
Sohm Rudolph 133, 134-135, 276
Sokolnicki Michał 41
Sokołowski Czesław 95, 244, 262
Sokołowski Eugeniusz 36
Sokołowski Franciszek 108, 116
Solari Arturo 43, 155
Solazzi Siro 128
Soldinger Wiktor 169
Sołtysik Tomasz 131
Sondel Janusz 23, 124, 285
Sowiński Władysław 257
Sójka-Zielińska Katarzyna 89, 105,
285
Speck Ernst 44
Spiegelberg Wilhelm 55, 58, 59, 60
Spirówna Paulina 191
Spitzer Salomon 94
Spulber Constantin A. 239
Srebrny Stefan 116
Stade Bernhard 42
Staff Leopold 43
Stakemeier Bonifazio 78
Starzewski Maciej 44

- Staweno Bruno 40
Stawski Józef 67, 81, 112, 196-197
Stähelin Felix 100
Stefańczyk Faustyn 234
Stefko Kamil 44, 171
Stein Edmund 99, 100, 116
Stein Wilhelm 94
Steinberg Witold 189
Steindorff Georg 60
Steiner Alfons 70
Steinwenter Artur 58, 68
Stempkowska Joanna 37
Steuer Albert 118
Stępień Marek 75, 76, 284
Stocks Hermann 99
Stöckl Albert 118
Straszewski Maurycy 236-237, 274
Studnicki Władysław 106
Strycharski Ignacy 226-227, 229
Styger Paweł 237
Sukiennicki Wiktor 117, 233
Suligowski Adolf 26-27, 285
Sumorok Leon 272, 273
Sunderland Jan 257
Sundwall Johannes 43
Sutherland Carol Humprey Vivian 221
Svoboda Karel 68
Swoboda Heinrich 42, 108
Symon Franciszek Albin 94
Syruc Bernard 262
Szachno-Romanowicz Stanisław 80
Szachowski Stanisław 97, 152, 198-199, 267
Szaniawski Antoni 75-76
Szczepański Jan 110, 148
Szczepański Władysław 36, 76, 80, 93, 96, 205
Szczerberbański Mikołaj 148
Szczygielski Adam 28, 284
Szczygielski Krzysztof 25, 285
Szejnker Chaim 142
Szelągowski Adam 38-39
Szenhak Stanisław (Samuel) 37, 38
Szenwic Feliks 62, 171, 182, 253, 273
Szerękowski Rudolf 109, 148
Szkopowski Marcin 89, 90, 95
Szlągowski Antoni 91, 94, 95, 96, 97, 106, 236, 237
Szomer Israel 95
Szper Leon 45
Szreter Jerzy 119
Szulga Konrad 124, 283
Szumliński Marcin Ksawery 266
Szurlej Stanisław 27, 31
Szuster Józef 38
Szwarc I. 201
Szychowski Zbigniew 143
Szydelski Szczepan 99, 116
Szyfmanówna Franciszka 229
Szymik Stefan 89, 285
- Ś
- Śliwiński Artur 264
Śmiałek Wincenty 47, 178
Śmiarowski Tadeusz 262
Śmieszek Antoni 36, 61, 74
Światopełk-Zawadzki Józef 179
Świda Jan 28, 284
Świderek Anna 24, 286
Święcicki Julian Adolf 60, 61, 73, 90
Świętochowski Aleksander 47
- Š
- Šanda Albert 94
Šimeček Karel 116
- T
- Taeger Fritz 235
Taraszkiewicz Ludomir 253, 255
Tarnowski Stanisław 248, 261, 271
Tatarkiewicz Władysław 118, 119
Taubenschlag Rafał 24, 25, 26, 55, 56, 59, 61, 62-63, 64, 65, 66, 67, 68, 69-70, 81, 89, 111, 125-126, 133, 134, 147, 151, 157, 162, 164, 169, 171, 179, 182, 183-184, 191, 193, 195, 196, 197, 201, 203, 204, 206, 228, 243-244, 245, 246, 247, 259, 262, 273, 274, 277, 280, 286, 288, 290
Täubler Eugen 210

- Tcherikover Victor 99
Tepper Walenty Maciej 266
Terlikowski Franciszek 109, 147-148
Thalheim Theodor 68
Theis Johannes 92
Thibaut Anton Friedrich Justus 276
Thiele Georg 150
Thon Ozjasz 97
Thulin Carl 189
Till Ernest 46, 118, 152, 189, 196,
198, 233, 237, 243, 253, 256, 267
Tisserant Eugène 78
Tołwiński Gabryel 165
Topór 272
Torczyner Harry 78-79
Toutain Jules 45, 221
Troplong Raymond Théodore 163
Trzeciak Stanisław 91
Tucholczyk Jan 245
Tuhr Andreas von 258
Turkowski Tadeusz 264
Turobińczyk Jan 260
Tyborowski Witold 75, 76, 285
Tylbor Stanisław 190
Tymieniecki Kazimierz 35, 39, 168
Tyrowicz Marian 47
Tyszkowski Kazimierz 48, 106, 208
- U**
Ulanowski Bolesław 245
Ulga Karol Ludwik 138
Ungnad Arthur 78, 83, 84
Ura Elżbieta 24, 284
Urban Jan 274
Ursinus (Ber) Jan 260
Usteri Paul 113
Uziębło Lucjan 264, 265
- V**
Valdecasas Alfonso García 228
Vangerow Karl Adolf von 276
Vetulani Adam 240, 246-247
Viereck Paul 59
Vipper Robert Ūr'evič 38
Vittinghoff Friedrich 207
Vittorelli Paul von 135
Vogt Joseph 234
Voigt Karl 226
Voigt Moritz 276
Vollbrecht Wilhelm 229
Vürtheim Julius 116
- W**
Wachowski Kazimierz 37, 38, 76, 154
Wachtel Marian Jerzy 30
Wadowski Jan Ambroży 266
Wagenvoort Hendrik 221, 234
Wagner Artur 228
Wahrmund Ludwig 112, 182
Walaszek Bronisław 254
Walbank Frank William 61
Walfisz Seweryn 204
Walter Franz Xaver 90
Walther Arnold 79
Wałek-Czernecki Tadeusz 28, 35, 45,
46, 48, 106-107, 110, 115, 215,
217, 220, 221, 223, 229, 286
Wasilewski Jan 141
Wasilkowski Jan 29
Wasiutyński Bohdan 273
Waszyński Stefan 62, 63, 66, 80, 111, 220
Wąsowski Henryk 113, 204
Weber Hans 114
Weber Otto 78
Weber Wilhelm 155
Weigt Herkulan 45
Weinheimer Hermann 42
Weingärtner Georg 118
Weis Johann Evangelist 206
Weiss Egon 62, 68, 112, 125, 152, 184
Weissblum Marek 41
Weissglas Feliks 91
Weissmann Mojżesz 226
Welles Charles Bradford 61
Wellhausen Julius 207
Welte Benedict 29, 96, 97
Wenger Leopold 41, 54, 57, 58, 62,
66, 68, 125, 129, 133, 135, 164,
167, 258
Wereszczyński Antoni 43

- Wernic Henryk 37
Wessely Carl 58
Westermann William Linn 44, 59,
111, 175
Westrup Carl Wium 182, 183
Wetzer Heinrich Joseph 29
Wiaderna-Kuśnierz Renata 26, 286
Wicher Władysław 96, 111, 175
Wiedemann Alfred 42
Wiener Harold Marcus 95
Wierzbicki Józef 110
Więckowski Stanisław 219, 227, 235
Wilamowitz-Moellendorff Ulrich von
108, 207, 231
Wilanowski Bolesław 95, 96, 172
Wilbrandt Martin 115
Wilcken Ulrich 55, 57-58, 59, 63
Wiliński Adam 23, 286
Wilisch Erich 44
Winckler Hugo 42, 76, 91
Windscheid Bernhard 276
Winiarski Bohdan 252, 257
Winniczuk Lidia 175, 177, 229
Winowski Leszek 238
Wirbel Charles 171
Wirski Saturnin 36
Wisłocki Juliusz 24, 26, 64, 65, 161,
185, 243, 260, 262, 286
Wisłocki Władysław Tadeusz 27
Wissowa Georg 221
Wiślicki Jan 181, 182
Wiśniewski Antoni 113, 201
Witkowski Franciszek 133
Witkowski Stanisław 35, 36, 49, 54,
56, 107-108, 267-268
Wittyg Wiktor 219
Witwicki Władysław 95, 113, 119
Wlassak Moritz 129, 200, 276
Wnorowski Mieczysław 47
Woess Friedrich 277
Wojtunik Adam 139-140, 169, 268
Wolff Hans Julius 61
Wolski Józef 209
Wolter Aleksander 181
Wolter Władysław 205
Wołodkiewicz Witold 123, 286
Wójcik Monika 24, 284
Wróblewski Bronisław 204
Wróblewski Stanisław 62, 63, 66, 97,
127, 132, 136, 172, 178-179, 183,
187, 188, 193, 194, 197, 200, 251,
255, 261-262, 273, 274
Wróblewski Władysław 105, 212
Wrzosek Adam 263
Wujek Jakub 205
Wünsche August 96
Wysocki Stanisław 172
- X**
Xoual Maurice 60
- Z**
Zabłocka Maria 23, 124, 154, 198, 286,
287, 289
Zabłocki Jan 154, 286
Zabrzeski 110
Zachariae von Lingenthal Karl Eduard
276
Zagórski Antoni Ostoja 262
Zagórski Władysław 48, 55, 107, 111,
115, 175, 176, 211, 213, 219, 221
Zaikyn Wacław 96, 172
Zakrzewski Kazimierz 45, 47-48, 49,
129, 208, 213, 214, 215, 229
Zakrzewski Wincenty 37
Zalaszowski Mikołaj 261
Zalewski Zygmunt 28, 284
Zand Andrzej 45
Zaniewicz Alfred 171
Zanzucchi Pier Paolo 161
Zaremba Aleksander 90, 96, 100
Zarwincer Chaim Peisach 189
Zasius Ulrich 276
Zawadowski Leon 55
Zawirski Zygmunt 120
Zawistowski Antoni 94
Zawiszyna Maria 39
Zbroja Franciszek 118, 233
Zdziarski Stanisław 228
Zechner Ilse 234

- Zegarliński Stanisław 236
 Ziehen Ludwig 107
 Zieleniewski Leon 84, 261, 273
 Zieleńczyk Adam 118
 Zieliński Tadeusz 40, 47, 69, 90, 99, 109,
 115-116, 148, 168, 207, 211-212, 213,
 221-222, 223, 226, 234, 235
 Zielonacki Józefat 267
 Zimmern Heinrich 91
 Ziolo Józef 142
 Ziomkowski Władysław 119
 Zitelmann Ernst 258
 Zmarz Wojciech 28, 29, 283, 284, 286
 Zmigryder-Konopka Zdzisław 28, 41,
 43, 49, 101, 116, 203, 204, 206,
 207, 208-209, 215, 216, 217, 218,
 219, 220, 222, 223, 224, 227, 228,
 231, 235, 272, 273, 283
 Znamierowski Czesław 46, 118, 233,
 234, 237, 251, 252
 Zocco-Rosa Antonio 129
 Zoll Fryderyk (młodszy) 29, 194, 251,
 256, 262, 268
 Zoll Fryderyk (starszy) 126, 127, 130,
 131, 134-135, 136, 145, 151, 152,
 187, 188, 189-190, 195, 251, 255,
 261, 267, 274
 Zorn Albert 44
 Zucker Friedrich 55, 56, 58, 59, 67
 Zuretti Carlo Oreste 56
 Zwierzyński Jan 251
 Zych Konrad 291
- Ż**
 Żródłowski Ferdynand 267
- Ż**
 Żłoba (Czerczycki) Wawrzyniec Józef
 266
 Żukliński Michał 144

AUTORZY PODPISANI INICJAŁAMI*

- J. A. 221, 229
 abc 239
 b. 238
 A. B. 54
 J. B. 119
 C. 98
 A. H. 41
 D. G. H. 56
 S. H. 44
 T. J. 91
 K. 272
 J. K.* 36, 94, 115, 137, 172, 219
 Z. K. 140
 Kr. 195
 I. Kr. 97
 J. L. 146
 M. 95
 Wł. M. 178
 My. 56
 W. N. 261
 O. 242
 E. P. 92
 r. 100
 F. S. R. 54, 209, 224
 H. J. R. 116
 S. 41
 L. S. 253
 E. T. 221
 M. W. 116
 K. Z. 45
 K. Ż. 40

* Indeks sporządzony przy założeniu, że ostatnia litera oznacza nazwisko autora.

* Inicjały te bez wątplenia skrywają imiona i nazwiska różnych autorów.